

MUSTAFA TAŞTAN

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

MART 2024

T.C.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK
LİSANS
TEZİ

SÜKÛTÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

MUSTAFA TAŞTAN

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

MART 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SÜKÛTÎ DİVANÎ'NİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA TAŞTAN

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER DEMİRBAĞ

VAN-2024

KABUL VE ONAY

Mustafa Taştan tarafından hazırlanan “Sükûtî Divanı’nın Tahlili” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEHİTOĞLU Muş Alpaslan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	08/03/2024
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 08/03/2024

(İmza)

Mustafa TAŞTAN

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa TAŞTAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart, 2024

SÜKÛTÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

ÖZET

Rumeli bölgesi, Osmanlı toprakları içerisinde bulunan ve kültür birikimimiz açısından ön plana çıkan önemli yerlerden biridir. Bu bölgeler birçok şair yetiştirmiştir. Hayali Bey, Yahya Bey ve Mesîhi gibi şairler bunların başında gelmektedir. Rumeli topraklarının yetiştirdiği ve divan edebiyatının son dönemlerinde yetişmiş şairlerden birisi de Murtaza Sükûtî Efendi'dir. Sükûtî Efendi (1825-1894) Köprülü adlı ve günümüzde Makedonya toprakları içinde bulunan bir kasabada doğmuş ve ömrünün çoğunu bu kasabada geçirmiştir. Vefatı da yine bu kasabada gerçekleşmiştir. Sükûtî Efendi eser olarak divanını bırakmıştır. Bu divanın tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Şiirlerini Türkçe kaleme almış, anlaşılır ve sade bir üslup kullanmıştır. Tasavvuf ehli olan Sükûtî Efendi şiirlerinde tasavvufî ifadelerle çokça yer vermiştir. İfadelerinde ve üslubunda samimiyet hakimdir. Aruz ölçüsüyle yazmış olduğu şiirlerinin yanında hece ölçüsüyle de kaleme aldığı şiirleri vardır. Sükûtî Efendi, Rifai Tarikatının bir kolu olan Sa'diyye tarikatının müntesiplerindendir. Sa'diyye Tarikatı, ayakta zikir ve on iki terkli külâh ritüelleri ile öne çıkan bir tarikat koludur. Bektaşilikte hakim olan Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On iki İmam sevgisi şairin divanında çokça işlenmiştir. Hz. Ali ve ehl-i beyt ile ilgili şiirlerinin daha heyecan verici ve samimiyetle ifade edildiği görülmektedir. Bu tahlil çalışmamızda Sükûtî'nin divanında geçen unsurlar tespit edilerek, edebi sanatlar ve ölçüler çerçevesinde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sükûtî, Sa'diyye Tarikatı, Divan, Şiir, Aruz

Sayfa Sayısı: xv+232

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

M.Sc. Thesis

Mustafa TAŞTAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

March, 2024

ANALYSIS OF SÜKÛTÎ DİVAN

ABSTRACT

Rumelia region; It is one of the important places in the Ottoman lands that stands out in terms of our cultural accumulation. Many poets grew up in this region. Poets such as “Hayale Bey”, “Yahya Bey” and “Mesihi” are among them. One of the poets who grew up in the Rumelian lands and who grew up in the late periods of divan literature is Murtaza Sükûtî Efendi. Sükûtî (1825-1894) was born in a town called Köprülü, which is today in the territory of Makedonia, and spent most of his life here. He also died here. Sükûtî left his divan as a work. There is only one copy of this divan. This divan is located in the Berlin State Library, Germany. He wrote his poems in Turkish and used an understandable and simple style. Sükûtî, who is a Sufi person, included many Sufi expressions in his poems. Sincerity prevails in his expressions and style. In addition to the poems he wrote in Aruz meter, he also has poems written in syllabic meter. Sükûtî is a member of the Sa’diyye sect, which is a branch of the Rifai sect. The Sa’diyye sect is a branch of the sect that stands out with its standing dhikr and twelve-leaf cone rituals. The love of Hazreti Ali, ahl al-Bayt and the Twelve Imams, which dominate Bektashism, is widely discussed in the poet’s divan. It is seen that his poems about Hazrat Ali and Ahl al-Bayt are expressed more excitingly and sincerely. In this analysis study, we will try to identify the elements in Sükuti’s divan and analyze them within the framework of literary arts and measurements.

Key words : Sükûtî, Sa'diyye Tarikatı, Divan, Şiir, Aruz

Quantity of Pages: xv+232

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ömer DEMİRBAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
ÖN SÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. SÜKÛTÎ EFENDİ, HAYATI, ŞAHSİYETİ, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERİ	2
1.1. Hayatı	2
1.2. Şahsiyeti, Edebi Kişilgi, Şöhreti ve Tesiri	6
1.3. Eseri.....	12
2. SÜKÛTÎ EFENDİ DİVANİ'NİN TAHLİLİ.....	17
2.1. Din ve Tasavvuf	17
2.1.1. İslamiyet	18
2.1.1.1. Allah	18
2.1.1.2. Melekler	22
2.1.1.2.1. Umumi Olarak Melekler.....	22
2.1.1.2.3. Münker ve Nekir.....	25
2.1.1.3. Kutsal Kitaplar	26
2.1.1.3.1. Ayetler ve Sureler	28
2.1.1.4. Peygamberler.....	29
2.1.1.4.1. Hz. Âdem.....	30
2.1.1.4.2. Hz. Nuh.....	31
2.1.1.4.3. Hz. Yakup.....	32
2.1.1.4.4. Hz. Eyyub	32
2.1.1.4.5. Hz. Şuayb.....	32
2.1.1.4.6. Hz. Harun ve Hz. Musa	33
2.1.1.4.7. Hz. Hızır ve Hz. İlyas	33
2.1.1.4.8. Hz. Süleyman.....	35
2.1.1.4.9. Hz. Cercis	37
2.1.1.4.10. Hz. Zekeriyâ	37
2.1.1.4.11. Hz. Yahya	37
2.1.1.4.12. Hz. İsa.....	38

2.1.1.4.13. Hz. Muhammed (SAV).....	38
2.1.1.5. Dört Halife.....	40
2.1.1.6. Ehl-i Beyt	42
2.1.1.6.1. Hz. Ali	44
2.1.1.6.2. Hz. Hasan.....	52
2.1.1.6.3. Hz. Hüseyin	56
2.1.1.6.4. Hz. Fatma.....	61
2.1.1.7. Sahabeler	63
2.1.1.7.1. Sad Bin Ebi Vakkas	64
2.1.1.8. On İki İmam	65
2.1.1.9. Kaza ve Kader	69
2.1.1.10. Ahiret ile İlgili Mefhumlar	69
2.1.1.10.1. Kabir	69
2.1.1.10.2. Mahşer	70
2.1.1.10.3. Ahiret	71
2.1.1.10.4. Cennet.....	72
2.1.1.10.5. Cehennem	72
2.1.1.11. Diğer İtikadi Mefhumlar	73
2.1.1.11.1. Ölüm, Ecel	73
2.1.1.11.2. Ruh.....	74
2.1.1.11.3. Cin	75
2.1.1.11.4. Şeytan	77
2.1.1.11.5. İnsan.....	78
2.1.1.11.6. Ahir Zaman.....	80
2.1.1.12. Çeşitli Dini Mefhumlar	82
2.1.1.12.1. Din, İman, Şeriat, Mümin, Müslüman.....	82
2.1.1.12.1.1. Namaz	84
2.1.1.12.1.2. Kible.....	85
2.1.1.12.1.3. İmam	86
2.1.1.12.1.4. Talak	86
2.1.1.12.1.5. Oruç.....	87
2.1.1.12.1.6. Zekât	88
2.1.1.12.1.7. Hac	89
2.1.1.12.1.7.1. Hacı, İhram, Tavaf	89

2.1.1.12.1.8. Kâbe	91
2.1.1.12.1.9. Kurban.....	92
2.1.1.12.1.10. Günah, Tевbe.....	93
2.1.1.12.1.11. Nur	93
2.1.1.12.1.12. Mıraç	95
2.1.1.12.2. Küfür, Kâfir, Ateşperest	95
2.1.1.12.2.1. Deyr, Kilise	96
2.1.1.12.3 Alevi, Harici	96
2.1.1.12.3.1. Alevi.....	96
2.1.1.12.3.2. Harici.....	97
2.1.2. Tasavvuf	100
2.1.2.1. Hak Aşığı.....	102
2.1.2.2. Tarikat ve İlgili Mefhumlar.....	102
2.1.2.2.1. Mevlevi, Sema	105
2.1.2.2.2. Kalender, Abdal, Derviş	107
2.1.2.2.3. Pir, Pir-i Mugan, Mürşid, Şeyh.....	108
2.1.2.2.4. Mürid, Talib.....	108
2.1.2.2.5. Dergâh, Tekye	109
2.1.2.2.6. Tecelli	109
2.1.2.2.7. Cezbe	110
2.1.2.2.8. Tecrid, Uzlet, Halvet	111
2.1.2.2.9. Riyazet	112
2.1.2.2.10. Kanaat, Sabır	113
2.1.2.2.11. Feragat	115
2.1.2.2.12. İhlâs	115
2.1.2.2.13. Fakr	115
2.1.2.2.14. Keşf ü Keramet.....	116
2.1.2.2.15. Velayet (Evliya, Asfiya)	116
2.1.2.2.16. Hayret	119
2.1.2.2.17. Ezel, Kıdem	119
2.1.2.2.18. Bezm-i Elest	120
2.1.2.2.19. Cevher, Araz.....	122
2.1.2.2.20. Vahdet, Kesret	122
2.1.2.2.21. Fena, Beka	124

2.1.2.2.22. Hakikat.....	124
2.1.2.2.23. Batın, Zahir.....	125
2.1.2.2.24. Masiva	126
2.1.2.2.25. Nefs.....	126
2.1.2.2.26. Gurur, Riya, Kin, Kibir, Benlik, Hased, Ucb ve Kötü Duygular.....	127
2.1.2.2.27. Terk.....	129
2.1.2.2.28. Vird, Zikir.....	130
2.1.2.2.29. Dünya.....	131
2.1.2.2.30. Rind, Zühd, Sofi, Vaiz, Gulam, Bende, Geda	133
2.1.2.2.31. Bazı Mutasavvıflar	135
2.1.2.2.31.1. Hallac-ı Mansur	135
2.1.2.2.31.2. İbrahim Bin Edhem.....	135
2.1.2.2.31.3. Abdulkadir-i Geylani	136
2.1.2.2.31.4. Sa'deddin Cıbavi.....	137
2.1.2.2.31.5. Şeyh Muhammed Harabati	137
2.1.2.2.31.6. Şeyh Ali Koç.....	137
2.1.2.2.31.7. Şeyh Eyyub Baba.....	138
2.1.2.2.31.8. Şeyh Zeynel Abidin	138
2.1.2.2.31.9. Şeyh Hüseyin Efendi.....	138
2.1.2.2.31.10. Şeyh İsmail Efendi.....	138
2.1.2.2.31.11. Şeyh Sadullah Efendi.....	139
2.1.2.2.31.12. Selim Baba Hazretleri	139
2.1.2.2.31.13. Şeyh Mustafa Efendi.....	140
2.1.2.2.32. On İki Tarikatın On iki Piri	140
2.1.2.2.32.1. Ahmed Rıf'a'ı	141
2.1.2.2.32.2. Abdulkadir Geylani.....	141
2.1.2.2.32.3. Ziya'e'd-din ebu'l-Necib	142
2.1.2.2.32.4. Ali ebu'l-Hasan Veli	142
2.1.2.2.32.5. Seyyid Ahmed-i Bedevi	143
2.1.2.2.32.6. Mevlana Celaleddin-i Rumi.....	144
2.1.2.2.32.7. İbrahim Desuki.....	144
2.1.2.2.32.8. Şeyh Sa'de'd-din Cıbavi.....	145
2.1.2.2.32.9. Muhammed Şah	145

2.1.2.2.32.10. İbrahim Bin Edhem.....	146
2.1.2.2.32.11. Hacı Bektaş Veli	146
2.1.2.2.32.12. Şah-ı Nakşibend Şeyh Baha'e'd-din	147
2.1.2.2.32.13. Seyyid Yahya	147
2.2. Cemiyet	148
2.2.1. Şahıslar	148
2.2.1.1. Tarihi Şahsiyetler	148
2.2.1.1.1. Hükümdarlar, Devlet Adamları	149
2.2.1.2. Masal Kahramanları, Onlarla İlgili Unsur ve Mefhumlar	150
2.2.1.3. Diğer Şahıslar	152
2.2.1.3.1. Rüstem-i Zal	152
2.2.1.3.2. Abdurrahman ibn-i Mülcem-i Harici.....	152
2.2.1.3.3. Sinan	152
2.2.2. Kavimler	153
2.2.3. Nehirler, Dağlar ve Denizler.....	154
2.2.3.1. Nehirler.....	154
2.2.3.1.1. Ceyhun-Tuna Nehirleri.....	154
2.2.3.1.2. Fırat Nehri.....	155
2.2.3.2. Denizler	155
2.2.3.2.1. Bahr-i Umman	155
2.2.3.3. Dağlar	155
2.2.3.3.1. Tur Dağı.....	156
2.2.3.3.2. Kaf Dağı	156
2.2.4. Ülkeler ve Şehirler	157
2.2.4.1. Buhara	157
2.2.4.2. Kerbela	157
2.2.4.3. Hayber	158
2.2.4.4. Şam.....	158
2.2.5. İçtimai Hayat	159
2.2.5.1. Musiki.....	159
2.2.5.2. Süslenme	160
2.2.5.2.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar	161
2.2.5.2.2. Güzel Kokular.....	164
2.2.5.3. Giyim –Kuşam	165

2.2.5.4. Sofra, Yiyecekler ve İçecekler	166
2.2.5.5. Tababet	169
2.2.5.6. Yazı İle İlgili Hususlar	171
2.2.5.7. Sihir, Efsun, Tılsım	172
2.2.5.8. Bazı Meslek Erbabı ve Tipler.....	172
2.2.5.8.1. Vaiz.....	173
2.2.5.8.2. Fakih	174
2.2.5.8.3. Zahid	174
2.3. İnsan	175
2.3.1. Güzellik.....	175
2.3.2. Sevgilide Güzellik Unsurları	175
2.3.2.1. Saç	175
2.3.2.2. Alın.....	176
2.3.2.3. Kaş.....	177
2.3.2.4. Göz	178
2.3.2.5. Kirpik	179
2.3.2.6. Yüz ve Yanak	180
2.3.2.7. Ağız, Dudak	181
2.3.2.8. Kulak	182
2.3.2.9. Burun	182
2.3.2.10. Sine.....	183
2.3.2.11. Cisim, Ten, Beden.....	183
2.3.2.12. Baş, El, Tırnak, Ter, Koku	184
2.3.3. Seven (Âşık)	184
2.3.3.1. Aşk	184
2.3.3.2. Gönül.....	187
2.3.4. Maddi ve Manevi Haller	188
2.3.4.1. Ah, Feryat, Figan, Nale, Zar.....	188
2.3.4.2. Gam, Gussa, Dert, Bela, Elem	188
2.3.4.3. Cevr, Cefa, Kahr, Gazap	189
2.3.4.4. Ayrılık	190
2.3.4.5. Kan	190
2.3.5. Rakib.....	191
2.4. Tabiat.....	192

2.4.1. Kozmik Âlem.....	192
2.4.1.1. Gökyüzü ve Eflak.....	193
2.4.1.2. Burçlar	193
2.4.1.3. Seyyareler, Güneş, Ay, Samanyolu ve Yıldızlar.....	194
2.4.2. Zaman ve zaman ile ilgili unsurlar	195
2.4.2.1. Zaman.....	195
2.4.2.2. Mevsimler.....	197
2.4.2.2.1. İlkbahar	197
2.4.2.2.2. Kış.....	198
2.4.2.3. Aylar.....	198
2.4.2.3.1. Hicri Aylar	199
2.4.2.3.1.1. Muharrem.....	199
2.4.2.3.1.2. Ramazan.....	199
2.4.2.3.2. Miladi Aylar	201
2.4.2.4. Gün, Akşam, Gece	201
2.4.3. Dört Unsur	201
2.4.3.1. Su.....	202
2.4.3.1.1. Umman, Bahr, Nehir	202
2.4.3.2. Toprak	203
2.4.3.3. Ateş.....	203
2.4.4. Hayvanlar.....	205
2.4.4.1. Kuşlar	206
2.4.4.1.1. Kuş Çeşitleri	206
2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar	208
2.4.4.2.1. Vahşi Hayvanlar	208
2.4.4.3. Sürüngenler, Balık ve Böcekler	209
2.4.5. Bağ, Çiçeklik ve İlgili Unsurlar.....	210
2.4.5.1. Bağ	210
2.4.5.2. Bostan.....	211
2.4.5.3. Gülistan	211
2.4.6. Bitkiler	212
2.4.6.1. Ağaçlar	213
2.4.6.2. Çiçekler	214
2.4.6.2.1. Çiçek.....	214

2.4.6.2.2. Çiçek Çeşitleri	214
2.4.7. Meyveler	215
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	218
DİZİN	224
ÖZGEÇMİŞ	
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

c.

Cilt

G.

Gazel

h.

Hicrî

K.

Kaside

M.

Milâdî

Mur.

Murabba

m.

Mesnevi

Müsd.

Müseddes

ö.

Ölümü

S.

Sayı

s.

Sayfa

TDV.

Türkiye Diyanet Vakfı

Yz.

Yazma Nüsha

Yay.

Yayıncılık, yayınlar

ÖN SÖZ

Divan edebiyatı, kültürel birikimimizin köklü bir şubesidir. Tarih boyunca millet olarak ortaya konulan ve nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş olan edebiyat birikiminin, farklı yönleri ile ele alınıp incelenmesi kültürel bir hizmet olacaktır. Divan şiiri ve şairleri hakkında çalışmalar yapmış olanların doğru sonuçlara ulaşabilmeleri ve gelecek nesillere doğru bir anlayış ile aktarabilmeleri için yazılan eserlerin ilmi bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Kültür birikimimizin bir parçası olan Sükûtî Divanı'nı gelecek nesillere aktarmak ve tanıtmak maksadıyla yapılan bu çalışmanın okurlara faydalı olmasını ümit etmekteyiz.

Divan edebiyatının içeriğine dair katkı kabilinden çok bilinmeyen şairlerin de eserlerinin tahlili ve istifadeye sunulması gerekir. Bu saikle Sükûtî Divanı'nı tahlil etmeye çalıştık. Sükûtî Efendi, Makedonya sınırları içerisinde bulunan Köprülü Kasabası'nda 1825-1894 yılları arasında yaşamış, Sa'diyye Tarikatı müntesibi bir zattır. Divan'ındaki şiirlerde dinî ve tasavvufî konulara ağırlık veren Sükûtî, mecazi aşk ve eğlence konularına oldukça az yer vermiştir. Sükûtî Efendi, sade, anlaşılır ve akıcı bir dil ve üsluba sahip bir şairdir. Mutasavvıf bir şair olmasından dolayı eserini, fikirlerini ifade etmede bir vasıta olarak kullanmıştır. Açık ve anlaşılır bir dil kullanmasına rağmen şiirlerindeki sanat yönü kuvvetlidir. Şiirlerinde üslup endişesi taşımadığı halde kendi mahlasını redif olarak kullanacak kadar da şiir sanatına hâkim olduğu görülmektedir. Bilinen tek eseri, üzerinde çalıştığımız divanıdır.

Divanın tahliline başlamadan önce Cemal Kurnaz'ın "*Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlilini*" inceledik ve bu çalışmada tahlil yöntemimizi oluşturduk. Neticede Sükûtî Dîvânı'nda ortaya çıkan konuları "Din-Tasavvuf", "Cemiyet", "İnsan" ve "Tabiat" diye dört ana başlıkta topladık. Ana başlıkları alt başlıklara ayırarak Sükûtî Efendi Divanı'nı tahlil etmeğe çalıştık.

Sükûtî Efendi'nin Dîvânı tahlil yapılırken öznel yorum yapmaktan ve görüş bildirmekten kaçınılmış, divan metninde yer alan şiirlere mutabık kalınarak tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca divan metninde geçen unsurlarla ilgili bilgiler verilirken kaynaklar ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada şaire ait manzumelerin okuyucuya verdiği öğütler, toplum yararına sunmuş olduğu ahlaki değerler, müntesibi olduğu ve postnişini bulunduğu

tarikatin mensuplarına vermiş olduğu derslerin özeti gibi konular, manzumeler incelenerek ve tahlil edilerek ele alınmıştır.

Yapılan incelemelerde tespit edildiğine göre Sükûtî Divanı müstakil olarak tahlil edilmemiştir. Ancak 2001 yılında master tezi olarak Nurgül Özcan tarafından “*Sükûtî Hayatı, Sanatı ve Divanı*” diye bir çalışma ve 2019 yılında Atiye Buket Karayığit tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak “*Divan-ı Sükûtî (Metin-İnceleme-Dizin)*” şeklinde bir çalışma yapıldığı görölmektedir. Bu tez çalışmamız ise kapsamlı bir tahlil çalışması olacaktır. Bu çalışmanın amacı söz konusu eserin tahlilini yaparak bu alana bir katkıda bulunmaktır. Sonuç bölümünde tezin kısa bir değerlendirmesini yaptık. Bu tezin bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sunacağı ümidindeyiz. Söz konusu çalışmada danışmanlığımı üstlenmiş bulunan Dr. Öğr. Üyesi Sayın Ömer DEMİRBAĞ’a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Türk edebiyatının mühim bir kısmını teşkil eden klasik Türk edebiyatı alanı ile ilgili akademik anlamda çalışmalar 20. Yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Tahlil çalışmaları, tenkitli metin neşri, tematik çalışmalar ve şerh çalışmaları olmak üzere dört başlık adı altında yapılan bu çalışmalar maziye ayine olma görevini ifa etmişlerdir. *Klasik Türk edebiyatı 13. asrın sonlarında başlayıp neredeyse pek bir değişikliğe uğramadan 19. asrın ikinci yarısına dek süren bir edebiyat geleneğidir. Fars edebiyatının güçlü bir tesirde bulunduğu bu edebiyat geleneğinde Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıkta olduğu bir dil kullanılır* (Akün, 1994: 389).

Klasik Türk edebiyatı alanında tahlil çalışmaları Ali Nihat Tarlan'ın Şeyhî Divanını Tedkik (2004) adlı eseriyle başlar. Bu çalışmada Tarlan Şeyhî Divanı'nda geçen konuları, kelimeleri, kavramları, sevgilinin güzellik unsurlarını ve benzetmeleri ayrıntılı bir şekilde inceler. Şeyhî'yi sık sık Hafız-ı Şirâzî ile mukayese eder. Böylece o, bu öncü çalışmasında bir divan tahlilinin nasıl yapılacağını gösterir. Onun ardından Mehmet Çavuşoğlu Necati Bey Divanının Tahlili ve Sistematik İndeksi (1966; 2017) adlı doktora çalışmasında, günümüzde hâlâ takip edilen tahlil yöntemini kurar. Bu yöntemle göre bir divan din-tasavvuf, cemiyet, insan ve tabiat olmak üzere dört ana başlık altında incelenir. Tahlil yöntemi Harun Tolasa (2001), Cemal Kurnaz (2012), Nejat Sefercioğlu (1990) ve bunların ardından gelen diğer araştırmacılar tarafından geliştirilir. (Güleç, 2007: 14-16).

Yapılan tahlil çalışmalarının ana maksadı şairlerin düşünceleri, kullandıkları edebi sanatı, yaşadıkları toplumların kültürleri, hayal dünyası, şiirlerin muhtevası ve edebiyata bakış açıları gibi konulara açıklık getirmektir. Ayrıca şairin bulunduğu zamanda kullandığı dil, zaman içinde şiirlerin değişimi ve gelişimi gibi konulara açıklık getirmektir.

Bu tahlil çalışmasına başlamadan yaptığımız araştırmaya göre Sükûtî Divanı'nın tahlilinin yapılmadığını tespit ettik. Bu anlamda gördüğümüz bu eksikliği Sükûtî Divanı'nın tahlilini yaparak telafi etmeye çalıştık. Bu çalışma ile klasik Türk edebiyatı alanına nispeten bir katkı sunmayı amaçladık. Bu çalışma ile Sükûtî'nin divan şiirindeki yerinin, şiirlerinin edebî değerinin, kendisinin ve yaşadığı toplumun düşünce ve hayal dünyasının incelenmesi; ayrıca onun diğer şairlerle kıyaslanması için bir tür zemin hazırlanması hedeflenmiştir.

Bu çalışma Sükûtî Divanı'na münhasır bir çalışma olup kullanılan yöntem, içerik tasnifi ve inceleme tarzı Cemal Kurnaz'ın (2012) bahsi geçen tahlil çalışmaları örnek alınarak belirlenmiştir.

1. SÜKÛTÎ EFENDİ, HAYATI, ŞAHSİYETİ, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERİ

1.1. Hayatı

Sükûtî, Makedonya sınırları içinde Veles olarak bilinen Köprülü kasabası'nda hicri 1241(M.1825) yılında dünyaya gelmiş ve hicri 1312 (M.1894) yılında vefat etmiştir. Sükûtî doğup büyüdüğü kasaba olan Köprülü Kasabası ahalisi tarafından bilinen bir aileye mensuptur. Salih Ağa adında bir zatın oğludur. Prizren'de askerlik yapmıştır. Askerliği esnasında Sa'diyye tarikatı mensuplarıyla tanışmış ve bu tarikatın mensupları arasına dâhil olmuştur. Hayatının çoğunu bu vilayette geçiren şair, Sa'diyye Tarikatına olan mensubiyeti ile bilinir. Ömrünü bu yola adanmıştır. Sa'diyye Tarikatı Haririzade'nin *“Tıbyanu'l-Vesail adlı eserinde “Ebu'l Fütuh Sa'düddîn Muhammed b. Yûnus b. Abdillâh eş-Şeybî (eş-Şeybânî) el-Cebâvî (ö. 700/1300)ye nisbet edilmiştir. Şiybaniyye'nin şubesidir.”* (Eraydın, 1989: 561).

“Sa'diyye Tarikatı'nın öncüsü olan Sa'düddîn el-Cebâvî Havran'da doğmuştur. Gençlik yılları eşkiyalıkla geçmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberi rüyasında görmüş, tevbe etmiş ve babasına intisap etmiştir. Sa'düddîn, daha sonra çok ruh hastalarını telkin yoluyla tedavi eden bir şahsiyet olarak görülmektedir. Tarikat daha sonraki yıllarda bünyeleşmiş ve Suriye bölgesinde yayılmıştır. Sa'diyye, Selamiye kolunun kurucusu Abdu'sselam (Ö. 1165/1752) ile Anadolu'ya girmiş, İstanbul'dan Rumeli'ye geçmiş ve fütüvvetle karışmıştır. Tarikat, Cibaviye olarak da isimlendirilir. Sa'diyyenin şubeleri: Teğlebiye, Vefaiye, Acziye, Selamiye.” (Kara, 1995: 297-298)

Sa'diyye Tarikatı Rifailiğin bir kolunu oluşturmaktadır. Bu tarikat kolu yılanlar üzerine tesirli olmak ve törenlerde yılanları kullanmak ile meşhur olmuştur. Müntesiplerinin saçlarını uzatması ve üç köşeli külah giymesi bilinen adetlerindendir. Yılanlarla yaptıkları törenlere *“devse”* adı verilmektedir.

“Tarikatın adab ve erkânı Haririzade'nin Abiku's-Saadeti'l-Ebediyye adlı eserinde anlatılmıştır. Adab ve erkânlarından bazıları şunlardır: Sa'diler, haftalık virdlerinde daha çok “La ilahe illallah, Allah, Hu, Hay, Kayyum, Kahhar, Vahid, Vehhab, Müheymin” ifadelerini kullanırlar.” (Özdamar, 1997: 42-43).

Sa'diler tarikatta icra ettikleri virdlerini ve zikirlerini yerine getirmek maksadıyla genellikle camileri, açık ve geniş arazileri seçerler. Camilerin dışında geniş arazileri tercih etmeleri yeryüzünü büyük bir mescid olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Şeyhleri

serzakir olarak zikir halkasını yönlendirir, zikir bitince de atına binerek alandan ayrılırdı. Şeyh bazen alandan ayrılırken müritlerini bir binek taşı olarak kullanır ve bu şekilde atına binerdi.

Sükûtî, söz konusu tarikatın irşadından ve terbiyesinden istifade edebilmek için askerlikten sonra memleketine dönmemiş ve bu tekkede icazet alıncaya kadar kalmıştır. Bu tekkede talim ve terbiyesini tamamlayan Sükûtî, icazetini alarak memleketine dönmüştür. Zamanla tarikatta şeyhlik payesine ulaşmıştır.

Kasabası olan Köprülü'ye dönen Sükûtî Efendi burada Derbent Dergâhı'nın Şeyhi Sa'di Süleyman Efendi ile tanışır. Süleyman Efendi bir sohbet esnasında kendisine; *"Sultanım görüyorum ki siz şiirle dolusunuz. Zamanla sizden bir divan zuhur etse gerektir. Mahlasınız Sükûtî olsun."* der. Genelde sessiz ve sakin bir yapıya sahip olan Murtaza Efendi: *"Eyvallah efendim, pek münasip sultanım öyle olsun."* diye eyvallah edince o andan itibaren *"Sükûtî"* olarak anılmaya başlanır ve kendisi şiirlerinde bu mahlası kullanır." (Özdamar,1997: 28).

"Üsküplü mutasavvıf bir şair olan Sükûtî, 19.yüzyıl Balkan İslam edebiyatının öne çıkan isimlerindendir. Balkanlar, yüzyıllardır çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Buradaki insanların bir arada uyum içerisinde yaşaması tabiri caizse bir sanattır. Bu sanatı icra etme görevini üstlenen dervişler, derviş şairler din, dil, mezhep, soy farkı gözetmeksizin insanlara tasavvufun temel unsuru olan aşkla, sevgiyle yaklaşmış, onları kucaklamıştır." (Karayığit, 2019: 147-154).

Sükûtî Efendi 1825 tarihinde dünyaya geldiği için 19. Yüzyıl şairi olarak anılmaktadır. Burada bir konunun ifade edilmesinde fayda vardır. Emrah Gökçe, şairlerin hangi yüzyıla ait olduklarını tesbit edebilmek için şöyle bir kaideyi nazarlarımıza sunmaktadır: *"Bilindiği gibi siyasî mânâda 20. yüzyıl 1. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Ayrıca edebiyat tarihçilerimizin genel temayülleri incelediğimizde bir asrın genellikle ilk 15 yılı bir önceki asra dâhil edilmektedir. Misal vermek gerekirse Nâbî'nin vefat tarihi 1712 olmakla birlikte edebiyat tarihçilerimiz onu 18. değil 17. yüzyıl şairi olarak kabul etmektedir. Vefat tarihi 1512'den sonra olan Mesîhî 15. yüzyıl, vefat tarihi 1605/1606 olan Bağdatlı Rûhî 16. yüzyıl, vefat tarihi 1712 olan Bosnalı Sâbit 17. yüzyıl, vefat tarihi 1809 olan Sünbülzâde Vehbî 18. yüzyıl, vefat tarihi 1807 olan Hoca Neş'et 18. yüzyıl şairi olarak kabul edilmektedir."* (Gökçe, 2021, 4-5).

Murtaza Sükûtî Efendi'nin üç kızı vardır. Sükûtî Efendi, Şeyhi Süleyman Efendi'nin vefatından sonra onun çocuklarıyla da ilgilenmiştir. Murtaza Sükûtî Efendi, Şeyhi Süleyman Efendi'nin büyük oğlu İsmail'i Prizren'de bulunan Sa'di tekkesine göndererek tedrisat için

medreseye kaydolmasını sağlar. Böylece geceleri zaviyede ve tekkede kalan İsmail gündüzleri medrese tedrisatına devam eder. Tedrisatını tamamlayan İsmail, kasabası olan Köprülü'ye dönerek Halvetilerin postnişini olur. Bu yıllarda Murtaza Sükûtî Efendi'nin kızı Şehriban ile evlenir. Evliliğin ikinci senesinde eşi vefat eder. Bunun üzerine Murtaza Sükûtî Efendi İsmail ile ikinci kızını evlendirir. İsmail Efendi'nin bu eşinden Ahmed ve Ali Alaaddin adında iki oğlu olmuştur. Halveti Derbent Dergâhı'nın şeyhlik silsilesi İsmail Efendi'den, Ahmed Efendi'ye, Ahmed Efendi'den de Ali Alaaddin Efendi'ye intikal ederek devam etmiştir.

Murtaza Sükûtî Efendi'nin yetiştiği çevreye ve sosyal ortama tasavvuf ve edebiyat kültürü hâkim olduğundan gönül dünyasını şekillendiren mana ve ruh tasavvuf kültürü olmuştur. Bu sebeple söz konusu zatın ruh dünyası ve duygular âlemi bu kültür üzerine şekillenmiştir. Özellikle doğup büyüdüğü kasaba olan Köprülü Kasabası tasavvuf açısından mümtaz bir yere sahiptir. *“18. yüzyılın ilk yarısında şehirde kurulan büyük Halveti Tekkesi, 20. yüzyılın sonlarına kadar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa burada Sa'diye tarikatı adına 1800 yıllarında bir tekke kurmuştur.”* (Kiel, 2016: 82).

Köprülü Kasabası ve civar mahallelerin birçoğunda farklı tarikatların tekkeleri bulunmaktadır. Nakşibendî, Halveti, Bektaşî ve Rufai tarikat mensuplarının tekkeleri bunlardan bazılarıdır. Bu tekkeler ve dergâhlar, hareket alanlarındaki faaliyetleri ile insanların ruh dünyalarına tesir ettikleri gibi kültürümüze dair öğelerin topluma yerleşmesine ve yayılmasına vesile olan birer eğitim ve öğretim merkezleri hükmündedirler. Sükûtî Efendi birer eğitim ve öğretim merkezi olarak kullandığı tarikata ait dergâhların çatısı altında tek eseri olan divanını da vücuda getirmiştir.

Murtaza Sükûtî Efendi şiirlerini Türkçe olarak kaleme almıştır. Sade bir dil ve anlaşılması kolay bir üslup kullanmıştır. Divanında bulunan şiirlerin çoğunluğunda aruz veznini kullanmıştır. Hece ölçüsünü kullandığı şiirleri de vardır ama azınlıktadır. Divanında yoğunluklu olarak tasavvuf öğelerini kullanan şair başta Allah inancı olmak üzere sair iman rükünlerine de değinmiştir. Peygamberimiz Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt gibi konulara da değinmiştir. Özellikle na't-ı şeriflerde ve Ehl-i Beyt muhabbetini anlattığı şiirlerinde şairin oldukça lirik ve samimi olduğu görülmektedir. Aşağıda bulunan beyit Sükûtî Efendi'nin Ehl-i Beyte olan sevgisini açıkça ifade etmektedir:

“Hamdüli'llah cân u dilden olmuşum ben mübtelâ

Ehl-i beytin câkeriyiz nesl-i pâk-i Mustafa”

G.7/1

Balkanlarda yaşamış bir tekke şairi olan Sükûtî Efendi'nin divanı edebi türler yönüyle çok çeşitlidir. Sükûtî Divanı'nın içerdiği manzumelerin çoğunluğunu düvaz-nameler ve na't-şerifler oluşturmaktadır. Divanında otuz altı düvaz-name bulunmaktadır. Düvaz-name; Alevi ve Bektaşilerin Hz. Ali'nin neslinden gelen Ehl-i beyt imamları olarak bilinen ve On iki İmam olarak adlandırılan kişiler için söyledikleri nefeslere verilen isimdir. Sükûtî Divanı'nda 36 adet düvaz-namenin bulunması Sa'diyye tarikatının Ehl-i beyte ve On İki İmama verdiği önemin bir gereğidir.

“Düvaz-namelerin kimin tarafından ilk olarak söylendiği ile ilgili çeşitli ve farklı rivayetler bulunmaktadır. Bektaşiliğin oluşturduğu kendine has edebiyatta çokça kullanılan bu tür, cem evlerinde bir kural olarak okutulmaktadır. “Nesimi ve Sadık Abdal tarafından Şah Hatayi'den daha önce yazıldığı tespit edilmiştir. Nesimi'nin divanındaki düvazların XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyılın başlarına tekabül ettiği görülmektedir. Nesimi, divanında düvaz geleneğine uygun olarak On İki İmam'ı sırasıyla zikretmektedir. Tür olarak düvaz-imamların en belirgin özelliği olan On İki İmam'ın sırasıyla zikredilmesi geleneğin başlangıcından itibaren bir form olduğu görülmektedir.” (İyiyo, 2013: 232-233).

Sükûtî Divanı'nda 470 manzume mevcuttur.464 tanesi aruz vezni ile 6'sı ise hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Divan 392 gazel, 28 rubai, 28 müfred, 13 murabba, 2 muhammes, 3 nazım ihtiva etmektedir. Divanda nazım türü olarak 36 düvaz-name, 18 na't, 5 mersiye, 4 medhiye, 2 elif-name, 2 ahval-i enbiya, 2 vücud-name, 2 ahval-i zamane, 1 besmele şerhi, 1 pend-name, 1 ramazaniye bulunmaktadır.

Şairlerin şiirlerinde kullanmış oldukları sosyal hayat unsurları şairin yaşadığı coğrafyada hâkim olan kültürü ve medeniyet anlayışını yansıtmaktadır. Sükûtî Divanı'nda işlenen ve verilmek istenen mesaj ile de bu sosyal hayat unsurları hangi amaçla ve hangi söz sanatları ile verildiği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem şiirlerin sanatsal değerini ve kıymetini ortaya koymada da işe yarar. Tahlil çalışmamızda sosyal hayat unsurlarımız ile alakalı olan beyitler tespit edilerek gruplandırılmıştır. Daha sonra bu çalışmaya esas olacak beyitler örnek beyitler olarak seçilmiş, içerik ve çağrışımlar üzerinde durulmuştur. İzahlar ve tahliller yapılırken beyitlerde hangi sanatlar vurgulandığı dile getirilmiş ve şairin ruh ve hayal dünyası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bununla Sükûtî'nin sanat, kültür ve şiir dünyası ortaya konmuştur.

1.2. Şahsiyeti, Edebi Kişilgi, Şöhreti ve Tesiri

Mutasavvıf şairler divan edebiyatında önemli bir yere sahiptirler. Bu şairler tasavvufa dair fikirlerini ve inanç esaslarını şiirlerinde işlemişlerdir. Toplum etkisi altına alan din ve tasavvuf, insan hayatını etkileyen iki unsur olarak öne çıkmaktadır. Tasavvuf düşüncesini taşıyan şairler doğal olarak bu unsurları şiirlerinde kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde din unsuru toplumun bütün kurumlarını etkisi altına almıştır. Tasavvuf unsuru ise İslam Dini'nin asırlarca topluma nüfus etmesini ve insanlar arasında yayılmasını sağlamıştır. İslamın ahlaki değerlerini ve erdem vasıflarını topluma aşılama ve davranışa dönüştürmede çok etkili olan tasavvuf unsuru, latif ve sanata meyilli insanları şiire ve edebiyata yöneltmiştir. İnsanlar kalplerinin derinliklerinde hissettikleri duyguları şiirler ile ifade etmeye çalışmışlardır. Bu minvalde eserler ortaya koyulmuş ve toplum tarafından bu eserler kabul görmüştür.

Murtaza Sükûti Efendi de bu mutasavvıf şairlerden birisidir. Şiirlerinde “Sükûti” mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinin tamamını Türkçe olarak kaleme almıştır. Sade ve anlaşılması kolay bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Tasavvufa dair olan terimlerde ve ifadelerde duygu yüklü ve samimi bir üslup kullanmıştır. Aruz ölçüsüyle yazmış olduğu şiirleri çoğunluktadır. Hece ölçüsüyle yazmış olduğu şiirleri de bulunmaktadır. Şiirlerinde konu olarak daha çok tasavvufa dair konular işlenmiştir. Birçok şiirinde Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i beyt ve On İki İmam muhabbeti işlenmektedir. Rindane yazmış olduğu şiirler de vardır. Birçok şiirinde sanatsal bir değere ulaşarak estetiği ve inceliği yakalamıştır.

“Genel olarak bakıldığında Divan Edebiyatı içinde tasavvuf, yüzyıllar boyu şairlerden çoğunun toplum hayatının sert kaidelerinden kaçarak sığındıkları ve şiirde çekici bir ilham kaynağı olarak benimsedikleri bir konudur. Mutasavvıf şairler tarikatlarla ilişkileri, amaçları ve şiir sanatına bakış tarzları göz önünde tutularak iki bölüme ayrılabilirler. Bunlardan birincisi Hallac-ı Mansur, Nesimi, Ahmet Yesevi, Niyazi Mısri, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi gerçekten inançlı büyük mutasavvıf şairlerdir. Tasavvufu amaç edinmiş olan bu şairler aynı zamanda bir tarikatın öncüsü veya büyük şeyhidirler. Şiiri halkı irşad etmek, doğru yolu göstermek için kullanırlar. Şiirde tasavvufu işleyen ikinci grup şairler ise tasavvufu sanat yönünden görenlerdir. Tasavvuf bu şairler için, diğer konularının yanı sıra Allah'ı sevgili olarak alan bu grup şairlerde tasavvuf amaç değil araçtır. Allah aşkını işleyen çekici bir konudur. Sanat düşüncesini her şeyden üstün tutan bu şairler önce şair sonra mutasavvıftırlar.” (İpekten, 1984: 84).

Yukarıda yapılan sınıflandırmadan hareketle Murtaza Sükûtî Efendi birinci grup şairler sınıfına girmektedir. Ayrıca Sa'diyye Tarikatının şeyhi olmasından dolayı Sükûtî Efendi'nin şiirleri ile halkı irşad etmek gayesinde olduğunu anlayabiliriz. Sükûtî Efendi şiirleri ile hayatını adanmış olduğu ve şeyhi bulunduğu tarikatın esaslarını ve medotlarını halka aktarmıştır. “*Önce mutasavvıf sonra şair olarak tanıtılan isimlerden bahsedilirken bir kutsiyet ifadesi olarak onlara şairlik yakıştırılmaz.*” (İsen, 1989: 22). Sükûtî Efendi de adlarından önce ve sonra manevi şahsiyetlerinden dolayı saygı ifadesi ünvanlarının kullanıldığı bir şairdir. Bu manadan dolayı Sükûtî, “*Şeyh, Murtaza Baba, Sükûtî Efendi ve Sükûtî Baba*” ünvanlarıyla anılmaktadır.

Sükûtî Efendi'nin hayatı ve şiirleri yaşadığı muhitin kültürünü anlamamız açısından gayet mühimdir ve Rumeli kültürü noktasından bir değer taşımaktadır. Divanlar ve divan sahipleri şairler, yaşadıkları toplumun kültürel anlamda aynası hükmündedirler. Muhitin kültürel izlerini anlamamız için şairler ve eserleri birer kaynak hükmündedirler. Şairin yaşadığı toplumun doğru yâda yanlış anlamda bulunan kültürel öğeleri eserler incelenerek ortaya konulabilir. Böylece yanlışlar tenkit, doğrular takdir edilerek okurlara doğrular ve yanlışlar öğretilir. Abdülkerim Abdulkadiroğlu bu manaya şu ifadelerle değinmiştir: “*Her eser kendi çapında bir ehemmiyeti haiz olduğundan, kültürümüzün bir parçası demek olan bütün eserler prensip olarak çalışmaya dâhil edilmeli, fakat tenkide değer taraflar varsa bundan da geri kalınmamalıdır. Mahalli çalışmalar, bunları yapanlara, bölgelerini kültür zenginlikleri ve birikimleri içinde yakinen tanıma fırsatı verirler.*” (Abdulkadiroğlu, 1997).

Sükûtî Efendi'nin aşağıda belirtilen beytinden ehl-i aşk biri olduğunu ve şahsiyetinin ilahi aşk ile yoğrulduğunu anlamak mümkündür. Sükûtî Efendi, aşk ateşinin gece ve gündüz kalbini yaktığını dile getirmektedir. Allah aşkı ile bütün varlıklara baktığını dolayısıyla o aşk sayesinde her şeye sevgi beslediğini aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir. Kalbinin merkezini kaplayan aşkın ateşini, yedi derya ve binlerce denizlerin suyu teskin edemez, diye ifade etmektedir. Şair, bu ifadeler ile mübalağa sanatını kullanmıştır:

“*Bir âteş düşmüş Sükûtî kalbine her rûz şeb*

Teskin itmez yedi deryâ nice bin ‘ummâneler’”

G.118/5

Sükûtî Efendi, gereksiz konuşmamayı şahsiyetinin gereği olarak hayatının esas haline getirmiştir. Gıybet etmek gibi kötü bir fiilin kendisine yakışmadığını bundan dolayı aşağıdaki beyitte “*kil ü kal*” diye ifade edilen dedikodu ve gıybet gibi kötü fiilleri terk ettiğini dile

getirmektedir. Dedikodu ve gıybet gibi kötü fiilleri terk etmenin insanı Hakk’a ulaştırdığını ve vasfa gelmez hallerin bu suretle kendisinde oluştuğunu ifade etmiştir:

“Terk eyledim ben kıl ü kâl Hakka etmişiz visâl

Vasfa gelmez bir nice hâl buldu Sükûtî öz cânımız”

G.145/9

Sükûtî Efendi, aşağıda bulunan beyit ile kendisini bir derviş olarak niteleyerek dünyaya geliş gayesinin gitmek olduğunu vurgulamaktadır. Dünyaya kalıcı gözüyle bakmadığını ve dünyanın bir misafirhane olduğuna gönülden inanan birisi olduğunu aşağıdaki beyitte geçen *“cümle cihan mihman imiş”* sözünden anlamaktayız. Yani dünyanın bir misafirhane olduğunu ve hakiki vatanın cennet olduğunu dile getirmektedir:

“Derviş Sükûtî ben gelmişem bu dünyâyâ gitmek için

Bunda gelen durmaz gider cümle cihân mihmân imiş”

G.158/5

Aşağıda bulunan beyit ile kendini derviş sıfatıyla niteleyen Sükûtî Efendi, Allah’ın aşkından ve tasavvufta ifade edilen esasları yerine getirmekten dolayı fena makamına çıktığını anlatmaya çalışmaktadır. Allah aşkıyla atan kalbinin odak noktasında olan iman, Sükûtî Efendi’yi hak yolunda adeta eritmiştir. Bundan dolayı nerede bulunursa bulunsun ve nerede olursa olsun, mescid veya meyhane fark etmez orada Allah’ın onu gördüğünü bilir ve ona göre hareket edebilir. Dolayısıyla gönlünün semasını her an kaplayan ilahi aşk ile yanan bir şahsiyetin fikir dünyası hiç bir zaman dağılmaz:

“Mescid ü meyhâneler Derviş Sükûtî oldu bir

Kande varsam Hak benimle eyledi pâzâr ‘aşk”

G.190/5

Sükûtî Efendi’nin hakikatlı biri olduğunu ve dünya hayatının geçici olduğuna can u gönülden inandığını aşağıdaki beyitten anlamaktayız. Dünya yaşamının gerçek yüzünü anlamış ve ölümden sonra başımıza gelecekleri bilen biri olarak hareket ettiğini buradan anlamaktayız. Yaşının yetmişe yaklaştığını ve bundan sonra da çok yaşamayacağını anlayan şair, Allah’ın huzuruna çıkacağı zaman elinde kurtuluşu için bir ruhsatının olmasını Allah’tan niyaz etmektedir. Yetmiş karip olan yaşından da anlıyoruz ki bu divanın teşekkülü bu yaşlara kadar devam etmiştir:

“Sinnimiz hadden tecâvüz yetmişe oldu karib

Son deme irdik kifâyet ruhsatınla gidelim”

G.240/5

Sükûtî Efendi kendisinin her şeye hakikat nazarıyla bakan bir arif-i billâh olduğunu aşağıda bulunan beyit ile ima etmektedir. Gördüğü her şeyin Allah’ın varlığına götüren deliller olduğunu ve hiçbir şeyin Hak’tan ayrı olmadığını ifade etmektedir. Bu ifadelerden şairin her an Allah’ın huzurunda olma bahtiyarlığına erdiğini ve her varlığı Allah’ın varlığını anlamaya birer pencere olarak gördüğünü anlayabiliriz. *“Hak’tan ayru yok”* ifadesiyle de varlıklar üzerinde Allah’ın isim ve sıfatlarının görüldüğünü dile getirmeye çalışmıştır. Çünkü her varlık kendi aynasında Allah’ın birçok ismini ilan eden ve gösteren birer ilannamedir. Her şahıs bu ince manayı varlıkların üzerinde okuyamaz ve bilemez. Ancak marifetullahı elde etmiş hakikat ehli görebilir ve okuyabilir. İşte Sükûtî Efendi bu manaya aşina olmuş bir şahsiyet olduğunu bu ifadelerle dile getirmiştir. Tasavvuf ile kalbini, ilim ile de aklını doyurmuş olduğunu ifade eden bu zat, kalb ve aklın birleşmesi ile hareket ettiğini bu mısralar ile anlatmaya çalışmıştır. Sükûtî Efendi, her varlığın Allah’ı tanıttıran birer ayet olduğunu aklıyla idrak ettiği gibi her varlığın da Allah’ı zikreden birer zakir olduğunu anlamış arif-i billâh bir şahsiyet olduğu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Hak görürüm kande baksam Hakk’ıyla çün toptolu

Hak’dan ayru yok Sükûtî görürüm her yâne men”

G.261/6

Murtaza Sükûtî Efendi kendi şahsiyetini aşağıdaki dörtlükteki dizelerde çok güzel özetlemiştir. Kendini *“abdal”* diye niteleyerek velayette bulunan abdal makamında olduğunu ifade etmiştir. Sözlerinin insanlar için kaynak teşkil ettiğini ve ayrıca âşık olanlar için de kesin deliller hükmünde olduğunu ifade etmektedir. İrfan ehli olanların kendi sözlerinin sırrını anlayabildiklerini dile getiren şair, kendisinin ifade ettiği hakikatlerin tamamının Kuran’dan alındığını dile getirmektedir:

“Sükûtî abdalın nutku bir kândır

‘Âşıklar için katı bürhândır

Fehm ider sırrını kim ki ‘irfândır

Kur’ândan ahz itmiş ma’nâyı gözle”

Mur.318/6

Sükûtî Efendi yukarıda geçen dörtlükte kendi şahsiyetinin farklı tabakadaki insanlarca kabul gördüğünü ve her tabaka tarafından tasdik olunduğunu dile getirmektedir. Tasavvuf ehli olan âşıklar için delil olan sözleri ve şiirleri, ariflerce de tasdik olunmaktadır. Sükûtî Efendi, kendinden konuşmadığını belki Kur’an’ın ifade ettiği hakikatleri nazara verdiğini ve bu sırdan dolayı sözlerinin revaç bulduğunu ifade etmektedir. Şairin bu dizelerinden ve ifadelerinden kendisinin mütevazı bir şahsiyet olduğunu da anlamak mümkündür. Çünkü bütün güzel yönlerinin kaynağının Kur’an olması ve bunu iftiharla söylemesi mütevazılığını ispat eden bir delildir.

Sükûtî Efendi’nin, peygamberimize olan sevgisi âşk derecesinde olduğu aşağıdaki beyitte ortaya konmaktadır. Kendisini bir garip olarak niteleyen şair, Hz. Muhammed’in (ASV) manevi güzelliğinin âşığı olduğunu ifade etmiş ve o aşkın derecesini de gece gündüz kalp külhanesinin yanarak kebab olduğunu ifade ederek anlatmaya çalışmıştır. Kalbinde yanan aşkı bir ateşe teşbih eden şair sanatlı bir ifade kullanmıştır. Kalbinde yanan ateşin Hz. Muhammed’in (ASV) aşk ateşi olduğu ifade edilmiştir:

“Şem’-i hüsnün ‘âşıkı olmuş Sükûtî bir garib

Rûz u şeb yanar tutuşmuş kalbin külhânesi”

G.334/7

Kendisini Hz. Haydar’ın ayağının toprağı ve bir köle olarak niteleyen şair, bununla Hz. Ali’nin makamının büyüklüğünü ve dahi ona nisbeten kendisinin küçüklüğünü teşbih yolu ile göstermektedir. Toprak daima ayaklar altında çiğnendiğinden özellik olarak en mütevazı unsur olarak gösterilebilir. Bundan dolayı şair kendisini toprağa benzeterek tevazu göstermektedir. Aynı zamanda Hz. Haydar gibi makamı yüksek birinin ayağı altında olmayı kendisine bir paye olarak saymaktadır. Ayrıca toprağın bir mertebesi olmamasına rağmen Hz. Haydar’ın ayaklarının altında bir makam kazandığı gibi Sükûtî Efendi’de Hz. Ali’ye hizmet etmek ve onun davasına hadim olmakla şereflediğini ima ile anlatmaya çalışmaktadır:

“Bir gedâdır Dervîş Sükûtî hak-i pâ-y-i Haydarın

Dürr-i lütfîn bir gulâmı şeyh-i Hudâsın yâ ‘Ali”

G.336/9

Kendisini bir dervîş olarak niteleyen Sükûtî Efendi, sahabelere olan muhabbet ve sevgisini onları sürekli anmak suretiyle gösteren bir şahsiyet olduğunu bu ifadelerle dile getirmektedir. Sükûtî Efendi, sahabe-i güzîn efendilerimizi kendine rehber edindiğini ve o zatları sürekli andığını aşağıdaki beyitte görmekteyiz. Bu mananın bütün cihan tarafından bilinmesini dileyerek sahabeleri anmanın bir ayrıcalık olduğunu adeta dünyaya ilan edercesine dile getirmektedir. Bütün sahabeleri anmanın bir şeref olduğunu düşünen şair, o zatlar arasında kendi âleminde ayrıcalıklı olan Hz. Ali Efendimiz olduğunu ifade etmek istemiştir. Şahsiyetini, sahabeleri bilmek ve anlatmak üzerine bina ettiği anlaşılmaktadır:

“Ashâb-ı kirâm vasfın idip Dervîş Sükûtî her müdâm

Fehm ideler cümle cihân hem dahi yektâ ‘Ali geldi”

G.351/7

Takip ettiği yolun meşrebinin temiz olması Sükûtî Efendi’nin kalbinin safileşmesine sebep olduğunu ve bu yolda Allah’ı zikretmenin kalbini safileştirdiğini dile getirmektedir. Tabiatının güzel olduğunu ve onun gereği olarak ahlakının güzel olduğunu, tevazu ve alçak gönüllülük esasları üzerine ahlakını bina ettiğini dile getiren şair, tevazu ve mahviyet manasının ise benliğini toprak gibi kıldığını ve Hakk’ı bulduğunu ifade etmektedir:

“Meşreb-i pâk sâfi itmiş kalbini zikr-i Hudâ

Tab ‘-ı ahlâk-ı hamide hâk ile yeksân Sükûtî”

G.358/2

Tasavvuf yolunda ilerlerken aşk şarabı ile mest olan Sükûtî Efendi, ilahi aşkın şarabının kendisini mest ettiğini dile getirmektedir. Bezm-i elest meclisinde bu ilahi şarabı içerek kendinden geçtiğini ifade eden şair, bu şarabın etkisiyle dünyaya geldiğini dile getirmektedir. Kırmızı renkli şarab ifadesi, aşkın büyüklüğüne ve acısına kinaye olarak zikredilmiştir:

“Dergâh-ı bezm-i elestden bir kadeh la’l-i şarâb

Nûş idip geldin cihâna olmuşun mestân Sükûtî”

G.358/3

Sükûtî Efendi'nin şahsiyetini oluşturan mühim bir öge ise aşk duygusudur. Kendisini aşk konusunda bülbüle teşbih ederek sanatlı bir dil kullanmıştır. Bülbül gibi baharlarda feryad ettiğini ve gül kokusundan kendinden geçerek inlediğini dile getirmektedir. Sükûtî Efendi'nin takip ettiği tasavvuf yolunun aşk ile ayakta durduğu anlaşılmaktadır. Şeyhine ve Peygambere olan aşkı ile kalbinin yoğrulduğunu vurgulamaktadır. İlahi aşkın kendi kalbini yaktığını ve o yangının tercümanı olarak feryadlar işitildiği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Burada Sükûtî Efendi her yenibaharı, aşk ehline sevgiliyi ihtar eden hüznü zamanı olarak nitelediğini görmekteyiz. Hem hüznü ve hem de özlem mevsimi temasını aynı beyitte dile getirmektedir:

“Andelip âsâ hezârân nevbahâr feryâd ider

Bu-yı gülden bihûş olmuş ‘aşk ile nâlân Sükûtî”

G.358/4

Sükûtî Efendi, şöhretinin cihanın her tarafına yayıldığını ve kendisinin meşhur biri olduğunu ifade etmektedir. Hatta şöhretinin sadece insanlar arasında değil aynı zamanda sair varlıklar arasında da yayılmış olduğunu dile getirmektedir. Şöhretinin ve tesirinin şiirleri ile olduğunu ve bu şiirlerin etkisiyle her yer kendine bir meydan gibi olduğunu ifade etmektedir. Kendisine ait aşağıda ifade edilen fahriye beytinden hareketle dile getirilen mübalağalı şöhret manası Sükûtî Efendi'nin şöhretini gerçek anlamda dile getirmemektedir:

“Tutdu şöhret bu cihânı her nev‘ ile a‘yân Sükûtî

Nazm ile şâyeste ancak bir nice meydân Sükûtî”

G.358/1

1.3. Eseri

Murtaza Sükûtî'nin bilinen tek eseri divanıdır. Fakat Özcan: “Sükûtî'nin bazı şiirleri bestelenmiştir. Hakkında temel kaynaklarda bilgi bulunmayan Sükûtî'nin başka eserlerinin de olması muhtemeldir.” demektedir. (Özcan, 2001: 6). Sükûtî, eseri ile kendi âlemine ve manevi iklimine hâkim olan fikirlerini bütün insanlığa iletme ve tebliğ etmek maksadıyla, ruh ve maneviyat dünyalarını nurlandırmak amacıyla vücuda getirmiştir. Divanından da anlaşıldığı üzere Sükûtî Efendi bir mutasavvıf şairdir. Arapça, Farsça ve Türkçeyi iyi derecede bilen şair, eserini Türkçe olarak vücuda getirmeyi tercih etmiştir. Bazı ibareler ve kelimeler tasavvufta ve tarikatta kullanılan ve tekke edebiyatında çokça rastlanılan tabirlerdir. Şiirlerin manasına uygun bazı ayet ve hadisler de divanda çokça kullanılmıştır. Bu durum okuyucularca ilk etapta divanın

anlaşılması noktasında zor gibi görünse de Sükûtî Efendi'nin bir tekke şairi olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle tasavvuf ehli bir şairin ayet ve hadisleri, şiirlerin mana bütünlüğü içerisinde ele alarak sıklıkla kullandığı görülür.

Sükûtî Efendi, şiirlerinde çoğunlukla aruz veznini kullanmıştır. Bunun yanında hece ölçüsü ile yazdığı şiirleride mevcuttur. İmla kurallarına riayet etmediği şiirleri de bulunmaktadır. Divan Edebiyatında şairler, en çok aşk ve din konularında şiirler yazmışlardır. Bu doğrultuda eserler ortaya koymuşlardır. Tasavvufda “*Kâinatın bütün çarklarının hareket etmesi aşk iledir.*” diye ifade edilen manaya uygun şiirler vücuda getirilmiştir. Sükûtî Efendi, bağlı olduğu tarikatın dünya görüşünü, mensup olduğu dinin yaşam tarzını ve değerlerini dile getirmek, anlatmak ve aktarmak maksadıyla şiirler kaleme almıştır.

Sükûtî Efendi'nin divanı çeşitli edebi türleri içinde barındırmaktadır. Divanın büyük bir kısmını na't-ı Şerifeler ve düvaznameler oluşturmaktadır. Divanda otuz altı adet düvazname bulunmaktadır. Düvaznameler için Artun; “*Şiilerin, Alevi- Bektaşilerin Ali soyundan gelen On iki İmam için söyledikleri nefeslere verilen addır. Sadece düvaz-deh denir.*” (Artun, 2014:167-168).

Divanın kim tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. Tamamı Türkçe olarak kaleme alınan Sükûtî Divanı'nda 470 adet şiir bulunmaktadır. Aruz ölçüsüyle 464 şiir yazılmıştır. Hece ölçüsü ile de 6 şiir bulunmaktadır. Divan edebi tür olarak 392 adet gazel, 28 müfred, 28 rubai, 13 murabba, 3 nazım, 2 muhammes içinde barındırmaktadır. Ayrıca 36 düvazname, 18 na't, 5 mersiye, 4 medhiye, 2 elifname, 2 ahval-i enbiya, 2 vücudname, 2 ahval-i zamane, 1 besmele şerhi, 1 pendname, 1 ramazaniye içinde bulunmaktadır. Özcan divanın tertibi ile ilgili; “*Murtaza Sükûtî'nin Divanı mürettep bir divandır. Eser gazellerle başlar. Daha sonra murabbalar, muhammesler, rubailer, müfretler ve nazımlardan oluşan şiirler gelmektedir.*” demektedir. (Özcan, 2001: 19).

Eserin aslı Almanya'da Berlin Staatsbibliothek'tedir.” (Göts,1968: 335). “*Divan, Kütüphanenin Türkçe Elyazmaları bölümünde (TürkischeHadschriften) XIII/2, Nu.445-446, Ms. or. quart 1419 olarak kayıtlıdır. Eser 122 varak olup, rik'a hattıyla kaleme alınmıştır. Her sayfada on beş satır bulunmaktadır. Divanın başında ve sonunda kim tarafından istinsah edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin istinsah tarihi divanın sonunda 21 Muharrem 1035 olarak kayıtlıdır.*” (Özcan, 2011: 23).

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte kendisini bir derviş olarak ifade etmektedir. Bir dervişin yanık bağrından çıkan ifadelerin, şiir suretiyle tezahür ettiğine işaret edilmektedir. Şiir

yazmak artık Sükûtî Efendi'nin hayat tarzı haline gelmiştir. Şiir ile meşgul olmak aşkı, Sükûtî Efendi'nin bu divanının oluşmasına sebep olmuştur. Her halinin herkes tarafından bilinmesini isteyen şairin, eserini içten gelen bir şevkle yazdığı anlaşılmaktadır:

“Vasf iderim ahvâlim Dervîş Sükûtî ‘âleme

Fehm eyleye hergiz bugün biz eş’âre alıştık”

G.195/5

Sükûtî Efendi, haşırde göreceği hesabı dünyada iken gördüğünü ve yazmış olduğu eserinin kabirde sorulacak sorulardan kurtulmak hükmünde olduğunu ifade etmek istemiştir. Eserinin kendisine bir nevi şefaathçi olacağı ve kabir suallerine kefarete olacağı vurgulanmıştır. Divanında geçen şiirlerinin içerdiği hakikatlerin verdiği haber ile bu kanaate vardığını da dile getirmektedir. Kabir ehline sorulacak suallere dünyada yazdığı bu eser ile cevap vermiş olması divana ve içerdiği nazma bir kudsiyet atfetmek içindir. Nitekim Sükûtî Efendi, yazmış olduğu şiirlerinin ibadet ve tefekkür hakikatlerini içerdiğini ifade etmektedir:

“Sükûtîyem bu dünyâda hesâb-ı muharrer gördün

Kabirde kalmadı sormak bu nazm virdi ahbârın”

G.272/5

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyit ile şiirlerinin toplandığı divanı kastederek hakikatleri dile getiren bir divan olduğunu ileri sürmektedir. Eserinin asıl gayesi Hakk'ı ispat etmek olduğu gibi Hz. Ahmed ve âline ve Murtaza'ya hizmet etmek olduğu da söylenmektedir. Hz. Ahmed, Murtaza ve neslinden gelenlerin yoluna canını ve başını koyduğunu ve feda ettiğini dile getirmektedir:

“Nazmıyla Dervîş Sükûtî Hakkı ispât eyledi

Âl-i Ahmed Murtazâya koydu ol cân u seri”

G.362/7

Sükûtî Efendi, şiirleriyle ilgili fahriye sayılabilecek iddalarda bulunmaktadır. Nazmını cevherlerden yapılmış bir taca teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Okuyanların, şiirlerinden aldıkları derslerin, emsalsiz bulunan taşlar kıymetinde olduğu ifade edilmiştir. Şiirlerinin ifade ettiği hakikatlerin başlara tac edilmesi gerektiği de ifade edilerek, şiirlerinin okuyanlara değer katacağına da işaret bulunmaktadır. Kim bu esere bakar ve okursa iki âlemde de şah olabileceklerini ve hatta ahirette bile şah olabilecekleri ifade edilmektedir:

“Sükûtî Dervîşin nazmı cevâhirden hemân bir tâc

Giydiler oldular mutlak dü ‘âlem şah-ı ‘ukbâyı”

G.365/5

Murtaza Sükûtî Efendi aşğıdaki beyitte divanının tamamlanmasından dolayı duyduğı memnuniyeti Allah’a hamd ederek dile getirmektedir. Tamamlanan divanının lafzında ve üslubunda, belağatın mühim unsurlarından olan fesahat kurallarının kullanıldığını ifade etmektedir. Nazım şeklini sayılar ve hesaplar yönüyle ifade eden şair, kurallı ve ahenkli bir nazım biçimi kullandığını dile getirmektedir:

“Bihamdülillah divânım fesâhatla hitâm oldu

Sekiz dört harfile nazmım otuz iki kelâm oldu”

G.383/1

Sevdiklerinin tavsiyesi ve ısrarı ile divanını oluşturmaya başladığını aşğıdaki beyit ile ifade etmektedir. Bu teşebbüsünde ise erenlerin yani pir ve şeyhlerinin kendisine himmet ettiğini, kendisine sadık dostlarının ise kıyam ederek eserine önem verdiklerini dile getirmektedir. Bu beyitten bir hayırlı işe teşebbüs zamanında insanın çevresinin nasıl davranması gerektiğini de nazara vermektedir. Murtaza Sükûtî Efendi, sevdiklerinin tavsiyesi, erenlerin himmeti ve dostların sadakatının önemini ifade ederek hayırlı bir işe başlanıldığında nasıl bir yol izleneceğı de bu şekilde bizlere gösterilmektedir:

“Muhibbân-ı iltimâs ile bu eş ‘âra şürû itdim

Erenlerden olup himmet sadâkatle kıyâm oldu”

G.383/2

Sükûtî Efendi, divanında şariat ve tarikat ile ilgili mühim sırları ortaya koyduğunu ve divanının bir hakikat hazinesi gibi olduğunu ifade etmektedir. İçinde tarikat ve şerait ile ilgili çok bilgiler bulunmakta olduğunu da söylemektedir. Şariat, tarikat ve hakikat ile ilgili bilgiler konusunda bir hazine olarak nitelenen bu eser, şair tarafından önemli sayılmıştır. Eserinin bir hazineye teşbih edilmesi de sanatlı bir ifade olmuştur. Hakikatlerin ortaya konması bu âlem halkına bir ikram olduğu vurgulanmıştır:

“Şeri’atle tarikatden nice esrâr fâş itdim

Hakâik kenzini açdım bu ‘âleme kiram oldu”

G.383/4

Sükûtî Efendi eserindeki sırlara vakıf olan âşıkların, Hızır gibi bir hayata erdiklerini ve aşk yolunda daima ilerlediklerini dile getirmektedir. Şeyhi bulunduğu tarikatın müntesiplerine ve müritlerine sırlar kitabı bıraktığını ve aşk ile bu yola baş koyanların bu eseri ve içindeki hakikatleri okuyup anladıkları zaman tarikattaki müridlik vazifelerinde daimi kaldıklarına değinilmiştir. Eserini, âşıklar için Hızır hayatı gibi bir hayata mazhar olabilmeleri için bir hayat suyu mahiyetinde olduğunu nazara vererek övmektedir. Burada ayrıca tasavvufta ifade edilen velayet makamlarından biri olan Hızır makamına da ima ile işaret edilmektedir. Kim bu eserin sırlarına ererse velayet makamlarından biri olan Hızır makamına erebileceğine ve Hızır makamının özelliklerini keramet suretinde gösterebileceğine işaret edilerek, teşvik edilmektedir:

“Muhakkak Hızır-veş zinde ider ‘âşıkları her dem

Bu esrâra olan vâkıf zamân içre müdâm olur”

G.383/5

2. SÜKÛTÎ EFENDİ DİVANİ'NİN TAHLİLİ

“Şeyhî Divanı’nı Tedkik” adlı tahlil denemesiyle bir ilke imza atan Ali Nihad Tarlan Klasik Türk edebiyatında tahlil çalışmalarını başlatmıştır. Mehmed Çavuşoğlu, Harun Tolasa ve Cemal Kurnaz gibi araştırmacılar doktora seviyesinde çalışmalar yaparak tahlil çalışmalarının araştırma tarzını ve bu alanının yöntemini, tasnif metodunu, içerik özelliklerini ve amacını belirleyici bir özellikte çalışmalar oluşturmuşlardır. Yüksek lisans ve doktora seviyesinde yapılan çalışmalar sayesinde birçok divanın tahlili yapılmış ve toplumun istifadesine sunulmuştur. Bu çalışmamız ile şimdiye kadar üzerinde çok çalışılmamış Sükûtî Efendi Divanı’nı tahlil etmeyi ve bu tahlil çalışması ile Sükûtî Divanı’nın edebiyatımızdaki yerini, anlayışını ve değerini ortaya koymayı amaçlamaktayız.

Çalışmanın ana ve alt başlıklara ayrılmasında Cemal Kurnaz’ın “*Hayâli Bey Divanı’nın Tahlil*” adlı eseri örnek alınmıştır. Her alt başlık Sükûtî Divanı’nda yer alan şiirlerle ilgili olacak şekilde açıklanmış ve bu açıklamalara delil göstermek amacıyla en az bir beyit örnek olarak gösterilmiştir. Tahlili yapılan şiirler, 1) Din-Tasavvuf, 2) Cemiyet, 3) İnsan ve 4) Tabiat olmak üzere dört başlığa ayrılmaktadır. Bu dört bölüme başlanılmadan önce kaynak taraması yapılmıştır. Kaynaklar değerlendirildikten sonra fişleme yöntemiyle elde edilen bilgiler, bu dört bölümün ilgili kısımlarında alt başlıklar halinde sıralanmıştır. Böylelikle konuların tasnifi ve sıralaması belirlenmiştir. Şiirler dört ana başlık ve ilgili alt başlıklar altında incelenmiştir. Tahlil edilen beyitlerin künyeleri mısra sonunda parantez içerisinde belirtilmiştir. Divandaki tüm beyitler incelenmiştir. Ancak tahlil çalışmamızda beyitlerin tamamına yer verilmemiştir. Bir unsura ait birçok şiirden mümkün olduğunca daha dikkat çeken ve daha etkileyici olan şiirin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

2.1. Din ve Tasavvuf

Sükûtî Efendi Divanı’nın tahlilinde temel aldığımız bölümlerin ilki olan din manasının geçtiği beyitlerin çoğu İslâm’a ait ifadelerdir. Allah ve Peygamber sevgisini şiirlerin birçoğunda görmekteyiz.

İslam âlimlerinden olan Ahmed Hamdi Akseki din tarifini; “*Din, akıl sahiplerine gaye-i hakikati bildiren, onları kendi ihtiyar ve iradeleri ile Allah Resulü’nün bildirdiği şekilde hal ve istikbalde salah ve felaha, kemale sevkeden maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını temin eden bir kanuni mevzu-i ilahidir.*” şeklinde yapmıştır. (Akseki, 1983: 5). Bilgin ise din tarifini şu şekilde yapmaktadır; “*Din, insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan*

imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu demektir. Diğer bir ifadeyle din, hayatı çepeçevre kuşatan, belirli kural, emir ve yasakları bulunan, bu bağlamda dindarlık perspektifleri sunan, dindarlarına değişik / çeşitli direktifler veren ve sınırları bazen esnek bazen sert bir şekilde çizilmiş bir yaşam tarzı, bazen statik bazen dinamik hayat döngüsü sunan, değişik yaşam alanlarında davranış biçimleri öngören öğretiler bütünüdür.” (Bilgin, 2014: 2).

Aşağıdaki beyitte Hz Muhammed’in (SAV) insanlığa getirmiş olduğu din olan İslamiyet dairesinden, altın ve para için çıkan Hıristiyan veya Yahudi olan insanları eleştiren şair, bu yaptıkları ile küfre düştüklerini ve Allah indinde hak olan İslam dininden çıktıklarını ifade etmektedir. Gündüz, Sükutî Efendi’nin din ile ilgili tutumunu destekler mahiyette şu ifadeleri kullanmıştır; *“Kur’an, insanlar için temelde iki dinden bahseder. Bunların birincisi, Allah’ın insanlar için seçtiği ve razı olduğu İslam, diğeri ise İslam’dan gayri din veya dinlerdir. Kur’an’da, sadece İslam’ın insanları doğruya ve kurtuluşa erdireceği, diğer dinlerin ise makbul olmadığı anlatılır.”* (Gündüz, 1998) Ayrıca Sükutî Efendi *“küfran”* kelimesini iki anlamda kullanarak sanatlı bir üslubu ortaya koymuştur. İslamiyetten çıkanların hem dinlerinden dolayı kendilerine verilmiş nimetlere karşı küfran içinde olduklarını ve hem de kâfir olarak küfre düştüklerini anlatmaya çalışan şair, Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte, altına ve paraya önem verildiğini anlatmaya çalışmıştır:

“Uydular tersâ Yahûdi dinine sim zer için

Terk idip din u Muhammed oldular küfrân bugün ”

G.267/4

2.1.1. İslamiyet

2.1.1.1. Allah

Sükûtî Efendi Divanı’nda Allah’a olan inanç ve bağlılık esasları yoğun bir şekilde işlenmektedir. İslam dininin esası olan tevhid hakikatı birçok şiirde ifade edilmiştir. İhlâs suresinin ifade ettiği manalar şiirlerde kullanılmaya çalışılmıştır.

İhlâs suresi kısa ve öz bir şekilde Allah’ı anlatmaktadır: *“De ki; O Allah bir tek. Allah eksiksiz, sameddir (Bütün varlıklar O’na muhtaç, fakat O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) Doğurmadı ve doğurulmadı. O’na bir denk de olmadı.”* (İhlâs, 112/1-4).

Aşağıda bulunan beytin birinci dizesinde şair, Allah’ı, vahşi hayvanların, kuşların, insanların, cinlerin, ağaçların, meleklerin, feleklerin ve cennetteki hurilerin bizlere tanıttığını

ifade etmektedir. Bütün kâinattaki varlıkların hal diliyle Allah'ı anlattıklarını ve O'na delil olduklarını bu beyitle şair ifade etmeye çalışarak azami bir tevhid hakikatine akıllarımızı sevk etmektedir. İkinci dizede, Arş, felek ve cennet gibi bizce gaybi âlemlerdeki varlıkları dile getirerek somuttan soyuta gitme tertibini kullanmış ve akıllarımızın idrak tertibine riayet etmiştir.

“İsmin senin vahş u tuyûr insile can cem-i şecer

‘Arşda melek cümle felek vaşfin ider cennât hûr”

G.117/3

Aşağıda bulunan beyitte kâinatın sultanı olan Allah'ın hükmünün büyüklüğüne işaret edilmiştir. Allah'ın büyüklüğü ve bütün âlemlere geçen hükmü, bütün âlemler örnek verilerek dile getirilmiştir. Rakamlarla ifade edilen yedi yer ve gök, yedi cehennem, sekiz cennet, yedi yıldız, dokuz felek bütünüyle Allah'ın büyüklüğüne delil oldukları gerçeğini ifade etmektedir. Burada ifade edilen bütün varlıkların, yaratıcısı olan Allah'a deliller hükmünde olduğu anlaşılmaktadır:

“Yedi yer gök yedi tâmu sekiz cennet tamâmıyla

Yedi ahter tokuz eflâk seraser hükm-i sultâni”

G.345/6

Sükûtî Efendi Divanı'nda bulunan beyitlerde Allah, Hudâ, Hak, Hak Te'ala, Cenab-ı Hak, Rab, Mevlâ, Hâlık ve İlâh, Yezdan isimlerinden başka Müntakim, Süphan, Kahhar, Rahman, Gafur, Rahim gibi isimleri de kullanılır. Allah ismi genel itibariyle yaratan ve her şeyin sahibi anlamında kullanılmıştır. Allah'ın sair isim ve sıfatları ise manasına uygun bir şekilde şiirlerde kullanılmıştır.

Aşağıda bulunan beyitte şeyhinin ilim bakımından yüksek biri olduğuna ima edilmektedir. İlminin yüksekliğine delil ise Esmâ-ül Hüsna'ya vakıf olduğu manasına işaret edilerek dile getirilmiştir. Çünkü şeyhinin kendi müritlerine Esmâ-ül Hüsna ilmini ve sırrını açtığı vurgulanmaktadır. Bununla müritlerin kimin huzurunda olduklarına işaret edilerek müritlerin iz'an ile ikrarı sağlanmaya çalışılmıştır:

“İlmü'l- esmâ rumûzun fâş ider âşıklara

Salikâ neyin nazarda imâ ile iz'ân ider şeyh”

G.65/3

Aşağıda geçen beyitte Sükûtî, Cenab-ı Hakk'ın her varlığı kendine bir aine mahiyetinde yarattığını, âlemde görünen bütün varlıklar üzerinde Allah'ın isimleri ve sıfatları tecelli ederek göründüğünü ifade etmektedir. Âleme tecelli eden isimleri görebilmek ve varlıklar üzerinde okuyabilmek, ilim ve irfan ehlinin işi olduğu gibi o hakikatleri görememek cahillerin işidir. Şüphesiz insanın yüzünde görünen Allah'ın ismi de Rahman ismidir:

“Hak müzâhir ‘âlem içre görmeyen nâdân imiş

Vech-i âdemde bilâ-şek görünen Rahmân imiş”

G.152/1

Aşağıda bulunan beyitte Sükûtî Efendi, günahkâr bir kul olduğunu ve günahlarının çok fazla olduğunu samimi bir şekilde ifade etmektedir. Bu durumunu da Rabbi'ne arz ederek dile getirmektedir. Cenab-ı Hakk'ın Gafur ismini anarak af dilemektedir. Demek esma-i hüsnadan olan Gafur isminin günahlarımızı bağışlayan isim olduğunu buradan anlamaktayız. Merhamet etmek ve inayet etmek ancak Allah'a mahsus bir mana olduğunu ve sadece mağfiret etmenin Gafur-u Rahim olan Allah'a mahsus olduğunu anlamaktayız:

“Günâhkâr kullarız yâ Rab hatâmız bir nice efzûn

Gafûr ismiyle rahm itgil ‘inâyet kıl sana mahsûs”

G.165/4

Şair aşağıda bulunan beyitte *“batın gözüyle”* kalp gözünü kastetmektedir. Kâinata ve içindeki varlıklara kalp gözüyle baktığını ve her varlığın Allah'ın birer ismine mazhar olduğunu ifade eden şair, bu duruma hayranlıkla baktığını ifade etmektedir. Esmâ-i ilahiye sayesinde her varlığın birer kitap mahiyetine dönüştüğünü dolayısıyla mana yüklü birer kitabın ifade ettiği ancak Allah'ın esma-i hüsnası olabileceği vurgulanmaktadır. Bu esmanın tecellisinin güzelliğini ve nakışlarındaki incelikleri okuma kabiliyetine eren kişiler o isimler vasıtasıyla varlıklara ve üzerinde görünen esmaya hayran olmaktadır:

“Çün bugün bâtın gözüyle bakmışım ahvâline

Her biri bir isme mazhar düşmüşüm hayrâne men”

G.261/5

Şair aşağıda bulunan beyitlerde haşır gününde kurtuluşunun olamayacağını ifade etmektedir. Bunun sebebine de dünyada işlemiş olduğu günahları göstermektedir. Hatta yedi deniz suyunun kalbini temizleyemeyeceğini ifade eden şair, bunu da yapmış olduğu isyanlara

bağlamaktadır. Sükûtî Efendi'nin bu ifadelerinden nefsinin daima murakebede tuttuğunu ve ölmeden evvel nefis muhasebesi yaptığını anlamaktayız. Yedi derya suyunun kalbini temizleyemeyeceği ifadesi ise günahlarının büyüklüğüne kinaye olarak zikredilmiştir. Ayrıca kalp, su ile yıkanamadığı halde yedi derya suyu ile temizlenmez ifadesi ile meseleyi aklımıza yakınlaştırarak somut hale getirmektedir. Yedi derya gibi büyük bir rakamın küçük kalbi temizleyemeyeceği manası ise sanatlı bir ifadedir. Şair burada mübalağa sanatını icra etmiştir.

Aşağıya aldığımız iki beytin ilkinde şair, nefsinin isyan ateşinden ve günahlarının büyüklüğünden feryad etme ve kusurunu anlama gibi manalar ile hakperest bir mümin sıfatı göstermektedir. İkinci beyitte ise edilen o isyan ve yapılan günahlar mukabilinde Allah'ın rahmeti gösterilerek tesellide bulunmaktadır. Allah'ın merhameti nazara verilerek büyük bir şefkat manası ile ümid ve reca hakikati gösterilmeye çalışılmıştır. Allah'ın merhametinin her iki cihanı kuşattığını bundan dolayı kendisine de isyanına bakmadan rahmet edeceğini dile getirmektedir. İkinci beyitte ise öncelikle rahmet manası nazara verilmesi ve daha sonra Gafur isminin zikredilmesi Sükûtî Efendi'nin ne derece müdakkik ve hakikatli bir âlim olduğunu göstermektedir. Çünkü rahmet olmadığı zaman mağfiret de meydana gelemez. Demek ki rahmet edilenler Gafur ismi ile mağfiret olunanlardır. Birinci beyitte “*isyan*” kelimesini kullanan şair ikinci beyitte “*ihsan*” kelimesini zikretmiştir. İsyân ve ihsan kelimelerinin aynı beyitte kullanılması sanatlı bir kullanım olmuştur. Demek ki biz insanların isyanına mukabil Allah'ın ihsanı gelmektedir. Eğer isyanımız mukabilinde rahmet tecelli etmezse ihsana mazhar olamayız. Gafur ismine mazhar olmak mağfiret olunmak demektir. Esmâ-i Hüsnadan olan Gafur ismi, kendilerine rahmet edilenlere haşirde en üst mertebeye tecelli edecektir:

“Necâtım yok bilirem ben huzur-ı haşre vardıkda

Yedi deryâ yûmaz kalbim cihanda itmişem ‘isyân’

G.282/5

“Ümidim bir cenâbından Rahimsin her dü ‘âlemde

Gafûr ismine mazharsın senin şanıdandır ihsân’

G.282/6

Esmâ-i Hüsnâ'yı anlamının ve hakikatine erişebilmenin kolay bir şey olmadığına aşağıda bulunan beyitte vurgu yapılmıştır. Ayrıca esmayı anlamının yolu ve metodunu da buradan anlamamız mümkündür. Esmâ-i Hüsnâ'nın sırlarına, mana ve hakikatlerine ermek için öncelikle Hz. Hızır gibi manevi ilimleri tahsil etmek gerektiği ve maarif dersi denilen Allah'ı

bilmek ve tanımak gibi nurlara vakıf olmak gerektiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Hızır gibi eşyanın iç yüzünü görerek, o eşyanın Allah’a bakan yönüne ve manevi cihetine tecelli eden nurları fark etmek ve tasavvufta ifade edilen velayet makamlarından biri olan Hızır makamına ermek gerektiği vurgulanmıştır. O vakit insanın esmayı dilinden hiç düşürmeyeceğini ve esmayı zikretmekten zevk alacağı vurgulanmaktadır:

“Zamân-ı Hızra irmişler ledün ‘ilmin ider tahsil

Ma’ârif dersini görmüş okur dilde her esmâyı”

G.359/4

2.1.1.2. Melekler

2.1.1.2.1. Umumi Olarak Melekler

Sükûtî Efendi melekleri genellikle tasavvufta yapılan zikir manası ile ilişkilendirerek anlatmaktadır. Hz. Muhammed’e hizmet ettiklerini söyleyerek insanlar ile özellikle insanlardan ibadet edenler ile beraber olduklarını anlatmaya çalışmaktadır. Ayrıca İslam Dini’nin iman esaslarından biri olan meleklerle iman rûknünü yine İslam inancına uygun bir şekilde dile getirmiştir. Pala ise melekleri kısaca şöyle tarif etmiştir: *“Edebiyatımızda meleğin nûrdan yaratıldığına inanılır. Dişi veya erkek değildirler. Yemezler, içmezler, uyumazlar. Halleri diğer yaratılmışlara benzemez. İlahi emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tesbih ve zikir içindedirler. Dîvân şiirinde sevgili en çok meleklerle benzetilmiştir.”* (Pala, 2011: 303)

Gece gündüz hüsnünü ziyaret etmektedir melekler ve senin hüsnüne secde etmişlerdir, diye buyuran şair, aşağıdaki beyitte peygamberimize ve manevi güzelliğine işaret etmiştir. Manevi güzelliğini kapalı istiare yoluyla Kâbe’ye teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Kâbe nasıl ziyaret ediliyorsa gece gündüz meleklerin de O zatın hüsnünü ziyaret ettiklerini ifade etmiştir. Hatta manevi güzelliğinin inceliklerine âşık olan meleklerin Arş-ı a’lada o güzelliğe secde ettikleri vurgulanmıştır:

“Ka’be-i hüsnün ziyâret itmede her rûz u şeb

Arş-ı a’lâda melekler cümlesi kıldı sücûd”

G.81/2

Zikir manasının sadece insanlar tarafından yapılmadığını aşağıda bulunan beyit ile dile getiren şair, belki meleklerin de Allah’ı andığı ifade edilmektedir. Ayrıca tasavvuf ehli olanların halka oluşturarak Allah’ı zikrettiklerine işaret edilmiştir. Bu zikir halkalarının sadece insanlara

mahsus bir ibadet olmadığını, meleklerin de zikir halkaları oluşturarak Allah'ı andıkları dile getirilmiştir. Hakkı zikretmek maksadıyla oluşan bir zikir halkasından çıkan hararetli “hu” zikrinden dolayı feleklerin arşta devrettikleri söylenmektedir. Burada özellikle sema ve arş yönünde bulunan ve devreden bütün galaksi ve gezegenlerin, güneşlerin ve yıldızların hareket ve devretme olayının yerde insanların, gökte ise meleklerin yapmış oldukları zikirler sayesinde olduğuna işaret edilmektedir:

“Zikr-i Hakkın halka-i tevhide gelmiş her melek

Hû sadâsın işidince devri der ‘arşda felek”

G.203/1

2.1.1.2.2. Cebrail

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyit ile Peygamberin büyüklüğüne alamet olarak meleklerin bile O'na hizmet ettiklerini ifade etmektedir. Vahiy getirmekle görevli Cebrail gibi büyük bir meleğin bile gece gündüz O'nun hizmetinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu yönüyle bile ümmeti için bir delil olan peygamberin sözünü dinlemeyenlerin dünya ve ahirette zelil olacakları dile getirilmektedir:

“Ümmetine sensin delil kalmayanlar bunda zelil

Hâdim kapında Cebrâ'il rûz u leyâl ya Mustafâ”

G.15/4

“Cebrâil, Kur’ân’da farklı isimlerle zikredilen dört büyük melekten biridir. Allah ile Peygamberler arasında gerçekleşen iletişimde vahyi peygamberlere ulaştırmakla görevli melektir. Bu itibarla Allah ile peygamberler arasında yüce bir konuma sahiptir. Allah’ın emirlerini yerine getirirken Hz. Meryem’e görüldüğü gibi aslî suretinin dışında da görülmüştür. Allah katında değerli ve şerefli; insanlar yanında da saygın bir elçidir.” (Bayram, 2013: 30-57).

“Cebrâil Kur’ân-ı Kerîm’de Cibrîl, Rûhulkudûs, Rûhulemîn, Rûh ve Resul şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre Cebrâil karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; “arşın sahibi” nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir (en-Necm 53/5-6; et-Tekvîr 81/19-21). Hz. Meryem’e normal bir insan şeklinde görünerek rabbinin elçisi olduğunu ve ona temiz bir erkek çocuğu bağışlamak için geldiğini söylemiş (Meryem 19/17-19), Hz. Îsâ doğduktan sonra Allah’ın emriyle ona destek olmuş, Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’i vahyedip

öğretmiştir. Hz. Peygamber onu bir kere “açık ufukta,” bir kere de “sidretü’l-müntehâda” aslî hüviyetiyle görmüştür. İnkârcılara karşı Hz. Peygamber’in dostu, müminlerin destekleyicisidir. Kadir gecesinde meleklerle birlikte yeryüzüne iner, âhirette insanlar hesaba çekilirken mahşerde saf saf dizilen meleklerin yanında bulunur.”(Yavuz, 1993: 202-204).

Aşağıda bulunan beyitte Hz. Peygamberin miracına bir ima ve işaret bulunmaktadır. Şeyhlerin peygamber gibi maddeten miraca çıkmaları mümkün olmasa da manen miraca yükselebildiklerini ifade etmektedir. Demek ki manen yükselen şeyhlerin rehberinin de Cebrail olduğu ifade edilmektedir. Sema tarafına ve üstüne gece gündüz yükselen şeyhlerine, Cebrail rehberlik ettiğinden gayrın ona bir şey yapamadıklarına ima vardır. Burada “*Namaz müminin miracıdır.*” Hadisine ima ve işaret vardır:

“Rif’at bulur rûz u leyâl evc-i semâ eyler urûc

Cibril olur hem rehberi neyler ana ağyâr meşâyih”

G.67/3

Aşağıdaki beyitte “*pirler*” ifadesi tarikat mensuplarının şeyhleri ve mürşitleri için kullanılmıştır. Doğru yolda olanlar ve istikamet üzerine gidenler için en doğru yolun, pirler yolu olduğunu ve müstakim olanlar için menzil pirlerin dergâhı olduğu vurgulanmaktadır. İstikametli olan Sa’diler’in rehberinin ise Cebrail olduğu vurgulanmaktadır:

“Pirler yolu ‘âyan beyân menzil olur toğru giden

Cibril ana rehber olur meydân olan Sa’dileriz”

G.146/6

Hz. Muhammed’in (SAV) manen büyüklüğüne ve meleklerle bile üstün geldiğine işaret edilmiştir. İnsanoğlunun tür olarak meleklerden daha üstün bir şekilde yaratılmış olduklarına aşağıdaki beyitte değinilmiştir. İnsan türünün mükemmel olması ve üstün yaratılması bu ifadelerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Şayet insan vazifelerini yerine getirirse meleklerden de geçebildiği fakat yerine getirmediği takdirde çok aşağı bir mertebeye düşeceği ifadelerden anlaşılmaktadır. Ferd olarak da bazı meleklerin diğer meleklerden üstün olduğunu anlatmak için burada dört büyük melekten vahiy getirmekle görevli melek Hz. Cebrail misal verilmiştir. En büyük meleklerden olan Cebrail’in bile Hz. Muhammed’den (SAV) inayet beklediği ve kapısında gece gündüz hizmet ettiği söylenerek peygamberimizin manen büyüklüğüne işaret edilmiştir:

“Bâb-ı lütfundan ‘inâyet senden ister yâ Resul

Hâdimin olmuş kapında rûz u şeb Cibril emin”

G.256/2

2.1.1.2.3. Münker ve Nekir

Kabirde yatanların muhatap olacağı ilk meleklerin Münker ve Nekir adında melekler olduğu ve bunların bazı genel sorular soracağı bilinmektedir. İskender Pala bu melekler ile ilgili şu ifadeleri kullanır: *“Münker ve Nekir, mezarda insanları sorguya çekecek olan iki melektir. Bu iki melek, insana “Rabbin kim? Kitabın ne? Peygamberin kim? Kıblen neresi? Ne zamandan beri Müslümansın?” gibi sorular soracaklardır. İman sahipleri cevap verecekler ama günahkârlar ile dinsizlerin dili tutulup cevap veremeyeceklerdir. Mezar başında yapılan telkinde ölüye bunların cevapları hatırlatılır. Tasavvufta Münker ile Nekir’den maksat, insanın iyi veya kötü amellerinin kalıplara bürünmesidir.”* (Pala, 2011: 340)

Allah’ın farklı vazifelerle görevlendirdiği melekler taifesinden bir taifenin Münker ve Nekir olduğu ve kabirde sualler soracağı ve insanın bu suallere vereceği olumlu veya olumsuz cevapların dünya hayatında yaptığı ibadetlerin ölçüsü nisbetinde Münker ve Nekir’in suallerine kolaylıkla cevap vereceği anlaşılmaktadır. *“Sahih ve hasen rivâyetlerden yola çıkarak öncelikle kabir hayatının başında “insan tarafından daha önce hiç tanınmayan” anlamına gelen Münker ve Nekir isimli meleklerin icra edeceği bir sorunun var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu, âhiretteki sorgulama gibi kişiyle ilgili her hususu içeren müfassal bir muhasebe değildir. Bilakis belli başlı temel konuları esas alan, mezkûr muhasebenin mülahhas bir numünesi kabilinden mücmel ve öncül bir sorgudur. Kabir nimeti yahut azabı da bu sorunun olumlu-olumsuz neticesi üzerine terettüp etmektedir.”* (Gözün, 2021: 9)

Aşağıda bulunan beyitte *“Hams evkât”* diye ifade edilen tabir namazın beş vaktidir. Allah’ın emrinin her zaman tutulması gerektiği vurgulanırken bu emirler içerisinde mühim bir mevkiyi tutan beş vakit namazın yerine getirilmesi konusu üzerinde durulmuştur. Bu beş vakit namazın yerine getirilmesi, kabir hayatında insana kolaylıklar sağlayacağı ve hem de Münker adındaki meleğin sorularını da kolaylaştıracağı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu beyitten Münker adında bir sual meleği olduğunu ve kabirde insana sualleri ile refakat edeceğini anlamaktayız:

“Hams evkâtı gözetgil emr-i Hakki tut kavi

Kabr içinde ola âsân hem su’âl-i münkerât”

G.31/4

2.1.1.3. Kutsal Kitaplar

İslamda imanın şartlarından biri de kitaplara imandır. Kitaplara iman şartının içinde suhurlara iman da vardır. Sükûti Efendi şiirlerinde dört kitaba ve kime indirildiğine de yer vermektedir. Suhurlara ise genel olarak değinmiş ve ayrıntı vermemiştir. Kitapların Hz. Cebrail vasıtasıyla indirildiği dile getirilmektedir.

“İslamda iman esaslarından biri de kitaplara imandır. Kitaplara iman, “suhuf” ve dört kitaba imanı içine alır. Suhuf, o günkü yazı imkânlarıyla tespit edilen tabletler, levhalar, çeşitli malzemeden yapılmış sahifelerdir. Suhurlardan sonra büyük kitaplar gelmiştir. Bunlardan Hz. Mûsâ’ya “Tevrat”, Hz. Dâvûd’a “Zebur”, Hz. İsâ’ya “İncil” ve Hz. Muhammed’e “Kur’ân-ı Kerîm” verilmiştir.” (Tümer ve Küçük, 1993: 310)

Aşağıda bulunan beyit ile peygamberlerden dördüne indirilmiş dört kitaba işaret edilmektedir. Bu manayı ifade ederken de şeyhi ve mürşidi anlamında şahım beni dört kitaptan bismillahın ba harfi ile haberdar etti, diye ifade edilmektedir. Ayrıca o dört kitaptan biri olan Kuran-ı Kerim’in harflerinin birçok manayı içeren birer mucize olduğuna ima ve işaret edilmektedir. Nokta ilmi denilen bir ilmin varlığı ve her şeyin yani bütün harflerin, çizgilerin nokta ile başladığı ve bütün yazıların noktadan çıktığı vurgulanmaktadır.

“İlm-i noktadan haberdâr eyledi şâhım beni

Bâ-i bismi’llahda gördüm derc olupdur dört kitâb”

G.19/3

Nokta ile ilgili; *“Varlığın duyularla bilinmeyen ve sadece sözle anlatılabilen yönleri bulunmaktadır. Bunlar duyular alanından seçilen çeşitli örneklerle anlaşılır hale gelebilmektedir. Bu amaçla kullanılan çeşitli benzetmelerden biri “nokta” metaforudur. Nokta benzetmesi, varlığı vahdet fikri üzerinden anlatırken çok elverişli imkânlar sunabilmektedir.”*denmiştir. (Tabakoğlu, 2019)

Tabakoğlu ve Maden tarafından beyan edilen manadan dolayı bütün semavi kitapların ve suhurların hususan dört kitabın hakikatleri bismillahta derc edilmiş olduğu gibi bismillah kelimesi de “ba” harfinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dört kitabın içerdiği hakikatler bu harfte yerleştirilmiştir. Şair aşağıda geçen beyit ile de şeyhinin ilimdeki derinliğini ve bir harfte bir kitap kadar bilgi anladığına da işaret etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi şair başka bir beyitte aynı manaya vurgu yaparak bismillahtaki nokta ilmine işaret etmektedir. Şeyhinin, Kuran’ın icazlı ifadesinden hareketle ba harfinden dört büyük kitabın hakikatini tefsir

ettiği vurgulanmaktadır. Şeyhinin nokta ilmini bildiği ve sırlarına ermiş olduğu bu vesileyle dile getirilmektedir:

“Bâ-yı bismillahda nokta ilmine mazhar olup

Dört kitâbın ma’nâsın tefsir ile a’yân ider şeyh”

G.65/2

Aşağıda Kur’an dışında kalan üç semavi dinin kitaplarının ismi zikredilmiştir. Ayrıca hangi peygamberlere indirildiği ifade edilmiştir. Bu üç semavi kitabın Allah tarafından üç peygambere indirildiği ve Cebrail’in bu görevi ifa ettiği vurgulanmıştır. Burada vahiy hakikatinin, kimden geldiği, kime indirildiği ve kim vasıtasıyla indirildiği olan itikati ve imani hakikate vurgu yapılarak insanlara öğretilmeye çalışılmıştır:

“İncil senin Tevrât senin Mûsâ ile ‘Îsâya hem

Cibril ile irsâl edip Dâvûda hem virdin Zebûr”

G.117/4

Aşağıdaki beyitten önce zikredilen beyitte üç semavi dinin kitapları ve peygamberleri dile getirilmiştir. Aşağıda bulunan beyitte ise dördüncü kitap ve peygamberi zikredilmiştir. Burada özellikle peygamberimizin ismi Ahmed, kitabımızın ismi ise Furkan olarak zikredilmiştir. Furkan-ı Hâkim olan Kur’an indirildikten sonra Cenab-ı Hakk’ın sırrını tam anlamıyla gösterdiğine vurgu yapılmıştır. Kur’an’ın manasının yoğunluğuna işaret edilerek içerdiği mana yoğunluğunda bulunan mühim sır ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle Kur’an’ın içerdiği hakikatlerin bütününün surelerde de bulunduğu ve hatta bismillahın “ba” harfinde bulunan noktada yerleştirildiği hakikatine vurgu yapılmıştır. Allah’ın kelamının derinliğini bir harfte bile anlamamız mümkün olduğu vurgulanmıştır:

“Ahmed gelip kıldı beyân Furkân ile Hak sırrını

Dört kitâbın sırrı bugün bir noktadan itdi zuhûr”

G.117/5

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile insanların gelmiş olduğu seviyeden rahatsızlığını dile getirmektedir. İnsanların duyarsızlaştıklarını ve hak söze kulak vermediklerini dile getirmektedir. Duyarsızlık seviyesini de mübalağa sanatını kullanarak dört kitaptan da bahsetsem yine kimsenin o kitaplara ve içindeki hakikatlere bakmadıklarını üzümlere ifade

etmektedir. Hak yoluna aşk ile ve safiyet ile girilebileceğini ve devamın o iki mana ile sağlanabileceğini fakat o yolda gerçek âşık ve safi insan bulamadığını ifade etmektedir:

“Dört kitâbdan bahs idersem kimse itmez hiç nazar

Hak yoluna gerçek ‘âşık sâfi insan bulmadım”

G.246/2

Peygamberimizin cemalinde Zebur, Tevrat ve İncil’in eserlerini gördüğünü söyleyen şair, bu ifadeyle Hz. Peygamberin insanlığa getirmiş olduğu Kur’an-ı Kerim’in hakikatlerinin daha önce gelen semavi kitaplarda da söz edildiğine ve Hz. Muhammed son peygamber olduğu gibi Kur’an da son kitap olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla geçmişte gelen bütün kitapların özü Kur’an’da bulunmaktadır. Bu sırdan dolayı sair dinlerin kitaplarında anlatılan güzel şeylerin peygamberimizin cemalinde görüldüğü ifade edilmiştir. İnsanların çoğunun ise bu semavi kitapların tabileri olduğu dile getirilmiştir:

“Cemâlinde ânın gördüm Zebûr Tevrât dahi İncil

Kelâmullah ile mevcûd cihânın cümle insânı”

G.347/2

2.1.1.3.1. Ayetler ve Sureler

Sözlükte işaret ve delil anlamında olan ayet kelimesi, sureleri oluşturan bir veya birkaç cümleden oluşan ve Kur’an’da geçen bölümlere verilen addır. Sure ise kavram olarak, Kur’an-ı Kerim’in değişik sayıdaki ayetlerinden oluşan bölümlere denmektedir. Kur’an-ı Kerim’de 114 sure bulunmaktadır.

Fatiha suresinin yedi ayetten oluştuğunu aşağıdaki beyitte söyleyen şair, bu surenin kısalığı ile beraber Kuran’ın bütünü kadar hakikatler ile dolu olduğunu dile getirmektedir. Bu konunun ise ancak hakikatlerini anlayanlar tarafından dile getirildiği ifade edilmiştir. Kuran’ın bütünü kadar hakikatleri içerdiğinden maksat, Kuran’ın takip ettiği ve esas maksat olarak ifade ettiği bazı hakikatlerin Fatiha’da bulunduğunu nazara vermektir. Sevgilide güzellik unsurlarından olan zülf, kaş ve kirpiğin bu beyitte ifade edilmesinin sebebi de sevgilide bulunan ve sevgiliyi güzel kılan unsurlar hangisi ise Fatiha suresi de Kur’an’da aynı görevi ifa etmektedir:

“Fâtiha heft ayet oldu zülf kaşın kirpiğin

Fehm idenler işbu sırrı mecmû’ul-Kur’ân imiş”

G.155/3

Her namazın her rekâtında okunan ve Kur’an’ın özü hükmünde olduğu âlimlerce söylenen Fatiha Suresi, bütün Kur’an içinde en faziletli duadır. Bismillahtaki “ba” harfi kendini ba yapan noktaya şeref verdiği söylenmektedir. Fatiha Kur’an’ın özü olduğu ve aynı zamanda namazda okuduğumuz en faziletli dua olduğu vurgulanmıştır. Kur’an’da bulunan manaların özü ve esası, rükün ve hakikatleri Fatiha’da bulunduğu gibi Fatiha Suresi de Bismillahta, bismillah ise “ba” harfinde bulunduğu aşağıdaki beyitte şair tarafından söylenmektedir. Şair bu beyit ile o sırta işaret etmiştir:

“Fâtiha efdal du’âdır cümle Kur’ân içre hep

Bâ-yı bismillahda her dem virdi noktâya şeref”

G.187/3

2.1.1.4. Peygamberler

Peygamberler Allah’ın kulları arasından seçtiği elçileridir. Kitap indirilen peygamberlere Resul, diğer peygamberlere ise Nebi denir. Peygamberlere iman, İslam dinine göre imanın altı şartından biridir. İslam dinine göre en son peygamber Hz. Muhammed’dir ve o zattan sonra peygamber gelmeyecektir. Hz. Muhammed, Allah’ın kulu ve elçisi olduğu gibi diğer peygamberler de Allah’ın kulu ve elçileridir.

Divân edebiyatında eseri bulunan şairler çoğunlukla eserlerinde peygamber kıssalarından faydalanmışlardır. Ku’ran’da geçen peygamber kıssaları bu edebiyatın yararlandığı kaynaklardır. Peygamberlerle ilgili en çok işlenen konular, hayat hikâyeleri, mucizeleri ve öne çıkan özellikleridir. Divân edebiyatı alanında yazılmış eserlerde: Âdem, Nuh, Dâvud, Süleyman, İbrahim, Cercis, Zekeriya, Yahya, Eyüp, Hızır, İlyas, Şuayb, Musa, Harun, İdris, Yakub, Yunus, Yusuf, İsmail, İsa ve Muhammed gibi peygamberlerin çoğunlukla işlendiği görülmektedir. Bunlardan İsmail, Yunus, İsa, Davut, İbrahim, İdris ve Yusuf peygamberlerin dışındakilerin hepsi Sükûti’de çeşitli vesilelerle geçmektedir.

Aşağıda bulunan beyitte Âdem ve Havva’nın yaratılmasının aslında insanoğlunun hidayeti için olduğu ve bütün peygamberlerin ise aynı gayeye hizmet ettiği dile getirilmektedir. En son peygamber olan Hz. Muhammed’in nurundan tüm peygamberlerin istifade ettiğini ve yaptıkları çalışmalar ile Hz. Muhammed’in getirmiş olduğu dinin hakikatlerine hizmet

ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Bütün peygamberler aslında o zatın davasına ve tebliğ ettiği hakikatlerin olgunlaşmasına ve yayılmasına çalıştılar. Dolayısıyla o nurdan hisse alarak feyizlenmiş oldular:

“Âdem ü Havvâ nûrdan oldu Şit nebi İdris Dâvut Süleymân

Envâr-ı Ahmed kıldı tecelli cümle nebiye itdi sirâyet”

G.43/6

2.1.1.4.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem, Divan edebiyatı şiirlerinde topraktan yaratılması, Havva ile yasak olan meyveyi yemeleri ve cennetten bu yasak meyveyi yedikleri için çıkarılmaları şeklinde yer alır.

Aşağıda bulunan beyit ile şair, Hz. Âdem’in yüzünde Kur’an’ın özü sayılan yedi Fatiha ayetini aşk ehli olanlar okurmuş, demektedir. Âdem’e meleklerin secde olayı anlatılarak semayı öncelikle onun şerefliendirdiği söylenmektedir. Hz. Âdem’in yaratılan ilk insan olduğu ve onun yaratılması sema ve sema ehlini şerefliendirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca insanoğlunun, varlıkların en şerefli olduğu secde olayı ile anlaşılmaktadır. Burada Fatiha Suresi ile Hz. Âdem ilişkilendirilmiştir. Yedi ayetiyle Fatiha Suresi Kur’an’ın özü hükmünde olduğu gibi insanoğlunun özü Hz. Âdem olduğuna işaret vardır. Bu yüksek ve veciz ima ve işareti anlamak ise arif olan kişilerin işidir. Sükûtî Efendi’nin bu ince ve derin manaya işaret etmesi, ilme ve irfana olan derin vukufiyetini göstermektedir. Yani Murtaza Sükûtî Efendi hem tasavvuf ehli bir şeyh ve mürşit ve hem de hakikatli bir âlim olduğu bu beyitten anlaşılmaktadır:

“Vechine heft âyetini gördüm okurmuş ehl-i ‘aşk

Secdegâhı evvelde Âdem virdi semâya şeref”

G.187/2

Aşağıda bulunan beyitte Sükûtî Efendi, özelde Hz. Âdem, genelde ise âdemoğullarının bütününün bir yaratılış mucizesi olduğuna değinmiştir. Hz. Âdem, yaratılışın en güzel şekliyle yaratılmış ve en üstün varlık olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda insanoğlunun yaratılışındaki mükemmeliyete işaret edilmiştir. Yani yaratılmışlar içerisinde insandan daha üstün bir varlık olmadığına ve yapı olarak mükemmel bir surette yaratılışına işaret edilmiştir. Yaratılıştaki mükemmeliyetin tamamlayıcısı ise insanın yüzünde bulunan göz gibi duyu organları ve yüzüne, kafasına takılmış olan kaş ve saç olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yüzüne ve kafasına takılan bu unsurlar ile insanın ahsen-i takvim sırrı mükemmelliğe ererek insan tamamen nurlanmıştır:

“Ahseni takvim dinledi her cihetten Âdeme

Resim göz kaş sâç ile virdi yüzüne enveri”

G.362/5

2.1.1.4.2. Hz. Nuh

Hz. Nuh, Divân edebiyatında ömrünün uzunluğu, Allah’ın emri ile gemi yapması, tufan olayı, Hz. Âdem’den sonra insanlığın ikinci babası sayılması yönleriyle işlenmiştir. *“Hz. Nûh insanları doğru yola döndürmek için dokuz yüz elli yıl çabalamış olmasına rağmen oğlu Ken’an da dâhil halkın çoğunluğu ona iman etmemiştir. Bunun akabinde Hz. Nûh “Rabbim yeryüzünde kâfirlere hiç kimseyi bırakma.” diyerek dua etmiştir. Akabinde Allah, Nûh’a bir gemi yapmasını, inananları ve her hayvandan dişi ve erkek olmak üzere birer çift gemiye almasını vahyetmiştir. Gemi tamamlanınca yeryüzünü sular kaplamış ve bütün insanlar ve hayvanlar yok olmuştur.”* (Çolak 2016: 83).

Aşağıda bulunan beyitte şair, *“Keşt-i aşk a süvar”* ifadesi ile aşk, bir bineğe teşbih edilmiştir. Beyitte ki Nuh ifadesi ile de aşkın bir gemiye benzetildiği anlaşılmaktadır. Dünya muhabbeti ve dünyada gerçekleşen olayların dağınıklığı ise tufan gibi bir afet olduğuna ima vardır. Dünyanın boğucu dalgaları içerisinde kurtuluşa erebilmek için en güvenli bineğin aşk olduğu vurgulanmaktadır. Cisminin harap olmamasını istiyorsan aşk sefinesine binerek bir vakit orda gez ki selamet sahiline vasıl olasın, manası vardır:

“Keşti-i aşka süvâr ol bir zamân gez Nûh gibi

İr necâta tufânından olmaya cismin harâb”

G.21/4

Aşağıdaki beyitte Hz. Nuh’un zamanında gerçekleşen tufandan bahsedilmektedir. Allah’ın Hz. Nuh’u kurtardığını söyleyen Sükûtî Efendi, kendisini fena denizine atan ve aşk denizinde boğduran yine Allah’tır, demektedir. Şair gark ve necat gibi iki zıt manayı aynı beyitte kullanarak sanatlı bir ifade kullanmıştır. Hz. Nuh olayından hareketle kendi aleminde aşk deryasında nasıl boğulduğunu ve fena selinin kendisini nasıl boğduğunu dile getirerek kendi küçük dünyasında bulunan aşk denizinin Nuh tufanından daha boğucu olduğunu anlatmaya çalışmaktadır:

“Eğer çi Nûh tûfânında necâta ir gören sensin

Beni bahr-i fenâ içre idersin ‘aşkile iğrâk”

2.1.1.4.3. Hz. Yakup

Hz. Yakup, Hz. Yusuf'un babasıdır. Divan şiirinde Hz. Yakup, Yusuf'tan ayrılık vesilesiyle ağlaması söz konusu edilmiştir. Sükûti ise aynı temayı şiirinde işlemiştir.

Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf için gece gündüz ağladığını ve Yusuf'un derdinden helak olduğunu aşağıdaki beyitte ifade eden şair, Hz. Yakup'un haline ah ve vah ederek üzülmektedir. Kur'an'da geçen bu tarihi olayda Yakup'un kan ağlamasını aşırı üzülmeye kinaye olarak zikreden şair, helak olması ifadesiyle de vücuden çok zayıf düşmesine işaret edilmiştir:

“Ya'kûp gibi rûz u leyâl dideler kan ağladı

Derd-i Yûsuf itdi helâk neyleyem ben âh ile vâh”

G.308/4

2.1.1.4.4. Hz. Eyyub

Hz. Eyyub, Divan şiirlerinde çektiği hastalıkların acısı, hastalıklara ve musibetlere karşı göstermiş olduğu sabrı ile anılan bir peygamberdir. Sükûti şiirlerinde Hz. Eyyub'un sabrını ve hastalıklarını işlemiştir.

Hz. Muhammed (SAV) mealen, *“En ziyade musibet ve meşakkate giriftar olanlar, insanların en iyisi, en kâmilleri dirler.”* buyurmaktadır. Bu sözden dolayı şair, Hz. Eyyub'e kemalinle şifa verdin, beni de gam derdine salarak Hz. Muhammed'in (SAV) müjdesi olan insanların en iyileri ve kâmilleri grubuna dâhil ederek şereflendirdin, buyurmaktadır. Sükûtiye göre Allah kâmil kullarını çetin imtihanlara tabi tutarak fitratlarına konulmuş olan hakikat özünü ve olgunluk hazinelerini onunla ortaya çıkarıyor. Yüksek dağların karı, boranı eksik olmadığı gibi kâmil insanların da imtihanları eksik olmamaktadır. Bu sırdan dolayı Sükûti Efendi, o kâmil insanlara gam imtihanıyla dâhil olunduğunu ifade etmektedir:

“Kemâlinle şifâ virdin Eyyûbun rencine ol dem

Beni gam derdine saldın o semte eyledin ilhâk”

G.191/4

2.1.1.4.5. Hz. Şuayb

Hz. Şuayb, Musa Peygamberin kayınpederidir. Hz. Şuayb, Hz. Âdem'den kendisine miras kalan asayı Hz. Musa'ya hediye etmiştir.

Hız. Şuayb'ın tebliğ'e memur edildiğ'i kavmin, kendisini dinlememesi, dinleyenlere de engel olması ve taciz etmesi sonucu sema canibinden o kavmin üzerine ateş yağdığını ve yere ateş düştüğünü ifade eden şair, bu ateşin o kavmi helak ettiğini de dile getirmektedir. Bununla beraber Şuayb peygamberin duasıyla o kavmin fena bulduğı ifade edilmektedir:

“Şu'aybın mu'acciz bâhir-i semâdan od düşüp hâke

Helâk itdi kamu kavmin du'âsıyla fenâ oldu”

G.371/7

2.1.1.4.6. Hız. Harun ve Hız. Musa

Klasik edebiyatta Hız. Musa, Allah ile tekellümü, Firavun'un sihirbazlarını yenmesi, ejderha gibi bir yılanı dönüşen ve denizi yaran âsâsı, Firavunla mücadelesi ve onu suda boğması, Yed-i beyzâ'sı gibi mucizevî yönleriyle anlatılır. Hız. Harun'dan ise fesahatı ve Musa'nın kardeşi olması yönüyle bahsedilir.

Sükûtî Efendi ise aşağıdaki beyitte, Firavun kavmine peygamber olarak gönderilen Harun ve Musa peygamberlerin, Firavun ile çok mücadele ettiklerini ifade ederek Firavun'un denizde boğulmasına Allah'ın emri ile Musa peygamberin sebep olduğı dile getirilmektedir:

“Gelip Mûsâ ile Hârûn Fir'avn çok nizâ' itdi

Anın iğrâkına bâ'is bi-emr-i Hak Mûsâ oldu”

G.371/8

2.1.1.4.7. Hız. Hızır ve Hız. İlyas

Hız. Hızır'ın peygamberliği ihtilâflı olmakla bereaber edebiyatımızda ölümsüzlük suyunu bulması ve içmesi ile kıyamete kadar yaşayacağı ve ölümsüzlük sırrına erdiği cihetiyle ele alınmaktadır. Divan şiirinde İlyas ve Hızır genellikle âb-ı hayat, İskender ve zülûmât ülkesi ile birlikte anılır. Bunun nedeni ise İskender Pala'nın naklettiğı şu hikâyedir: *“Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumat ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlar da suyun ab-ı hayat olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Sonra İskender'e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar. İskender ab-ı hayattan mahrum olmuş. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyas Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlarmış. Kıyamete*

dek sürececek olan bu görevi Hızır denizde, İlyas ise karada yaparmış. Her ikisi de senede bir gün buluşup beraberce Kâbe'ye hacca giderlermiş. Onların buluştukları güne Hızır ile İlyas'tan bozma 'Hıdırellez' denilir ki o günde insanlar kırlara çıkıp eğlenirler. Mayıs ayının altıncı günü olarak bilinir.” (Pala, 2011: 204-205).

Hızır ve İlyas ile ilgili mühim bir sır aşağıda bulunan ifadeler ile anlatılmaya çalışılmaktadır. Onların farklı bir tecelliyata mazhar ve diğer peygamberlerden farklı olarak dünya hayatıyla daha yakından münasebettar oldukları bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Aşağıda şair “Ömr-i Cavidan” ifadesi ile ölümsüz bir hayat isteyenlerin çalışarak ve gayret ederek Hızır ve İlyas’a ulaşmaya çalışmaları gerektiği tavsiye edilmektedir. Buradan o iki peygamberin sair insanlardan farklı bir hayat tabakasına mazhar oldukları anlaşılmaktadır. Efsaneleşen hayat iksirini içenler, hayat-ı Hızıriyeye erişir manasındaki ifadelerin bir hakikate değindiğini söyleyebiliriz. Demek ki Hz.Hızır ve Hz.İlyas sair peygamberler gibi ölüme maruz kalmayıp Allah tarafından genç kalmaları murad edilmiş ve ömr-i cavidana mazhar olmuşlardır. Bu manadan Hızır ve İlyas Peygamberlerin bu dünya hayatımızla yakından ilgili oldukları ve medet isteyen samimi insanların yardımına gittikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca velayet makamları içinde Hızır makamı gibi bir makam olduğu ve çalışarak, gayret ederek o makamlara çıkılması neticesinde Hızır ve İlyas peygamber ile görüşme olabileceği anlaşılmaktadır. Velayetin Hızır makamına ermenin formülünü de söyleyen şair, “Ara bul bir kâmil danayı gözle” ifadesiyle yani bir kâmil ve eşsiz zatı ara bul ve tabi ol ki seni o makamlara erdirmeye vesile olsun, demektedir. Manen genç kalabilmenin büyük âlimlere ittiba ile mümkün olduğu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Hızır ile İlyâsa cehd it iresin

‘Ömr-i câvidâna ol dem iresin

Cemâl-i Bâriyi bunda göresin

Ara bul bir kâmil dââyı gözle”

Mur.318/4

“La ilahe illallah” manasının sırları ve hakikatleri aşağıda geçen ifadeler ile bir nebze açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Kelime-i tevhidi okuyan ve ezberleyenlerin, özellikle itikaden gereğini yapıp iman edenlerin feraset ehli olduklarına ve hak ile batılı birbirinden ayıracak bir kabiliyete eriştiklerine işaret edilmektedir. Kelime-i tevhidi yaşam tarzına dönüştürenlerin ölmeden evvel masivadan geçerek doğrudan doğruya Allah’a yöneldikleri ve Hz. Hızır ile hayat

suyu içerek adeta ölümsüzleştikleri vurgulanmıştır. Hızır aleyhiselamın bir özelliği ve hassası olan ölümsüzlük manasının içilen iksir ile olduğunu ve kelime-i tevhidi kim okursa Hızır ile o iksiri içmiş gibi olur, denmektedir. Aslında burada nazara verilmek istenen sır insanın iman ile ebedi yaşama mazhar olmasıdır. Çünkü Hızır nasıl ki hayat suyunu içerek ölümsüzlüğü elde etti, ey insanlar sizde iman iksirini kelime-i tevhidi zikrederek içiniz ve ebedi hayatta saadete mazhar olunuz, manasına ima edilmektedir:

“Ak ile karayı bunda seçtiler

Ölmeden ön mâsivâdan geçtiler

Hızır ile âb-ı hayâtı seçtiler

Her kim derse Lâ ilâhe illallah”

Mur.329/3

2.1.1.4.8. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman hem peygamber ve hem de hükümdar olması, mucize ile rüzgâra, hayvanlara, cinlere ve diğer tüm varlıklara hükmetmesi, Belkıs ile arasında geçen olaylar, hüdhüd kuşu, karınca ile olan macerası gibi olaylardan dolayı edebiyatımızda adı çokça geçmektedir. İskender Pala, Hz. Süleyman’ın edebiyatımızda çokça zikredilmesinin sebebini; *“Hz. Süleyman kuşkusuz Divân edebiyatında en çok adı geçen peygamberlerin başında gelir. Kıssasının ihtiva ettiği ilgi çekici hadiseler ve dünya saltanatı ile ahiret saltanatını birleştirmesi bu durumun başlıca sebeplerindendir. Süleyman Peygamberden doğrudan ve dolaylı olarak elli üç ayet bahsetmektedir.”* şeklinde ifade etmektedir. (Pala, 2011).

Hz. Süleyman’ın maddi ve manevi hükmünün büyüklüğüne işaret etmek için devlerle savaşını anlatan şair aslında Hz. Süleyman’ın bilinen bu özeliğinden ziyade o anda Hz. Ali’nin orada manen ve ruhen hazır bulunduğunu ve cesareti ile gizliden ona yardım ettiğini vurgulamak istemektedir. Bunu da Hz. Ali’nin bir kerameti olarak anlatmaktadır. Bu kerametın ise Hz. Ali’ye şecaatinden dolayı verildiğine değinilmektedir:

“Dest-i divlerde Süleyman harb-i kıtâlde iken

İrdi imdâda hafıyyen itdi şeca’at Murtaza”

G.10/7

Dünyanın neden var edildiğini ve hakikatını anlayanlar, onun fena ve fani yönünü görenler Hz. Süleyman’ın saltanatı gibi bir saltanata da tenezzül etmezler. Hatta o hakikatın

nurlarına ulaşmış hakperest insanlar, dünya saltanatını terk edebildikleri gibi iki âlemde biri olan ahiret saltanatından da ellerini çekebilecek derecede hakikatte fena buldukları ifade edilmektedir. Asıl zenginliğin Allah’a halis bir abd olmakta olduğuna ima ve işaret vardır:

“Fenâ mülkünü fehm iden nider tah-ı Süleymânı

Elin çekmiş dü’âlemden gınâyı bunda n’eylerler”

G.113/2

Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman’ın maddi ve manevi muhteşem saltanatına işaret edilmiştir. Kurtlara ve kuşlara hükmünün geçtiğini ifade ederek hâkimiyet alanının genişliğine işaret edilmiştir. Bu manayı nazara verdikten sonra dünya hayatının fena ve fani olduğunu ve her şeyin geçici ve kararsız olduğunu nazarımıza veren Sükûtî Efendi, Hz. Süleyman’ın bile saltanatı fanilik perdesine bürünerek bu dünyadan geçtiğini dile getirmektedir. Biz insanlara bununla güzel bir ders veren şair, Hz. Süleyman bile ölüm ile dünyayı terk etmiş ve saltanatı ebedi olarak O’na yar olmamış ise bizlerin daha fazla dünya faniliğinden etkileneceğimiz düşünölsün, demektedir:

“Süleymân Nebinin kurt kuşa hükmü

Zâ’il olup devir geçti fenâda”

G.314/11

Hz. Süleyman’ın karalar ve denizlere hükmünün geçtiğine ve Kaf denilen dağlara hükmettiğine aşağıda bulunan beyitte değinilmiştir. Aslında bir masal unsuru olarak nitelenen Kaf Dağı’nın hakikatını göstermek isteyen Sükûtî Efendi burada mühim bir konuya değinmiştir. Çünkü masallara konu olan Kaf Dağı meselesinin tasavvufta bir hakikate dayandığını vurgulamaya çalışmıştır. Görünen maddi âlemden başka bilinen bazı farklı boyutların ve manevi âlemlerin olduğunu tasavvuf ehli dile getirmektedir. Tasavvuf ehline göre âlem-i misal denilen bir âlemde bu dünyadaki manalar ve varlıklar orada acaip bir suret ve hal alarak şekillenirler. Kaf Dağı ise bu dünyadaki dağların suretinin orada yansıması ile ortaya çıkan acaip büyüklükte olan şekline izafeten denmiştir. Bu sırdan dolayı Asaf diye bir vezire malik olan Süleyman elbette hem maddi âleme ve hem de misali ve manevi âlemlere hükmettiğine kinaye olarak burada Kaf tabiri kullanılmıştır:

“Pâdişâh bahr-i berre hükm idip kâfdan kâfa

Âsaf-ı devrâne mâlik hem Süleymân eyledi”

G.348/3

2.1.1.4.9. Hz. Cercis

Cercis Peygamber, Divân edebiyatında, maruz kaldığı işkenceler ve buna karşı gösterdiği tahammül ve sabır ile dile getirilir. Cercis peygamber, şehid edilen peygamberlerdir.

Aşağıda Hazreti Cercis ile Hz. Zekeriya'nın küffar kılıcıyla öldürüldükleri ifade edilmektedir. Bu iki peygamberin en önemli özelliklerinin ise zulmen ve haksız bir şekilde şehid edilmeleridir. Peygamberlerin bile küffar elinden azap çektiği bir durumda biz insanların küçük musibetlere göğüs germemiz gerektiğine ima vardır:

“Hazret-i Cercis Nebi hem kâh Zekeriyyâ ol zamân

Tiğ-i küffârın elinden oldular ifnâ bugün”

G.257/8

2.1.1.4.10. Hz. Zekeriyyâ

Kur'an'da ismi geçen peygamberlerden olan Hz. Zekeriyyâ Allah'tan kendisine bir yardımcı vermesini istemiş ve ona Yahyâ adında bir evlat verilmiştir. Zekeriyyâ'nın Kur'an'da anılan bir başka özelliği de annesi tarafından mâbede adanan Meryem'in himayesini üzerine almış olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de adı altı yerde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte Cercis ve Zekeriyya peygamberlere bir de Hz. Yahya eklenerek ifade edilmiştir. Hz. Yahya'nın da Cercis ve Zekerriya peygamber gibi küffarın kılıcıyla şehid edildiği ifade edilmiştir. Bu peygamberlere yapılanlar ve verilen cezaların haksız olduğu dile getirilmiştir:

“Cefâ-yı tiğ ile Cercis Zekeriyyâ ile Yahyâ

Şehâdet eyledi küffâr bigayr-i Hak cezâ oldu”

G.371/10

2.1.1.4.11. Hz. Yahya

Kur'an-ı Kerim'de Yahyâ'nın dünyaya nasıl geldiği ve kişiliğine değinilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Zekeriyyâ'nın Allah'tan kendisine bir yardımcı vermesini istemesi üzerine kendisinin çok yaşlı, hanımının da kısır olmasına rağmen meleklerin adı Yahyâ olacak bir oğul müjdelediği ve bu ismin daha önce hiç kimseye verilmediği bildirilmekte, Yahyâ doğup büyüdüğünde ise kendisine nasihatler verilerek peygamber olarak görevlendirildiği ifade edilmektedir. Kur'an'da ayrıca Yahyâ'ya daha küçük yaşta iken hikmet, kalp yumuşaklığı ve safiyet verildiği, onun Allah'tan korkan, annesine ve babasına iyilikler yapan bir kişi olduğu

ifade edilmektedir. Sükûtî Efendi şiirlerinde Hz. Yahya'nın da küffarın kılıcıyla şehid edildiğini ifade etmiştir.

2.1.1.4.12. Hz. İsa

Hz. İsa, nefesiyle ölüleri diriltmesi, bakire olan Hz. Meryem'in onu doğurması ve bebek iken konuşması ile şiirlerde söz konusu edilmektedir. Hz. İsa, Resul olan peygamberlerden olup kendisine İncil kitabı indirilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Hazreti İsa'nın emr-i Hak ile göğe yükseltilmesi olayı nazara verilmektedir. Hz. İsa'nın öldürülmediğini ve Allah tarafından semaya kaldırıldığını ve farklı bir hayat tabakasında yaşamaya devam ettiğini, Sükûtî Efendi'nin sözlerinden anlamaktayız. Hristiyanların itikadına muhalif olarak Müslümanların İsa aleyhiselam ile ilgili fikirlerini dile getiren şair, Hz. İsa'nın, Allah'ın emri vaki olunca uçar gibi gökyüzüne çıktığını ifade etmektedir. Müslümanların Hz. Muhammed'den işittikleri, Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne indirileceği ve İslam Din'i ile amel edeceği, müjdesine binaen Hz. İsa'yı bekledikleri ifade edilmektedir:

“Hazret-i ‘İsâ’ya ol dem emr olup ‘arşa çıka

Âsumâna pervâz itdi bekleriz hâlâ bugün”

G 257/9

2.1.1.4.13. Hz. Muhammed (SAV)

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, divan şiirinde en çok adı zikredilen peygamberdir. Bu anlamda hususi şiir türleri bulunur ki bunlara naat denir. Sükûtî Divanı'nda Hz. Muhammed, Ahmed, Mustafa ve Muhammed isimleri ile anılmaktadır. *“Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle yeni bir çehre kazanan edebiyatta Hz. Muhammed temel kaynaklardan biri olmuştur. İslam medeniyeti dairesinde başlangıçtan itibaren meydana getirilen her tür ve biçimdeki edebî eserde, mutlaka Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, aşk ve bağlılığın ifadelerini bulmak mümkündür. Aslında Peygamber sevgisi, İslam milletlerinin hemen hepsinin işlediği ortak bir temadır. Denebilir ki, dünyada Hz. Muhammed kadar övülmüş, hayatının her safhası bir edebî türe kaynaklık etmiş başka bir kimse yoktur. Hz. Peygamber'in doğumu, büyümesi, evlenmesi, mi'racı, savaşları, mucizeleri ve vefatı asırlar boyunca sürekli günümüze kadar işlenegelmiştir.”* (Yiğit, 2019)

Bir Hadis-i Kutside Rabbi'miz *“Sen olmasaydın, ey Habîbim, felekleri (kâinatı) yaratmazdım.”* buyurmaktadır. Sükûtî aşağıda bulunan beyitte bu kutsi hadise işaret ederek

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in(SAV) vücudu ve varlığı biz varlıkların yaratılmasına sebep olmuştur, demektedir. Söz konusu hadisin mevzu olduğu iddiası vardır. İmam-ı Şa'rani'nin *"Hadis mevzu da olsa manası sahihtir."* sözü meşhurdur. Bu manadan dolayı hadisin manası doğru olabilir. Aşağıdaki beyitte o kutsi hadis nazara verilerek O zata daima minnettar olmalıyız, denmektedir. Yani peygamberimizin vücudu kâinatın vücuduna sebep olmuştur. Tasavvufta bu mana kâinat yaratılmadan evvel Cenab-ı Hakk'ın Hz. Muhammed'in (SAV) nurunu yarattığını ve daha sonra O'nun nurundan kâinatı ve felekleri yarattığı inancı bulunmaktadır. Bu beyitte bu manaya da işaret bulunmaktadır:

"Ol Habibin hürmetine kâ'inatı halk idip

Bâ'is oldur cümlemize hamd idelim tâlibâ"

G.1/4

Şair aşağıdaki beyitte, Hz. Âdem'in ruhunun Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (SAV) nurundan ve ışığından yaratıldığını ve o pak ve güzel nurunun ışıltısından bütün peygamberleri yarattığını ifade ediyor. Burada peygamberlik nurunun başta peygamberimizin ruhunda olduğunu daha sonra Hz. Âdem'e intikal ettiğini sonra da silsile halinde tüm peygamberlere intikal ederek peygamberimize kadar gelip O'nda nihayet bulduğuna ima ve işaret vardır:

"Şem'i zâtından yaratdı âdemin ervâhını

Nur-i pâkin şu'lesinden geldi bunca enbiyâ"

G.1/5

Aşağıda bulunan birinci beyitte şair, *"Habib-i Kibriya"* ifadesi ile Hz. Muhammed'in (ASV) Allah'ın en sevdiği kulu olduğunu ve bu cihanın yaratılmasına sebep olduğunu dile getirmektedir. Yani peygamberimizin varlığı kâinatın varlığını gerektirmektedir. Çünkü anlaşılabilir bir kitabın öğretmeni olmazsa o kitabın içeriği anlaşılır. Kâinat kitabının manasını ve üzerinde görünen Allah'ın isimlerini ders verecek olan peygamberimiz olduğu için O'nun varlığı kâinatın varlığına sebep olmuştur.

İkinci beyitte ise şair, Hz. Muhammed (ASV) aşkına iki âlemin var edildiğini ve Allah'ın *"kûn"* emriyle yedi kat yeri ve dokuz âlemi bina ettiğini dile getirmektedir. Burada Muhammed (ASV) aşkına tabiriyle bildiğimiz mecazi anlamda bir aşkı anlamamak gerektir. Burada ki aşk manasından Allah münezzeh olduğu düşünülürse muhabbet veya rıza anlamında ifade edilmiş olduğunu anlayabiliriz. Yani Allah peygamberi sevmiş ve razı olmuş, ondan dolayı her iki âlemi yaratmıştır:

“Cihânın halkına bâ’is Habib-i kibriyâ oldu

Anın şânındadır levlâk kemâliyle sezâ oldu”

G.371/1

“Dü ‘âlem mülkünü Mevlâ anın ‘aşkına vâr itdi

Yedi kat yer tokuz eflâk kün emriyle binâ oldu”

G.371/2

2.1.1.5. Dört Halife

Hiz. Muhammed’in vefatından sonra Müslümanların başına geçerek onlara liderlik yapmış kişilere halife denmektedir. Halife İslam devletinin başıdır. Müslümanlar onlara biat ederek tabi olmuşlardır. İlk dört halife sırasıyla Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali’dir. Sükûtî divanında bu dört halifeye yer verilmiştir. Özellikle Hiz. Ali’ye birçok şiirinde yer vermiştir.

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyit ile dört halifeyi hilafet tertibi ile dile getirerek sonunda ise Ali’nin Hayber fatihi olduğunu dile getirmiştir. Halifelerin, Ahmed’in yareni olduklarını ve kendisinden sonra aleme server olduklarını dile getirmiştir:

“Ebû Bekir ‘Ömer ‘Osman ‘Alidir fâtihi Hayber

Ki bunlar Ahmedin yar-i cihâna geldiler server”

G.97/1

Dört halifeyi bir önceki beyitte hilafet tertibi ile zikrettikten sonra aşağıda bulunan beyitte mümin ve Müslüman’ım diyen herkesin onları sevmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca onları sevmeyenlerin cennete giremeyeceğini ve çoğunun cehennemde yanacağını ifade etmiştir. Burada hem Ebu Bekir ve Ömer’den nefret eden şii gruplarına ve hem de Ali’den ayrılıp karşısında duran haricilere bir gönderme vardır. Halifelerin muhalifi olmuş kim varsa cennette karar kılmasının zor ve cehennemde yanmasının muhtemel olduğuna ima edilmiştir. Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere tekke şairi Murtaza Sükûtî Efendi’nin şii ya da haricilere mensup olmadığı görülmektedir. Ayrıca cennet ve cehennem unsurlarına da burada değinilmiştir:

“Eğer mü’min eğer müslim buları kim ki sevmese

Behişt içre karâr itmez cehennemde yanar ekser”

G.97/2

Dört halifeye Allah'ın kalamı olan Kur'an'ın işaret ettiğini ve makamlarının ve mertebelerinin yüksek olduğunu dile getirmektedir. Şan ve şereflerinin Allah tarafından tasdik edilenlerin yüksekliği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu halifelerin Allah'ın yanındaki değerleri herkesten yüksektir:

“Kelâmu'llah ider tasdik buların şânını mutlak

Cenâb-ı Hak huzûrunda bulardır cümleden ekber”

G.97/3

Ebu Bekir ve Ömer'e düşmanlık eden Rafizîlerin Ali'den başka diğer halifeleri sevmediklerini ve kabul etmediklerini ifade eden şair, bu cins kişilerin cehalet ateşinde yandıklarını ve münafıklık alametleri sergiledikleri vurgulanmıştır. Rafizî ismi: “Genel anlamda Hz. Peygamber'den sonra imâmeti nas ve tayine dayandıran Şiâ için kullanılan şemsiye bir isim, özel anlamda ise bu düşüncüyü on iki imam inancı şeklinde sistemleştirerek dinin temellerinden ve imanın esaslarından sayan İmâmiyye el-İsnâaşeriyye'nin lakabı/özel olduğu ortaya konulmaktadır.” (Maviş, 2022: 294-316).

Aşağıya aldığımız bu beyitten de anlaşıldığı gibi Murtaza Efendi, Rafizîlerin üç halifeyi yok saymalarını ve karşı durmalarını kabul etmemektedir. Yani Şia fikrini reddetmektedir. Ayrıca burada ateş unsuruna da değinilerek cehaletin manevi bir ateş olduğunu, akılları ve fikirleri yaktığına değinilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır:

“Revâfız kâvm hiç sevmez 'Aliden ol üç yari

Cehâlet oduna yanmış münâfık cins bedahdır”

G.97/4

Hz. Peygamberin bu dört halifesini ve yârini ne zaman ansam gönül şehrim mutlulukla dolar. Şair aşağıda bulunan beyit ile gönlünü bir şehre teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Kim bu dört halifeyi candan ve gerçekten sever ve muhabbet ederse günahlarının affolunacağı ifade edilmiştir. Demek ki dört halifeyi sevmek bir Müslüman'ın görevi ve sorumluluğudur. Rabbi'nden mağfiret dilemenin birçok yollarından biri de dört halifeye muhabbet etmektir:

“Bu dört yâri kaçan ansam gönül şehri olur mesrûr

Buları kim sever cândan günahın Hak ider mağfûr”

G. 98/1

Aşağıda bulunan beyit ile Allah Resulünün dört halifeyi sevdiği ifade edilirken Ali'nin peygamber damadı olduğuna vurgu yapılmıştır. Hz. Osman peygamber damadı olmasına rağmen damat olarak zikredilmemesinin nedeni neslinin yani al-i beytin ondan değil de Ali'den devam etmesidir. Hatta Ali'nin sekiz cennet kapısında beklemeye memur olduğu ifade edilmiştir. Cennet kapılarında beklemeye memur olma rütbesinin de yine bu manadan kaynaklanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ali ve Fatma'dan teselsül eden Hasan ve Hüseyin'in başında oldukları o nurani al-i beyt mensupları cennetin her kapısından gireceklerdir ya da girmeye vesile olacaklardır:

“Resûlün sevdiği bunlar Ebûbekir ‘Ömer ‘Osman

‘Ali damâd-ı peygamber cinân-ı heşt bâbına me’mûr”

G.98/4

Dört halifenin Allah katında mükerrem olduklarına ve şanlarının yüce kılındığına delil Kur'an-ı Kerim'in onlara işaretidir. Allah'ın birbirinden ayırmayarak övdüğü halifeleri, birbirinden ayırarak muamele edenler mahşer günü Huda'dan uzak olacağı ifade edilmektedir. Aşağıda bulunan beyitte şairin dört halife arasında ayırım yapmadığı anlaşılmakta ve dahil olduğu tarikatın müritlerine de halifeler arasında ayırım yapmamaları dersini vermektedir:

“Buların şânını Kurân ider ta'zim ile tekrim

‘Ali'yi kim ider tefrik Hudâdan oldular mehcûr”

G.98/7

2.1.1.6. Ehl-i Beyt

Sükûtî Efendi, Hz. Peygamber'e ve onun Ehl-i Beyt'ine, yani aile fertlerine duyduğu sevgiyi dîvânında yer alan muhtelif şiirlerde işlemiştir. Şair, bu manzumelerde Ehl-i Beyt'i oluşturan bireylerin kıymeti, mertebeleri ve karşı karşıya kaldıkları sıkıntıları ve çektikleri musibetleri anlatmaya çalışmıştır. Divanında Ehl-i Beyt'i, Hz. Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin ve onların neslinden gelenler olarak tarif eder.

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte ehl-i beyte hizmetkâr ve köle olmaktan dolayı Allah'a hamd ettiği görülmektedir. Bununla ehl-i beyte yürekten bağlılığını ifade ederken Hz. Muhammed'in (SAV) neslinin temiz olduğunu ifade etmektedir. Divanında yoğun bir şekilde Peygamberimiz Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt gibi konulara da değinmiştir. Bilhassa na't-ı şeriflerde ve Ehl-i Beyt muhabbetini anlattığı şiirlerinde şairin coşkuya geldiği görülmektedir:

“Hamdüli’llah can u dilden olmuşum ben mübtelâ

Ehl-i beytin çâkeriyiz nesl-i pâk-i Mustafâ”

G.7/1

Şair aşağıdaki beyit ile Hz. Peygamberin (SAV) nesline ve ehl-i beytine olan bağlılığını ve muhabbetini ifade etmek için O’nun evlatlarının ve eşlerinin yoluna canını ve başını feda ettiğini, Hz. Ahmed’e (SAV) ittiba etmek ve yolunda gitmek için çok gayretli olduğunu dile getirmektedir:

“Anın evlâd-ı ezvâcın yolunda cân fedâ itdim

Cenâb-ı Ahmede mutlak kemâl-i gayretim vardır”

G.120/3

Sükûtî Efendi ehl-i beyte olan bağlılığını, ben bir derviş olarak bugün Hz. Ahmed’in (SAV) kölesi ve hizmetkârıyım, der ve bu hizmetkârlığın kendisi için bir lütuf olduğunu söyler. Derviş manası ise; *"Derviş ve dervîşî kelimeleri, erken bir dönemden itibaren zâhidi ve zühdü, sûfiyi ve tasavvufu ifade etmek üzere Arapça'daki fakîr ve fakr kelimelerinin yerine kullanılmış, zamanla daha farklı ve daha geniş bir muhteva kazanmıştır."* diye ifade edilmiştir.(Yazıcı, 1994:188). Ayrıca böyle bir lütuf için binlerce hizmetkâr gerekli olduğunu vurgulamıştır:

“Âl Ahmed bendesiyim Derviş Sükûtî ben bugün

Lütfunda gulâm nice bin hezâr gerek”

G.208/7

Sükûtî Efendi ehl-i beyte olan hizmetkârlığının ve bağlılığının derecesini, eğer vücudumu binlerce parçaya bölseler yine de ehl-i beytin hizmetkârlığından ve Murtaza’dan kimse beni döndüremez, diye ifade eder:

“Bu vücûdum pâre pâre sad hezârân itseler

Men gulâm-ı ehl-i beytin Murtazâ’dan dönmezem”

G.243/2

Şair aşağıdaki beyitte ise kendisini bir derviş olarak niteleyerek kayıtsız ve şartsız bir şekilde kendisinin ehl-i beytin hizmetkârı olduğunu vurgular ve aynı zamanda Mervan nesli olarak nitelediği Yezid’e kim muhabbet eder ve tabi olursa ona da lanet etmektedir. Ali Ertuğrul, Ünal Kılıç’ın kitap tanıtım makalesinde Yezid ile ilgili: *Yezid b. Muaviye, kendisinden*

önceki halifelerde olmasa da sonraki halifelerden bazılarında çokça görülen bazı insanî zaaflara sahip sıradan bir halife olarak tarihe geçebilecek iken, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, kutsal şehirlerin talan edilmesi ve Kâbe'nin mancınıklarla dövülmesi gibi bir takım menfi hadiseler nedeniyle, İslâm toplumunun zihninde bir kötülük timsali olarak yer etmiştir."demektedir: (Ertuğrul, 2002: 319-324).

"Sükûtî Dervişim mutlak men evlâdın gulâmıyım

Hezârân la'netim vardır kim olsa tâbi-i Mervân"

G.263/7

2.1.1.6.1. Hz. Ali

Murtaza Sükûtî Efendi, Hz Ali Efendimizin o üstün ve emsalsiz özelliklerini ve vasıflarını ifade ettiği şiirlerinde, harikulade bir heyecan ve aşk ile duygularını ifade ettiğini görmekteyiz. İfade tarzından ve anlatım biçiminden coşkulu olduğu görülmektedir. Bu mana ifade edilirken meydana gelen heyecanın sebebi ise Hz. Ali'ye olan sadakati ve bağlılığıyla beraber kendi şeyhler silsilesinin Hz. Ali Efendimize dayanması hususu da vardır. Mutasavvıflar Hz. Ali'yi kendilerine tasavvufta rehber olarak gördüklerinden her hal ve harekette onun tasavvufta koyduğu nihai noktaya ulaşma gayreti vardır. Hz. Muhammed'in Hz. Ali hakkında söylediği şu söz Hz. Ali'nin ilminin yükseklik derecesinin en büyük delili sayılmaktadır: *"Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır. İlim isteyen kimse, onun kapısına gitsin"* (Uyar 2018: 52). Bu sırra erişmek ve ulaşmak ancak ehl-i beyt muhabbeti ile mümkün olabileceğini mutasavvıflar dile getirmişlerdir. Zira Sükûtî Efendi, Hz. Ali ve evlatlarına olan sevginin, ilmin şehri olan Hz. Muhammed'e (SAV) ulaşmanın yolu olduğunu şiirleri ile vurgulamaya çalışmıştır. Sükûtî Divanı'nda Hz. Ali çoğunlukla Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) ile birlikte dile getirilmiştir. İkisinin de aynı nurdan yaratıldığı ifade edilmiştir. İkisi aynı nurdan yaratıldığı için bir can hükmündedirler. İkisini ayırmak ve Hz. Ali'yi bağımsız değerlendirmek mümkün değildir:

"Muhammed'le Ali billâh ikisi oldular bir cân

Ki bunlar nûr-i vâhiddir ezelden itmişim imân"

G.263/1

Şair, zühd sahibi insanlar için peygamberimizin bir kiblegah gibi olduğunu ve yolunu şaşırانların O'nun izini takip ederek doğru yola ulaşabileceklerini aşağıda bulunan beyit ile ifade eder. Secde etmenin sırrı ve hakikati Hz. Ali'nin ilminde gizli olduğunu söyleyen şair

evliyaların onun ilminden istifade ederek ancak nura, hakikate ve sırlara ulaşabileceklerini ifade etmiştir:

“Kıblegâhımız Muhammed Mustafâdır zâhida

Secdegâh-ı evliyâdır bil Aliyyü’l-Murtazâ”

G.8/1

Murtaza Sükûtî Efendi aşağıda bulunan şiirinde kullandığı *“La-feta illa Ali la seyfe illa Zülfikar”* cümlesini dervişlere vird edinmelerini tavsiye etmektedir. Ayrıca bu cümleyi dervişlerin sesli okumaları ile kendilerine fayda sağlayabileceklerini söylemiştir. Ey gönül her zaman, gece ve gündüz gam ve keder çekme. Her yenibaharda bülbül gibi gereksiz ve boş yere feryat ve figan etme. Çünkü Ali gibi delikanlı ve Zülfikar gibi kılıç yoktur manasında olan *“La-feta illa Ali la seyfe illa Zülfikar”* cümlesini açıktan ve sesli okuyarak her belayı ve musibeti def edebilirsin. *“Zülfikar, Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’ye hediye edilen ve onunla birlikte efsaneleşen kılıcın adıdır. Hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olarak görülen kılıcın Hz. Ali’ye verilmesi, zahirî ve bâtinî manada onun Hz. Peygamber’in varisi olduğuna delil olarak görülmesine sebep olmuştur. Ona yüklenen bu öneme binaen Zülfikar hakkında tarih boyunca çok şey söylenmiştir. Türk edebiyatında ve özellikle Alevi-Bektaşî şiirlerinde daima Hz. Ali’ye izafe edilerek anılan Zülfikar, Düldül’le birlikte ona Allah tarafından bahşedilen efsanevi bir kılıç olarak yer alır. Eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatallı olduğu düşünülen Zülfikar’ın iki çatal ucundan biri ilmi, diğeri de imanı temsil eder. Kılıcın kabzası ise adaletin sembolüdür.”* (Güneş, 2018: 9-20).

“Çekme ey dil gussa-i gam her demi leyl ü nehâr

Bülbülâsâ feryâd itme boş yere her nevbahâr

Her belâ-yı def’idermiş gel oku sen âşikâr

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illa Zülfikâr”

Mur.101/1

Yukarıdaki dörtlükten sonra gelen dörtlükte ise şair bu duayı neden zikretmek gerektiğini ve kaynağını da veciz bir şekilde dile getirmektedir. Zira bu makbul duanın Hz. Muhammed’e (SAV) Cebrail tarafından getirildiğini, Hz. Muhammed’in (SAV) bu duayı Hz. Ali’ye öğrettiği için okunduğunu ve bu virdin aşk ehli olanlara bir ilaç gibi olduğunu ve bununla Şafi olan Allah’ın bizlere cevap vereceğini anlatmaya çalışmıştır:

“Ahmede Cibril getirmiş bu du’âyı müstecâb

Ta’lim itdi Murtazâyâ okudu âlicenâp

Ehl-i aşka bir devâdır dinle gel şâfi cevâb

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr”

Mur.101/2

Aynı şiirin devamında aşağıdaki dörtlükte, Haydar lakaplı Hz. Ali’nin şanına Cenab-ı Hakk’ın bu cümleyi nazm edip bildirdiği ifade edilmektedir. Cenab-ı Hakk’ın, Hz. Ali’nin sıfatlarını Kur’an’da birçok yerde yâd ettiğini ve bu yâd etme özelliğinin ancak Ali’ye mahsus olduğunu ifade eden şair ayrıca Hz. Ali’nin bu cümlelerin sırrıyla Hayber Kalesini fethettiğini dile getirmiştir. Son dizide *“Ali gibi genç Zülfikar gibi kılıç yoktur.”* diyerek dörtlüğü tamamlamıştır:

“Şânına Hak’dan galiptir nazmî bu Haydar’ın

Vasfını Kur’ân’da itti nice yerde ol erin

Fethini itdi bununla ol zamânlar Hayber’in

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illa Zülfikâr”

Mur.101/3

Sükûtî Efendi *“La-feta illa Ali la seyfe illa Zülfikar”* cümlesini sürekli vird edenler hakkında kim bunu zikrederse ve Allah’tan karşılığını beklerse hiçbir zaman sıkıntı çekmez ve dertlere girmez, demektedir ayrıca bu cümleyi vird edinenlerin ehl-i beytin zümresine kaydolunacağını dile getirmektedir. Son dizide *“Ali gibi genç Zülfikar gibi kılıç yoktur.”* demiştir:

“Her kimin ki zikr olsa bu dilinde tâlibâ

Derd-i mihnet çekmez anlar dehr içinde dâ’ima

Ehl-i beytin zümresine kaydolurlar bi-riyâ

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illa Zülfikâr”

Mur.101/4

Murtaza Sükûtî Efendi Hz. Ali ile ilgili aşağıda geçen şiirinde ayrıca okurlarına da tavsiyede bulunarak Hz. Ali ile ilgili zahid olanların asla şüpheyeye düşmemelerini söylemiştir.

Bu şiiri can kulağı ile dinlemelerini bu vesileyle Hz. Ali’yi bulabileceklerini söylemiştir. Son dizede “*Ali gibi genç Zülfikar gibi kılıç yoktur.*” diyerek o cümleyi tekrar etmiştir:

“Şek getirme zâhidâ sen dinle gel güftârımı

Sem-i cânın aç güzelce anla sen eş’ârımı

Bulmak istersen oku gel sen dahi dildârını

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illa Zülfikâr”

Mur.101/5

Aynı şiirinde geçen aşağıda bulunan dörtlükte kim bu cümleyi kendine vird edinmişse Haktan kurtuluşa erenler onlar olmuştur. Ayrıca okuyanlar kabir ve berzah hayatında ölümsüzlük sırrına mazhar olarak her daim hayat bulurlar. Kendine de hitap ederek Sükûtî sen de oku ki hiç ölmeyesin, daima hayat bulasın, der. Son dizede “*Ali gibi genç Zülfikar gibi kılıç yoktur.*” diyerek o cümleyi tekrar etmiştir:

“Bu kelâmı vird idenler buldular Haktan necât

Kabr içinde buldu anlar her biri dâim hayât

Gel oku sen ey Sükûtî olmayasın hiç memât

Lâ-fetâ illâ Ali lâ seyfe illa Zülfikâr”

Mur.101/7

Şair aşağıda geçen beyitte Allah’tan gayrı şeylere olan muhabbetten kurtulmanın en kolay yolu kâmil bir rehber bulmaktır ve bu yolda mürşidden alınan telkin sayesinde Haydar olan Hz. Ali’ye köle olunabileceği ifade edilmiştir:

“Sivâ hubbun geçer âsân bulanlar kâmil-i rehber

Alırlar talkını mürşid nitekim Kambere Haydar”

G.109/1

Murtaza Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beytinde Hz. Ali’nin ilminin sırlarına ulaşmanın ve o ilmin kapısından girmenin yolunun ancak tarikatta sadakatle her zaman canını ve başını feda ve kurban etmekten geçtiğini vurgulamaktadır:

“İderler cân u baş kurbân bu yolda sıdkile her dem

Olurlar bâb-ı ilminde Ali ’nin sırrına mazhar”

G.109/3

Şair aşağıdaki beyit ile Hz. Ali’ye olan bağlılığını ve itaatini dile getirerek ta ruhlar âleminde kendisine itaat etmiş olduğunu söyler. Bu sırdan ötürü Hz. Ali’nin kendisi gibi bir köleye şefaet ederek haşirde yardım edeceğini ifade etmiştir. Bu suretle kendisine lütufta bulunacağını söylemiştir:

“Sükûtî bezm-i ervâhdan o şâha iktida itmiş

Şefâ’at-ı iltimâs eyler dürr-i lütfunda bir kemter”

G.109/5

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte ise herkes için Hz. Ali’nin ilmine ve sırrına ulaşmanın ve hakikatine varmanın yolu Hz. Ali’ye layıkıyla hizmet etmekten geçer, demektedir. Çünkü O, sırları kendinde toplayan bir nokta gibidir:

“Nokta-i sırr-ı Ali ’yi bulmağa her nefes

Lâyıkı hizmet ile Haydârâ irmektedir garaz”

G.170/4

Şair dört halifeyi medh ettiği aşağıdaki şiirinde Hz. Ali’ye olan muhabbetin ve sevginin diğer üç halifeye de gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bu dört halifeyi yani Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi kim anarsa onun gönlünün mutlulukla dolacağını ve kim bunları candan severse günahlarının mağfiret olunacağını vurgulamaktadır:

“Bu dört yâri kaçan ansam gönül şehir olur mesrûr

Buları kim sever cândan günahın Hak eder mağfûr”

G.98/1

Sükûtî Divanı’nda dört halifeden çokça bahsedilmektedir. Şair dört halifeden sırasıyla söz ederken Hz. Ali’ye olan muhabbetini aşağıda bulunan beyitte açıkça göstermiştir. Hz. Peygamberin dört halifesini sevdiğini ifade eden şair, Hz. Ali için de hem peygamberin damadı olduğunu ve bununla beraber cennet kapısında duran Allah’ın bir memuru olduğunu ifade etmiştir. Mezkûr manalara bağlı olarak şairin Hz. Ali’ye muhabbeti açıkça anlaşılmaktadır:

“Resûl’ün sevdiği bunlar Ebûbekir, Ömer, Osman

Ali damâd-ı peygamber cinân-ı heşt bâbına me’mûr”

G.98/4

Şair yaşadığı toplumu etkisi altına almış olan Alevi kültürünün etkisiyle şiirler kaleme almıştır. Bununla birlikte Alevi kültüründe hâkim olan Ali sevgisinin sadece Alevi geleneğinde olan bir sevgi olmadığını da şiirlerdeki Ali ile ilgili coşkun ifadeler ile de göstermiştir. Ali ve ehl-i beyte olan gerçek ve doğru sevginin, dinine bağlı ve Hz. Muhammed’e (SAV) sevgisi olan herkeste bulunması lazım gelen bir sevgi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Alevilerin içinden çıkmış fakat sonradan Hz. Ali’ye sevgisinde çok aşırılığa giderek İslamiyetten çıkmış Rafizîlere de işaret etmiştir. Aşağıdaki beyitte bunu açıkça ifade ederek bu gruhun fikirlerine katılmadığını ve onların Allah katında nasıl bir muamele ile karşılaşacaklarını da ifade etmiştir. Sükûtî Efendi, Rafizîlerin dört halifeden üçünün harikulade kemalatına rağmen onları sevmediklerini ifade etmiştir. Bu durumun onlara zarar verdiğini hatta haşırde Allah’ın huzuruna vardıklarında üç halifeden nefret etmelerinden dolayı Allah’ın da onlardan nefret edeceğini veciz bir şekilde ifade etmiştir:

“Revâfız kavmi hiç sevmez bu üç yâri kemâliyle

Huzûr-u Hakka vardıkda Cenâb-ı Hak ider menfûr”

G.98/5

Şair aynı şiirde geçen aşağıda bulunan beyitte dört halifeden bahsederek Hz. Ali ile diğerlerinin ayrı tutulamayacağını vurgular. Zira Hz. Ali ile beraber dört halifenin şanına ve yüceliğine, büyüklüğüne ve kerametine Kur’an’ın işaret ettiğini ve Hz. Ali’yi kim diğer halifelerden ayırıp farklı bir nazarla bakmışsa onların Allah’tan uzaklaştığını veciz bir şekilde vurgulamıştır:

“Buların şânını Kurân ider tazim ile terkim

Aliyi kim ider tefrik Hudâdan oldular mehcûr”

G.98/7

Hz. Ali’nin diğer bir namı da Haydar’dır. Ali adından sonra Sükûtî Divanı’nda en çok zikredilen isim “Haydar” ismidir. Bu divanda Haydar ismi yetmiş dört yerde zikredilmiştir. Aşağıdaki beyit ile şair, Hz. Haydar’ın velayetinin kerameti olarak bizlere himmet ettiğini ve kemalatının gereği olarak her yerde ve her zamanda bizlere imdat ettiğini söyler ayrıca Hz.

Ali'nin yolunda gece ve gündüz yürüdüğünü, asla durmadığını ve bu vesileyle hakikat nuruna ve marifete ulaştığını ifade etmektedir:

*“Velâyetle bize himmet kılan dâ'imâ Haydar
Înâyet eyledi her dem kemâliyle bize Haydar”*

G.129/1

*“Tarikinda süluk itdim gice gün durmazam aslâ
İrişdi ma'rifet nûru ziyâ ile bize Haydar”*

G.129/2

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile Hz. Ali'nin cemali ve güzelliği sayesinde ve ona olan aşk ve muhabbet ile evliyalar arasında bir hidayet yolu açıldığını ifade etmiştir:

*“Anın aşkıyla her dâ'im gürûh-ı evliyâ içre
Hidayet râhın açmışdır cemâliyle bize Haydar”*

G.129/3

Aşağıdaki beyitte Hz. Ali bize ulaşınca ve yardımımıza gelince hakikatlerin içine düştüm. Bundan dolayı gözümdeki perde kalktı ve masivadan yani Allah'tan başka her şeyden elimi çektim, diye ifade eden şair, bize masivadan el çekmenin yolunun Hz. Ali'ye olan muhabbetten geçtiğini vurgulamaktadır:

*“Hakâyik semtine düştüm gözümden perde ref oldu
Sivâdan el çekip cümle irişince bize Haydar”*

G.129/4

Sükûtî Efendi Hz. Ali'nin manen kendisine yetişmesi sayesinde kalbinden bütün kötü ve çirkin ahlakın çıktığını aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir. Hz. Ali'nin kendisinin imdadına yetişmesine sebep olan da şefaati kesin ve hak olan Hz. Muhammed (SAV) olduğunu ifade etmiştir:

*“Sükûtî her kabih ahlâk bu kalbimden hurûç itdi
Şefâ'at kân Ahmedle yetiştî Hak bize Haydar”*

G.129/5

Divanda Haydar adından sonra en çok zikredilen isim Murtaza ismidir. “*Murtaza*” Sükûtî Efendi’nin kendi ismi olmasından dolayı divanda çokça zikredilmiştir. Hatta divanın 10. şiirinin her bir beytinde Murtaza ismi kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte bazı okyanuslarda bulunan kıymetli taşlara işaret ederek aşk denizinin de kıymetli taşlarının bulunduğunu bu taşların ise saadet ehli Murtaza’nın kendisi olduğunu ifade etmiştir. “*Lahmüke*” ifadesi ile Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’ye “*lahmüke lahmî/etin etimdir*” derken akrabalıklarını ve kardeşliklerini; “*cismuke cismî/bedenin bedenimdir*” derken amcaoğlu olduklarını; “*demuke demî/kanın kanımdır*” derken bütün ruhların kandan yaratılmış olduklarını; “*rûhuke rûhî/ruhun ruhumdur*” derken ruhu olan Hz. Fâtıma’yı onunla evlendirmesini, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kastetmiştir.” şeklinde yorumlanır.” (Yakar 2011: 70-72). Sükûtî bahsedilen bu hadise vurgu yaparak Hz. Ali’nin bu sırra mazhar olduğunu ve velilerin şahı olduğunu ifade etmiştir:

“Bahr-i aşkın gevheri ehl-i saâdet Murtazâ

Lahmüke şânında mezkûr Şah velâyet Murtazâ”

G.10/1

Şair, aşağıdaki beyit ile hakikat ehlinin gittiği her yoldan ona döndüğünü ve din yolunun kaynağı olduğunu, ilimlerin kapısının başı olmak gibi bir şerefe nail olan Murtaza’nın seyitlerden olduğunu vurgular:

“Merci-i ehl-i hakâyık menba-ı ey râh-ı din

Bâb-ı ilmin serveri ehl-i siyâdet Murtazâ”

G.10/2

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Ali’nin müşdidinin Hz. Cebrail olduğunu ve dersini meleklerden aldığını ve bu sırdan dolayı muttaki yani takva sahibi kulların imamı mertebesinde olduğunu, ifade etmiştir. Ayrıca sadatların seyyidi ve efendisi olduğundan şerefli bir insan olduğu vurgulanmaktadır:

“Müşdid-i Cibril emindir hem imâmu’l-müttakin

Seyyid-i sadât-ı âlem ehl-i şerâfet Murtazâ”

G.10/6

Miraç merdiveniyle Allah’ın huzuruna çıkan Peygamberimiz Hz. Muhammed’in(SAV) türlü türlü hesapsız tecelliye mazhar olduğu ifade edilmiştir. Hz. Muhammed (SAV)

Efendimizin velayetiyle miraca çıktığını ve açtığı o velayet yolunu yine O zata ittiba ederek ruhen keramet suretinde yükselen Hz. Ali o makamlara velayetiyle yükselerek binlerce keramete mazhar olduğu dile getirilmiştir:

“Azm-i Mi'râçda Habibe cilve itdi bi-hisâb

Arş-ı a'lâda nice bin kıldı kerâmet Murtazâ”

G.10/8

Sükûtî Efendi, aşağıda geçen beyitte Hz. Ali'ye muhabbetini onun kendisine şefkat etmesiyle ifade etmiştir. Bunu da ifade ederken evvela Peygamberimizden sonra da Hz. Ali'den şefkat beklediğini söyler. Hz. Muhammed (SAV) ve Hz. Ali'den başka kimseden şefkat bekleme sadece Ahmed-i Muhtar ve Haydar-ı Kerrar'dan şefkat ümit et, diye ifade eder:

“Şefkat umma gayrilerden Ahmed-i Muhtâr gerek

Sâki-i Kevser cenâb-ı Haydar-ı Kerrâr gerek”

G.208/1

Şair aşağıda bulunan beytinde açıkça Hz. Peygamberi ve Hz. Ali'yi sevdiğini söyler. Ben hizmetkârı olduğum güler yüzlü olan Mustafa'yı ve iki cihanın imamı olan Murtaza'yı seviyorum, diye ifade eder:

“Men gulam-ı hândân Mustafâ'dır sevdiğim

Hem imâm u dü cihânın Murtazâ'dır sevdiğim”

G.229/1

2.1.1.6.2. Hz. Hasan

Hz. Hasan (RA) Hz. Fatma ile Hz. Ali'nin ilk evladıdır. Ayrıca Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Efendimizin ilk torunudur. İslam'ın 5. Halifesi olarak da anılmaktadır. Müslümanlar arasında kan dökülmesin diye Hz. Muaviye ile musalaha yolunu seçmiş ve halifelikten feragat etmiştir. Buna rağmen zehirlenerek şehit edilmiştir.

Murtaza Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte Hz. Ali'ye olan muhabbet duygusunu onun zehirlenmesi hadisesini anarak ve hadiseye işaret ederek dile getirmiştir. O acı ve elim hadiseyi ifade ederken de mecazi bir mana kullanarak ölümünü aşkın zehrini içmiştir, anlamında ifadeler kullanarak dile getirmiştir:

“Zehr-i aşkı nûş idelden ol Hasan ibn-i Ali

Pâre pâre cism-i pâkin kıldı bir gaddâr gerek”

G.208/2

Şair aşağıdaki beyitte “Ali’nin oğlu Hasan’dır aşk zehrini içen” diyerek Hasan Efendimizin zehirlenmesini aşk zehrine teşbih ederek ifade etmiş. Ayrıca devamında Kerbela şehidi olan Hz. Hüseyin Efendimizin bizler için bir şah mesabesinde olduğunu bu sırdan dolayı kendisine hepimizin kulak vermesi gerektiğini ifade ederek sevgisini göstermiştir:

“Ol Hasan İbn-i Ali’dir zehr-i aşkı nûş iden

Hem Hüseyini şâh şehid-i Kerbelâya tut kulâğ”

G.180/3

Şair ehl-i beyte ittiba etmekten ve onlara sevgi göstermekten dolayı Şah Hasan’ın sırlarına vakıf olduğunu aşağıdaki beyitte söylemiş ve bu muhabbetten kendisine gizli sırların madeni olan Hz. Hasan’ın sırları açılmıştır, demektedir:

“Hı haberdâr olmuşuz biz Şâh Hasan esrârına

Lâ letâfet bulduk andan ma’den-i kenz-i hafâ”

G.3/7

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte Hz. Hasan’ın cennetteki Kevser suyunun dağıtıcısı olduğunu ve o suyun başında durarak cennet ehline su dağıtacağını bu sırdan dolayı iki cihanın padişahı olduğunu ifade etmiştir. Kevser Suyu için Mustafa Ertürk şöyle bir tanım yapar: “İslâmî literatürde havz, âhirette Resûl-i Ekrem’e tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; sözlükte “çok, pek çok” anlamında bir sıfat veya “ırmak” mânasında bir isim olan kevser de yine Resûlullah’a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapça’da ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçe’de havz-ı kevser şeklinde bir tek terime dönüşmüş bulunmaktadır.”(Ertürk, 1997: 546-549).

“Sâk-i kevser Hasandır pâdişâh-ı dü cihân

Hem Hüseyini şâh şehid-i Kerbelâya bi’at it”

G.29/2

Şair aşağıda geçen beytinde Hasan ve Hüseyin hazretlerinin öne çıkan önemli özelliklerini dile getirmektedir. Hz. Hasan'ın evliyaların ve şahların başı olduğunu, Hz. Hüseyin'in ise Kerbela'nın şahı ve Peygamberimizin varisi olduğunu dile getirmiştir. Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi Kerbela'ya bir kutsiyet atfetmiştir. Bunun sebebini Halil İbrahim Bulut şöyle ifade etmiştir: *“Kerbelâ Faciası, ilk günden itibaren her mezhepten Müslüman'ın gönlünde silinmez bir yara açmış ve unutulmaz bir acı bırakmıştır. Erken dönemde vuku bulmasına rağmen geçen bunca zaman Hz. Hüseyin'in hunharca şehit edilmesinin acısını küllendirmemiş, aksine her Muharrem'de kanayan bir yara olarak tazeliğini muhafaza etmiştir. Ehl-i Beyt'in iki önemli siması ve aynı zamanda Şia'nın iki büyük imâmı olan Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in Kûfe'de şehit edilmeleri, taraftarlarının bu bölgeye farklı bir gözle bakmalarına sebep olmuştur. Kerbelâ başta olmak üzere Kûfe ve Necef'in dinen kutsal mekânlar olduğu inancının yerleşmesinde hiç şüphesiz Şiî siyasî otoritelerinin küçümsenemez bir katkısı vardır.”* (Bulut, 2010: 1-19).

*“Ol Hasan ibn-i Ali serdâr-ı şâh- ı evliyâ
Vâris-i Ahmed Nebi hem şâh Hüseyin-i Kerbelâdır”*

G.85/2

Murtaza Sükûtî Efendi'nin Divanı'nda çoğunlukla Hasan ve Hüseyin birlikte zikredilmektedir. Mesela Hz. Hasan ve Hüseyin'in şehidlerin şahı olduğunu ve her ikisinin de cennette susamışlar için Kevser suyunun su dağıtıcıları olduğunu aşağıda bulunan beyit ile ifade etmiştir:

*“Ol Hasan şâh şehid hem Hüseyin-i Kerbelâ
Teşnegan-ı ümmete ol sâki-i kevser”*

G.86/4

Sükûtî Efendi, Hasan ve Hüseyin için bunlara olan sevgiden dolayı gönlünde gonca ve güllerden oluşmuş bağlar olduğunu ve kalbinde baştanbaşa çiçekler açtığını ifade ederek ehl-i beyte olan muhabbetinin derecesini aşağıdaki beyit ile dile getirmiştir:

*“Hasan ile Hüseyin şâhım bulardır bâğ u kalbimde
Açılmış gonca bir güldür seraser ezharım vardır”*

G.93/3

Sükûtî Efendi aşğıdaki beyitte, Hz. Hüseyin'in, abisi Hz. Hasan'ın yolundan gittiğine işaret etmiştir. Ahlakı Allah'ın rızası dairesinde olan Hasan'ın yoluna canını ve başını koyduğu için Hz. Hüseyin'in Kerbela'da izzetinden ve şerefinden ödün vermeyerek aziz olduğunu dile getirmiştir. Bizlere de ahlak noktasında Hz. Hasan gibi olmamız gerektiğini ima etmiştir:

“Şâh Hasan hulk-ı Rızânın yoluna cân baş koyan

Hem Hüseyin-i Kerbelâda her zamân izzet bulur”

G.94/3

Şair, Hasan ve Hüseyin'in peygamberimizin gözünün nuru ve şehzadeleri olduklarını, Hasan'ın ümmete şah Hüseyin'in ise imam olduğunu söylerken bunların babalarının Hz. Ali olduğunu vurgulamıştır:

“Resulün kurretü'l- ayn iki şehzâdeler mutlak

Hasan şâhım İmâm Hüseyin pederdir bunlara Haydâr”

G.112/3

Şair aşğıda geçen beyitte yine Hasan ve Hüseyin'i birlikte zikrederek şahımız olan Hasan'ın yoluna canımızı ve başımızı feda ettik hatta ben Hüseyin'in Kerbela'dan dönmeyen ve dönmeyecek kulu ve hizmetkârıyım, denilmektedir:

“Şâh Hasan râhında cân ü başımız kılduk fedâ

Men Hüseyin'in çâkeriyim Kerbelâ'dan dönmezem”

G.243/3

Şair Hz. Hasan'ın dünyada bir şah ve padişah olmakla beraber zühd, takva ve abdiyeti ile de uhrevi âlemlerin manevi sultanı ve şahıdır. On iki rûknün vesilesi Kerbela'nın şehidi Hüseyin'dir, denmektedir:

“Hasan'dır anlagil zâhid bu âlem mülküne bir şâh

Hüseyin-i Kerbelâ'dandır kurulmuş on iki erkân”

G.263/2

Şair Hz. Hasan'ın suret güzelliğini aşğıdaki beyit ile dile getirerek ona olan sevdanın ve aşkın sayesinde zaten ölmüş kalbinin onda fena bulunduğunu ve hakikatına olan bağılılığı ile kendisinin onun muhabbetinde yok olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Yusuf ile Züleyha'nın aşkına telmih etmektedir:

“Hasan ’ın sevdâsı ölmüş kalbimi ifnâ ider

Aklımı aldı serâer çeşm-i siyâh bir bânû”

G.291/2

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte Hz. Hasan’ın her iki âlemde yani dünya ve ahirette peygamberimizin gözünün nuru olduğunu ve Hz. Ali’nin pak ve temiz cisminden Kerbela şehidi Hz. Hüseyin’in geldiğini ifade etmiştir:

“Resülün kurretü ’l-ayn Hasandır herdü âlemde

Âlinin cism-i pâkinden Hüseyin-i Kerbelâ geldi”

G.374/3

2.1.1.6.3. Hz. Hüseyin

Sükûtî Efendi, divanında ehl-i beytin bütün mensuplarından bahsetmiştir fakat Hz. Hüseyin’e ayrı bir yer vermiştir. Hatta ehl-i beyt içinden ismini divanda en çok zikrettiği kişi Hz. Hüseyin’dir. Kerbela gibi feci ve acıklı bir olayın meydana gelmesi ve Hz. Hüseyin’in orada şehit edilmesi konusu isminin çokça anılmasına sebep olmuştur. Kerbela hadisesinin meydana gelmesinden sonra bu acı olay şiirlere çokça konu olmuştur. Bu konu ile ilgili Rıza Kurtuluş: *“Kerbelâ Vakası”nı konu edinen ilk örnekler Ehl-i Beyt kadınları ve Haşimoğulları tarafından söylenen manzumelerdir. Yaşanılan acıyı dile getiren bu manzumeler, eski Arap toplumlarında çeşitli mücadeleler sonucunda ölenlerin yakınlarını intikama sevk eden şiirlerin bir tezahürü, tutulan yas ve oluşan matemın yansımalarıdır. Zikredilen bu hadiseye dair ilk müstakil şiirin Ebü’l-Esved ed Düeli (ö. 69/688) tarafından söylenen bir gazel olduğu nakledilmektedir.”*der. (Kurtuluş, c. XXV: 273). Sükûtî Divanı’nda ise Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehadeti ile alakalı dört mersiye vardır. Bu mersiyelerde Kerbela gibi elim ve feci hadiseden duyulan üzüntü ve Hz. Ali’ye duyulan muhabbet hisleri dile getirilmiştir.

Divandaki ifadelerden anlıyoruz ki Sükûtî Efendi, zulme ve gadre maruz kalarak şehadet mertebesini kazanan Hz. Hüseyin için yas tutmak ve onun yasını yaşarken üzülmek ve bu yası kıyamete kadar devam ettirmek Allah tarafından da takdir gören bir tutumdur. Bu manaya bağlı olarak Hz. Hüseyin haksızlığa uğradığı, aç ve susuz bırakıldığı için kıyamete kadar Yezid’e lanet etmek caizdir, der.

Sükûtî Efendi, Hz. Hüseyin ile ilgili mersiyesinde Hz. Hüseyin’in Kerbela mateminde haklı olduğu için Hakk’ın müridi olduğunu, hakkın ve haklıların insanoğlunun yaratıldığı günden beri haksızlarla mücadele halinde olduğunu ve bu uğurda şehidler verdiğini ve

vereceğini, dile getirmeye çalışmıştır. Şehadet ile alakalı Zeki Taştan şöyle der: *“İnsanlık tarihine baktığımız zaman, savaş tarihiyle eşit olduğu görülecektir. Henüz Hz. Âdem döneminde Habil ile Kabil arasında geçen kavgadan bu yana, insanların birbirleriyle mücadelesi, toplumların, milletlerin, devletlerin birbirleriyle savaşlarının sürekli devam ettiği görülecektir. Bugün de bu tablonun değişmediği ve gelecekte de değişmeyeceği bilinen bir gerçektir.*

İnsanların bireysel olarak var olmak, yaşamak veya farklı sebeplerle birbirlerine karşı yürüttükleri amansız mücadelelerde, toplumsal açıdan ekonomi, milliyetçilik ve din gibi olguların etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ekonomik sebepler önemli olmakla birlikte özellikle günümüz dünyasında da din ve milliyetçilik olguları, savaş sebebi olarak hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Bilhassa dinî sebepler, bu açıdan düşünüldüğünde, çok daha geçerli bir argüman oluşturmaktadır. Zira tarihsel süreçte sayısız insan, inançları, yaratıcının rızası ve dinin korunması için kendisine bahşedilmiş en kıymetli değer olan canını bile feda etmekten çekinmemiştir. Kuvvetli bir imanın alameti olarak kabul edilen bu durum, semavi dinlerde şehitlik kavramı ile karşılık bulur.” (Taştan, 2018: 2).

Yıllar geçtikçe o matemın kalbine taze ve yeni yaralar açtığını, şiddetli bir açlık ve susuzlukla sınıandığını dile getirirken Hz. Hüseyin’in zulm ile şehid edildiğini ve kıyamete kadar Yezid’e lanet caiz olduğunu Sükûtî aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir:

“Şâh Hüseyin-i Kerbelâ’nın mâteminde Hak mürid

Her yılı bir yâre açdı kalbine tâze cedit

Hem susuzluk her cihetden berhizi itdi şedid

Âh Hüseyinim vâh Hüseyin’im zulmile oldu şehid

Haşre dek dâ’im okuruz cânına la’net Yezid”

Mu.72/1

Yine aynı mersiyede muharrem ayına işaret ederek bu ayda müminlerin payına ağlamak düştüğünü ve bu durumun müminlere reva görüldüğü ifade edilmiştir. *“Muharrem ayı hicrî-kamerî ayın ilk ayıdır. Tarih içinde çeşitli olaylara sahne olan bu ayın özellikle onuncu gününe denk gelen Aşure günü İslam kültüründe önemli kabul edilmiş; bu ay ve gün etrafında çeşitli inançlar, bunlara bağlı ritüeller geliştirilmiştir.”* (Topal, 2007: 89.) Hz. Hüseyin’e Kerbela’da zalimlerce eziyet edildiğini, bu tükenmeyen ve bitmeyen matemın acısı bir maceraya dönüştüğünü dile getiren Sükûtî Efendi, Hz. Hüseyin’in zulm ile şehid edildiğini ve kıyamete kadar Yezid’e lanet caiz olduğunu ifade etmektedir:

*“İşbu mâhda müminine ağlamak oldu revâ
Şâh Hüseyni Kerbelâ’da kıldı zâlimler cefâ
Âh nice cânlar dayansın bir tükenmez mâcerâ
Âh Hüseynim vâh Hüseyin’im zulmile oldu şehid
Haşre dek dâ’im okuruz cânına la’net Yezid”*

Mu.72/2

Şair aşağıdaki beyitte Hz. Hasan Hz. Ali’nin oğludur ki o bizim daimi şahımızdır ve padişahlığı son bulmayan padişahımızdır. Hem de Hz. Hüseyin Kerbela şehidlerinin şahı ve sultanıdır ki ben onu seviyorum, demektedir:

*“Ol Hasan İbn-i Ali’dir pâdişah-ı lâ yezâl
Hem Hüseyin şâh-ı şehid ü Kerbelâ’dır sevdiğim”*

G.229/2

İmam Hüseyin ile ilgili bir mersiye de geçen aşağıdaki beyitte Sükûtî Efendi, Hz. Hüseyin’in Allah’ın Habibi olan Peygamber Efendimizin gözünün nuru olduğunu ve sanki iki âlemin şahı olan Hz. Mustafa’nın (SAV) temiz ve safi nurunu yansıtmakta olduğunu, ifade etmektedir:

*“Kurretü’l-ayn habib-i kibriyâsın ya Hüseyin
Nur-ı pâk şâh-ı kevneyn Mustafâ’sın ya Hüseyin”*

G.252/1

Yine aynı mersiye de geçen aşağıdaki beyitte Sükûtî Efendi, peygamberimiz ile alakalı mealen *“Habibim sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”* kutsi hadisine işaret ederek cümle varlıkların özelde peygamberimiz için genelde ise ehl-i beyt için yaratıldığına ima etmektedir:

*“Hak yaratdı kâ’inatı sizin için cümleten
Bâ’is oldun sen icâda nûr-ı Hudâ’sın yâ Hüseyin”*

G.252/2

Şair, aşağıdaki beyit ile Hz. Hüseyin’in Kerbela şehidlerinin hem şahı ve hem de sultanı olduğunu ifade ederken aslında Hz. Hüseyin’in hem bu dünya hayatının ve hem de ahiret hayatının sultanı olmaya layık olduğunu dile getirmiştir:

“Sensin ol şâh-ı şehid-i Kerbelâ sultanı hem

Pâdişah-ı dü cihânın her dem sezâsın ya Hüseyin”

G.252/3

Aşağıda bulunan beyitte şair, mahşerde Hz. Hüseyin’in cedit olan peygamberimiz, ümmetine hem şefaatçi ve hem de manevi hastalıklara şifa dağıtıcısı olacaktır. Bu sırdan dolayı ey Hüseyin sende o gün asi ve mücrim olan Müslümanlara her daim reca ve ümit kapısı olacaksın, der:

“Ceddin olmuş gerçi şâfi arşa-i mahşerde hem

Mücrim âsilere sen oldem ricâsın yâ Hüseyin”

G.252/4

Şair yine aynı mersiyyede geçen aşağıdaki beyitte kendisinden bahsederek bütün zamanlarda Hz. Hüseyin’in ayakları altındaki toprağın kölesi olmak istediğini söylemekte ve mahşer günü kendisine şefkat ederek imdat etmesi temennisinde bulunmaktadır. Ayrıca bu beyitte kendisini derviş olarak nitelemektedir:

“Hâk-i pâyin kemteri Derviş Sükûtî tâ ezel

Senden umar şefkât ancak rûz-ı cezâsın yâ Hüseyin”

G.252/7

Sükûtî Efendi, divanında Hz. Hüseyin ile alakalı bir mersiyyesinde geçen aşağıdaki beyitte Hz. Hüseyin’i ehl-i beyt içerisinde ayrı bir yere konumlandırmaktadır. Hz. Hüseyin’in ehl-i beyt içerisinde ayrıcalıklı bir makamı olduğuna işaret etmektedir. Hz. Hüseyin’in Peygamberimizin beytinden ve neslinden olduğunu ve şâh-ı merdan olan Hz. Ali’nin neslinden olduğunu ifade ederken ayrıcalıklı olarak onun Yezdan olan Allah’ın nuruna mazhar olduğunu vurgulamaktadır:

“Ehl-i beyt-i Mustafâ’dır nur-ı Yezdân yâ Hüseyin

Nesl-i Ahmed âl-i Haydar şâh-ı merdân yâ Hüseyin”

G.253/1

Şair aynı mersiyyede aşağıda geçen beyitte Ümmet-i Muhammed’in (SAV) cennetteki alamet ve nişanı olan Kevser suyunun başında bulunup o sudan içecekleri hadisesine işaret ederek Hz. Hüseyin’in o ümmet nişanesinin başında durup saki yani su dağıtıcısı görevini ifa

edeceğini vurgulamaktadır. İşte bu saki olma vazifesini Murtaza olan âlemlerin şahı ve padişahı, meydanların yiğit adamı Hz. Hüseyin’in ifa edeceğine işaret etmektedir:

“Nişankânı ümmet içre kevsere sâki olan

Murtazâ’dır şâh-ı âlem merd-i meydân yâ Hüseyin”

G.253/2

Şair, aşağıdaki beyit ile Hz. Hüseyin için zatının pak ve temiz bir mahiyette olduğunu ve özünün kadim ve asıl bir cevher iken neden Hariciler senin hayatına kastettiler, diyerek hayretini dile getirmektedir:

“Böyle iken zât-ı pâkin cevher-i aslı kadim

Ya niçin kasd itdi sana Hârici devrân yâ Hüseyin”

G.253/3

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte ise özü nur olan böyle bir zata yapılan kast ve kurulan tertipten dolayı Allah’ın da onlara bir tertip kurarak cehennem gibi yedi katlı bir hapsi ta ezelden bilerek onlar için yarattığını ve vadesi geldiğinde onları bu yedi katlı cehennemde yakacağını ifade etmektedir:

“Tertibinde nâr düzâh bunların bezm-i ezel

Yerlerini Hak yaratdı heft nirân yâ Hüseyin”

G.253/4

Mervan soyundan olduğu için Yezid’in bu cinsten aldığı genetik özelliklere aşağıda bulunan beyit ile ima ederek münafık bir şeytan mahiyetini taşıyan Yezid’in bu su-i kasdı yaptığını ve bundan dolayı yüz bin kere onun canına lanet okuyan şair, bunu kendine bir görev olarak addetmektedir:

“Sad hezârân la’net olsun cânına her dem anın

Cins-i Mervân bir münâfık deyu şeytân yâ Hüseyin”

G.253/13

Sükûtî Efendi Hz. Hüseyin’e yapılan bunca zulümlerin yapanların yanına kâr kalmayacağını, Kahhar olan Allah’ın, Hak ve Müntakim ismiyle intikamını alarak onlara cezalarını vereceğini aşağıda geçen beyit ile ifade etmiştir:

*“Hiç kalır mı itdiği zâlim sitemkâr yânına
İntikamın Hak alır kahrile her ân yâ Hüseyin”*

G.253/14

Şair aynı mersiyede geçen aşağıdaki beyit ile Hz. Hüseyin’in şehadeti için gökteki meleklerin feryat ettiklerini hatta insanlar ve cinler gibi vahşi hayvanlar bile onun ölümü için gözyaşı döktüğünü dile getirmektedir. Bu beyitte şair, hayvanlara ağlamak gibi insana özgü özellikleri vererek teşhis sanatını kullanmıştır:

*“Yanıp tutup gökten melekler zâr idip eyler figân
İns ü cin ü vahş tabur oldu giryân yâ Hüseyin”*

G.253/15)

2.1.1.6.4. Hz. Fatma

Murtaza Sükûtî Efendi, divanında ehl-i beytin yukarıda zikredilen mensuplarından farklı olarak Hz. Fatma’dan az bahsetmiştir. Hz. Fatma, Peygamber Efendimizin kızı ve Hz. Ali’nin hanımıdır. Hasan ve Hüseyin’in annesidir. Peygamberimizin vefatından altı ay sonra vefat etmiştir. *“Hz. Peygamberin kızı, Hz. Ali’nin eşi ve Hz. Hasan ile Hüseyin’in annesi Hz. Fatıma İslâm tarihinde önem kazanmış bir şahsiyettir. Ayrıca temiz ahlâkı, takva sahibi oluşu gibi nedenlerle de Müslüman kadınlara örnek teşkil etmiştir. Hz. Peygamberin ölümünden altı ay sonra Hz. Fatıma’nın üzüntüye dayanamayıp öldüğü rivayet edilir.”* (Ölker, 2016. 351-366). Haydar ünvanlı Hz. Ali’nin eşi Hz. Fatma için nebi, âlemin iftihar vesilesi ve iki dünyanın şahı olan Rasûlüllah: *“Fâtıma benden bir parçadır. Ona kızan bana kızmış olur.”* (Müslim, 94.) buyurdu. Bununla Hz. Fatma’nın derecesinin yüksek olduğuna aşağıda geçen beyitte işaret edilmektedir:

*“Zevc-i Haydara oldum biz ate mini didi
Ol nübüvvet fahr-ı âlem şâh-ı kevneyn Mustafâ”*

G.1/12

Aşağıda bulunan beyitte Hz. Fatma’nın ismi zikredilmemiştir ama iki oğlundan bahsedilerek onlar Fatma’nın gözlerinin nuru oldukları söylenmiş ve bununla iki evladını iki gözlerindeki nura yani görme özelliğine teşbih ederek edebi bir sanat kullanılmıştır. Ayrıca o iki ciğerparelerinin feci sonlarına vurgu yapılarak Hz. Hasan’ın zehirlenerek Hz. Hüseyin’in ise Kerbela’da öldürülerek şehid edildiğine vurgu yapılmıştır:

“Nûr-ı aynıdır anın hem ol iki şehzâdeler

Biri zehr ile şehid vü hem birisi Kerbelâ”

G.1/13

Sükûtî Efendi, Hz. Fatıma için peygamberlerin pak nuru olan Hz. Peygamberin (SAV) kızıdır. Bundan dolayı hem çevresindekilere ve hem de ümmetin kadınlarına şefkati olmuştur, diye ifade etmiştir:

“Fâtıma bint-i Resüldür nûr-ı pak-ı enbiyâ

Mü'menâtdır şefkati olmuş revâ senden meded”

G.70/4

Sükûtî Efendi, Hz. Fatıma'dan bahsettiği diğer bir yerde ise Hz. Ali'yi konu ederek bahsetmiştir. Hz. Ali'nin Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (SAV) ciğerinin bir parçası olduğunu ifade ederken damadı oluşunun yanında amcasının oğlu olmasına da vurgu yapılmıştır. Ayrıca peygamberimizin gözünün nuru olduğu vurgulanmaktadır. Peygamberimizin gözünün nuru olmanın yanında kadınların en hayırlısı olan Hz. Fatıma'nın da cennet bağının bir gülü gibi olduğu dile getirilmiştir. Devamında bu zatların aşkından dolayı matem tutmanın aslında yüzümüzün parlak olmasına ve nurlanmasına vesile olacağı vurgulanmaktadır. Hz. Hüseyin'in zulm ile şehid edildiği ve Yezid'e lanet etmenin gereği dile getirilmiştir:

“Mustafânın nûr-ı aynı hem ciğerpâre Ali

Fâtıma Hayru'n-nisânın bâğ-ı cennet bir gülü

Bunların aşkına tutmak mâtemi rûşen celi

Âh Hüseyin'im vâh Hüseyin'im zulm ile oldu şehid

Haşre dek dâ'im okuruz cânına la'net Yezid”

Mu.72/4

Sükûtî Efendi aşağıda geçen beyitte Hz. Muhammed'in (SAV) kızı Fatma için buyurduğu *"Fâtıma benden bir parçadır. Ona kızan bana kızmış olur."* (Müslim, 94.) sözünü zikrederek Fatma kadınların en hayırlısıdır çünkü fahri âlem ve mahşer gününün şefaathçisi olan Peygamberimiz ondan bu şekilde bahsetmiştir, diye ifade etmiştir:

“Fâtıma Hayru’n-nisâya biz ate mini didi

Ol Nebi-i fahr-i âlem şâfi-i mahşerdir”

G.86/3

Hiz. Peygamberin (SAV) zevcelerinin her birinin çok değerli olduğunu ve kendi başının tacının bulunmaz ve kıymetli taşı mertebesinde olduğunu aşağıda geçen beyitte ifade eden şair ayrıca bir kayıt koyarak Hiz. Fatıma’ya işaret ederek onu ilmin ve maneviyatın madeninden çıkan emsalsiz bir inci olarak tasvir eder. Ayrıca Hiz. Fatıma’yı tüm kadınların en hayırlısı olarak daha çok sevdiğini dile getirmektedir:

“Zevce-i Ahmed bilâ şek başımın tâc-ı gevheri

Dürr-i ma’den Fatımâ Hayru’n-nisâdır sevdiğim”

G.234/2

Hiz. Fatıma’nın kadınların hayırlıları arasında ne derece ayrıcalıklı olduğuna delil peygamberimizin kendisi için *“O benden bir parçadır.”* sözüdür. Sükûtî Efendi bu ayrıcalığına aşağıda bulunan beyitte işaret etmiştir. Bunu da ifade ederken Hiz. Hüseyin’den bahsetmiş ve Hiz. Hüseyin’in böyle bir hayırlı kadının gözlerinin nuru hükmünde olduğunu ifade etmiştir:

“Mâderin şanında gelmiş biz ate minni bugün

Nûr-ı ayn Fâtıma hayru’n-nisâ’sın yâ Hüseyin”

G.252//5

2.1.1.7. Sahabeler

Hiz. Muhammed’i hayattayken görmüş ve sohbetinde bulunmuş kişilere sahabe denir. Sükûtî Efendi, divanında sadece sahabelerden Sad Bin Ebi Vakkas’dan bahsetmiştir. Sad Bin Ebi Vakkas’dan ise Kerbela olayında Hiz. Hüseyin’in katline sebep olan ordunun başında bulunan oğlu Ömer bin Sad’dan dolayı bahsetmiştir.

Sükûtî Efendi, İslamiyet’in vesilesi ve peygamberi Hiz. Muhammed olduğu gibi dinin günümüze ve ümmete ulaşmasını sağlayanların ise sahabeler olduğunu dile getirmektedir. Aşağıdaki beyit ile Hiz. Peygamber ve ashabı kast edilerek Ümmet-i Muhammed’e İslamiyet kapısını açan ve hak din İslamiyet’e dair hakikatlere bizi ulaştırarak yol gösteren onlardır, denmektedir. İslamiyet dairesinde kim bir menzil bulmak istiyorsa kendine, ashab-ı güzini rehber etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tasavvufta hâkim olan veya olması gerekli olan şeyhten evvel sahabe efendilerimizin rehberliği ve göstermiş oldukları yol olması gerektiği

vurgulanmıştır. Çünkü sahabeler bu dini bize taşıyan, dinin hakiki hameleleridir. Bu manadan dolayı sahabelere muhabbet her müminin kalbinin merkezinde bulunmalıdır:

“Bâb-ı dini anlar açtı hem hakikat râhını

Bunlar ile menzil aldı kim idindi reh-nümâ”

G.5/5

Sükûtî Efendi Divanı’nda sahabeler ile ilgili aşağıda bulunan beyitte genel bir açıklama yapılmıştır. Sahabelere muhabbetin dini bir gereklilik olduğunu hatta bu muhabbetin sahabelerin evlatlarına ve nesillerine yansıtılması gerektiği vurgulanmaktadır. Kim sahabelere muhabbet ve sevgi gösterirse tüm manevi hastalıklarına şifa bulacağı söylenmektedir. Ayrıca sahabelere olan sevgiyi dertlerimizin iyileşmesi için kullanılan ilaçlara teşbih ederek bir edebi sanat kullanılmıştır:

“Cümle ashâb-ı kiramın âline evlâdına

Kim ki etmişdir muhabbet buldu ol derde devâ”

G.5/2

Sahabeler hakkında Mesut Bayar; *“Hz. Peygamber’in (s.a.v) dava arkadaşları olan sahâbe, aynı zamanda onun öğrencileri ve ilminin ilk varisleridir. İslâm’ın mesajının sonraki nesillere aktarılmasında sahâbenin etkisi büyüktür. Kur’ân’ın ve sünnetin yaşatılması ve başkalarına tebliğ edilmesinde bu güzide neslin özel bir gayreti olmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.v) arkadaşları olmaları, vahiy nüzûlune şahitlik etmeleri ve kendileri hakkında bulunan övücü nasslar sahâbeyi diğer kuşaklardan farklı bir konuma yükseltmiştir.”* demektedir. (Bayar, 2022: 201-224).

2.1.1.7.1. Sad Bin Ebi Vakkas

Aşağıya aldığımız beyitte Aşere-i mübeşşereden olan, İran Fatihi Sad Bin Ebi Vakkas’dan ve oğlu Ömer Bin Sa’d’dan bahsedilmektedir. Sad Bin Ebi Vakkas’ın sahabelerin haslarından olduğu ve sahabelerin en ulularından biri olduğu ifade edilmektedir. Kerbela’da Hz. Hüseyin ve yakınlarını katl eden ordunun başında Sad Bin Ebi Vakkas’ın oğlunun olduğu bilinmektedir. Şair burada hayretini ifade etmiştir. Bir ulu sahabenin oğlunun Hz. Peygamberin torununa düşmanlık ederek katline sebep olmasına anlam verememekte ve Hz. Peygamberin dostu olan Hz. Sa’d’ın oğlunun bugün torununa düşmanlık ettiği vurgulanmaktadır. Bunun sebebinin de Hz. Sa’d’ın oğlunun merdud bir münafık olmasından kaynaklanmakta olduğu vurgulanmaktadır:

“Hazret-i Sa’dül-hâs hem ashâb içre pek ulu

Oğlu merdud bir münâfık Hüseyin’e düşmân bugün”

G.264/10

“Ebû İshak Sa’d b. Ebi Vakkas Malik b. Uheyb el-Kureşî, ez-Zührî “ö. 55/675), 591 yılında Mekke’de dünyaya gelmiş, genç yaşta İslam’ı kabul edip annesiyle yaşadığı probleme rağmen dininden dönmemiştir. İslam adına ilk ok kullanıp kan akıtan sahabedir. Hz. Muhammed’in savaşlarında en yakınındakilerden olup, Harrar seriyyesinde komutanlık yapmıştır. İlk on Müslüman arasındadır. Hz. Ömer’in zamanında Irak’ın fethinde büyük başarılarla imza atmış ve aynı zamanda idari görevlerde bulunmuştur. Aşere-i Mübeşşere arasında en son vefat eden sahabidir.” (Yılmaz, 2017: 79-101).

2.1.1.8. On İki İmam

Sükûtî Divanı’nda on iki imama çokça yer verilmektedir. Sükûtî Efendi’nin bu husustaki hassasiyeti birçok şiirinde görülmektedir. On iki imama olan muhabbetini coşkulu bir şekilde ifade ederken aynı zamanda onlara düşmanlık eden şahsiyetlere olan öfkesi açıkça şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şair divanında 7. Şiirde geçen beyitlerinde on iki imamın isimlerini şöyle vermektedir: Murtaza, Hasanü’l Mücteba, Hüseyin-i Kerbela, Hazret-i Zeyne’l-Aba, Muhammed Bakır, Ca’fer ibn-i Bakır, İmam Kazım, Hazret-i Musa Rıza, Şah Taki, Naki, Askeri ibn-i Ali, Muhammed Mehdi. Gümüšoğlu: *“Ehl-i sünnet ise imametin nass yoluyla Ehl-i beyt’e verildiği iddialarının mesnetsiz olduğunu söylemiş ve bunun Ehl-i beyt’e tahsisini doğru bulmamıştır. Ehl-i sünnet, Şîa-İmâmiyye’nin inandığı on iki imamın sonuncusu bulunan ve yaşayıp yaşamadığı tartışmalı olan Mehdi Muntazar hariç Ehl-i beyt’ten imam kabul edilen zatların, fazilet ve takva ehli insanlar olduğunu kabul etmekle birlikte onların imamlıklarının siyasi manada olmadığını ifade etmiştir.”*der. (Gümüšoğlu, 2011: 113-125).

Mehmet Atalan ise On İki İmam ile ilgili: *“Esasen Şia tarafından imam kabul edilen bu zatlardan Hz. Ali ve Hz. Hasan’ın dışında hiç birisi iktidarda bulunmadıkları gibi siyasetten uzak, ilim ve irşat ile meşgul olmuşlardır. Muhammed el-Bakır ve Cafer-i Sadık gibi meşhur zatlar, bazıları tarafından ısrarla siyasetin içine çekilmeye çalışılmış, ancak onlar bundan uzak durmaya büyük özen göstermişlerdir.”* demektedir. (Atalan, 2009: 68).

Hz. Muhammed (SAV) Hazret-i Ali için bir hadiste *“Senin etin benim etimdir.”* (lahmuke lahmi) buyurmuştur. Bu ifadeyi sadece Hazret-i Ali için kullanmıştır. Hz. Murtaza’nın şanına yakışanda budur:

“İbn-i ammi Haydara hem lahmuke lahmi didi

Hem demişdir nur-ı vâhid şânına yâ Murtazâ”

G.7/2

Allah tarafında kıymet verilerek seçilmiş bir zat olan Hz. Hasan’ın zehirlenerek şehid edildiğini ve Hz. Hüseyin’in ise Kerbela’da şehid edildiği söylenmektedir. Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beytinde adeta Hasan ve Hüseyin’i sevenler adına konuşmaktadır. Sanki o zehri Hasan ile biz de içtik ki yüzyıllardır o zehrin acısı geçmedi ve ciğerlerimiz o zehrin etkisiyle parçalanmıştır, manasını ima etmektedir. Kerbela şehidlerinin Hz Hüseyin’in yolunda canlarından olduklarını biz sevenlerinin ise yaşayan ölüler gibi onlar ile öldüğünü ifade etmektedir. Şu manaya istinaden şair, bizler her zaman o iki zatın yoluna canımızı ve başımızı feda edebiliriz, demektedir:

“Ol Hasanü’l Müctebânın zehrini nuş eyledik

Hem Hüseyin-i Kerbelâya can u baş kıldık fedâ”

G.7/3

İmam Zeynel Aba’nın dünya işlerinde ve yoğunluğunda boğulmadığını yani meşguliyetlerin onu dünyaya daldırmadığını aşağıda bulunan beyitte söyleyen şair, bununla beraber o dünya işleri içinde daima Allah’ın birliğini gördüğünü dile getirmektedir. Dünyanın geçici güzelliklerine iltifat etmeyen Zeyne’l Aba, her varlığın ve olayın dünyaya yönelik iltifatının arkasında o varlığı ve olayı yaratanın Allah’ın kudret eli olduğunu ve yaratılanların Allah’ın birliğine şahid olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Tasavvufta bu mana bir esas olarak öğretilmekte ve mensuplarının dünyanın yoğunluğu içinde boğulmayıp Allah’ın birliğini her vakit görmelerini sağlamak bir yaşam tarzı olarak verilmekte olduğunu Sükûtî Efendi bu beyit ile ifade etmektedir:

“İltifat itmez bu kesret âlemine zerre hiç

Vahdet ilinde bekâdır Hazret-i Zeynel Abâ”

G.7/4

Aşağıda bulunan beyit ile şair, on iki imamdan biri olan Muhammed Bakır’ın dinde yol gösterici olduğunu ifade etmektedir. Halkın bütününe rehber olmasının sebebi de elinde hüccet ve delillerin olmasıdır. Burada nazara verilen mana, insan eğer toplumda kabul görmek ve yol

gösteren olmak istiyorsa delillerle hareket etmesi lazımdır. Delillere dayanmayan hiçbir liderlik kabul görmez:

“Ol Muhammed Bâkır oldu pişvâ-yı râh-ı din

Hüccet-i zâhir elinde cümle halka reh-nümâ”

G.7/5

Aşağıda bulunan beyit ile ilgili Sükûtî Efendi, döneminin sultanı ve imamı olduğu söylenilen İmam Cafer İbn-i Bakır’dan manevi himmet ve feyiz beklemektedir. Öyle bir özelliği vardır ki dertlilere derman verir ve bunu lütfunden yapar. Bu beyitte İmam Cafer’in manevi bir tabip gibi maddi tabiplerin hastalıklarımıza şifa dağıttıkları gibi manevi dertlerimize şifa dağıttığı vurgulanarak edebi bir sanat icra edilmiştir:

“Ca’fer İbn-i Bâkır oldu cümlelerin sultanı hem

Bâb-ı lütfundan umarız dertlere dâ’im şifâ”

G.7/6

Harun Reşid’in İmam Kazım’ın hayatına kast ettiği ve ona zulmettiği aşağıda bulunan beyitte vurgulanmaktadır. İslam Ansiklopedisinde İmam Kazım ile ilgili Mehmet Öz şöyle demektedir: “799 yılında Harun Reşid tarafından tutsak edildi. Şii kaynaklara göre 4 yıl sonra Halifenin verdiği emirle Sindi adındaki bir komutan tarafından öldürüldü. Sünni tarihçiler ölümüne dair detey vermezler.” (Öz, c.31: 219-221). Bu ölüm ile İmam Kazım’ın şehadet mertebesini kazandığını dile getirmektedir. Ölümüne neden olan Harun Reşid’i münafıklıkla niteleyen şair bu işi hayâsızca yaptığını söylemektedir. Sükûtî Efendi’nin divanındaki inanış tarzına ve itikadi meselelere bakış açısına dikkat edildiğinde İslam inancına göre bir Müslüman’ı küfür anlamındaki münafıklıkla itham edilemeyeceği ancak buradaki münafık kelimesinin iki yüzlülük veya kandırmak gibi bir Müslüman kişide de bulunması muhtemel günahlardan birisine münafık kelimesini kullanarak Harun Reşid’i itham ettiği anlaşılmaktadır:

“Kasd kıldı Hârûn ancak ol İmam Kâzıma

İtdi zulm ile şehâdet ol münafık bi-hayâ”

G.7/7

Aşağıda bulunan beyit ile İmam Musa Rıza’nın Harun Reşid’in oğlu ve ondan sonra halife olan Me’mun tarafından zehirli üzüm yedirilerek öldürüldüğü ifade edilmektedir. İmam

Musa Rıza'nın manevi paklığını ve nurunu Hz. Peygamberden aldığı söylenmektedir. Sükûtî Efendi, Me'mun'un zehiri kendi eliyle sunduğunu ifade etmektedir fakat bizzat kendisi zehirlemiş, dememiştir. Hizmetçisinin koyduğu zehri bilmeyerek kendisi sunmuş olma ihtimali de olabilir. Bunu teyit eden Ahmet Saim Kılavuz İslam Ansiklopedisinde; *“Tus'un Nukan kasabasına geldiklerinde Ali er-Rıza fazla üzüm yemesi veya Şii kaynaklara göre Ali b. Hişam tarafından verilen zehirli bir narı yemesi, başka bir rivayete göre ise hizmetçinin hazırladığı ve bizzat halifenin sunduğu zehirli nar suyunu içmesi sonucu aniden hastalandı, üç gün sonra da öldü.”* demektedir. (Kılavuz, TDV c. 2, 436-438).

“Oğlu Me'mûn sundu zehr dâne-i engür ile

Nûr-ı pâk-i Mustafânın Hazret-i Mûsâ Rızâ”

G.7/8

Taki ve Naki adında iki imamın Peygamberimizin neslinden geldiklerini ve cihanda riyasız olarak bulunduklarını aşağıdaki beyitte ifade eden şair, mensupları ve okurları ile birlikte o iki imama hizmetkâr ve kurban olduklarını ifade etmektedir.

“Şah Taki vü bâ-Nakinin kuluyuz kurbânıyız

Nesl-i Ahmedden cihâna geldi bunlar bi-riyâ”

G.7/9

Tasavvufta üçler, yediler ve kırklar; gizli hakikatlere ve sırlara vakıf olmuş ve herkes tarafından bilinmeyen ricalu'l-gayb olarak ifade edilen veliler topluluklarına verilen addır. Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte yediler ve kırkların serdarının Şah Taki olduğunu üçler zümresinin reisi ise Naki olduğunu ifade etmiştir. Bu manaya istinaden Sükûtî Efendi'de on iki imamın ricalu'l-gayb olan zümrelere veya gruplara reislik ettikleri inancı olduğu anlaşılmaktadır:

“Hem yediler kırkların serdâr olmuş Şâh Taki

Zümre-i üçler re'isi bil Nakidir talibâ”

G.8/7

Askeri ibn-i Ali'nin Arapların içinden gelen şahlar şahı birisi olduğu gibi kendisinden sonra gelecek imam Muhammed Mehdi için de bir hüccet olduğu aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır:

“Askeri ibn-i Alidir hem şehinşâh-ı Arab

Hüccet-i Kâsım Muhammed Mehdi-i sâhip-livâ”

G.7/10

2.1.1.9. Kaza ve Kader

Kaza ve kader Allah’ın ezeli ilminin ünvanlarıdır. İslam inancına göre imanın altı şartından biri de kadere ve kazaya iman etmektir. Sükûtî Efendi sadece bir beyitte kadere değinmiştir. Kader meselesine Allah’ın kalem ile verdiği hüküm anlamında yer vermiştir.

Allah’ın ezeli ilmi olan kader meselesine aşağıdaki beyit ile değinen şair, levh-i ezeliyi Allah’ın ilim kalemiyle yazdığını ve o yazı ile hükmettiğini hiçbir şeyin bozamayacağını söylemektedir. Elest meclisinin olduğu günde, o ezelde cereyan eden hadisede karar kılınan hükümlerin çok sağlam olduğunu ve Süphan olan Rabbi’mizin o hükümleri güçlü kıldığını dile getirmektedir:

“Levha kalem urduğu Hak mümkün değil bozmasına

Rûz-ı elest tahrir olan hükm-i kavi sübhân imiş”

G.157/2

2.1.1.10. Ahiret ile İlgili Mefhumlar

Ahiret inancı imanın altı esasından biridir. Ölümden sonraki yaşamı ifade eden ahiret kelimesi; kabir hayatı, kabir hayatından sonra dirilişimizle birlikte hesaba çekileceğimizi ifade eden mahşer, daimî yaşamak için üzerinden geçmek zorunluluğu olan sırat köprüsü, amellere göre içinde yaşamaya devam edeceğimiz cennet ve cehennem gibi manaları kapsamaktadır.

2.1.1.10.1. Kabir

İslam inancına göre kabir ahiret yurdunun ilk menzilidir. Dolayısıyla herkesin ister istemez uğrayacağı menzillerden biridir. Kabir hayatının varlığı ve kabir azabı gibi manalar da İslam inancının barındırdığı manalardır.

Sükûtî Efendi aşağıya aldığımız beyitte kabir unsuruna işaret etmiştir. Evliyanın kabrine giderek niyazda bulun ve dertlerine derman bul, diye ifade etmektedir. Buradan evliyanın himmetinden her vakit istifade edilebilir görüşü çıkarılabilir. “*Hacetin niyaz eyle*” diyerek bizzat kabir ve ehlinden niyazda bulun anlamı çıkarılmamalıdır. Sükûtî Efendi gibi dikkatli ve ilmi konulara hâkim olduğu şiirlerinden anlaşılan birinin kabir ve ehlinden bizzat medet umduğu anlaşılmamalıdır. Belki de kabir ve içindeki evliyanın şefaatçi gibi zikredildiği ve o

vasıtaıyla bizzat Allah'tan niyaz ettiği manası kast edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle de evliyadan, dünya hayatında ilminden ve feyzinden istifade edileceği gibi kabirde de hem feyzinden ve hem de şefaatinde istifade edilebileceği ifade edilmektedir:

“Evliyânın kabrine git hacetin eyle niyâz

Derdine olsa gerekdir tir çalıp dermân bugün”

G.264/8

2.1.1.10.2. Mahşer

Mahşer gününde Hz. Muhammed'in (SAV) ümmetinden olan günahkârlara Allah'ın izniyle yapacağı şefaate vurgu yapılmıştır. O gün hesabsız günahkâra şefaate edeceği dile getirilmiştir. Bu müminler için büyük bir müjdeyi aşağıda bulunan beyitten anlamak mümkündür:

“Yevm-i haşr içre günahkâr ümmetine bi-hisâb

Sen şefi'ü'l-müznibinsin ey Habib-i Kibriyâ”

G.18/2

Murtaza Sükûtî Efendi, aşağıdaki beyitte döneminde gerçekleşmiş bir harbin vaziyetini, mahşer günündeki korkulu ve dehşetli hale teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Haşir meydanının dehşetli halinden daha şiddetli bir korku olduğunu ve bu durumun büyük haşirden daha iyi olduğu düşünülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Haşir günü insanlar ve cinlerin düştüğü dehşetli halden dolayı titremesi gibi bu harbin vaziyeti de insanları ve hatta cinleri titretmiştir:

“Haşr-i kübrâdan eşedir sanmanız yahşi bunu

İns ü cine lerze düştü cânına yevmü'n-nüşur”

G.108/5

Mahşerde kurulacak büyük mahkemeye aşağıdaki beyit ile işaret edilerek, dünya hayatında yaşamış olduklarından ve inandıklarından dolayı o büyük mahkemeye hesabının kalmadığını ifade eden şair, kabir suallerine de maruz kalmayacağına yazmış olduğu şiirleri delil göstermektedir. Burada yazılan şiirlerin ifade ettiği hakikatlere bağlı olarak, hatalarının Allah'a olan bağlılığından dolayı affolunacağı ve bütün kabir ve mahşer suallerinden kurtulacağı ifade edilmektedir. Kabir ve mahşer gibi sual ve muhakeme menzillerinin dünya hayatının yaşam tarzı ile şekillendiğine ima ve işaret edilmektedir. Kim kabir suallerinden

kurtulmak ister ve mahşerde muhakemede affolunmak dilerse dünya hayatını Allah'ın rızası dairesinde şekillendirmesi gerektiğine ve o yol üzerine geride hayırlı eserler bırakması gerektiğine vurgu yapılmıştır:

“Sükûtîm bu dünyâda hisâb-ı mahşerin gördün

Kabirde kalmadı sormak bu nazmım virdi ahabârın”

G.209/5

Sükûtî Efendi aşağıda haşır ve neşir manasına işaret etmiştir. Dünyada mürşid-i kâmil bulanların daha dünyada iken haşır ve neşri gördüklerini ve “*la ilahe illallah*” diyenlerin bu manadan dolayı ahirette onlar için suale gerek kalmadığı vurgulanmıştır. Kâmil mürşide mensup olanların kendilerini o mürşidler vasıtasıyla muhasebeden geçirdiklerine ve bu muhasebe sayesinde hesap günü gelmeden kendilerini hesaba çektiklerine ima ve işaret bulunmaktadır. Ahiret hayatının başlangıcı ve en çetin safhası olan mahşerdeki mahkemeyi “*la ilahe illallah*” kelime-i tevhidi ile kolaylaştırmanın mümkün olduğu dile getirilmektedir. Kelime-i tevhidin mana ve hakikatını yaşam tarzına dönüştürmek ise bir kâmil mürşide intisap etmekle mümkün olabileceği, dile getirilmektedir:

“Mürşid-i kâmil bulanlar dünyâda

Haşr-i neşri gördü onlar burada

Hiç su'âle hâcet kalmaz ukbâda

Her kim derse Lâ ilahe illallah”

Mur.328/2

2.1.1.10.3. Ahiret

Aşağıdaki beyitte akıllı, dünyevi maişet için çalışan ve dünya lezzetlerine talip insanların daima dünya zevklerinden lezzet aldıklarını, kâmil insanların ise Allah'tan başka şeyleri terk ederek ahiretten lezzet aldıklarını ifade eden şair, kâmil insanların aklını kullanarak ahreti kazandıkları dile getirilmektedir:

“Akl-ı ma'âş her tâlibe dâ'imâ dünyâ leziz

Terk-i sivâ her kâmile hem dahi ukbâ leziz”

G.83/1

2.1.1.10.4. Cennet

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte cennetin sekiz, cehennemin de yedi tabakadan oluştuğunu söylemektedir. Cennette hurilerin ve gılmanların bulunduğu, cehennemin ise kâfir yurdu olduğu anlaşılmaktadır. Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte cennetin sekiz tabakasına hatta huri ve gılmanına meylinin olmadığını dile getirmektedir. Bununla mühim bir hakikate nazarlarımızı çevirmektedir. Müslüman, cennete girmek ya da huri elde etmek için çalışmamalı ve ibadet etmemelidir. Mümin Allah'ın rızasını kazanmak için çalışmalı ve ibadet etmelidir. Cennet ve içindekilerin maksud-u bizzat yapılmasından dolayı yapılan ibadetlerin de batıl olacağına ima ve işaret bulunmaktadır. Allah'ın rızasına bağlı yapılan ibadetin ve işlerin kabul olunacağı ve cennetin Allah'ın lütfu ile verileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Aynı şekilde cehennemden kurtulmak için ibadet edilmeyeceği belki yine Allah'ın rızası için ibadet edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sükûtî Efendi'nin bu beytinden Allah rızası dairesinde ibadet edilmesine ne derece önem verdiğini anlamaktayız. Ayrıca cehennemi kâfirlerin hak ettiğine değinilmiştir:

“Sekiz cennet kamu hûri yâhûd gılmâna meylim yok

Yedi tâmû değil havfım ben attım kâfire nârın”

G.209/3

2.1.1.10.5. Cehennem

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile kötü duyguların, kendisine vermiş olduğu zarardan muzdarip olduğunu ve bu duygulardan sıkıldığını Allah'a yakarış suretinde dile getirmektedir. Bu kötü fiillerin verdiği tahribattan dolayı halinin gelecekte nasıl olacağını düşünmektedir. Kötü fiillerin cehennemin yedi katında bulunan ateşin azabına sebep olabileceği vurgulanmaktadır. Bu beyitteki kötü filleri, bir önceki beyitte kin, hased, ucub ve riya olarak anlatan şair bu duyguların cehennem ateşi gibi kendi kalbini ve vicdanını yaktığını ima ettiği gibi ayrıca ahirette kendisine cehennem ateşi olarak döneceği vurgulanmaktadır:

“Bu bed fi ’lim ile yâ Rab nice hâlim olur yarın

Yedi tâmû azâbına benimle nâr olur bâ'is”

G.49/4

Aşağıdaki beyitte şair, itikadi bir mana olan şefaath meselesine değinmiştir. Sükûtîye göre şefaatin Müslümanlar dışında kimseye olmayacağını hatta Nasranî ve Yahudi gibi hükmü kalkmış dinlerin mensuplarına şefaath olunmayacağı ifade edilmektedir. Hatta hükmü kalkmış

ve mensuplarınca tahrif edilmiş din mensuplarının hem dünyada kalbi, ruhi, akli ve vicdani cehennemlerde yanacağı hem de ahiret yurdunda da cehennem ateşinde ebedi kalacakları ifade edilmiştir.

“Şefâ’at kavmi Nasrânî Yahûdiye olur mu hiç

Mü’ebbed nâr-ı dûzahda yanarlar cümlesi yekser”

G.97/5

Şair kendi fikrini ortaya koyarak sözüne itimat edilmesi gerektiğini ve kelime-i tevhidi herkesin söylemesini aşağıdaki beyitte tavsiye etmektedir. Kelime-i tevhidi kim gönülden söylerse hem bu dünyada bulunan kalbi ve ruhi ateşlerden ve hem de ahiret yurdunda bulunan ateşlerden kurtulacağını ifade etmektedir. Demek ki Allah, iman sayesinde ve o imanın tercümanı olan kelime-i tevhid ile insanları maddi ve manevi ateşlerden ve yangınlardan kurtarmaktadır:

“Bu Sükûtî sözüne kıl itimâd

Yok hilaf ile bugün i’tikâd

Nâr-ı dûzahdan olurlar hem âzâd

Her kim derse Lâ ilahe illallah”

Mur.328/7

2.1.1.11. Diğer İtikadi Mefhumlar

2.1.1.11.1. Ölüm, Ecel

Ölüm hakikatı aşağıda bulunan beyitte dolaylı olarak nazara verilmiştir. Ölümden ziyade eğer sürekli kullanılırsa ölüme sebep olabilecek bir içecekten bahsedilmektedir. Engür şarabının sert ve katı kalplerden atılması gerektiği aksi takdirde gece gündüz kullanılması ile ölüme sebep olabileceği anlatılmaktadır:

“Mevtine bâ’is didi ol nûş idersin rûz u şeb

Mey katı serd kalbine at sâfi engürden hemân”

G.279/2

Aşağıdaki beyitte Ölümün bir azad olunma olduğu vurgulanmaktadır. “Azad” kelimesinden insanın dünyada hapiste yaşayan bir mahkûm gibi olduğunu ve ölüm geldiğinde dünya hapsinde bulunan insanın azad edilerek hakiki vatani olan ahiret yurduna gittiğini

anlamaktayız. Ayrıca mümin olan insan için dünya bir hapis olduğundan insanın ruhunun ölüm ile azad edilmesini de anlayabiliriz. Yani insan ruhlar âleminde ruhen yaşamakta iken Allah, hikmeti gereği o ruhu dünya maddelerinden terki edilmiş bir cesede kudretiyle yerleştirmiştir. Ölüm, cesed kafesine yerleştirilen ruhun, bir kuş gibi cesed kafesinden azad edilmesidir. İşte bu azad olunma olmadan evvel ve haşır olunup amelleri neşr olunmadan evvel insanın kendini hesaba çekerek ve amellerini muhasebe ederek, kendi davranışlarını İslami bir tavıra dönüştürmesi gerektiği vurgulanmıştır. O vakit insan kabirde azab görmez, çünkü kendi muhasebesini dünyada iken ve ölmeden yapmıştır:

“Mevt âzâd gelmeden ön haşr u neşri bunda gör

Kabr içinde bir dahi görmez azâbı ol heman”

G.281/5

Murtaza Sükûti Efendi, aşağıya aldığımız beyitte önemli bir hakikatı anlatmaktadır. Kâinatta geçerli ve daimi olan bir kanun burada anlatılmaya çalışılmaktadır. O kanun ise kâinatta bulunan büyüüp olgunlaşma kanunudur. Bu kanunun gereği her doğan büyür, yaşar ve ölür. Bu kanunun dairesinden hiçbir varlık çıkamadığı gibi insanoğlu da bu kanun gereği doğar ve doğduğu gibi bir gün mutlaka ölür. Bu kanun dairesindeki hiçbir varlık ölümün pençesinden kendini kurtaramaz. Burada bu mana anlatılarak ne kadar uzun yaşanırsa yaşansın mutlaka ölümün bir gün canını almak için geleceğine vurgu yapılmıştır. Yalnız burada penbe sıfatının ölüm kelimesinin önüne getirilmesi ise ehl-i iman için ölümün suret ve renk değiştirdiğine değinilmiştir. Çünkü ölüm, mümin olan kullara dünya hapsinden azad olmak ve dünya sıkıntılarından ve dertlerinden sıyrılmak olduğundan ölümün rengi müminler için penbe görünür. Ayrıca penbe ifadesiyle de mümin olan kulun ölümünün kolay olduğuna ve kâfirlerin ölüm ile çektikleri acıları çekmeyeceklerine ima ile işaret edilmektedir:

“Bir gün olsun bunda başa ‘ömrün irse binler yaşa

Penbe ölüm gelir başa gel Allaha gel Mevlâya”

G.325/4

2.1.1.11.2. Ruh

Şair aşağıda Sa’diler tarikatının müritlerinin nasıl olduklarını veciz bir dille ifade etmiştir. O yolda yürüyen müridlerin âşıklar olduğunu ve o yolun âşıklarının ise cisimlerinin aşk ile ruh derecesine geldiğini dile getirmektedir. Yani Allah aşkının etkisi ile ruhlarının cesetlerine galip geldiğini ve hal ve hareketlerinin ruhun özelliklerini gösterdiğini dile

getirmiştir. Ruhun cesede galip gelmesi ve değişmesi neticesinde her bir âşık katre hükmündeki makamını deniz gibi Sa'diler okyanusuna akıtarak o okyanus gibi engin bir hale dönüştüğünü ifade etmiştir:

“Cismini ruha tebeddül eyleyen ‘âşıkları

Katresin bir bahre salmış ‘ummân olan Sa’dileriz”

G.137/3

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte, nefsin kendine köle edip itaat ettirenler geçici olarak sıkıntı çekerler ama o sıkıntıdan sonra ruh, nefsin heva ve hevesinin baskısından kurtulur ve meydana çıkar, demektedir. Ruh bu manevra ile serbest hükmetmeğe başlar ve kalpte hayat filizi yeşillenir, kalp hayat bulur. Şair, nefsin baskısından meydana gelen heva ve heveslerin musallat olması ile ruh ve kalbin ikinci sıraya düştüğünü ve hükmün nefsin eline geçtiğini anlamaktadır. Eğer nefis köle haline dönüştürülmeye muvaffak olunursa o vakit ruh ve kalp hükmü eline alır ve yüksek duygular ortaya çıkar. Muameleler, ruh ve kalp ölçüleri ile şekillenir. İnsan ahlakının şekillenmesinde nefis ve ruhun bir biriyle mücadelesi söz konusudur. Nefse verilen serbestiyet ruhun hareket alanını daralttığı gibi ruha verilen serbestiyet ile nefsin gemlenmesi söz konusu olur. O vakit nefsin isteklerinden meydana gelen alanın daraltılması sonucu doğar. O vakit iyiliğin ve hayrın madeni ve kaynağı olan ruh ve kalp hükmü eline alır ve iyi insan modeli ortaya çıkar. Eğer nefis hükmü eline alırsa o vakit hüküm bu durumun aksi olur, demektedir:

“Nefsine kılar zebûn ol hâl-i düşvâre irer

Ruh çıkar meydâne serbest hükm ider kalbinde cân”

G.279/4

2.1.1.11.3. Cin

Sükûtî Efendi, divanında Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Efendimizin, insanların ve hem de cinlerin imamı olduğunu vurgulamaktadır. Burada Hz. Muhammed'in (SAV) insanlara peygamber olarak gönderildiği gibi cinlere de gönderildiğini anlamak mümkündür. Demek ki biz insanlar, tecrübeye ve imtihana maruz bırakıldığımız gibi cinler de bu teklif ve imtihana tabi kılınmışlardır. Cinlere de Allah'ın son dini olan İslamiyet dinini kabul etmeleri için bir teklif yapıldığı ve o teklif neticesinde mükâfat ve ceza kapılarının onlara da açıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cinler âleminin de iman ve ibadet gibi mükellefiyetleri olduğu söylenmeye çalışılmaktadır. Cinlere yapılan bu teklif ve sunulan imtihanın verdiği

manadan, cinlerin de insanlar gibi akıllı mahlûklar olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar gibi cinlerin de iyilerinin ve kötülerinin olabileceği, şair tarafından vurgulanmaya çalışılmıştır. Şair burada peygamberimizin ceza günü büyük mahkemede yani haşirde insanlar gibi cinlere de şefaate edeceği, vurgulanmaktadır. Hz. Peygamberin cennette Kevser suyunun başında durarak cennet ehline Kevser suyundan vereceğini dile getiren şair bunun sebebinin de âlemlere rahmet olması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu beyitte cennette Kevser adında bir çeşme veya suyun var olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. “*Âhirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı kabul edilen havuz ve nehirdir. Hz. Peygamber’e mahsus olmak üzere verilmiş olan Kevser Suyu ve Havuzu, kıyamet gününde insanlar için bir serinleme yeri ve cennette müminlerin toplanma mekânıdır.*” (Temizkan, 2014: 1-11).

“İns ü cinin sen imâmı şâfi-i rûz-ı cezâ

Sâki-i Kevsersin oldun rahmete’l-lil- ‘âlemin”

G.275/5

“Kitap ve Sünnet’in mutlak olarak ifade ettikleri “cinler” ateşten yaratılmış, çeşitli suretlerde temessül eden, erkeklik ve dişilikleri bulunan, üreyebilen, yiyen içen, idrak, şuur ve irade sahibi olup sorumluluk taşıyan varlıklardır. İdrak ve şuur sahibi olmaları sebebiyle cinler de insanlar gibi ruh sahibidirler. Zira şuurun sebebi ruhtur. Yani ruh sahibi olmayan varlıkların şuurundan bahsetmek mümkün değildir. Yani şuur ruhun bir tezahürüdür.”

“İdrak ve şuur sahibi olmaları sebebiyle kendilerine de peygamberler gönderilmiş, dolayısıyla iman ve amelle mükellef tutulan, dünyada yaşayan, insanlar gibi ağırlık sahibi olup çok güçlü ve hızlı hareket edebilen, insanların vücutlarına nüfuz ederek vesvese verebilen, ancak yine de gaybı bilemeyen varlıklardır.”

“Cin suresinin delaletiyle Efendimiz (s.a.s.) insanlarla birlikte kendilerine de tebliğde bulunmuş ve “Resulü’s-Sakaleyn” vasfıyla gönderilen en son peygamber olmuştur.” (Polat, 2015: 337-365).

Seher vakitlerinde uyanmamız ve Allah’a karşı ibadetlerimizi yerine getirmemiz noktasında aşağıdaki beyit ile bize tavsiyede bulunan şair, bizi teşvik maksadıyla seher vakitlerinde tüm mahlûkatın uyanık olduğunu ve Hakk’ı zikrettiklerini güzel bir şekilde ifade etmiş. Ayrıca insanlar ile beraber cinlerin ve yeleli arslanların bile seher vakitlerinde devrana girip bir aheng içinde Allah’ı zikrettikleri dile getirilmektedir. Burada insanların dışındaki bütün mahlûkatın seherlerde uyanık olarak devrana girip zikir çektikleri ve akıl sahibi olmayan

mahlûkatın hal diliyle devrana geldikleri anlatılmak istendiği gibi cin taifesinin insanlar gibi imtihan sırrına erdikleri anlatılmaktadır. Çünkü cinler de insanlar gibi akıl sahibi ve ibadetle mükellef varlıklardır. Onların da Müslüman ve Müslüman olmayanları var olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır:

“Seherde ins ü cân her ân kamu mahlûk pelenk arslân

Sürerler bir nice devrân uyan vakt-i seherlerde”

G.324/5

2.1.1.11.4. Şeytan

Kur'an-ı Kerime göre; Allah'ın Âdem'e secde et emrini yerine getirmeyip isyan eden varlığın adıdır, şeytan. Bu isyanından dolayı şeytan, Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Kovulmuş şeytan kıyamete kadar âdemoğullarını doğru yoldan saptırmak için çalışan bir varlıktır. Şeytan: “*Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da başkaldırının, isyanın, yoldan çıkmışlığın, kötülüğün, fesadın, kısacası bütün olumsuzlukların ilişkilendirildiği müşahhas bir varlık olarak yer almaktadır.*” şeklinde tanımlanmıştır (Işık, 2018: 35-74).

Sükûtî Efendi aşağıda geçen beyit ile Peygamberimizin âline, evladına ve onlara hizmetkâr olmuş kişilere, kin ve öfke besleyenlerin ve intikam hırsı ile onlara düşmanlık edenlerin kalbinin şeytan tarafından ele geçirildiği vurgulanmaktadır. Ali ve nesline şeytanın taifesinin ancak düşmanlık edebileceği dile getirilmektedir. Ali, evladı ve onların bendelerinin hak tarafı, onlara buğz edenlerin ise şeytanın tarafı olan batıl taraf olduğu anlatılmaktadır:

“Âl-i Ahmed bendesine buğzunu eyler ziyâd

İntikâma ‘âdet etmiş kalbini şeytân tutar”

G.132/4

Dünya zevklerine ve güzelliklerine aldananların kalplerini buğz, hased, riya gibi kötü duyguların kapladığını dolayısıyla kalplerinin güzel hasletlere yer olmayacak şekilde dolu olduğunu aşağıdaki beyitte dile getiren şair, bu manada kötülenmiş duygular ile kalbi dolu olanların arkadaşı ve kardeşi ise şeytan olduğunu dile getirmektedir. Şeytanın kardeş olduğu kişilerin ise dün de bugün de hali ziyandadır. Burada kötülenmiş hallerden ve huylardan kaçınmanın neticesi ise şeytandan uzak olmak olduğuna ima ve işaret olduğu gibi bizlere de bu manada tavsiyesi de bulunmaktadır:

“Buğz hased riyâ ile gerçi dolu çün kalbiniz

Şeytân kardâş olur size dün ü gün artar ziyânınız”

G.133/3

İblise mahsus bir özellik olan Hak yolunun yolcularını yolundan alıkoymak konusu burada dile getirilmiştir. İblisin, Hak yolunun ulaşacağı yere doğru yol alan müridlerin yolunu kesmeği dilediği vurgulanmıştır. Hakka tabi olan hakikat ehlinin ise iblisin bu tuzaklarına ve hilesine inanmadıkları dile getirilmiştir. Burada ezeli bir hadise olan iblisin Âdem’e secde etmemesi olayı ve dolayısıyla Allah tarafından tard edilmesi vakasına telmih, ima ve işaret vardır:

“Menzilinden sâliki Hak yolların kesmek diler

İblis-i merdûda tâbi-i Hak ikrâr eylemez”

G.134/2

2.1.1.11.5. İnsan

İnsan olmanın bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler toplum tarafından kabul edilen özelliklerdir. Topluma ve yapısına zarar veren bazı davranışlar ve haller vardır ki, bu haller insanın özellikleri ile bağdaşmamaktadır. Hırs, ucub ve riya gibi duygular insanı insanlıktan çıkarmaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte bu kötü halleri dile getirerek kalbinde hırs, ucub ve riya bulunanların insan türüne ait olamayacağı ve âdemoğlu olmadığı belki farklı bir cins olduğunu dile getirmiştir. Sükûtî Efendi’nin böyle bir taksimi yapması manen insanın insaniyetten çıktığını ifade etmek içindir. Çünkü doğuştan gelen ve fitrat üzere yaratılan insandan gaye ucub, riya ve hırsın aşırı derecede olmaması yönündedir. İnsan ise hakkın ve hakikatın tercümanı olan İslamiyet nimetinin gereklerini ve düsturlarını yerine getirmemekten kaynaklanan bir sapıklık ile âlemine ve maneviyatına hâkim hale gelen kötü duygu ve davranışlarla adeta farklı bir cins mahiyetine bürünmektedir. İşte Sükûtî Efendi’nin ifade ettiği mana ve hakikat budur:

“Her kimin kalbinde vardır hırs ile ‘ucub riyâ

Sanma insân ânı sen âdem değil bir gayri cins”

G.150/4

İnsanın şanını ve yüksekliğini en güzel şekilde tavsif eden yine Allah’tır. Adeta Cenab-ı Hak insanı kâinattaki maddi ve manevi bütün varlıklarına numune suretinde yaratmıştır. Bütün

kâinatın merkezinde kâinatın bir özü şeklinde yarattığı insanın üstün yaratılışını anlayanların ise bilgili insanlar olduğu vurgulanmıştır. Burada ince bir manaya da telmih ve işaret vardır. Yani Ahsen-i takvim olan insanın özelliklerini ve mertebesini elde ederek o özelliklerini ve mertebeyi koruyanların yine ahsen-i takvim mertebesini elde eden irfan ehli insanlar olduğuna işaret vardır. Ahsen-i takvim manası: “Allah u Teâlâ bu hususta “biz insanı ahsen-i takvim üzere halk ettik” ayet-i kerimesiyle ve “suret verdik ve suretlerinizi güzel kıldık” ayet-i kerimesiyle tembihte bulunmuştur. Bu ahsen-i takvim tabiriyle yalnız yüz ve beden güzelliğini değil, aynı zamanda akıl cihetinden suretini de kast etmiştir, yani iç güzelliğini. Allah'ın insanı şerefli kılması da, işte bu yüzdendir, yani dış ve iç güzellikleriyledir, bundan dolayı da “biz Âdemoğlunu yüce kıldık” buyurmuştur.” (Gökyay, 1986: 108-109). Şeklinde ifade edilmiştir.

*“Ahsen-i takvim dimiş Hak çünkü insân şânına
Nüsha-i kübrâdır âdem fark iden ‘irfân imiş”*

G.155/2

İnsanın özelliklerinin ve vazifesinin ne olduğunu bilenlerin niza gibi aşağı duygulara tenezzül etmedikleri aşağıda bulunan beyitte söylenmektedir. Allah'ın Celal sıfatından gelen kahr ve azap, Cemal sıfatından gelen lütuf ve keremi bir bilenler yani Allah'tan geldiğine iman edenlerin hakiki insanlar olduğu aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır:

*“İşbu sırra vâkıf olan ne imiş her dem nizâ
Kahr-ı lütfu bir bilenler ol asıl insân imiş”*

G.156/2

Aşağıda bulunan beyitte insanın kıymetine ve kâinat içindeki ehemmiyetine işaret edilerek insan olarak yaratılmış olmanın büyük bir şeref olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber bu insaniyet nimetine kavuşmuş olmamızdan dolayı yapabileceğimiz bütün şükürlerin eksik kalacağı ifade edilmiştir. İnsan olmanın büyük bir nimet olduğuna değinilmiştir. İnsan olmaktan daha önemli bir ihsan ise Allah'a olan iman olduğu ve iman nimetine nail oluşumuza ima ve işaret edilmektedir. Çünkü insanı insan eden en önemli unsurun iman olduğu, kalbinde iman bulunmayan bir şahsın insaniyetin yüksek mertebesinden düşerek o şereften yoksun kalacağı vurgulanmağa çalışılmıştır. İnsanı insan eden mananın iman olduğu ve imanın da en büyük bir ihsan olduğu dile getirilmiştir:

“Şükrüne kâdir değiliz çünkü insân eyledi

Vech-i yakın gösterip ol bize ihsân eyledi”

G.348/1

2.1.1.11.6. Ahir Zaman

Sükûtî Efendi, kendi zamanının ahirzaman olduğunu hatta ahirzamanın sonuna doğru geldiğini ifade etmektedir. Ahirzamanın sonuna doğru geldiğinden hallerinin çok zor bir vaziyete düştüğüne değinmektedir. Yüz kapıya da gidilse ve kime müracaat edilse hep şer olduğu vurgulanarak ahirzamanın dehşetinden Allah’a sığınmaktadır. Bulunduğu zaman diliminin inanışa göre: *“İslâm gibi farklı dinlerde yer edinmiş âhir zaman kavramı; kıyamet öncesi alametlerle kendisini belli edeceğine inanılan bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde fitne ve fesadın hâkim olacağı ve sonrasında dünyada huzur ortamının tesis edileceği düşüncesine iman edilir.”* şeklinde tarif edilir. (Mucan, 2017: 143-157).

Ümmet hadislerle dayanarak, İslâm’ın son zamanlarında bazı dehşetli fitnelerin meydana geleceğini bildiğinden, her asırda yaşayan Müslümanlar fitneleri gördüklerinde kendi asırlarının ahirzaman olduğuna kanaat getirerek o asrın fitne ve şerlerinden Allah’a sığınmışlardır. Sükûtî Efendi de aşağıda bulunan beyit ile kendi asrının ahirzaman olduğunu ve fitnelerin meydana geldiğine olan kanaatten dolayı asrının halinden şikâyet etmiştir:

“Zaman-ı ahir hitam oldu bu halimiz katı düşvar

Ricalar bab-ı sed olmuş kime gitsem şürur itdi”

2.1.1.11.7. Mehdi

Ahir zamanda gelmesi beklenen Mehdi ile alakalı açıklamada bulunan Şair, beklenen o zatın devrinin yakın olduğunu ve o zat geldiğinde cümle münkir ve münafığı kılıcıyla katledeceğini ifade etmektedir. *“Mehdi, Müslüman toplumlarda kıyamet alametlerinden biri olarak bilinip kabul edilir. İnanışa göre dünyanın son zamanlarında toplumsal düzenin bozulduğu, ahlaki yozlaşmanın hat safhaya ulaştığı bir anda mehdi, insanların beklediği kurtarıcı olarak ortaya çıkıp bozulan düzeni tekrar sağlayacak, İslami yaşam tarzını yeniden ikame edecektir. Sonrasında insanlık tarihinin en korkunç fitnesi olarak tanımlanan Deccâl’e karşı savaşacak ve Hz. İsa’nın yardımıyla ondan kurtulacaktır. Mehdi ile ilgili inanışın detaylarında bazı farklılıklar olmakla birlikte genel çerçevesi bu şekildedir.”* (Gürbüz, 2019: 11-41).

Sükûtî Efendi her zamanda Mehdi ve mehdi gibi şahısların olabileceğini ve bu durumun zamanın getirdiklerinin gereği olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Ayrıca Mehdi'nin kılıklı olacağını ve o kılıcıyla iş göreceğini ifade ederek Mehdi'nin giyim kuşam tarzına da vurgu yaparak edebi bir sanatı kullanmıştır. Mehdi manasının gizli bırakılması ve net olarak kim olduğu bilinmemesi bu manada kahramanlık gösteren şahısların Mehdi olma ihtimali olması sırrıyla herkeste bir gayret ve bekleyiş meydana getirmiştir. Her zaafa düştüğünde Mehdi'nin gelme ve münkir ve münafıkları yenme fikri bu inanış mensuplarında bir ümit uyandırmaya sebep olmuştur. Dolayısıyla hidayet manasına vesile olan her şahıs Mehdi'nin sıfatlarından bir kısmına sahip olması sebebiyle ehemmiyet görür ve derslerinden istifade edilir:

“Muntazırız devrine sâhib-i Muhammed Mehdinin

Katl ide münkir münâfık seyfile hep iktizâdandır”

G.87/9

Ahırzamanda beklenen Mehdi'nin devrine muntazır olduğunu aşağıdaki beyitte söyleyen Sükûtî Efendi, Mehdi'nin gelme zamanının çok yakın olduğunu söylemektedir. Kendisinin bekleyiş içinde olduğunu söylemesi ise ahırzamanın içinde olduğuna imadır. Ayrıca Mehdi çıktığında elinde kılıç olacağını söylemektedir. Mehdi zuhur ettiğinde biz Sa'diler ise onun bayrağını taşıyan taife olacağız, demektedir:

“Muntazırız devrine Derviş Sükûtîyiz anın

Seyfile itse zuhur ol Mehdi-i sâhib livâyız biz”

G.138/9

Gelecek bir Mehdi manasının olduğunu ve o zamanın henüz gelmediğine işaret edilmiştir. Her zamanda gelebilecek Mehdi ve mehdi gibi şahısların varlığı manevi bir kuvvet gibi inancının takviyesine sebep bir hal oluşturduğu ve Sükûtî Efendi'nin de bekleyiş halinde olduğu ifade edilmiştir. Meydana çıkacak ve beklenen o mehdinin özelliklerine de vurgu yapılmıştır. Mehdinin kılıklı olacağı ve cihada memur olacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca beklenen mehdinin adaleti tesis edeceği ve adalet üzerine bir düzen kuracağı ifade edilmiştir. Mehdinin zuhur etmesi ve müminlere adalet ile muamele etmesi vefadandır:

“Muntazırız devrine Mehdi zamanın biz bugün

Seyfile itse zuhûr ol ‘adl-i vefâdır sevdiğim”

G.229/10

2.1.1.12. Çeşitli Dini Mefhumlar

2.1.1.12.1. Din, İman, Şeriat, Mümin, Müslüman

H. Muhammed'in getirdiği İslam Dini'nin göstermiş olduğu şer'i esasların biz ümmeti için yeterli olduğunu ve o esaslara uymak lazım geldiği vurgulanmıştır:

“Şer-i Resûle idelim biz inkıyâd

Anın ile gidelim çün iktifâ”

G.6/2

İslamiyet dairesinin evveli ve zahiri şeriattır. İslamiyet'e girenlerin şeriat hükümleri ile muamele etme zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk peygamberin sözleri ile sabittir ve katidir. Yine İslamiyet dairesi içinde tarikata dâhil olanlarının marifet nuruna erişeceği aşağıdaki dörtlükte ifade edilmiştir. Tarikat ve tasavvuf ile marifetullah nuruna kapılar açılması mümkün olduğu dile getirilmiştir. Şeriat ve tarikat dairesinden daha özel ve daha dar daire ise hakikat dairesidir. Bu daireye ulaşmanın daha zor ve güç olmasına rağmen bu hususi daireye ulaşmaya Allah'ın lütfu ile muvaffak olanlar okyanusa dönen hakikat nurlarına ulaşmaktadırlar. Hakikat ehli olanlar Allah'ın birlik denizine daldıklarından sebepler perdesinin arkasından hakiki sebep olan Allah'ın esma ve sıfatlarını görmektedirler. Fiil, esma, sıfat ve şüun-u ilahiyeyi kaplayan bir hakikat denizine dalan hakikat ehli bu dairede yetişmektedir:

“İbtidâ ki kabu evvel şeri'at

Kavl-i nebi böyle dinle nasihat

Tarikâta giren bulur ma'rifet

Hakikatte olur 'ummân didiler”

Mur.100/3

Aşağıda bulunan beyitte mümine ait bir sıfat zikredilmiştir. Yani mümin hüsn-ü zan etmekle görevlidir. Kişilere ve şahıslara hüsn-ü zan ile bakıldığı gibi kaderin tecellisiyle meydana gelen Allah'ın fiillerine de hüsn-ü zan etmek gerektiği vurgulanmıştır. Tam manasıyla iman etmiş kişilerin meydana gelen hadiseler ve oluşan olaylara kader noktasından bakması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bazı batıl itikat mensuplarının hayrı Allah'a verip şerrin Allah'tan gelmediğine olan itikatlarındaki sapkın düşünceye nazarları çekmekte olan şair, hayrın yaratılması da şerrin yaratılması da Allah'a aittir olan mümince bir teslimiyete işaret edilmektedir. Olaylara vasıta olanlar kendi istekleri ile işledikleri amellerinin karşılığını

maşherde göreceklendir lakin onların kendi istekleri ile sebep oldukları olayları yani şerri ve hayrı yaratan Allah'tır:

“Hayr ü şer ef’âl-i Hakdır kimseyi ta’n eyleme

Mü’min-i mutlak olanlar hüsn-ü zann-ı â’ladadır”

G.125/4

Sükûti Efendi aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in (SAV) şeriatı, Kur’an’ın beyan ettiği esaslar olduğundan Müslümanlar kanun olarak şeriat anlamında Kur’an’ın hükümlerini ve Hz. Muhammed’in (SAV) hadislerini esas kabul ederler. Uygulamada da Kuran ve hadisi referans alırlar. Dolayısıyla şairin yaşamış olduğu devirde bazı kanunlar çıkarıldığı ve şeriatın meselelerine aykırı usüller uygulandığı anlaşılmaktadır. Frenklerin yani Avrupalıların taklitçilerinin çoğaldığı ve onların dediklerine kulak verilerek kanunlar çıkarıldığı vurgulanırken, Kur’an esaslarının bir kısmının artık uygulanmadığı, dile getirilmektedir:

“Şer-i pâk-i Mustafâ-yı kânuna tebdil itdiler

Uydular Frenk sohbetine nice bin insan bugün”

G.267/8

Mümin, iman etmiş Müslüman için kullanılan bir vasıftır. Mümin kelimesi aslında hak yoluna ermiş ve hidayet ehli kişiler için de kullanılmaktadır. “Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân, emânet) kökünün “if’âl” kalıbından türeyen mü’min kelimesi “inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen” mânalarına gelir. Kelimenin esmâ-i hüsnâdan biri olarak içerdiği mâna da bu çerçevededir.”(Topaloğlu, 2020: 556).

Şair aşağıdaki beyitte bir önemli bir konuya değinmektedir. Allah’tan mümin kullara hidayet istemek, aslında tezat gibi görünmektedir. Mümin hidayet ehli iken şairin hidayet istemesinden başka bir manaya vurgu yapmak isediği anlaşılmaktadır. Burada mümin, iman ve İslamiyet dairesinde olunca da duyguları ve davranışları ile haktan ayrılabilceği ve hata yapabileceği dile getirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla yanlış yapan müminlerin o yanlış davranışdan dönmesine şair, hidayet demektedir. Müminin işlemiş olduğu günahattan tevbe etmesi, hatalarından aff istemesi de yine hidayete ermek manalarını içerir. Müminin doğru yola ermesi aslında hidayete ermesi demektir. Müminlerin hidayete ermelerini Allah’tan niyaz eden şair, habibi olan peygamberimizi de şefaatçi gibi zikretmektedir. Çünkü Allah’tan affedilmek ve ihsan talep etmekte en büyük şefaatçi ancak Hz. Muhammed (SAV) olabilir:

“Kıl hidâyet yâ ilâhi cümle mü'min kullara

Ol Habib'in hürmetine eylegil ihsan bugün”

G.267/13

2.1.1.12.1.1. Namaz

Namaz, İslam dininin beş şartından biridir. Müslümanların günlük yaptıkları farz bir ibadettir. Namaz, barındırdığı bazı semboller ve hareketler, namaz kılarken durulan yön ve kılınan yerler ile ilgili olarak benzetmeler şekliyle divan şiirlerinde geçer.

Sükûti Efendi aşağıda ifade edilen beyit ile İslam'ın şartlarından ve farz olan orucu ve namazı nazarlarımıza vererek orucu tutmadan ve namazı kılmadan imanın kalpte varlığına hükmetmenin mümkün olmadığını, bir kalpte iman varsa delili olarak namaz ve oruç gibi ibadetler onlarda görünmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu gibi ibadetler insanın Allah'a yakınlığının alameti ve delilidir. Ondan dolayı kalpteki imanın varlığına yapmış olduğu ibadetler delil olarak gösterilebilir. Ayrıca Allah'ın huzuruna çıkılmak suretiyle insanın O'na yakınlaştığını ifade etmektedir.

“Hak Te'âlâya karib bir yok delil ü zerrece

Vasfi ider savm salâtın farz imân içredir”

G.103/5

Aşağıdaki beyit ile şair, başkasına kulak vermeden namazını daima kıl. Güzelliğinde görünen ayetleri ve delilleri oku ve her halinden ve tavrından namazın manası okunsun ve görülsün. Namaza mani olan ve bizden olmayanların sözlerini tutmamak ve kulak vermemek gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca bir Müslüman için çok önemli bir ibadet olan namazın neticesi nazara verilmiştir. Yani bir Müslüman namazı sureten kıldığı gibi namazın mana ve hakikatini, namazın bizde meydana getirmesi lazım gelen olumlu davranış değişikliğini anlatmaya çalışmıştır. İnsanın yaratılışındaki güzelliğe değinilerek o güzelliğe yakışan en güzel şeyin namaz ve namazın gerekleri olduğuna ima ve işaret bulunmaktadır.

“Salât da'ima eyle sözün tutma gel ağyârın

Oku hüsnünde âyâtın namâz olsun her etvârın”

G.205/1

Ariflerin zikirlerini candan ve gönülden yaptıklarına aşağıdaki dörtlükte değinilmiştir. Ariflerin zikirlerini candan yapmalarına sebep ise zikrin manasını ve hakikatini bilmelerinden

kaynaklandığına ima vardır. Çünkü arif olanlar zikrin manasından ve manada bulunan bütün tabakalardan tamamen feyz alarak söylerler ki bu arif olanların özellikleridir. Hatta şair, “*kalu bela*” diye tabir edilen ezelde cereyan eden hadiseye işaret ederek ariflerin o zamanda bile namaz ve orucun manasını bildiklerini söylemektedir. Sükûtî Efendi namazın şartlarının ve vakitlerinin miraç gecesinde buyrulmasına işaret ederek Hz. Ali’de mevcut olan bir sır bana misbah olduğu için o gece namazın şartlarını gördüğünü ifade etmektedir:

“Ârifin her zikri cân ile dilden

Savm ile salâtı kâlû beliden

Misbâh-ı kandilde sırr-ı Ali’den

Namâzın şartların gördüm de geldim”

Mur.239/4

2.1.1.12.1.2. Kible

Müslümanların kiblesi yani namazda iken yüzlerini çevirdikleri yer Kâbe’dir. Sükûtî Efendi ise kible kelimesini yönelinen kişi anlamında kullanmıştır. Hz. Muhammed’e yönelip o zata uymak ve yönünü ona doğru çevirmek anlamında kullanmıştır.

Kible yönelinen yer veya taraf anlamındadır. “*Şu halde kible, Türkçe “yön” demek olup aslında insanın herhangi bir tarafa dönmesine veya bir yöne yönelen kimsenin üzerinde bulunduğu hale verilen isimdir. İslam’daki geleneksel anlamıyla kible, namazda dönülen mukabil mekân, Müslümanların kendisine doğru namaz kıldıkları yön, mescidin kiblesi gibi anlamlara gelmektedir. Namazda yüzün döndürüldüğü yerin ismi olmasının dışında, bir terim olarak da kullanılagelmiştir.*” (Yazır, İstanbul: 522).

Aşağıdaki beyitte Sükûtî Efendi kible ifadesiyle Kâbe’yi kasdetmemiş ve burada farklı bir yönelme söz konusudur. Her Müslüman için yönelmek gerekli olan tek şahsiyet Muhammed Mustafa olduğu nazara verilmeye çalışılmıştır. Yani Hz. Muhammed’in sünnet-i seniyyesi dediğimiz bütün hareketleri, fiilleri ve sözleri birer pusula gibidir ki insanlar kararsız kaldıkları her konuda O zata müracaat ederek doğru yolu bulabilirler. Amelde ve itikatta yaptıklarını ve söylediklerini değerlendirmede Hz. Muhammed’i kendine kiblegah olarak edinen her Müslüman’ın inşallah sonunun hayırlı olacağına ima ile işaret edilmektedir. Evliyaların secdegahı olarak da Hz. Ali’yi nazara vermesi, Hz. Ali’ye secde edildiği manasında değil belki Hz. Muhammed’e (SAV) ulaşmanın bir vesilesi ve şahı velayet olması sebebiyle bütün evliyaların o zatın manevi büyüklüğü karşısında eğilerek yani biat ederek yükselebileceklerine

ve hakka erebileceklerine vurgu yapılmaktadır. Yoksa Sükûtî Efendi'nin secde etmenin sadece Allah'a olabileceğine olan inancını divanından anlamaktayız:

“Kıblegâhımız Muhammed Mustafâdır zâhida

Secdegâh-ı evliyâdır bil ‘Aliyyü’l-Murtazâ”

G.8/1

2.1.1.12.1.3. İmam

Sükûtî Efendi aşağıda ifade ettiği beyit ile Hz. Ali'yi bir imam olarak nitelemiştir. Hz. Ali'nin iki âlemde hakikat padişahı olduğu ifade edilmiştir. İmamlık ünvanı şair tarafından hakikat ehli olanların başı olan Hz. Ali'ye verilmiştir. İmamlığın asıl sebebinin tahkik ehli olmak olduğunu buradan anlamaktayız. İmam olanların ve topluma önder olanların hakikatlı kimseler olması gerektiği vurgulanmıştır. *“İslâm'ın erken dönemden itibaren “imam” kendisine uyulan, önder anlamları sebebiyle cemaate namaz kıldıran kimse için kullanılan bir sözcük olsa da zamanla siyasi içerik kazanmış bir kavram olarak “halife” ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmış ve toplumun başında bulunarak onları sevk ve idare eden kimse için de kullanılmaya başlanmıştır. Kur'an'da Hz. Peygamber'in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği meselesine doğrudan değinilmediği gibi hadislerde de doğrudan bu mesele yer almamıştır. Bu nedenle tarih boyunca Müslümanlar bu konuda Kitap ve Sünnetin genel ilkelerinden hareketle tutum belirlemeye çalışmışlardır.”* (Yoldaş, 2019: 243-278).

“Hakikât padişâhıdır dü ‘âlem mülküne cümle

‘Aliyyül-Murtazâ tahkik imâma şevkatim vardır”

G.120/4

2.1.1.12.1.4. Talak

Aşağıda bulunan beyit ile zaman, güzel bir kadına teşbih edilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Dervişlere ve bu şiiri okuyanlara hitaben daha ölmeden ve elinde fırsat varken yaşadığın zamanda bulunan ve alaka peyda ettiğin dünyevilerden elini çek. Bunu da talak dediğimiz kadın ve erkek arasında bulunan nikâh akdi ile gerçekleşen bağı atarak yap diye ifade edilmiştir. *“İslâm aile hukukunda, evliliği sonlandırma kavramlarının başında “talâk” gelmektedir. Esasen Arapça bir kelime olan “talâk” Türkçe’de bilinen karşılığı “boşamak”tır. Sarîh ve kinâî şeklinde iki gruba ayrılan boşama tabirleri konusunda gerek Arapça’da ve gerekse Türkçe’de dil ve kültür farklılıklarına dayanan birçok kavram daha bulunmaktadır.”* (Düzenli, 2019: 107-140). Burada Sükûtî Efendi kinâî bir manada talak

ifadesini kullanarak Dünya ve içindekiler ile nikâh akdin olan talakını vererek elini çek tavsiyesi ile sanatlı bir üslup kullanmıştır:

“Derviş dün ü gün behey tâlib elinde vâriken fırsat

Talâkın vir bu zen-i dehrin sana külli ziyân eyler”

G.105/2

2.1.1.12.1.5. Oruç

Oruç, İslam’ın beş şartından biridir ve senede bir ay yapılan bir ibadettir. Hicri takvime göre Ramazan ayında tutulan farz bir ibadettir. İmsak vakti denilen güneş doğmadan başlayan oruç akşam vakti ile biter.

Tasavvufta bulunan seyr-i sülûk manası aşağıdaki beyitte anlatılmaya çalışılmıştır. Manen yükselme anlamında olan seyr-i sülûk manasına tarikat berzahı denmektedir. Bu beyitte şair tarikat berzahına “berzah ili” diyerek ayrı bir yurt veyahut bir âlem manasında bir ifade kullanmıştır. Bu âlemde yol almak için bir rehber ihtiyacı olduğunu ve o yola talip olanların kendine manevi bir rehber bulması gerektiği vurgulanmaktadır. O berzah ilinde sağlıklı yol alabilmek için riyazet gerektiği bunun içinde güçlü bir ibadet olması icap ettiği vurgulanmaktadır. Özellikle tarikat berzahında yükselebilmek için oruç ibadetinin önemine vurgu yapılmaktadır:

“Berzah ilin geçmek için rehber gerek her tâlibe

Sende riyâzât kıl kavi eyle ibâdât tut oruç”

G.57/5

Veysi Cengiz tasavvufta oruç ibadetinin ehemmiyetine şu cümleler ile değinmiştir: *“Sûfîler, kalbi ma’siyetlerden alıkoyan en önemli ibadetin oruç olduğunu ifade ederler. Bu sebeple orucun hem maddî kalbe hem de manevî kalbe olan faydalarından bahsetmiş, kalp gözünün açılması için oruç sayesinde gıdâ ve şehvetlere set çekildiğini belirtmişlerdir. Sûfîler, varlıkta yokluğa alıştırıcı, nefsin âfetlerinden alıkoyan ve insanı kemâle götüren oruç ibadeti ile mâ’rifet ve keşif mahalli olan kalbin tasfiyesi üzerine yoğunlaşmış ve yegâne hedefin kalb-i selîme ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Oruçlu iken sâdece kalbe hâkim olup orucun rûhaniyetine ve âdâbına uygun davranmayı değil, oruç ibadetinden sonra da elde edilen mânevi kazancın sürdürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.”* (Cengiz, 2022: 133-166).

Aşağıdaki beyitte zahid olarak ifade edilen, tasavvuf yolunda dünya ve içindekilerden elini ve kalbini çekerek tamamen Hakk’a yönelen tiplerden bazılarının tuttuğu oruçlarını ve kıldığı namazlarını kin, kibir ve nifak ile heba ettiği vurgulanmaktadır. Oruç ve namaz gibi ibadetlerin safılığı, kalbin kötü hasletlerden arındırılması ile mümkün olduğu dile getirilmiştir. Yani bedenlen yapılan ibadetlerin makbuliyeti, kalbin manen arındırılması ile mümkündür:

“Savm ile bunca salât itdiği gör zâhidi

Kin kibirle fi’l-i nifâk tutduğu yol hebâdır”

G.111/1

2.1.1.12.1.6. Zekât

Zekât, İslam’ın beş şartından biridir. İslam’a göre belli bir oranda zenginliğe erişmiş kişilerin ihtiyaç sahibi olanlara mallarından belli bir oranda vermek gibi bir zorunluluğu olan bir ibadettir. Bu ibadet ile İslam, zenginleri fakirlerin yardımına çağırmaktadır.

“Zekât, İslam dininin temel esaslarından olup, zengin müslümanlar için farz bir ibadet olması yanında, İslam toplumunu kuşatan, kapsamlı bir yardımlaşma kurumudur. Müslüman zenginler, temel ihtiyaçları dışında kalan, artı malvarlıklarından, yılda bir kez %2.5 oranında bir bölümünü, Kur’an’ın öngördüğü yerlere, karşılıksız olarak, zekat niyeti ile verirler. Kişinin elinde bulunan ve ekonomik olarak, hakikaten veya hükmen artma özelliği bulunan bütün mallar, zekât malıdır. Hangi mallardan ne miktar zekât alınacağı, nisap miktarının ne olduğu ve zekâtın kimlere verilebileceği, bizzat Kur’an ve Sünnet tarafından belirlenmiştir.” (Dalgın, 2004: 43-72).

Sükûti Efendi aşağıdaki beyitte, Hz. Muhammed’e (SAV) gece gündüz ve her halimizde uymamız gerektiğini vurgulamıştır. O zatın her halini kendine rehber edinerek amel etmemiz gerektiği gibi o ameller içerisinde en önemlilerinin İslam’ın beş rüknü olduğu ve bu rükünlere uyulması gerektiği tavsiye edilmiştir. Bunlar içerisinde ise bilhassa zekât rüknüne önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Burada zekâtın mühim bir şartı da nazara verilmektedir. Zekât verilirken verilen kişi zekâta müstehak olması gerektiği noktasına ehemmiyetle vurgu yapılmıştır:

“Mustafânın kulu budur iktida’ it rûz u şeb

Halini ta’dât idip gel ehline vir sen zekât”

G.31/2

2.1.1.12.1.7. Hac

2.1.1.12.1.7.1. Hacı, İhram, Tavaf

İslam dininin beş şartından biri de hac ibadetidir. Hacca gidecek kadar mal varlığı olan ve sağlıklı yerinde olan Müslümanlara ömürde bir kere yapmak farzdır. İhram hac ibadetinde veya umre ziyaretlerinde giyilen kıyafettir. Kâbe etrafında dönerek yapılan ibadete tavaf denir.

İhram, tavaf, say ve şeytan taşlama gibi hac ibadetinde yerine getirilen ibadetlerin sembolik manalarının her biri haccın kabul olunmasına ve hacının mağfiret olunmasına sebep olmaktadır. Nuray Sarice hac ibadetinin sembolik manaları için: *“İslam dininde hac ibadeti, hem mali hem bedeni olma vasfıyla diğer ibadetlerden ayrıldığı gibi özellikle psikolojik ve toplumsal yönünün ve etkilerinin ağırlığıyla da farklı bir konuma sahiptir. Dıştan bakıldığında sembolik davranışlar şeklinde görünen hac ibadetindeki her fiil ve davranışın bir anlamı, kişiyi ve toplumu eğitici bir yönü vardır.”* demektedir. (Sarice, 2020: 497-522).

Sükûti Efendi ise hac ibadetinin mağfiret etme özelliğine vurgu yapmıştır. Haccın farz bir ibadet olduğu ifade edilmiştir. Farz olan ibadetlerden hac ibadetini yerine getirmemekten dolayı mağfiret edilemeyeceği endişesi dile getirilmektedir. Oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin mağfirete sebep olabileceği vurgulanmaktadır:

“Siyâm ile olan farz hac zekâtını bu ‘ömrümde

Bilirim itmişim noksân ne mümkün olayım mağfûr”

G.114/3

Sükûti Efendi aşağıda bulunan beyitte hac, oruç ve namaz gibi İslam’ın rükünlerini yerine getirirken aynı zamanda hakikatini ve mana inceliklerini de anlamaya çalışmalıyız, demektedir. Hareketlerimizle yerine getirdiğimiz İslam’ın rükünlerinin manası ve ifade ettiği incelikler bilinmezse hakkı bulmak zorlaşmaktadır. Bu sırdan dolayı İslam’ın esasları, hakikatleri ile birlikte anlaşılmalı ve yerine getirilmelidir. Aksi takdirde hakkı ve hakikati bulmakta zorlanır ve hakikat yolundan sapabiliriz. İslam’ın bu rükünlerine ve ince manalarına kulak vermeyenler ise basiretsiz ve cahil kişilerdirler, demektedir:

“Hacc ile savm salâtın remzini fehm itmedin

Beyt-i Hakkı kande bulur bi basar nâdân imiş”

G.156/5

Aşağıya aldığımız beyitlerde Sükûtî Efendi, binlerce hacının, hac ibadetlerini yerine getirmek maksadıyla Medine yoluna düştüklerini ve o hacılar arasında bulunan erler ve bacılar, tevbe ve istiğfar ederek ilerlemekte olduklarını dile getirmektedir. Öncelikle hac farızasının Mekke’de yerine getirilmesine rağmen Medine’nin nazara verilmesi Cenab-ı Peygamberin makamının büyüklüğüne ve manevi yardımının önemine değinmek içindir. Hac ibadetini yerine getirenlerin Medine’ye de gittiklerine ve gitmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Burada ayrıca hac ibadetinin yerine getirilmesinin gayelerinden birinin de tevbe ve istiğfar ile manen arınmak olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Hac ile farz olan bir ibadet yerine getirilmekle beraber o hac ibadetini Allah’ın rızasına vesile etmek gerekli olduğuna, bunun yolu ise günahlardan tevbe, nedamet ve istiğfar ile arınmak olduğuna ima ve işaret bulunmaktadır.

Bu şiirin ikinci beytinde ise hac farzını yerine getirenlerin bir kısmının Allah rızası için hacca gitmediklerini ve kendilerine hacı denilmesi maksadıyla gittikleri dile getirilmiştir. Bu hacı adını kullanmak için hacca gidenleri aslında şair riyakârlıkla itham etmekte ama sözü yumuşatarak bir ad takınmak için giderler, demektedir. Bazı hacıları da istisna ederek Hakk’a dua için gittiklerini ama maksadlarının maddi ve manevi bir karşılık elde etmek olduğunu, bunun için dua ettiklerini fakat haccın manasında ve hakikatinde Allah’ın rızası olması gerektiğine işaret edilmektedir.

Üçüncü beyitte hac ibadetinin müslümanlar üzerine farz olduğunu ve bu dinde olduğu gibi hac ibadetinin yani beytullahı tavaf etmenin kadim bir inanış ve ibadet olduğu ifade edilmiştir. Allah’ın en büyük beyti olması sebebiyle Kâbe’nin muhabbetinin asla gönülden çıkarılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Burada en büyük beyt olarak Kâbe’nin ifade edilmesi başka beytlerin mevcudiyetine işaret etmek içindir. Başka beytler ise camiler olduğu anlaşılmaktadır. Beyt manası ise nisbi bir manadır. Allah’a ibadet edilen yerlerin mukaddes olması ve müminlerin Allah’ın huzuruna çıkması manasına nisbet edilerek beyt veya beytullah ismi kullanılmıştır. Hakikatte ise yeryüzü bir mescid ve kâinat Allah’ın evi hükmündedir:

“Medine yolların tutmuş giderler nice bin hâcî

İderler tevbe istğfâr kamu erler nice bâcî”

G.361/1

“Bulardan her birinin sanma rızâ-yı Hak içün gitmiş

Kimi bir âd takınmaktır kimisi Hakka du’âcî”

G.361/2

“Bu bir din ü kadim olmuş bu ‘âlem halkına farzdır

Hudânın beyt-i â’zamdır gönülden itme ihrâcı”

G.361/3

2.1.1.12.1.8. Kâbe

Kâbe Müslümanların namaz kılarken yüzlerini döndükleri yerdir yani kiblesidir. Mekke’de bulunan Kâbe Müslümanlarca kutsal sayılmaktadır.

Sevgiliye hitaben söylenen aşağıda bulunan beytin kime söylendiği mutlak bırakılmıştır. Şair çok sevdiği birisinin güzelliğini Kâbe misali görüp ziyaret etmek istemektedir. *“Güzellik, aynı zamanda Kâbe’ye teşbih edilir. Klasik Türk edebiyatında âşık, sevgilinin bulunduğu mekândan ayrılmaz. O güzellik Kâbe’si etrafında cezbeyle tavaf eden sadık bir hacı gibidir.”* (Özcan, 2012: 159 -189). Hatta öyle tutkuyla istemektedir ki bir nefes olsa bile görmek arzu etmektedir. Kâbe nasıl hacılar tarafından ziyaret edilir aynen bunun gibi şair de sevdiğinin hüsnünü dönerek ziyaret etmek istemektedir. *“Şairlerin nazarında sevgilinin bulunduğu yer (kûy-i yâr) ve onun kapısının eşiği âşıkların gönül ve can Kâbe’sidir.”* (Ayverdi, 2011: 1516) Aşağıda ifade edilen sevgili ya Hz. Peygamberdir yâda Sükûtî Efendi’nin şeyhidir. Mana mutlak bırakılmıştır ki herkes sevdiğine yorabilsin. Herkes kendi duygularına ve fikrine göre ifade edilen manadan kendi sevdiğini anlayabilsin. Bu beyitte şair sanatlı bir ifade kullanarak sevgiliyi Kâbe’ye benzetmiştir:

“Kâbe-i hüsnün ziyâret etmek için bir nefes

Hâk-i pâyinde Sükûtî devrider misl-i hüccâc”

G.50/5

Öncelikle aşağıda zikr edilen beyitte tasavvuf mesleğinde ilerleyenlere zahidler gibi olmamaları gerektiği çünkü onlar Kâbe’nin mana ve hakikatine vakıf olmayarak taşlarına ve binasına tapmakta oldukları nazara verilmektedir. Şair burada zahidlerin, Kâbe’nin bizzat kendisine taptıklarını kastetmediğini belki zahidler de Kâbe’ye yönelerek Allah’a ibadet ettiklerini ifade etmektedir. Ancak bu manadan ayrı olarak tasavvuf ehli olanlar, Kâbe’yi bir taş değil belki manasının maddesine galip geldiği ve maneviyatının taşlarından daha önce geldiği bir manayı nazara vermektedirler. Yani tecessüm etmiş sade nur manasını ve üzerinde tecelli etmiş esma ve sıfat-ı ilahiyeyi görmeyi bize tavsiye etmektedir. O vakit hakiki beytullahı ve manasını anlayabileceğimizi dile getirmektedir:

“Zâhidler gibi bir kırı taşdan binâya tapmâgil

Beyt-i Hakkı arabul tâ göresin mihmânımız”

G.135/3

2.1.1.12.1.9. Kurban

Dini bayramlardan biri olan Kurban Bayramı’nda yapılan bir ibadettir. Bu günlerde İslam dini tarafından belirlenen ölçüler dâhilinde hayvanlar Allah rızası için kurban edilir. Sükûtî Efendi ise kendini Allah rızası dairesinde İslam’a kurban ettiğini söyler. Ayrıca şiirlerinde ehl-i beyte kurban olmak istediğini de ifade etmektedir. Divanda tasavvufi anlamında da kurban konusu işlenmektedir.

İdris Türk tasavvufi açıdan kurban meselesini inceleyerek kurban meselesinin teslimiyet manasını içerdiğini şu cümlelerle dile getirmektedir: *“Hz. İsmâil’in kurban edilmesi işarî tefsirlerde kendine yer bulan konular arasında yer almaktadır. Hz. İbrahim’in oğlu ile imtihanının anlatıldığı bu ayetlerin işâri yorumu, kurban-teslimiyet bağlamında ele alınmaktadır.”* (Türk, 2014: 43-58).

Aşağıda bulunan beyitte Allah yolunda canını kurban etmek için ezelden bir ferman indiğini ve kimin bu fermanı dolayısı ile canını feda edeceği Sükûtî Efendi tarafından sorulmaktadır. Sükûtî Efendi ise aşağıda bulunan beyitte teslimiyetini nazara vererek, ezelden gelen görev ve matlup gaye olan, canını Allah yolunda feda ve kurban etme meselesine her zaman hazır olduğunu ifade etmektedir. Kurban bayramı münasebetiyle veya farklı vesilelerle kurban edilen hayvanlara atıfta bulunularak insanının da Allah yolunda ömrünü harcaması bir nevi kurban olmak demek olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca insanın ömrünü Allah yolunda harcamasının yanında duygularını da Allah yolunda kurban etmesi gerektiğine ima edilmektedir. Mesela hırs, kibir ve gurur gibi kötü duyguların da kurban edilerek enaniyetten vazgeçilmesi gerektiğine işaret edilmiştir:

“Cân nisâr indi ezelden Hakkı bunda kim görür

Dertmend Derviş Sükûtî her zaman kurbân imiş”

G.159/5

Sükûtî Efendi, müritlerine ve okurlarına Hasan ve Hüseyin’in yolunda gitmek gerektiğini tavsiye etmektedir. O zatların yolunu takip etmenin de sözle olmayacağını belki can ve baş ile olacağı vurgulanmıştır. Bu fedakârlığın son noktasını da nazara vererek, o zatların yoluna kurban olunması gerektiği vurgulanmıştır. Kurban olmak ise, mümkün olsa ve sırası

gelse canımızı feda etmek tarzında olabileceği gibi duygularımız ve hissiyatımızla da kurban olabiliriz. O zatların canla ve başla çalıştıkları İslam Dini'nin yüce esaslarına ve uğruna can verdikleri hakikatlere bizim de baş eğerek, o zatlara uymamız gerektiğine ima edilmiştir. O zatların aşkı için her türlü sıkıntıya katlanmak gerektiği dile getirilmiştir. Kurban Bayramı'nda maddeten, Allah yolunda kurban edilen hayvanların varlığı gibi Allah yolunda manen ve duygularımız itibariyle kurban olunabileceğini aşağıdaki beyitten anlamaktayız. Ayrıca insan, cihad ruhu ile de maddeten Allah yolunda kurban olabilir ki şair bu manaya da ima ile değinmiştir:

“Hasan hulk-ı Rızânın sen yolunda cân idip kurbân

Hüseyn ‘aşkına her cevvin cefâsın ihtiyâr eyle”

G.301/2

2.1.1.12.1.10. Günah, Tevbe

Günahlardan tevbe ile inşallah günahlar affolunur. Aşağıda bulunan beyitte günahlardan affolunmanın en tesirli yolu ve bağışlanmanın en büyük sebebi olan tavaf ibadetine değinilmiştir. Hac ibadeti içinde bulunan tavaf ibadeti, beytullahın etrafında dönmenin günahlardan affımıza sebep olacağı ifade eilmektedir. Bu tavaf olayının affa vesile olacağı meselesini ise Resulullah söylemiş ve Resulullah'ın eşleri bize rivayet ettiklerini dile getirmektedir. Hadis ilminde böyle bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır:

“Tavâf-ı haccın ey zâhid günâhı mahv ider cümle

Resulullah haber virdi buyurdu bize ezvâcî”

G.361/6

2.1.1.12.1.11. Nur

Aşağıda bulunan beyitte peygamberimizin nuru nazara verilmektedir. O cemalinin nurundan dolayı âlemler ışıklanmış ve nurlanmıştır. Adeta O zatın nuru, âlemlerin ruhu gibi bütün âlemlerin yaratılmasına sebep olmuştur. Mahmut Ay Nur-u Muhammediyyeyi tasavvufi açıdan bu şekilde açıklamıştır: *“Hakikat-i Muhammediyye nazariyesinin özellikle tasavvufî muhitte yaygın ve etkili olduğu görülmektedir. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in (a.s.) altmı üç yıla sınırlı cismânî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa "hakikat-i Muhammediyye" var olmuş, bütün mahlûkât bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Gizli bir hazine olan Cenâb-ı Hak, bilinmeyi murat etmiş ve ilk defa taayyün-i hubbî şeklinde, yani Hz.*

Peygamber'in (a.s.) nuru ve sevgisi olarak tecellî etmiş, ardından diğer varlıkların hepsini bu nurdan yaratmıştır. Onun âlemlere rahmet oluşunun anlamı da budur. Buna göre evrenin varoluş sebebi, Allah'ın Hz. Muhammed'e (a.s.) duyduğu sevgidir.” (Ay, 2010: 77-120). Allah'ın Nur ismini en büyük mertebede kendisinde göstermiş ve Nur isminin aynası olarak kendinde yansıtmış olan Zat-ı Muhammediye'nin (SAV) nuru, elbette âlemlere nur kaynağı olmaya layıktır. İşte aşk ehli bu sırdan dolayı O zatın kapısında durup, O zatın yüzündeki nurunu görmeyi bin can ile dilemektedirler:

“Senin nur-ı cemâlinden bu ‘âlemler olur işrâk

Senin vechin diler görmek kapında nice bin ‘uşşâk”

G.191/1

Aşağıda bulunan birinci beyit ile şair, nübüvvet ve velayetin en üst meretebesinde bulunan şahısları nazarımıza vermektedir. Nübüvvet yolunun en üst noktasında Hz. Muhammed (SAV) bulunduğu gibi velayet yolunun kemal noktasında ise Hz. Ali bulunmakta olduğu ifade edilmiştir. Burada Sükûtî, Peygamberimiz Hz. Muhammed peygamberlerin sonunda gelmesine rağmen en büyük makam onundur. Hz. Ali ise aksine sonda gelen değil belki o velayet silsilesinin başı hükmündedir ve en üst makamdadır, manasına işaret ederek Beni Haşimi'den olan bu iki zatın birbirilerine maddeten yakın olmaları gibi manen de birbirlerine yakın olmaları manidardır, demektedir.

İkinci beyitte ise bu iki zatın nurlarının ezelden kâinata tecelli ettiklerini ve meydana gelen o nurdan bütün enbiyanın geldiği ifade edilmiştir. Burada enbiyaların o nurdan gelmesi ifadesinden Hz. Muhammed'in (SAV) nuru kastedilmektedir. Çünkü enbiyanın makamı evliyalardan ve hatta evliyaların şahı olan Ali'den daha büyüktür. Şairin buradan kastı, Hz. Muhammed'in (SAV) nurudur ki, Hz. Ali de nurunu O zattan almıştır:

“Bil ey tâlib nübüvvetle Muhammed Mustafa geldi

Velâyet nûruyla mutlak ‘Aliyyü'l Murtaza geldi”

G.335/1

“Ezelden bunların nûr-ı tecelli kıldı ekvâne

Zuhur itdi o nurdan bil cemi'an enbiyâ geldi”

G.335/2

2.1.1.12.1.12. Miraç

Hız. Muhammed'in semaya yükselerek Allah'ın huzuruna çıkması olayına miraç denmektedir. Miracın kelime anlamı yükselmektir. Hız. Muhammed'in miracına Cebrail refakat etmiştir. *“Peygamberimizin miracı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda bazı âlimler “O” ile kastedilenin yani Peygamberimize yaklaşan Cebrâil olduğunu diğer bir kısmı ise burada mecazen kastedilenin Allah olduğunu söylerler. Peygamberimizin Miraç gecesi Allah ile görüştüğü inancı bu ayetten dolaydır.”* (Pala, 2004: 245)

Allah'ın varlığını ve birliğini bulmak ve inanmak için cihana geldiğini aşağıdaki dörtlükte söyleyen şair, bu manayı Allah'ın murat ettiğini vurgulamıştır. Allah dünyayı yaratarak insanın dünyaya gönderilmesini irade ettiğini kün emrini de bahane ederek insanı yarattığını ifade etmiştir. Burada tasavvufta olan ve velayet sırrına dayanan ruhen terakki etmek ve ruhen arşa kadar sülük etmek olayına işaret edilerek bunun bir sır olduğunu ve cahillere açıklamayacağı vurgulanmıştır. Şair Peygamberimiz Hız. Muhammed miraca yükselirken kendisinin de ruhen terakki ederek orada bulunduğunu ve orada cereyan eden hadiseleri gördüğünü ve gördükten sonra dünyaya geldiğini ifade etmektedir. Bu sır ancak sadakatle tasavvufta devam edenlere açıklanabileceğine ima ve işaret vardır. Miraç gibi büyük bir hadiseye velayet yoluyla şahit olanların varlığını bu ifadelerden anlamaktayız:

“Kün emriyle gelmek oldu bahâne

Hakk'ı bulmak için geldik cihâne

Her mürşid bu sırrı açmaz nâdâna

Mi'râc'da Ahmed'le gördüm de geldim”

Mur.239/2

2.1.1.12.2. Küfür, Kâfir, Ateşperest

Küfür ehli ile alakalı aşağıdaki beyitte şair, düşman kavmi çoklukla ve kılıçlar ile hücum etti. Merhamet etmeyen küfür ehli olan düşmanlar bize darbeler vurur, denilmektedir. Küfür ehli burada düşman olarak nitelenmektedir. Merhamet etmemek küfür ehlinin özelliği olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Devrinde gerçekleşen savaşıra ima vardır:

“Kavm-i a'dâ kesret üzre seyfile itdi hücum

Hiç terâhüm itmez oldu darbider ehl-i küfür”

G.108/3

2.1.1.12.2.1. Deyr, Kilise

Buğzun ve öfkenin oluşturduğu duvarların, cihanın her tarafını kapladığını ve devrettiğini aşağıdaki beyitte söyleyen şair, altın ve gümüş için bunu yaptıklarını ifade etmiştir. Deyr denilen kiliselerin görevlileri olan Deyyarların, gümüş ve altın biriktirmek için çok çalıştıklarını ve bu manadan dolayı buğz ve öfke ile hareket ettikleri vurgulanmıştır:

“Buğz cidârlar cihânı devr idermiş serteser

Kesb ider ol bunca sim-i zer cem ‘olan deyyâre yuf’

G.188/6

2.1.1.12.3 Alevi, Harici

2.1.1.12.3.1. Alevi

Ali’ye mensubiyeti ifade eden Alevi kelimesi zamanla siyasi ve itikadi anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ali’nin neslinden gelenlere de Alevi denilmiştir. İslam tarihinde hilafet ile ilgili anlaşmazlıklardan sonra Ali’nin tarafını tutanlara Alevi denmeye başlanmıştır. *“Alevi kavramı, tam anlamıyla Ali’ye mensup, Ali soyundan gelenler için kullanılmaktadır. Oysa daha sonraki bir zamanda özel bir anlam ifade ederek Ali’yi seven, onun yolundan giden anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim daha çok 19. yüzyıldan itibaren yaygın hâle gelmiştir.”* (Taşgın, 2009a: 28).

“Alevi inanç ve kültürüne ait unsurlar, tarih boyunca Anadolu kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Alevilik, esas itibarıyla Orta Asya’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyanın ve 10. yüzyıldan günümüze kadar gelen uzun bir zaman boyutunun ürünüdür.” (Ocak, 2009: 56).

Alevilerden aşırıya giden bir kısmına Rafizîler denir. Aşağıda bulunan beyitte Rafizîlerden bahseden şair, bu gurubun Hz. Peygamberin halifelerinden ilk üçünü kabul etmediklerini ve onları sevmediklerini dile getirmektedir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın o kadar kemalatlarıyla birlikte Rafizîlerin o zatlara muhabbet etmemelerinden ve nefret etmelerinden dolayı Hakk’ın huzuruna vardıklarında Cenab-ı Hakk’ın o Rafizîlerden nefret edeceğini dile getirmektedir. *“Râfizî, Revâfız, Râfiziyyü’l-mezheb, Revâfızü’l-mezheb” vb. biçimlerde kullanılan terimle daha çok Şîî unsurlar taşıyan bâtinî gruplar kastedilmiştir. Bu terim, ileride Alevî yahut Bektaşî diye anılacak olan ve yaygın İslâmî anlayıştan uzak kalan muhtelif derviş zümreleri, Şîa’ya mensup olan Acemler, Kalenderîler, özellikle Safevî*

Devleti'nin kurulması esnasında ve sonraki dönemlerde Anadolu'da ve İran'da bulunan Osmanlı muhalifi kızılbaş zümreler için kullanılmıştır.” (Ocak, 1982: 514-516).

*“Revâfız kavmi hiç sevmez bu üç yâri kemâliyle
Huzûr-ı Hakka vardıkda Cenâb-ı Hak ider menfûr”*

G.98/5

2.1.1.12.3.2. Harici

Hz. Ali ve evlatlarına hakem olayını sebep gösterip düşmanlık eden ve bu olaydan dolayı Müslüman toplumdaki ayrılan gruba hariciler denmiştir. *“Hariciler günahı yüzünden Müslümanları tekfir eden ilk topluluktur. İbadetlerine aşırı düşkünlükleri ile bilinen Haricilerin en sert kelami doktrini, büyük günah işleyen bir Müslüman'ın kâfir olmasıydı. Bir Müslüman'ı tekfir etme anlayışı da ilk Harici topluluğu oluşturmuştur. Haricilere göre, Kur'an literal anlamında ele alınmalıydı ve hiçbir şekilde yorum konusu edilmemeliydi. İman sadece kalb ile tasdik ve dil ile ikrardan ibaret değildi. Dinin emir ve yasaklarını eyleme dönüştürmek iman bir parçasıydı. İman, inanç ve eylemi meydana getiren bir unsurdu. Adil olmayan yönetim ya da lidere karşı isyan meşruydu. Hariciler, Emri bi'l-ma'ruf ve'n nehyi an'l-l-münker ilkesinin hiçbir şarta bağlı olmadığına ve bu ilahi emrin, her koşulda icra edilmesinin zorunluluğuna inanıyorlardı.” (Şahin, 2010: 399-422).*

Aşağıda bulunan beyit ile şair okurlarına ve talebelerine Hz. Ali'ye ve evlatlarına düşmanlık eden ve hakem olayından dolayı tekfir eden Haricilerden her zaman uzak durmalarını tavsiye etmektedir. Ayrıca Hz. Ali'yi her zaman içtenlikle sena etmelerini tavsiye ediyor:

*“Te teberrâ kıl havâric kavmine her rûz u şeb
Se senâ it Murtazâ ya cân u dilden tâlibâ”*

G.2/2

Hz. Ali'nin Haricilerle mücadelesine aşağıdaki beyitte ima edilerek ve hatırlatılarak, kendine ders çıkaran şair, mücadelesini hakkıyla ifa eden Haydar bugün yok ama her birimizin birer Haydar olarak sanki onun kılıcıyla kuşanmış ve onun kılıcı elimizdeymiş gibi mücadele etmemiz gerektiğine vurgu yapmıştır. Elimizdeki kılıçlarla Harici olanların boynuna vurmaya çok istekli olmak gerektiği vurgulanmıştır:

“Tig-i Haydarla Sükûtî hândân düşmânına

Boynuna ur Haricinin al bugün bir kâm gerek”

G.201/5

Mehdi ile alakalı beyitlerin çoğunda Mehdi'nin gelme zamanına muntazır olduğunu söyleyen şair burada Mehdi'nin geldiğini ve devrine eriştiğini ifade etmektedir. Mehdi'nin muhaliflerinin ve mukabillerinin ise Hariciler olduğuna vurgu yapılmıştır. Mehdi'nin yanında gaza yapacağını söyleyen şair, o yolda haricilerden hiç korkusunun olmadığını ve asla geri durmayacağını ifade etmiştir. Bu beyitte Hz. Ali ile savaşan Harici güruhunun Mehdi zamanında da ortaya çıkacağı ve Mehdi'nin onlarla savaşacağına ima vardır. Ayrıca Mehdi'nin durduğu safın Hz. Ali safı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Hz. Ali'nin haklılığını, muhaliflerinin ise haksızlığını ortaya koymaktadır:

“Devr-i Mehdi'ye irişdik seyf ile etmiş zuhûr

Havfımız yok Hârici'den her gazâdan dönmezem”

G.243/8

Hz. Hüseyin'in özünün kadim bir asıldan yani Hz. Muhammed'den(SAV) ve Hz. Ali ile Fatma'dan gelmekte olduğu aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir. Böyle pak ve üstün bir silsileden gelmiş olmasına rağmen Haricilerin o zata su-i kast ile hayatına son vermelerine akıl erdiremeyen Sükûtî Efendi, burada şaşkınlığını dile getirmektedir. Ayrıca Haricilerin o devirde yaşadıkları ve Hz. Hüseyin'e isyan ederek hayatına kast ettikleri vurgulanırken aynı zamanda o devrin Haricileri ifadesini kullanmıştır. Demek ki Sükûtî Efendi her devirde Harici gibi ve o zihniyette insanların ve grupların çıkabileceğine ima ve işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in Haricilerle mücadele ederek hakkı daima tuttuğunu ve o yolda şahadete yürüdüğünü ima ederek bizlerin de her devirde bu zihniyetle hayatımız pahasına mücadele etmemiz gerektiğine işaret etmektedir:

“Böyle iken zât-ı pâkin cevher-i aslı kadim

Ya niçin kasd itdi sana Hârici devrân yâ Hüseyin”

G.253/3

Sükûtî Efendi, Hz. Hüseyin'e aşağıdaki beytin sözleri ile hitap ederek senin gibi bir şaha kast edenlerin kesinlikle ellerinin kuruyacağını ve haricilerin murada eremeyeceğini dile getirmektedir. Burada Hz. Hüseyin'e bizzat kast edip şahadetine sebep olanlar ile isyan eden

güruhun farklı muamele göreceğine de ima vardır. Kast edenlerin elleri kuruyacağından kasıt hem dünyada ve hem de ahirette ellerinin iyi olan hiçbir şeye ulaşamayacağını ve o zata kast eden ellerin her nimetten ve bereketten kısa kalacağını ifade ederken aynı zamanda isyan edenlerin muratlarına nail olamayacağına ve isteklerinin Allah tarafından yerine getirilmeyeceğine ima vardır:

“Sen gibi şâha iden kasd elleri mutlak kurur

Ber murad olmaz Havâric fi’l-i ‘isyân yâ Hüseyin”

G.253/8

Sükûtî Efendi bazı şiirlerinde Yezid’ten bahsetmektedir. Aşağıya alacağımız beyitte de Yezid ve neslini nazara vermektedir. Yezid için Abdullah Namlı şöyle bilgiler vermektedir: *“Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Osman’ın öldürülmesi ile birlikte Müslümanlar arasında siyâsî parçalanmalar yaşandı. Meşrû halife Hz. Ali’ye karşı Muâviye siyâsî bir güç olarak durdu ve elim hadiseler meydana geldi. Muâviye, savaşıarak, kan dökerek ve çeşitli siyâsî hamleler yaparak halifeliği ele geçiren ve onu saltanata dönüştüren kişidir. Kendinden sonra oğlu Yezîd’i veliaht tayin etmiş ve Emevî saltanatını sağlamlaştırmıştır. Yezîd, Müslümanların halife olarak görmek istediği bir şahsiyet değildi. Zira onun dine uygun olmayan davranışları, Müslümanların nazarında meşrû bir halife olarak kabul edilmesine engel teşkil etmekteydi. Kerbelâ’da Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi, Harre Vak‘ası, Mekke’nin kuşatılması ve Kâbe’nin taşa tutulması Yezîd’in meşrûiyetini onamayan Müslümanları haklı çıkaran olaylar olmakla birlikte Müslümanların gönüllerinde derin yaralar açan büyük felaketler olarak da tarihte yerini almıştır. Dolayısıyla Yezid’in işlediği cürümlerin sonuçları özellikle siyasi ve itikadi açıdan günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.”* (Namlı, 2019: 521-547).

Yezid’in Kerbela’da Hz. Hüseyin’e hıyanet ederek katline sebep olmasını nazara vererek Yezid neslinin ve cinsinin tükenmediği ve her devirde o tür cinsten grupların meydana geldiğine aşağıdaki beyitte vurgu yapılmaktadır. Kerbela’da hıyanet edenlerin neslinin bugün de ehl-i hakikat olanlara ihanet ettikleri dile getirilmektedir. Yezid neslinin özelliklerinden en belirgin olanı ise merhametsiz olmalarıdır. Devrin Haricilerinin de merhamet etmeyen bir grup oldukları dile getirilmektedir:

“Kerbela’ya hâyin oldu bunların nesl-i Yezid

Hiç terâhüm itmez oldu Hârici devrân bugün”

G.267/10

Hız. Ali'nin muhalifleri olan Haricilerin Hız. Ali'den korktuklarını ve korkudan titrediklerini ifade eden Sükûti Efendi, aynı zamanda o titremenin etkisiyle feryad ile figan ettiklerini mûbalağalı bir şekilde ifade etmiştir. Hız. Ali kendisine düşman olan Harici kavminin askerlerini mağlup ederek onları fena ettiği vurgulanmıştır. Burada Haydar olan Ali'nin düşmana karşı cesareti ve Haricilerin Ali'den ne derece korktukları ifade edilmeye çalışılmıştır:

“Hâriciye lerze düşüp feryâd ile itdi figân

Kavm-i ‘adûv leşkerine virdi fenâ Haydar ‘Ali”

G.372/6

2.1.2. Tasavvuf

Tasavvuf, kalben ve ruhen arınma olmakla beraber nefsin öldürülmesi ile neticelenen, ferdi deneyimlere mahsus bir düşünce ve yaşam tarzıdır. Tasavvufa devam eden şahıslara sufi denmektedir. Tasavvufta maddi ve manevi bütün faaliyetlerin merkezinde sufiler bulunmaktadır. Toplumun maddi ve özellikle manevi ihtiyaçlarını belirlemek ve o ihtiyaçların giderilmesi noktasında çalışmalar yapmak sufilerin hayat gayeleridir. İnsanı tasavvuf eğitiminin merkezine almak tasavvufun asli gayesi sayılmaktadır. Bu manadan dolayı insan merkezli ve insanı ilgilendirilen her faaliyet va hizmet kutsal sayılmaktadır. Tasavvufta diğergamlık hâkimdir. Kardeşlik bağları öncelikli olarak sufilerin fedakârlık duygularını pekiştirmiştir. *“Tekkeler vasıtasıyla tasavvuf, halka gerekli dini terbiyeyi veriyordu. Gayesi kalbi kibir, kin, haset, yalan, riya, dedikodu ve çeşitli bayağı hırslardan temizleyerek ona hayır, Hakk’a ve Hakk’ın kullarına hizmet iştıyakı, menfaatlerden arınma, merhamet ve adalet sevgisi, derece derece aşk halinde varlıklara hürmet duyguları doldurmaktır.”* (Kara, 1999: 225).

Tasavvuf, tarih boyunca tefekkür ve eğitim anlayışı içinde kendini ortaya koymuştur. Hemen hemen İslam tarihi ile eşdeğer bir mazisi olan ve önemli tecrübeye sahip bir anlayış olarak devam ede gelmiştir. Mazi, tasavvuf camiasının toplum üzerindeki etkileriyle şekillenmiş, insanların ruhen ve kalben olgunlaşmasına, dindarlaşmasına ve sosyalleşmesine hizmet etmiştir. *“Dokuzuncu yüzyılda Türklerin İslâmiyet’i kabulüyle, Türk tarihindeki en büyük ve en uzun süreli inkılâp, gerçekleşmiş oldu. İslâmiyet’le birlikte, medrese ve tasavvuf gibi iki evrensel kurumun da Türklerin hayatına girişi; dilde, düşüncede, ifadede, üslupta... âdeta bir kültürel patlamaya yol açtı ve bu, elbette edebiyata aksetti.”* (Demirbağ, 2017: 48).

Allah'ın rızası dairesinde bir yaşam tarzı tasavvufun ana gayesidir. Tasavvuf anlayışı Allah'a duyulan muhabbet ve edilen ibadet ile nefsin arındırılmasına dayanan bir yol olarak tanımlanabilir. *“Tasavvuf anlayışının büyük kitleleri etkilemiş olması, onun insanlarla birebir ilişki kurmasından, birlikte yaşama geleneğine sahip olmasından ve insanlar arasında mevki ve makam ayrımı gözetmemesinden kaynaklanır. Bu etkileşim İslâm toplumlarının birlikte hareket etmesini de beraberinde getiren en etkili bir unsur olarak önümüze çıkmaktadır. Özellikle tarikatlar toplum içinde birtakım hizmetleri üstlenerek bugünkü anlamda sivil toplum kuruluşu vazifesini görmüşler, kimi zaman toplumda baş gösteren birtakım çatışmaların yatışmasında arabuluculuk yapmışlar, kimi zaman da yeni fethedilen veya fethedilecek yerlerin halkını İslam toplumuna hazırlayıcı görevler üstlenmişlerdir.”* (Barkan, 1942: 283, Özköse, 2003: 249-279, Kaya 2014: 547-560).

Sükûtî Efendi dini ve tasavvufî yaklaşımla şiirler kaleme alan bir tekke şairidir ve “Sükûtî” onun mahlasıdır. Bu mahlası ise ona sevip saydığı Halveti şeyhi olan Şeyh Süleyman Baba vermiştir. Murtaza Sükûtî, şiirlerini kendi fikirlerini her tabakaya mensup olan insanlara anlatmak ve o insanların kalplerine giden yolları göstermek için yazmıştır. Sa'diyye Tarikatın'ın mensubu ve şeyhi olan Sükûtî Efendi, mutasavvıf bir şairdir. Türkçe, Arapça ve Farsçaya iyi derecede hâkimdir. Divanını Türkçe yazmayı tercih etmiştir. Divanda Arapça-Farsça kelimeler kullanılmış ancak aşırıya kaçılmamıştır. Kullandığı Arapça ve Farsça kelimeler genellikle tekke-tasavvuf edebiyatında kullanıldığı şekliyle kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında Sükûtî Efendi, tasavvuf ile ilgili şiirler kaleme alırken ilişkili ayet ve hadisleri de sıklıkla şiir bütünlüğü içine dâhil etmiştir. Bu durum ilk bakışta okuyucunun eseri okumamasına sebep olduğu gibi anlaşılması zor bir metin görünümü verebilir. Ancak şairin bu divanı belli bir dini-tasavvufî topluluğa mensup bir şair olarak yazdığı unutulmamalıdır.

Divan edebiyatı içinde belirli konular şairlerin dikkatini çekmiş, şairler bu konular etrafında farklı şiirler yazmak için hünerlerini ortaya koymuşlardır. Bu konulardan en çok işlenenleri doğal olarak aşk ve din olmuştur. Hatta aşkı işlerken de dinden uzak durmamış aksine tasavvufun aşk yönü nazara verilerek hareket edilmiştir. Divanda tasavvuf büyükleri, şairin bağlı olduğu tarikatın silsilesi içinde yer alan dervişler, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, On İki İmam, Ehl-i Beyt sevgisi üzerine pek çok şiir bulunmaktadır. Bununla beraber divanda farklı tarikat büyüklerini tanıtan ve övgüler dizen muhtelif şiirler mevcuttur.

2.1.2.1. Hak Aşığı

Aşağıdaki beyitte aşkın bir illet olduğu vurgulanmaktadır. Bu illetin acısıyla seher vakitlerinde inlediğini ifade eden şair, aslında illet zannedilen aşkın hakiki mertebesine ulaşılma imkânı olursa o vakit aşk deva hükmüne dönüşür. Sa’diler tarikatının dairesine manen dahil olanların ise mecazi aşkın inlemelerinden kurtularak hakiki aşkın ilacının verdiği sevinç ve lezzete eriştikleri ifade edilmektedir:

“İllet-i aşka düşelden zâr iderdim her seher

‘Aşkile irdim devâyâ bize Sa’diler dinir”

G.99/5

Mecnun, Leyla’ya olan aşkıdan dolayı sahralara düştüğü ve gezdiği aşağıda bulunan beyitte söylenmektedir. O aşk sayesinde Leyla’yı sürekli andığı ve zamanla yapılan o zikrin Mecnun’da dönüşüme ve değişime vesile olduğu, neticede ise Hakk’ı zikretmesine sebep olduğu vurgulanmıştır. Sevda Aktulga Gürbüz aşkın iki mertebesini ilahi ve hakiki, mecazi ve beşeri aşk olarak tarif etmiş ve şöyle demiştir: *“Tasavvuf edebiyatının önde gelen konularından biri de ilâhi aşk temasıdır. Allah sevgisinden ve aşkıdan da zengin bir nesir ve nazım literatürü oluşturulmuştur. Sûfiler ilâhi ve hakikî aşka vesile olması bakımından mecâzî ve beşerî aşkı, “Leyla’dan Mevlâ’ya ulaşma yolları ve imkânları” şeklinde tasnif etmektedir.”* (Aktulga, 2022: 4). Sükûtî Efendi de tasavvufta bulunan bu tasnife dayanarak mecazi ve beşeri aşk ile ilahi ve hakiki aşkı aşağıda bulunan beyit ile anlatmaya çalışmıştır. Her duygunun iki mertebesi olduğu gibi aşkın da iki mertebesi vardır. Biri mecazi diğeri ise hakikidir. Mecazi aşk karşılık bulamayınca ve âşık da kabiliyet sahibi ise o aşk, hakiki aşka dönüşmektedir. Hakiki aşkın meydana geldiği şahsa artık ilah-i aşk hakim olur ve geçici, yok olmağa maruz, neticesiz, zorlu mecazi aşk, daimi, faydalı, tehlikesiz ve sevaplı bir aşka dönüşür. Mecnun’un Leyla’ya olan aşkının böyle bir dönüşüme uğradığı ifade edilmektedir:

“Mecnun-ı ‘aşk bırakmaz oldu gör sahrâlarda hep

Zikr-i Leylâ Hakka tahvil eyledi ezkâr-ı ‘aşk”

G.190/3

2.1.2.2. Tarikat ve İlgili Mefhumlar

Tarikat Arapça bir kelime olup yol demektir. *“Tarikat Arapça yol demektir. Bu kelime bir bakıma metod, usul anlamına gelir.”* (Güngör, 1996: 1246).

“Herhangi bir tarikatın öncüsü olan şeyhe ‘tarikatın piri’ denir. Tarikatın kurallarını tespit eden şeyhe ise ‘ikinci pir’ anlamına gelen ‘pir-i sani’ denir. Şeyhin yetiştirdiği müritler arasında derecesi ve bilgileri en iyi seviyede olduğu düşünülen müritler şeyhin yakın çevresinde bulunur ve şeyh bu müritleri diğer illere temsilcisi olarak icazet/izin vererek gönderebilir.” (Küçük, 2015: 318).

Sükûtî Efendi, hayatını Sa’diyye Tarikatına adanmış, bu yolda yürümüş bir şairdir. Tarikat mefhumu ile ilgili aşağıda bulunan beytinde fikrini açıkca ortaya koymuştur. Allah’ın kâinatı yarattıktan sonra hakikat yollarını kullarına açmayı murat ettiğini ve bunun için de tarikatın erkân ve esaslarını ortaya koyarak bununla kullarına doğru yolu gösterdiğini ifade etmekle beraber bu vesileyle ihsanını kullara bolca yaptığı vurgulanmaktadır:

“Açdı erkân-ı tarikat hem hakikat râhını

Kullarına itdi ihsân ol cenâb-ı Kibriyâ”

G.1/9

“Tarikatlar dini daha içten, yoğun ve zahidane bir şekilde yaşamak amacıyla ana dini akıma bağlı dini gruplardır. Bütün dinlerde kendini gösteren tasavvufî eğilimler, daha çok çeşitli halk tabakalarında tarikat şeklinde organize olurlar.” (Bayyığit, 2014: 290).

Burada Rifai tarikatına değinilmektedir. Bu tarikatın Şeyhi, Ahmed Rifai’nin bu tekkenin âşık müridlerine nurlu bir delil olduğu söylenmektedir. Aliye Uzunlar Rifai tarikatı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Rifâilik, tekke yapılanmasını, öncüsü Seyyid Ahmed er-Rifâî döneminde gerçekleştirmiş bir tarikattır. Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin yaşadığı XII. asırdan itibaren halifeleri Suriye, Mısır, Yemen ve Anadolu topraklarında Rifâiliği yaymışlar, bulundukları coğrafyalarda tekkeler inşa etmişlerdi. Tarikatın merkezi ise Moğol istilaları, salgın hastalıklar ve iklim değişiklikleri sebebiyle terk edildiği XV. asra kadar, Ümmü Abîde Revâkı ismi ile meşhur âsitâne idi. Ümmü Abîde Revâkı, üç asır boyunca merkez âsitâne olarak hizmet görmüş; tarikatın öncüsünün türbesini de barındırması sebebiyle sadece dervişlerin değil, her kesimden insanın ziyaret ettiği bir mekân olmuştur.”* (Uzunlar, 2022: 199-214.) Tekkenin Allah’a yakınlaşmaya vesile olduğunu bu yüzden bu yola yüz sürerek devam edilmesi tavsiye edilmektedir. Her kim ki bu yola tabi olup bu yolda ilerlerse cehaletten kurtulur ve yüz binlerce kişi bu vesileyle Allah’a ulaşırlar. Ayrıca burada bir tezat sanatı kullanılmıştır. Bay ve geda kelimeleri birbirine zıttır. Zengin ve ağa anlamına gelen bay ile fakir ve dilenci anlamına gelen geda aynı yerde kullanılarak tezat yapılmıştır. Burada Rifai tarikatının mensuplarını

mahiyeti ne olursa olsun, maddi durumu ne olursa olsun bay ifadesiyle zengin ruhlu olduklarını ve manen zengin olduklarına vurgu yapılmak istenmiştir:

“Şeyh Rıfâ’i hânkâh-ı âşıkâ ruşen delil

Kurb-u Hakka vâsıl eyler sür yüzün gel zâhidâ

İnkıyâd it cân u dilden kalmayasın sen cehil

Zât-ı Hakka ırgürürler nice yüz bin bâý gedâ”

Mur.12/1

Her tarikatın Allah’a ulaştıran bir yolu olduğunu ve hepsinin de Allah’a giden yollar olduğu aşağıda vurgulanmıştır. Burada tarikatların Allah’a ulaşmak için farklı yöntemler kullandığını da anlamaktayız. *“Tarikat, bir dini önderin gözetiminde çeşitli zikir, sema ve ibadetlerle ruhu ve nefsi arındırma, kalbi terbiye etme ve içsel gelişim sağlama amacıyla manevi bir yola girmeyi ve böylelikle kurtuluşa ermeyi ifade eder.”* (Kurt, 2014: 163-164). Bütün tarikler farklı ve muhtelif metodlarla Allah’ın yoluna gittiklerini ama hepsinin ortak noktasının ise mürşidsiz olmadıklarıdır. Hangi tarik ile Allah’a ulaşmak isteniyorsa o tarikteki mürşidin sözüne kulak verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Burada mürşidin sözüne kulak verilmeden tarikatta yol almanın ve hakka ulaşmanın mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. *“Tarikatlar, öncüsü olan şeyhlerin adlarıyla anılır: Mesela, Hacı Bayram-ı Veli’nin öncü olduğu tarikata, Bayramiyye; Hacı Saban Veli’ninkine Sabaniyye; Hacı Bektaş Veli’ninkine de Bektaşîyye denir.”* (Yıldırım, 2009):

“Her tarîkîn bir yolu var râh-ı hakka gitmeğe

Mürşid-i kâmil gözetgil sözlerine kulâk as”

G.163/2

Aşağıda bulunan beyit ile hakiki tarikatların nasıl olması gerektiği güzelce ifade edilmiştir. Tarikatta, şeriat hükümlerinin uygulanması ve hâkim olması ve Hz. Muhammed’in (SAV) sünnet-i seniyesinin esaslarının uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Hangi tarikat Şeriat hükümleri ile ve sünnet-i seniyye esaslarıyla hareket ediyorsa işte o hak tarikatıdır. *“Yunus Emre’ye göre şerîat, denizdir, tarikat gemidir, hakikat ise denizdeki incidir. Yani ne ararsan şerîat denizinde arayacaksın yoksa bulamazsın, ararken de ancak tarikat gemisiyle arayacaksın yoksa boğulursun. Fakat gemi de sağlam olmazsa gemi sarpa vurur, o vakit sen karaya, kayaya çarparsın ve helak olursun. Zira tarikat gibi faydalı ve tarikat gibi zararlı yoktur. Yunus Emre’ye göre de şerîat bu dört mertebenin temeli ve en alt derecesidir. Bir başka ifadeyle şerîat*

hakikate açılan ilk kapıdır. Hakikat sınırsız bir deniz yani okyanus hükmündedir. Bu okyanusta seyretmek için güçlü ve objektif bir rehber ihtiyacı vardır. Bu rehber de şeriatıdır. Bu anlamda şeriat sadece yol gösteren bir rehber değil, geminin bizzat kendisidir.” (Kahraman, 2017: 1-18).

Sükûtî Efendi tarikatta ilerleyebilmenin şartını aşağıda beyan edilen beyitle ifade etmektedir. Şeriat ve sünnet-i seniye'yi esas alan tarikatlerin kurtuluşa erenlerin dairesine girdiklerini ve mensuplarının bu amel üzerine hareket etmesinin şart olduğunu beyan etmiştir. Şair burada kendinin bu kurtuluşa erenlerin yolu üzerine olduğu için mutlu olduğunu ifade etmiştir:

“Muhammed râhını tuttum şeri’atle tarikatda

Gürûh-u nâciye irdim bu ‘âlem sürûru oldum”

G.248/2

2.1.2.2.1. Mevlevî, Sema

Mevlevîlerde yapılan sema ile ilgili bir özellik, Sükûtî Efendi tarafından aşağıda bulunan beyitte dile getirilmiştir. Huda'nın sırrı gizli iken sema gizli olan iman halini aşikâr eden bir sebep olarak nitelendirilmiştir. Allah'ı candan, harice ve zahire doğru aşikâr eyleyen mananın sema olduğu söylenmektedir. Mevlevîlerce sema, imanın bir yansıması olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Gönülde gizli olan iman ancak sema ile bilineceğine ima vardır:

“Mahfî olmuşken Hudâ çün âşikâr eyler semâ

Zat-ı Hakkı her zamân candan şikâr eyler semâ”

G.178/1

Betül Gürer Sema ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Semâ, daha çok Mevlânâ ve Mevlevîlik ile birlikte olsa da Mevlânâ'dan asırlar önce hatta tasavvuf örnekleri en eski zamanlarından itibaren uygulanan bir sûfî geleneğidir. Mevlevîliğin kurumsallaşmasıyla birlikte semâ, bir âyin formülüne ulaşmış ve zaman içinde yoğun bir metaforik anlam muhtevası elde edilmiştir. Allah'a iyi kul olarak yakınlaşmayı amaçlayan manevî yolların her birinin insanının çeşitli aşamalardan çeşitli okullarda kendini eğitmesini tavsiye etmektedir. Semâ âyini ise bu eğitimin hem ana hedefini hem de tamamlama, fiilî ve maddî önemli sembollerle dile gelmektedir.”* (Gürer, 2023: 110-119).

“Tasavvuf tarihinde Mevlevîlik’i diğer tarikatlardan ayıran en dikkat çekici özellik Mevlânâ’nın kendi yolunu semâ, mûsikî ve şiire dayandırmış olmasıdır.” (Küçük, 2015: 493). “Buna bağlı olarak da mûsikî diğer tarikatlara nispetle Mevlevîlik’te daha merkezî bir konumda bulunmuştur.” (Uludağ, 1999: 357-362).

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile özdeşleşen Sema ritüelinin ne tarzda icra edildiği Ahmet Eflaki tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin (öl. 672/1273) semâsının, kimi zaman ilk sûfîlerinkine benzer şekilde herhangi bir tabîî sesin veya güzel bir musikinin verdiği vecd duygusuyla ya da Allah aşkının sembolü olan gönlü çağrıştıran bir söz işitmesiyle doğaçlama tarzda başladığı ve söz konusu vecde bağlı olarak devam ettiği, kimi zaman ise bulunduğu dînî toplantılarda duyduğu coşkunluk ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.” (Eflaki, 1973).

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyit ile sema ile ilgili fikrini ortaya koymaktadır. Sema, Mevlevilerin vazgeçilmez tasavvuf halidir. Bu yolda sema yapmak her dem âşık olanlar zümresine zevk ve safa verir. Ayrıca Mevlâ’ya olan aşk ancak sema ile karar kılar. İlâhî aşkın insan kalbinde yerleşebilmesi ve karar kılabilmesi maksadıyla bu yola devam edenlerin sema yapması tavsiye edilmekte ve sema yapmanın hikmeti bu vesileyle ortaya konmaya çalışılmaktadır:

“Zümre-i uşşâka her dem zevk ile safâ virir

‘Âşık-ı Mevlâ olanlar bi karâr eyler semâ”

G.178/2

Mevlevilerin, tekyegahı olduğuna aşağıdaki beyitte değinilmiştir. Salıklarının ve mensuplarının o tekkede gece gündüz sema yaptıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Mevlevilerin aşk ile sema yaptıkları dile getirilmiştir. Buradan Mevlevilerde hâkim olan mananın aşk olduğunu anlamak mümkündür. Sema yapmanın özünde aşk vardır. Aşk olmadığı bir sema ruhsuz bir insan gibidir ki hükmü yoktur ve o sema geçersizdir:

“Mevlevî hazretlerinin tekyegâhında bugün

‘Âşkile her bendesi leyl ü nehâr eyler semâ”

G.178/4

2.1.2.2.2. Kalender, Abdal, Derviş

Aşağıda bulunan beyitte edebiyatımızın mühim tiplerinden biri olan abdallardan bahis vardır. Abdallarımızın bazen pekmez ile safi balı hatta gümüş ile kalayı karıştırdıkları gibi limon suyunu sirke ile karıştırdıkları ifade edilmiştir. Burada abdal olanların dünyadan geçtikleri ve Allah'tan başka her şeyden el çektikleri nazara verilmektedir. Kıymetli veya kıymetsiz her şeyin onların yanında bir olduğuna işaret edilmektedir. Bu izafi ve nisbi manaların bizce geçerli olduğuna abdallarca izafiliğin olmadığına değinilmiştir:

“Betmez ile sâfi ‘asel hem dahi gümüş kalay

Âb u limon sirke ile bir sânr abdâlımız”

G.144/6

Şair tasavvuf yolunda kendini bazen “abdal” gibi hissettiğini ve böyle olduğu zamanlarda meyhane ve mescitlerin kendisi için bir, hakkı tebliğ etme ve hakikatleri temsil etme konusunda meyhaneler ile mescitlerin aynı olduğunu nazara vermektedir. Bu uğurda onları anlamayan bazı zahidlerin kendilerine taş attığını yani hicvettiklerini vurgular. Bu durumun ise kendilerini çok etkilemediğini çünkü o tiplere yabancı olmaya alıştıklarını dile getirmektedir:

“Abdâl olalı mescid meyhâneleri bir itdik

Zâhidlerin taş atduğu biz ağyâra alışdık”

G.195/2

Şair kendini ve kendi gibi olanları aşağıda bulunan beyitte bülbüle teşbih ederek aşk bahçesinde bülbül gibi feryat ettiklerini ve seherlerde inleyerek ses çıkardıklarını ve bu tür inlemelere alıştıklarını dile getirmektedir. Aşk bir gül bahçesine, kendisini de bülbüle benzeten Sükûtî Efendi, aşk yüzünden ettiği feryadı ve çektiği zarı bülbülün ötüşüne teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır:

“Gülşen-i ‘aşka her zamân biçâre bülbül gibi

Feryâd iderek her seher biz zâre alıştık”

G.195/3

2.1.2.2.3. Pir, Pir-i Mugan, Mürşid, Şeyh

Şair bu beyitte müntesibi bulunduğu tarikatın Sadiler olduğunu ve kendilerinin Hak namına ve yoluna himmet ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca müntesibi bulundukları Sadiler tarikatının piri ve şeyhi ise Hz. Ali neslinden gelen Şeyh Sa'de'd-din Cibavi olduğu vurgulanmaktadır. “12. yüzyılda Şam bölgesinde teşekkül eden Sa'diyye tarikatı, Sadeddin el-Cebâvî'ye nispet edilir. 460/1068 tarihinde Mekke'de doğan Sadeddin el-Cebâvî, Kur'ân öğrenimini ve hâfızlığını babasının yanında tamamladıktan sonra bölgenin önde gelen âlimlerinden tefsir, hadis gibi ilimler tahsil etti. Bu dönemde eğitimini tamamlamak ve âlimlerle görüşmek amacıyla Yemen ve çevresi olmak üzere Irak, Şam, Kudüs, Mısır, Mağrib gibi ülkelere seyahatlerde bulundu. 493/1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü işgal etmesi üzerine, hem Kudüs'ü geri almak, hem de Bağdat ve Şam gibi şehirleri savunmak için bölgeye giden askerlerle birlikte Şam'a geldi. Kaynaklar Sadeddin el-Cebâvî'nin iyi ata bindiğini, askeri yeteneklere sahip olduğunu ve bu sebeple “Mekke'nin süvârisi” lakabıyla anıldığını kaydeder.”(Tek, 2009: 225-246).

“Şeyh Sa'de'd-din Cibâvî pirimiz nesl-i Ali

Himmetle haknümayız bize Sa'diler dinir”

G.84/5

Aşağıdaki beyitte vaizlere ve hocalara hitaben konuşan şair, kendinin sırlarına ve bildiklerine kulak vermelerini istemiştir. Sadece okunan ilmin hakikat menziline ulaşmada yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca hakikate ve nura giden yolların mürşidsiz kapalı olduğu söylenmektedir. İlim ile tasavvufun birlikte olması gerektiği dile getirilmiştir:

“Mürşidsiz olmaz ey hoca dinle Sükûti pendini

Menzil alınmaz bir kadem mesdûd imiş meydanınız”

G.133/6

2.1.2.2.4. Mürid, Talib

Aşağıda bulunan beyit ile Sükûti Efendi, kötü olarak addedilen benlik, riya, kibir ve hased gibi duyguları kalbinden sür çıkar. O zaman bu say ve gayretinle nefesine galip gelebilirsin, demektedir. Her işinde Hakkı görerek hareket et, diyerek Hakkı görerek hareket edenlere “merdan” demektedir. Hakikate talip olan insanlara bu nasihatte bulunan şair, tasavvuf yolunda devam edebilmek için bunların gerekli olduğuna ima ve işaret etmektedir. Merdan kelimesi ise iki anlamda kullanılmıştır. Her kim kötü huylarını hakikati talep etme

yolunda yenerse ve o şekilde hareket ederse tam bir erkeklik eseri göstermiş olur ve kahramanlığını ortaya koyar. Diğer anlamı ise kendisinde kötü haller bulunan kişi hakikat ve marifet uğruna o duygularını feda ederse tam bir fedailik hissi sergileyerek benliğini ve sair duyguları feda etmiş ve cömertçe davranmış olur, denmektedir:

“Sür çıkar kalbinden bunları tâlib

Sa’y idip nefsine ol bugün gâlip

Olagör her demi sen Hakka râgıp

Bu yolda anlara merdân didiler”

Mur.100/5

2.1.2.2.5. Dergâh, Tekye

Kendisini dertli ve yaralı bir derviş olarak aşağıdaki beyit ile niteleyen şair, kâmil bir mürşid ile Sa’diler dergâhına irşad edilerek devam ettiğini dile getirmektedir. Mürşid-i kâmil sayesinde dergâh-ı Sa’dilere kabulüyle birlikte dertlerinden kurtulduğuna ima ederek bu vesileyle dergâha kabul edilip devam edenlerin zamanla Sa’diler dergâhına ev sahibi olabilecek dereceye geldikleri ifade edilmektedir. Bu duygu sadece kendisinde görünen bir özellik olmadığını belki bütün Sa’dilerde bu özellik meydana geldiğini dile getirmektedir:

“Dertmend Derviş Sükûtî mürşid-i kâmil ile

Vâsıl-ı dergâh olup mihmân olan Sa’dileriz”

G.137/7

2.1.2.2.6. Tecelli

Aşağıda bulunan beyitte Cenab-ı Hakk’ın “*Ben gizli bir hazineydim mahlûkatı yarattım ki bilineyim.*” (Aclûnî, 2016). Hadis-i kutsisinden bir parça alınarak Hz. Peygamberin bu gizli ve bilinmesi gerekli olan Allah’ın esma ve sıfat dairesine ait gizli hazineden konuştuğunu ve hakikatleri beyan ettiğini ifade ediyor. Öyle ki Allah’ın isimlerinin mahlûkatta görünme şekli olan varlıkların ifade ettiği hakikatleri Hz. Peygamberin vasıtasıyla ashabına bile ayan ve olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu derin ve gizli, Allah’ın isim ve sıfat dairesini kaplayan hazinenin sahabelere aşina olması onların yüksek derecede ve mertebede olduğuna imadır:

“Küntü kenz'in mahzeninden nutk idip kıldı beyan

Cümle ashab işbu sırra oldular hep aşına”

G.1/10

Sükûtî Efendi tecelli ile alakalı aşağıdaki beyitte bizlere, kalbinden, Allah'tan gayri her nesneye ait sevgiyi silerek temizle ki hakiki yârin olan Allah oraya tecelli ederek, iman ve imandan hâsıl olan muhabbet mahiyetinde karar kılsın. Bir kalpte hâkim olan bir sevgi olur. İnsan ya nesneleri ve varlıkları sever ve o sevgiyi Allah'ın muhabbetine vesile yapar. Yâda Allah'ı sever ve varlıkları Allah'ı sevdiği için sever. Dolayısıyla Allah'a olan sevgi sayesinde varlıkları Allah hesabına sevmek meydana gelir. Böyle bir sevgi insanı Allah'a yakın kılmaya sebep olur. Bu beyitte de insan içinde Allah'a ve sevgisine dair manaların yerleşmesi için nesnelere olan muhabbetin ikinci derecede kalmasına işaret vardır. Temizlenmeyen bir gönlün semasına Hak tecelli etmez, denmektedir.

“İçin tışın silip pâk it ki nesne kalmaya aslâ

Tecelli eyleye ol dem derûnunda senin yârin”

G.205/3

2.1.2.2.7. Cezbe

Aşağıda bulunan beyitte ehl-i aşkın tasavvufta girmiş olduğu cezbenin tesirini nazara vermeye çalışan Sükûtî Efendi, o cezbe, aşk ehlinden kime gelse tıpkı dünyanın zelzelesi gibi harekete gelir ve sarsılır. Bu hususta Sa'di'lerin şiddetli cezbelere düşer olduğu nazara verilmektedir. Cezbenin olabilmesi için de aşk, olması lazımdır. İlahi aşk ile yoğrulmamış kişilerde hakiki cezbenin oluşamayacağı ifade edilmiştir. “Aşk ve cezbe tasavvufta eskiden beri kullanılan ve insanı Allah'a ulaştıran en kısa ve etkili yollardan biri olarak kabul edilir. Aşk, Allah'a karşı duyulan aşırı sevgi, cezbe ise, Allah'ın kulunu kendine doğru çekmesi demektir. Sûfîler ilahi aşkı Allah'a ulaşmak için yeterli görmezler. Allah'a ulaşabilmek için Allah'ın da kulunu kendine doğru çekmesi gerektiğini belirtirler. Onlara göre kul ancak bu şekilde Allah'a ulaşabilir. İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın ilahî cezbe olmadan hakikat ve marifete ulaşamaz.” (Enönlü, 2019: 93-109):

“Cezbe-i 'aşkı kaçan kim sunsalar bir tâlibe

Cûşa gelir misl-i dünyâ şiddet-i Sa'di'lerin”

G.265/4

2.1.2.2.8. Tecrid, Uzlet, Halvet

Sükûtî Efendi, uzlet, tecrid ve halvet manasını kesretten sıyrılıp Allah'ın birliğinde yoğunlaşmak olarak tarif eder. Kesret ve vahdet meselesine aşağıdaki beyit ile değinen şair, kesreti deniz gibi bir manada tasvir ederek sanatlı bir üslub kullanmıştır. Bizlere kesret denizinden gelen ve bize mukabil hale dönüşen dalgalara kapılmamamız gerektiği tavsiye edilmektedir. Zira dalgaların boğucu özelliği bizi de boğabilir. Bu manadan dolayı kesretten uzak durup vahdeti daima gönül gözü ile görmemiz gerektiği vurgulanmaktadır. Kesretin boğucu dalgalarından kurtulabilmek ve birlik olan vahdet dairesinde teneffüs etmenin yolu olarak da kanaat köşesine girerek insanlardan uzak kalmayı bizlere tavsiye eden Sükûtî Efendi, kesretten kurtulma metodunu bize göstermektedir. Uzlet, insanı kesret dairelerinden uzak tuttuğu için ehl-i tasavvuf tarafından tavsiye edilen ve uygulanan bir metoddur. Ehl-i hakikat zihnen kesrette meşgul olmamak için mağaralara çekilmiş ve uzleti kendilerine yar edinmişlerdir. Böylece vahdet dairesine safi ve berrak bir şekilde yönelebilmişlerdir:

“Kesret emvâcına dalma ey gönül vahdet gözet

Gir kanâ'at kuşesine dâ'ima 'uzlet gözet”

G.41/1

Halkın kalabalığından ve çokluğundan kendini tecrid ederek uzlete ve halvete nice zamanlar çekildiğini ifade eden şair, Allah'tan meded umarak dua etmektedir. Kendine vahdet ilinde daimi bir ömür ve beka istemektedir. Burada dünya ve içindekilerin çokluğundan oluşan tabakaların fani olduğunu ve yok olmaya maruz olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Sükûtî Efendi, kesretten sıyrılmayı ve vahdete mazhar olmayı dilemekte ve istemektedir. Bu beyitte “*vahdet ili*” ifadesinden de ahiret yurdu anlaşılmaktadır. Çünkü daimi bir ömür ve beka ahirete mahsus manalardır. Bu itibarla burada asıl kast edilmek istenen ahiret yurdunda beka ve devam meselesidir. Diğer husus ise insan bu dünyada da kesretten kalben sıyrılabılır ve kendi kalbi, ruhi ve duygular âleminde uzlete ve halvete girerek vahdeti bulabilir. Bu vesileyle de dünyada bir nevi beka cilvesine mazhar olabilir. İşte bu dünyada beka ve devam cilvesine nail olabilmek için de yalnızlığı seçmek gerektiği ve yalnızlık ile bu manaların insan âleminde meydana gelebileceğini veciz bir dille ifade etmiştir:

“Kesretinden işbu halkın 'uzlet itdim nice dem

Vahdet ilinde bekâ kıl 'ömr-i câvidan meded”

G.71/3

Kâinatın içindeki mahlûkatın çokluğu, ehl-i aşkın hakikatı bulmasına ve vahdete yakınlaşabilmesine perde ve mani olduğunu ancak insan kesret tabakalarını terk ettiği ve Allah'tan başka her şeyden kendini soyutladığı takdirde kendi âleminde bir sultan gibi olabileceği vurgulanmaktadır. Şair bu terk ve tecrid meselesini ve meydana gelebilmesini Allah'tan dilemekte ve istemektedir. Ehl-i aşkın vahdet ile arasındaki perde ancak Allah'tan başka herşeyden zihnen ve kalben sıyrılmak ile mümkündür:

“Berzahıdır ehl-i ‘aşkın kâ’inatın kesreti

Terk-i tecrid ‘âleminde olayım sultân medet”

G.71/4

2.1.2.2.9. Riyazet

Vahşi bir hayvanı eğitmek anlamını taşıyan riyazet kelimesi tasavvufta nefsin terbiye edilmesi anlamında kullanılmıştır. Sükûtî Efendi şiirlerinde riyazet kelimesini genellikle tasavvufi anlamında kullanmıştır.

Peygambere (SAV) daima aşk ile salât ve selam getirdiğini aşağıda bulunan beyit ile söyleyen şair, bu aşk ile salât ve selam getirmesinin sırrını yapmış olduğu riyazete bağlamaktadır. Tasavvufun esaslarından biri olan riyazet konusunun sağlam yapılması tavsiye edilmektedir. Riyazet yaparken de her halinin sevaplı olması için nefsine oruç tutturduğu ifade edilmiştir. Buradan riyazetin rahat yapılabilmesi açısından oruçlu olmanın faydası anlatılmaya çalışılmıştır. Riyazet manasının ruha verdiği rahatlığı ifade eden şair, riyazetin ibadet aşkını arttırdığını ifade etmiştir:

“Salâtıyla selamını iderdim ‘aşk ile her dem

Riyâzatım katı muhkem bu nefsim çok ider sâyim”

G.242/3

Tasavvufta daima tercih edilen ve az yemek manasında ifade edilen riyazete aşağıda bulunan beyit ile değinilerek az yemenin gönül gözünü her daim açtığını, açılan gönül gözü ile arş ve kürsünün tamamıyla seyr edilebileceği ifade edilmiştir. Velayet kapılarının ve bu vesileyle velayetten meydana gelen kerametlere sebep olan riyazetin, tasavvuftaki önemi vurgulanmıştır. Manevi âlemleri seyredebilmenin ve kerametle o âlemlere nüfuz edebilmenin ilk şartı, az yemek olduğu güzel ve veciz bir dille ifade edilmiştir. Sükûtî Efendi bu beyitte maddi bazı unsurların manevi halleri netice verdiğini anlatmak istemektedir. *“Dide-i can”* manevi bir olgu olmasına rağmen az yemek gibi maddi ve dünyevi bir manaya bağlanmıştır.

Dünyada meydana gelen her halin maddi olsun manevi olsun sebeplerinin aynı cinsten olması şart değildir. Bu beyitte de anlaşıldığı gibi manevi ve ruhani hallerin meydana gelmesi, maddi ve nefsi bazı isteklerin terk edilmesine bağlanmıştır. Sükûtî Efendi, imtihan mahalli olan şu dünya ve içindeki maddiyata dalmamız ölçüsünde maneviyat kapıları bize kapanmakta olduğunu, maddiyattan uzaklaştığımız nispetinde manevi ve ruhani âlemlere yakınlaşmamızın mümkün olabildiğini anlatmaya çalışmaktadır. Sükûtîye göre, insanın dünyaya yemek için gelmediği belki yaşamak için gerekli olan rızkı tüketmek ve israfa da kaçmadan yaşayacak kadar yemesi gerektiği, bir hakikattir. Yemek, asıl maksad değil belki yaşamı devam ettirmek ve Allah’a kulluk şartlarını yerine getirebilmek için gerekli olduğu anlaşılmaktadır:

“Az ta’âmla dide-i cân her demi olur küşâd

‘Arş-ı kürsü kıldı seyrân her cihetden bi’t-tamâm”

G.250/7

Aşağıdaki beyitte riyazetin asıl maksadı dile getirilmiştir. Riyazetten maksad, kalbi Allah’tan başka herşeyden arındararak temizlemek olduğu vurgulanmaktadır. Maddi perhiz ve riyazet, nefsi gemlemek ve günahlardan arındırmak içindir. Ayrıca riyazetin diğer bir çeşidi ise kalbi arındırmaktır. Kalbe Allah’tan ve Allah’ın sevdiklerinden başkalarının sevgisini yerleştirmemek gerektiği söylenmektedir. Maddi riyazetin ise kalbin temiz olmasına vesile olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır:

“Kendine muhkem riyâzat şol ki eyler rûz u şeb

Kalbini pâk eylemekdir mâsivâdan hep murad”

G.76/2

2.1.2.2.10. Kanaat, Sabır

Kesret ve vahdet meselesi gibi zıt manalar aşağıda bulunan beyit ile anlatılarak bizleri vahdet dairesine yönelmemiz konusunda teşvik etmekte olan şair, dünyanın kesret yeri olduğunu ve zahid olanların o çokluktan el çekerek vahdete yani tek olan Allah’a yönelmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Kesret dairesinden ayrılarak vahdet dairesine yaklaşmanın en tesirli yolu olarak da kanaat silahını kullanmak olduğunu dile getirmektedir. Uzlete yani yalnızlığa çekilerek kesretten el çekmek ve elindeki varlıklara kanaat etmekle kesretin tesirinden kurtulabileceği dile getirilmektedir.

“Kesret-i dünyâyâ bakma zâhidâ vahdet gözet

Gir kanâ’at kûşesine dâ’ima ‘uzlet gözet”

G.42/1

Gelecek ile ilgili yapılan gamın ve edilen endişelerin yersiz olduğu ve bu gam ve endişenin kalpten çıkarılması gerektiği aşağıdaki beyitte Sükûtî Efendi tarafından vurgulanmıştır. Geleceğin bize getireceklerini düşünerek endişe edeceğimize elimizdekilerin kıymetini bilerek halimize kanaat etmek gerektiği dile getirilmiştir. Kanaatin bulunmaz bir devlet olduğu ve o devlet ve servetin kıymetinin bilinmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sükûtî Efendi bize, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (SAV) *“Kanaat tükenmez bir hazinedir.”* hadisinde buyurduğu manaya uygun bir beyitle kanaatin asıl zenginlik olduğunu ifade etmiştir:

“Gam u ferdâyı hiç anma gönülden eylegil ihrâc

Kanâ’at gibi bir devlet bulunmaz pâye ol kâni”

G.179/2

Allah’tan başka herşeyin merhametsizliğini aşağıdaki beyit ile dile getiren şair, Allah’tan başka kimsenin bizlere şefkat etmediğini ifade eden şiirine nazarımızı çekmeye çalışmaktadır. Ayrıca Allah’tan başka herşeyin kendisine bin bir çile çektiğini ve kendisinin buna tahammülü olmadığını nazara vererek, Eyyub gibi sabırlı olmadığını ve bu çilelere sabır edemeyeceğini dile getirmektedir. Burada Eyyüb peygamberin ifade edilmesi Hz. Eyyüb’ün sabır kahramanı olmasından dolayıdır:

“Hiç şefkâti yok kimseye dinle Sükûtî nazmını

Sabr idemem Eyyûb-âsâ çekdirdi bana bin bir çile”

G.327/7

Kulluk vazifesinin yapılması anında lazım olan en önemli silahın sabır olduğu aşağıda bulunan beyit ile vurgulanmıştır. Sabır eden her kulun muradına nail olacağı dile getirilmiştir. Sabrın zafere ulaşmada ve dileklerimiz yerini gelmesinde lazım olan en önemli unsur olduğuna vurgu yapılmıştır. Sükûtî Efendi, kendisini bir garip ve edna kul olarak tanımladığı halde bu manadan dolayı hep sabırla hareket ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca *“garip”* ve *“edna”* ifadeleriyle tevazu gösteren şair, bu ifadelerle de okurlarına sabırlı olmanın, maksatlarının yerine gelmesinde kilit rolü oynadığını dile getirmektedir:

“İrişmiş sabırla her kul murâda işbu dehr içre

Sükûtî bir garip edna anınçün hep sabûr itdi”

G.370/5

2.1.2.2.11. Feragat

Feragatın neye ve nasıl yapılacağına dair yöntem aşağıdaki beyit ile ifade edilmiştir. Kendi gönlüne hitap eden şair, Allah’tan başka herşeyden feragat edilmesi gerektiğini ve bunun için de ehl-i beytin on iki imamından sayılan İmam Nakiye yakın olmak gerektiği vurgulanmıştır. İmam Naki sayesinde ve rehberliğinde gönlün, Allah’tan başka herşeyden el çekeceğini ve bu manayı feragat diye ifade eden şair, aslında feragatın anlamını da ifade etmiş oluyor. Feragat ise elde olandan vaz geçmek olduğuna ima ile işaret etmektedir:

“Fe ferâgat eyle ey dil mâsivadan çek elin

Kaf karib ol sen Nakiye bulmak istersen bekâ”

G.2/11

2.1.2.2.12. İhlâs

Sükûtî Efendi mensup olduğu tarikatın düsturlarından biri olan ihlâs düsturunu bu beyitte ele almıştır. Aslında bu düstur İslam’ın bir esasıdır. Allah’ın rızasını kazanmak her müminin asıl gayesidir. Müslüman olmanın önemli bir ölçüsü halis olmaktır. Tarikat yolu, İslamiyet dairesinde bir yol olduğundan şair kendilerini Allah’ın yoluna adadıklarını bu ifadelerle anlatmaya çalışmıştır. Biz öyle bir maksada ve gayeye talibiz ki o yolda evlat sevgisi veya dünyanın maddi servetleri bizi asla etkilemez. Hatta Allah’ın rızası yolunda dünyevi lezzet ve servetlerden geçtiğimiz gibi cennet ve içindeki huri gibi saadetli manalardan da geçmişiz, demektedir. Burada İhlâsın en üst mertebesi olan Allah’ın rızasını dünya ve ahiret lezzetlerinin üzerinde tutulması hakikati anlatılmaktadır:

“Hubb-ı evlâd mâl-ı Kârûn zerre gelmez gönlüme

Ülfet itmeyen cennet olsa hûr-ı likâdan geçmişiz”

G.147/5

2.1.2.2.13. Fakr

Murtaza Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte kendi döneminde gayret ehline meydan bulunamadığından yakınmaktadır. Nefs-i emareye tabi olanların çok olduğunu ve gece gündüz

yanlışlar yaptıklarına değinilmiştir. Fakr ehline gayretle yardım etmek isteyen şair, fakr ehlinin bulunduğu bir meydanın olmadığını ifade etmektedir:

“Nefs-i emmâreye tâbi ‘oldular her rûz u şeb

Ehl-i fakre gayret idem merd-i meydân bulmadım”

G.246/4

2.1.2.2.14. Keşf ü Keramet

Hız. Hüseyin’in hayat yolunda ve İşlamiyeti yaşamak konusunda kendisine rehber ve delil hükmünde olduğunu ve Hız. Muhammed’in (SAV) torunu olması sebebiyle O zatın varisi hükmündedir. Bu sırdan dolayı İşlam dini için delil ve rehber hükmündedir. Ayrıca Hız. Hüseyin’in keramet ve keşif kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Hız. Hüseyin’de bulunan özelliklerin en önde gelenlerinden biri de keramet ehli olması ve şah-ı Velayet ünvanını alan Hız. Ali’ye, keramet ve keşif hususunda açılan bir kapı hükmünde olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Keramet kaynağı olmasının bir sebebi de Allah’ın feyzine mazhar olmasıdır:

“Dal delilim şâh Hüseyin-i Kerbelâdır şüphesiz

Kef kerâmet kânı oldur mazhar-ı feyz-i Hudâ”

G.3/8

Mirac gibi büyük bir hadiseyi aşağıdaki beyit ile nazara veren Sükûtî Efendi, o hadisede cereyan eden ve özellikle tasavvuf ehlinin dile getirdiği, ruhen miraca yükselen keramet ehli insanların başında Hız. Ali gelmektedir. O büyük olayda keramet olarak orada ruhen hazır bulunan Hız. Ali, Hız. Peygambere cilve ettiği ve binlerce keramet gösterdiği ifade edilmiştir. Hız. Peygamberin cismen ve ruhen yükseldiği mirac olayının keramet olarak veli kullara da mümkün olabileceği nazara verilmeye çalışılmıştır. Miraçta keramet gösterme hadisesi, Hız. Ali’nin manen büyüklüğüne kinaye olarak zikredilmiştir:

“Azm-i Mi’râcda Habibe cilve itdi bi-hisâb

Arş-ı a’lâda nice bin kıldı kerâmet Murtazâ”

G.10/8

2.1.2.2.15. Velayet (Evliya, Asfiya)

Burada tasavvufi anlamda Hız. Ali’nin amcasının oğlu Hız. Muhammed’in nurundan kâinat ve bütün âlemler hatta Güneş ve Ay yaratılmışlar manasına işaret edilmektedir. Ayrıca

Ay ve Güneş gibi dünyamızı ışıklandıran parlak ve nurani mahlûkların nurunu ve ışığını o mübarek zat olan Hz. Muhammed'den (SAV) aldıklarına telmih vardır:

“İbn-i amm-ı Murtazânın nûrudur bu şems ü mâh

Vech-i nûrun zerresinden geldi yüz bin evliyâ”

G.1/6

Asfiya manasına aşağıda bulunan beyit ile işaret eden şair, onların meclisine dâhil edilmeyi Hak'tan dilemektedir. Ayrıca bu beyitte asfiyanın mahiyetine de işaret bulunmaktadır. Sükûtî Efendi'nin bu beytinde asfiyalar manen yükselmiş, akılla hareket eden, eşyayı ve Allah'ın kelamını aklen tetkik edebilen ve hakikatlerin özünü çıkaran evliyalar hükmünde oldukları anlatılmaya çalışılmıştır. Şair onlar gibi olmayı Allah'tan dilemektedir. Asfiyalar gibi her şeyin manasını tetkik edebilen ve hakikat özünü oradan çıkarabilen kullar olmayı isteyen şair o hakikatlerin incilerinin kalbine saçılmasını niyaz etmektedir. İdrak edilen manaların ve hakikatlerin kıymetli taşlara teşbih edilmesi ile de edebi bir sanat uygulanmıştır:

“Asfiyâlar bezmine dâhil idegör her demi

Cevher-i ma'nâ hakâik dürlerin kalbime saç”

G.50/4

H. Muhammed'in varlığı ve peygamberliği, bütün peygamberlere ve velilere gayret verdiği aşağıdaki beyitte söylenmektedir. Burada bir sırra işaret bulunmaktadır. Bütün peygamberler H. Muhammed'den önce gelmiş olmalarına rağmen onların da H. Muhammed'den dolayı gayrete geldiği vurgulanmaktadır. Sanki bütün peygamberler onun gelmesi için gayret ederek ona zemin hazırlamış ve bütün veliler onun ifade ettiği hakikatleri uygulamış ve bütün âleme yaymıştır:

“Nebilerle veliler cümlesi hem

Kim sende buldular gayret Muhammed”

G.68/5

Velayetin farklı mertebeleri olduğu tasavvuf ehline bilinmektedir. Aşağıya alınan dörtlükte kırklar ve yediler ile ifade edilen velayetin iki mertebesine değinilmiştir. Şair kırklar ve yedilerden olan velilere nasihatte bulunmaları için niyazda bulundum, diye ifade etmektedir. Burada ifade edilen niyaz kelimesi Allah'a yapılan tazarru ve dua anlamında değildir. Çünkü tazarru ve niyaz, dua ve yakarış ancak Allah'a yapılır. Şiirlerinden de anlaşıldığı üzere bu

manayı bir birinden ayırabilecek bir şair olan Sükûtî Efendi, bu kelimeyi kırklar ve yedilerden nasihat bekleme anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Kırklar ve yedilerin tavsiyeleri ise tasavvuf mensuplarının kervanından ayrılmaması yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan niyaz üzerine Şah-ı velayet olan Ali'nin sesinin ve sözlerinin kendi can kulağına manen eriştiği ve mensup olduğu tarikatın dergâhına gelip oturmasını ve oraya devam edenlere ev sahipliği yapması hususu tavsiye edilmiştir. Burada kulak unsuruna da değinilerek maddi kulağımız nasıl ki sesleri duyuyor ve anlayabiliyorsa, can kulağımız denilen ruhumuzun ve kalbimizin duyabildiği manevi sesler olabileceği ifade edilerek sanatlı bir üslup kullanılmıştır:

“Kırklar yedilere itdim niyâzı

Katârdan ayrılma ey cân didiler

Sem-i câna irdi şahun âvâzı

Dergâha gelip ol mihmân didiler”

Mur.100/1

Ehl-i beytten olan Şah Muhammed Taki 'nin velayette bir makam olarak ad edilen kırklar makamının şahı ve serdarı olduğu aşağıdaki beyitte ifade edilmiştir. Muhammed Taki'nin mutlak bir kutup olduğuna ve o kırkların başındaki zat olarak onları yönlendirdiğine inanmakta olan şair, kendisinin ise böyle bir zatın abdalı olduğunu nazara vermektedir. Buradan bazı velilerin bazı özellikleri olduğunu ve Allah tarafından verilen o özelliklerin ve kendilerindeki kabiliyetlerin gereği olarak farklı velayet yollarında ve makamlarında bulunabileceklerine ima vardır. Bu tür velayet yollarının başında ve serdarı olarak da ehl-i beytin kahraman mensuplarının çoklukla bulunabileceğine ima ve işaret edilmektedir:

“Kırkların serdârı olmuş ol Muhammed Şâh Taki

Ol güruhun kutb-ı mutlak biriyâ abdâliyım”

G.247/8

Müminin kalbine dokunmanın ve müminlerin kalbini hoşnut etmenin önemi aşağıdaki beyit ile vurgulanmıştır. Burada hedef olarak ifade edilen kitle, evliyalar zümresidir. Allah'ın veli kullarının içinden kurtulaşa eren kişilerin müminlerin kalbine dokunan ve müminleri memnun edenler olduğu dile getirilmeye çalışılmıştır. Burada velileri sınıflandırma vardır. Çünkü veli zaten kurtuluşa eren kişiler olduğuna göre buradaki “zümre-i naci” olarak ifade edilen zümrenin mertebeye daha yüksek olduklarına ve amellerinin sevaplarının daha ziyade

olacağına işaret bulunmaktadır. Ayrıca amellerin içinde en hayırlısının müminleri mesrur etmek ve kalplerini kazanmak olduğu anlaşılmaktadır:

“Olur kim mü’minin kalbin ziyâret eyleye her dem

Gürûh-ı evliya içre bulardır zümre-i nâci”

G.361/4

2.1.2.2.16. Hayret

İlahi aşkın son mertebesine dikkatimizi aşağıda bulunan beyit ile çeken Sükûtî Efendi, aşkın bu mertebesine gelenlerde mecazi aşk manası olamayacağı ve sevende de sevilende de görülen cemal, güzellik ve aşk manasının hepsi Allah’ın tecellisiyle ve Allah’a ayine olmamızla mümkün olduğuna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla görünen her şey Allah’tan geldiğine göre o zaman seveninde sevdiği yine Allah olur, manasını anlatmaya çalışmaktadır. Bu manadan dolayı âşıkların yapmış olduğu naz ve niyazın gereksiz olduğu vurgulanarak bu durumun aşk ehlini hayrete düşürdüğü vurgulanmıştır. Hayreti gerektiren şeyin her şeyde görünen Allah’ın isimleri ve nakışlarının olmasıdır. Bu sırdan dolayı iman nazarıyla bakılarak yapılan hayret, ibadet hükmünde olabileceği anlatılmaktadır:

“Seven oldur sevilen ol nedir bu nâz niyâz

‘Âşıkların saldı hemân hayrete bu sitâde”

G.310/3

2.1.2.2.17. Ezel, Kıdem

Gizli bir hazine hükmünde olan Allah’ın esma ve sıfatları aşağıdaki beyitte “*kenz-i mahfi*” olarak tanımlanmıştır. Ezel ve kıdem, Allah’a mahsus bir sıfattır. Allah ezeli olduğundan dolayı gizli bir hazine olduğuna işaret edilmektedir. Gizli bir hazine olan Allah’ın esma ve sıfatlarının tecellilerini insanoğluna açıklayarak tanıttıran ve bildiren Hz. Ahmed’dir (SAV). Bu gizli hazinenin hakikatlerini en evvel öğrenen ise sahabeler olduğu ifade edilmiştir. Açıklanan o gizli hazinenin sırlarının Hz. Ahmed tarafından açıklanması ve beyan edilmesi ise bize Allah’ın bir ihsanı olduğu dile getirilmektedir:

“Kenz-i mahfiken ezel Ahmed gelip itdi beyân

Ashâblara gösterdi ol ondan bize ihsân imiş”

G.152/2

2.1.2.2.18. Bezm-i Elest

Aşağıda bulunan beyitte “bezm-i elest” diye tabir edilen ezelde meydana gelmiş ruhani bir hadiseye işaret edilmiştir. İskender pala Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğünde bu ruhani meclis ile ilgili: “Bezm-i elest dinî-tasavvufî edebiyatta bazan yalnızca “elest” şeklinde geçer ve “bezm-i ezel” olarak da bilinir. Bezm-i elest terkibi kelime oyunları, edebî sanatlar, vezin ve kafiye endişesi vb. sebeplerle şiirde “bezm-i cân”, “kālû belâ” gibi çeşitli tamlama ve tabirler halinde de kullanılmıştır. Allah ile ruhlar arasındaki en eski meclisi ifade eden bu terkinin yerine “belâ ahdi” (belî ahdi) şeklinin kullanıldığına da rastlanır.” demektedir. (Pala, 1989: 153). Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte bezm-i ezel ile ilgili malumatımızın çok küçük olduğunu ve bilinmediğini ama Murtaza olan Ali’nin bezm-i elest ile ilgili hakikatleri ifşa ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca âlemin özü olan cevherin (atom maddesinin) küçüklüğüne ima ve işaret bulunmaktadır. Hz. Ali’nin ilmi mertebesinin yüksekliğinin hatta velayetinin kuvvetinin ta ezel meclisine kadar sirayet ettiği vurgulanmaktadır:

“Nokta bir cevher hakâyık ketm iken bezm-i ezel

İtdi ifşâ sırrını hem ol Aliyyü’l-Murtazâ”

G.1/11

Bezm-i eleste Hakka olan iman ve ikrarı aşağıdaki beyitte bizlere hatırlatan şair, kalbin o mecliste yapmış olduğu tasdikten meydana gelen zevk ile zevklendiğini, o hakikat denizinin bir yudumunu içerek feraha kavuştuğunu ifade etmektedir. Allah’a ve birliğine tasdik ve ikrar ile kabulün günü olan bezm-i elesti hatırlatan şair, o gün iman edenlerin dünya imtihanında da rahat olacaklarına ima etmiştir. İçmek maddi bir fiil olmasına rağmen manevi zevkleri içmek olarak tabir etmek sanatlı bir ifadedir:

“Zevkyâb olmuş şu dil ki cür’asından nûş ider

Rûz-ı bezm-i tâ elestden içenin hâli ferâh”

G.60/2

Şeyhinin bezm-i ezelde bile kendisini yalnız bırakmadığını ifade eden şair, bunu bir tasavvufî düşünce olarak aşağıdaki beyitte ortaya koymaktadır. Ezel meclisinde sucu olarak nitelendirilen şeyhinin baş döndürücü bir içeceği, cam bir kabda kendisine içirdiği vurgulanmaktadır. Kendisinin fakir bir kemter kul olduğunu vurgulayan şair, şeyhinin ona manen himmet ederek o kadehte o güzel içeceği içirdiğini dile getirmiştir. Bu içeceğin sarhoş edici özelliği kendisini mest ettiğini dile getiren şair, şeyhini sakaya, şeyhinin manen verdiği

feyzi ve yardımı ise sarhoş edici hamra teşbih ederek sanatlı bir üslup kullanmıştır. Ayrıca şair bezm-i ezeldaki misakı hatırlatarak buradaki inanışların ve tutumların o ezel meclisinde şekillendiğine olan inancını vurgulamıştır:

“Ol sakâhüm hamrını Derviş Sükûtî kemtere

Sundular bezm-i ezelde bir câm ile mestân ider şeyh”

G.65/5

Besm-i eleste cerayan etmiş bir hadiseye aşağıda bulunan beyit ile atıfta bulunularak aşk şarabının orada içildiğine vurgu yapılmaktadır. Bezm-i eleste olan manevi ve ruhani bir hadiseyi anlamamız maksadıyla somut örneklerle o ezeli hadiseyi ifade eden şair, tasavvufun müşidlerini sakilere, verdikleri aşk manasını da badeye teşbih ederek anlatmıştır. Elest meclisinde şeyhlerin aşk şarabını bir cam kadehde sunduklarını ve o badenin bir yudumunun bile insanı mest etmeye yettiği vurgulanmıştır. Bu beyitte şair bize bu zamanda aşk ile tasavvufta devam edenlerin o zamanda yani bezm-i eleste badeden bir yudum içenlerin olduğuna gizli bir ima ile işaret etmektedir:

“Evvel bezm-i eleste sâkiler sundu o dem bir câm tolu

Cür’asından ol bâdenin her kim içer mestân imiş”

G.158/4

Sükûtî Efendi, velayet ve hakikat yollarında cereyan eden olaylara aşağıdaki dörtlükte değinerek şariat babını ve açanlarını, tarikat yollarını ve abad edenlerini, hakikat rahını ve müşidlerini ruhen ezelde gördüğünü ve dünyaya öylece geldiğini dile getirmektedir. Burada velayetin kerametine değinerek veli olanların bazılarının ervah-ı ezelden gelecekte cereyan edecek hadiselerden bilgilerinin olabileceğine işaret edilmiştir. Bu manaya da velayet ehli olanların zaman kavramının dışına Allah’ın izni ve müsaadesiyle çıkarak zamanın üstünde bir makamda kerametle olayları gördüklerine ima vardır. Ayrıca kendisinin İslamiyet dairesi içindeki hadiselerle alakadar olduğuna ima vardır:

“Şeri’at bâbını itdiler küşâd

Tarikat yolların kıldılar âbâd

Hakikat râhında kim olur irşâd

Ervâh-ı ezelden gördüm de geldim”

Mur.239/3

2.1.2.2.19. Cevher, Araz

Allah'ın her şeyi yarattığı ve var edip yok edenin Allah olduğu aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır. Varlıkların mahiyetlerine özünün mührünü vurduğunu ve dükkân diye tabir edilen varlıkları cevheri ile süslendirdiği vurgulanmaktadır. Burada varlıkların madde ve manasını birbirinden ayıran şair, maddesinin araz yani sonradan yaratıldığına, manasının ise cevher yani Allah'ın tecellisi ile varlıklar üzerinde görünen Allah'ın isimlerinin hakikatleri olduğuna değinilmiştir. Dünyanın mahiyetinde bulunan geçicilik ve fanilik hakikatleri gerçekleştiği halde cevheri yok olmayıp ebedi âlemde devam edeceğine vurgu yapılmıştır:

“Gerçi odur viren alan pâzâr içinde

Urdu cevâhir zinetini her bir dükkâne”

G.312/2

2.1.2.2.20. Vahdet, Kesret

Dünya ve içindeki her şeyin kesret manasında olduğu aşağıdaki beyitte ifade edilmiştir. Dünya ve dünyevi her şey yani kesret, vahdete bir perde olarak nitelendirilmiştir. Perdeye teşbih edilen kesretin, vahdete perde olduğu dile getirilmiştir. İşte bu berzahıtan kurtulup Vahdete yol bulanların irfan ehli oldukları ifade edilmiştir. Sa'dilerin bu irfan ehli olanlardan olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla kesret dairesinden ve berzahından geçmenin, Vahdete yol bulup hakikate ermenin yolu ve dairesi Sa'dilerin yolu ve dairesidir, manası bulunmaktadır:

“Mülk-ü kesret berzahından halâs olmuş bu dem

Vahdete yol bulmuş ol ‘irfân olan Sa’dileriz”

G.137/5

Bu dünya yaşamından hakiki olarak zevk alabilmenin, ruhani ve kalbi eğlenmeye ulaşmanın yolu kesret dairesinde iken vahdet dairesine yaklaşmak ile ve o daireye bakabilmekle mümkün olduğu aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir. Kesrette iken vahdete bakabilen eğer aşk mertebesine vasıl olmuşsa işte hakiki lezzet alanlar onlar olduğu vurgulanmıştır. Aşk ile ihvanlar arasında tesis olunan muhabbet halkası ile de kesretten sıyrılabilineceği ve vahdeti görebilecekleri dile getirilmektedir:

“Kesrette vahdet bulmuşuz zevk ile ‘işret kılmışız

‘Aşkla lezzet bulmuşuz her dembedem ihvânımız”

G.145/8

Allah’ın yaratmasıyla bu fena ve kesret diyarına gönderildik. Allah’ın vahidiyet saltanatının tecellisi ile meydana gelen varlıklar, imtihan sırrından dolayı kesret âleminde hayat geçirirler. Allah, dünya hayatı içine, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, hayır ve şer gibi zıt manaları koyarak bizleri imtihana tabi tutmuştur. Aslında insanın kendisi de kesretten teşekkül eden bir mahlûktur. Unsurlardan ve elementlerden terkip edilmiş bir varlıktır. Allah vahid, biz ise kesir varlıklarız. Kesret içinde vahdeti görmek ve görebilmek ise bizim asli görevimizdir. Maddi ve kesafeti olan her varlık terkip neticesinde oluşmuştur. Dolayısıyla insan kesret içinde ancak Allah’ın varlığında fena bulur ve yok olursa o zaman vahdeti bulabilir. Şair bu beyitte bu sırra ve manaya işaret ederek, bu kesret dairesinde sergerden gezerken Allah’ın vahdetine ulaşabilmek ve hakikatini anlayabilmek büyük bir saadet olduğuna işaret etmektedir:

“Gelip vahdet diyârından bu kesrette fenâ bulduk

Gezerken zâr-ı sergerdân hele bir rehümâ bulduk”

G.192/1

Fani dünyadan geçerek bir mülk âlemine erişmemizi aşağıdaki beyitte tavsiye eden şair, Allah’ın vahdet dairesine geçerek bir hakiki dildarı bul, demektedir. Bütün varlıkların vahdetten geldiği düşünüldüğüne göre varlıkların güzelliği bu kadar çok iken varlıkların yaratıcısı Vahid-i Ehad’in güzelliği elbette tarif edilemez. Madem vahdet dairesi bu fena ve fani âlem ve âlemin içindeki varlıklardan daha güzel ve üstündür, o halde biz bütün kuvvetimizle fani dünyadan ve fanilerden elimizi kalben çekip bir baki âlemin mülkünü elde etmek için çalışmalıyız. Vahdet dairesinin ebedi mülküne erişmek için de fani dünyanın mülkünden el çekmek gerektiğine işaret edilmektedir:

“Geçip bu fâni dünyadan iriş bir ‘âlem-i mülke

Bekâ-yı vahdete irgör bulasın sen de dildârın”

G.205/2

Kesretten elini çekenlerin kuru kavgalara tenezzül etmediklerini aşağıdaki beyitte söyleyen şair, vahdet dairesinde teneffüs edenlerin Hakkı bularak o nimet ile zevklendikleri dile getirilmiştir. Vahdet dairesine ulaşmanın varlıkların manasını ve hakikatini anlamak demek

olduğunu ve böylece her şeyin geçici ve kararsız olduğunu, bu sırdan dolayı kesret dairesindeki mahlûklardan ve bütün manalardan el çekilerek o yolda kavga etmedikleri dile getirilmektedir. Kesretten sıyrılmak demek, kalbi sadece Hakk’a bağlamak demek olduğundan kalp sadece bir şey için atar ve böylece kalbin yorulması mümkün olmaz. Manen hastalanmasının mümkün olmadığı için selametle Hakk’a yürür ve saadete ulaşır:

“Bular vahdetde her dâ’im iderler zevkini Hakla

Bu kesretten elin çekmiş niderler kuru ğavğâyı”

G.359/3

2.1.2.2.21. Fena, Beka

Tasavvuf yolunda muhabbet ateşinin harlanması ve vücuda gelmesi esastır. Şair, muhabbet ateşinin vücuduna salındığını ve kendisini yaktığını aşağıda ifade etmektedir. Bu âlemde sonsuzluğun sırrına erebilmek için fena meclisine girip, o fena dergâhında erimek gerektiği vurgulanmıştır. İnsan için en yüksek maksatlardan biri sonsuzluğun sırrına erebilmektir. Bekaya erebilmek için de fena bulmak şarttır. Fena bulmak için de muhabbet ateşi ile tutuşmak ve yanmak gereklidir. Dolayısıyla tasavvufta ulaşılmak istenen şeyhinde fani olmak, daha sonra peygamberimizin şahsında fani olmak ve en nihayetinde Allah’a her şeyini adanmak manasında fani olmak ile yüksek makamlara çıkmak gerekli olduğu veciz bir şekilde vurgulanmıştır. Sa’dilerin fenadan bekaya intikal ettikleri dile getirilmiştir:

“Muhabbet âteşi saldı vücûdum eyledi ihrâk

Fenâ bezminde mahv olup bu ‘âlemde bekâ bulduk”

G.192/3

2.1.2.2.22. Hakikat

Hakikatın özüne aşağıda değinen şair, hakikatın ince bir sırda dayandığını, bu manadan dolayı fetvaya sığmadığını nazara vermektedir. Ayrıca âşık olanların bu sırda hayran olduğunu ve insani duyguları olmayanların bu sırrı fark edemeyeceği nazara verilmektedir. Burada hayvan ifadesiyle sadece maddi gözle ve akılla hakikate bakanların hakikatı göremeyeceği ama manevi göz olan kalp ve basiret gözüyle hakikate bakılırsa ancak hakikatın sırrına vakıf olunabileceği vurgulanmıştır:

“Fetvâya sığmaz bir yoldur hakikât sırrı incedir

‘Âşıklar bunda hayrândır fark idemez hayvânımız”

G.135/4

Sükûtî Efendi’nin aşağıdaki dizelerinden kendisinin ne derece hamiyetli ve fedakâr bir insan olduğunu anlamaktayız. Açıkladığı tarikat ve hakikat sırlarını insanlara ulaştırmayı ve onları irşad ederek hakka ve kakikate yöneltmeyi bir vazife bilmesi kendisinin hamiyetli ve gayretli birisi olduğunu açıkça göstermektedir. İnsanların cahil kalmaması için hem gayret etmiş ve hem de Allah’a yakarıшта bulunmuştur. Buradan ayrıca Sükûtî Efendi’nin hakikat ve tarikat ilmine vakıf olduğunu da anlamaktayız. Tarikatın usul ve erkânlarını, hakikatın rûkûn ve esaslarını devrinin insanların istifadesi için ortaya koymuştur:

“Tarikatdan hakikatdan nice esrâr fâş itdim

Tecâhül kalmasın yâ Rab bu devrin bunda insânı”

G.339/3

Hakikat ilminin ehemmiyetine aşağıdaki beyit ile değinen şair, bu ilme vasıl olanların dünyaya önem vermediklerini ve Allah’tan başka varlıklara iltifat etmediklerini ifade etmektedir. Masivaya iltifat etmemenin neticesi olarak da ilahi aşka vasıl olunabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır. Eşya ve varlıkların haikatini bilmenin ve anlamının büyük bir merteye olduğunu ve o merteye sayesinde Allah’a hakkıyla yönelmenin mümkün olduğu ve olabileceği bu beyitten anlaşılmaktadır. Şair burada hakikat ilminin Allah aşkını bulmaya vesile olduğunu dile getirmeye çalışmaktadır:

“Hakikât ‘ilmine ‘ârîf olan neyler bu dünyâyı

Sivâyı iltifat itmez bular da ‘aşk-ı Mevlâyı”

G.359/1

2.1.2.2.23. Batın, Zahir

Aşağıda bulunan beyitte zahir ve batın meselesi, ehl-i beytin bazı imamlarının özellikleri nazara verilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Zahir ve batın, aslında Allah’ın sıfatları olarak da bilinmektedir. Allah, zahir olduğu gibi batındır da. Herşeyin evveli ve ahiri Allah’ın elinde olduğu gibi herşeyin batını ve zahiri de Allah’ın kudret elindedir. Murtaza Sükûtî Efendi, ehl-i beytin imamlarından Naki’nin batın ilmine vakıf olduğunu ve Asker ünvanlı diğer imamın ise Allah’ın *“Gizli bir hazineydim bilinmek istedim onun için mahlûkatı yarattım.”* Hads-i

kudsisine mazhar olarak her şeyin zahirinden Allah’a giden yolu bulduğunu ve hakikate erdiğini dile getirmektedir.

“İlm-i batında Nakidir mazhar-ı sırrı ‘azim

Asker olmuş küntü kenzin vâkıfı zâhir nümâyız biz”

G.138/8

2.1.2.2.24. Masiva

Masiva Allah’tan gayrı her şeyi ifade eden bir kelimedir. Bu manaya bağlı olarak dünya ve ahiret âlemlerinin bütünü olarak da ifade edebiliriz.

Masiva ile asla kalben bağdaşmadığını aşağıdaki beyitte söyleyen şair, bu uğurda nefislerini okşayacak ve doyuracak hiçbir gıdayı vermediklerini hatta nefisleri öldürmek maksadıyla nefislerin hoşlanmayacağı zehirlerden içirdiklerini ifade etmektedir. Tasavvufun gayelerinden biri de müridlerinin nefis ile mücadele ederek nefsi öldürmeleridir. Murtaza Efendi bu beyitte mensup oldukları tarikatın metotlarından birinin de nefis ile mücadele ederek galebe çalmaktır manasını nazarımıza vermektedir:

“Gerçi bizde yokdur aslâ mâsivanın ülfeti

Nân yerine nefsimizin katline virdik zehir”

G.90/3

2.1.2.2.25. Nefs

Sükûtî Efendi şiirlerinde nefsin istek ve arzularından şikâyet etmiş ve nefsi düşman olarak görmektedir. Bütün kötü huyların ve davranışların nefisten geldiğini dile getirmektedir. Nefis ile gönlünün sürekli savaş halinde olduğunu ifade etmektedir.

Aşağıda bulunan beyit ile vücut bir şehre teşbih edilmiş ve kapalı istiare yoluyla edebi bir sanat kullanılmıştır. Ayrıca nefis asker veyahut bir orduya benzetilerek yine sanatlı bir üslup kullanılmıştır. Nefis, vücut şehrini istila eden düşman askerlerine teşbih edilerek vücut şehrini askerler istila etmiş, denmektedir. O askerleri kalp evinden çıkarmadığın takdirde teninin harap edileceği vurgulanmaktadır. Burada kalbin bir eve benzetilmesi de ayrıca bir edebi sanat olmakla beraber kalbin maddi vücudumuza yaptığı hayati hizmet ne kadar önemli ise maneviyatımıza da ondan ziyade hizmeti olduğu söylenmektedir. Bu sanatlı ifadelerle şair aslında okurlarını ve müridlerini bir nevi irşad ederek nefsin hücumlarından kurtulmanın

insanın iradesine bağı olduğunu söylemekte ve bunun mümkün olduğuna ima ve işaret etmektedir:

*“Leşker-i nefis kaplamışdır bu vücûdun şehrini
Sür çıkar gel kalp evinden olmaya tenin harâb”*

G.24/2

Aşağıdaki beyitte kin, kibir gibi kötü huyların riya ehli insanların özellikleri olduğunu, bazılarının ilimlerini büyüklük vasıtası ederek mağrurlandıkları ifade edilmektedir. Bu kinin ve kibrin kaynağının da nefs-i emmare olduğu vurgulanmaktadır. Her kim nefsinin bu isteklerine ve dürtülerine tabi olursa da cehennem ateşinden kurtuluşunun olmayacağı ifade edilmiştir. Tasavvuf yönünden bakıldığında ise şair, bir metodu mensup oldukları tarikatın müridlerine öğretmekte olduğu anlaşılmaktadır. Müritlerine nefs-i emmarenin isteklerine ve arzularına kapılmamaları gerektiği ima edilerek bu vesileyle cehennem ateşinden kurtulabileceği gösterilmektedir:

*“Kin kibir ehl-i riyâdır ilmiyle mağrûrlanır
Nefs-i emmâreye tâbi olmadı nârdan âzâd”*

G.79/3

Gönül bir şehre teşbih edilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Gönül şehrinin kötü fikir ve riya ile yıkıldığı ifade edilmektedir. Bu halinden dolayı kötü nefsin kendisini köle eylediğini ve bir belaya düştüğünü Resulullah efendimize şekva suretinde ifade etmektedir. Halini peygamberimize arz eden şair O’ndan meded beklemektedir:

*“Harâb oldu gönül şehri bu bed fikrim riyâ ile
Zebûn eyler beni bed nefis belâdır ya Resulallah”*

G.305/7

2.1.2.2.26. Gurur, Riya, Kin, Kibir, Benlik, Hased, Ucb ve Kötü Duygular

Şair 305. Gazelin 7. beytinde nefsin bazı askerlerinin vücudumuzu istila ettiklerini söylemektedir. Aşağıdaki beyitte ise o askerlerden altısını dile getirerek bu altı duygunun nefsin emrinde olup bizlere zarar veren kötü duygular olduğu ifade edilmiştir. Bunlar kin, kibir, benlik, hased, ucb ve riya’dır. Bu altı duyguyu insana yönelik altı yöne teşbih etmiştir. Bu şekilde edebi bir sanatı icra eden şair, ön, arka, sağ, sol, üst ve alt olmak üzere bu duyguların bu altı yönden

hücum ettiğini söylemektedir. Bunların her tarafını sarmasından meydana gelen durumdan dolayı kendisine manevi kapıların açılmayacağı söylenmektedir:

“Kin kibir benlik hased hem dahi ucub ie riya

Şeş cihâtin bende çekmiş feth olunmaz sana bâb”

G.24/3

Kalbin kötü duygulardan dolayı sürekli sıkıntı çektiğini aşağıdaki beyitte vurgulayan şair, o duyguların da ucub, riya, hased, kin ve kibir olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu Allah’a niyaz suretinde dile getiren Sükûtî Efendi bu duyguların bütün iç âlemini kapladığını dile getirmiştir. Kalbin hayatı ve rahatı güzel huylar ve güzel duygular ile mümkündür. Aksi durumda ise kötü duygular insana zarar verir:

“Bu kalbim hep meşakkatde ucub riya ile her dem

Hasedle kin kibir memlû derûnumda bugün yâ Rab”

G.28/3

Ucub, riya, kibir, kin ve hased gibi kötü duyguların kendisine zarar verdiğini aşağıdaki beyitte ifade eden şair, gönlü bir şehre teşbih ederek edebi bir sanatı icra etmiştir. Kötü duygular, tahripkâr düşmanlara benzetilmiştir. Bu düşmanların gönül şehrini harab ettiğini ifade etmektedir. Hatta bu kötü duyguların iç âlemini murdar ederek lekelediği vurgulanmaktadır:

“Bu bendeki ucub riya gönül şehrin harâb itdi

Kibirle kin derûnumda hased murdâr olur ba’is”

G.49/2

Şairin aşağıda “*Hâke yeksan*” olmaktan kast ettiği tevazu duygusudur. Toprağın bir özelliği de insanların ayaklarının altında olması ile tevazu duygusuna benzetilmesidir. Dolayısıyla mütevazı olan insanlar toprağa benzetilmektedir. Mütevazı olmaya en büyük engel insandaki emmare olan nefistir. Ayrıca şeytanın Hz. Âdem’e secde etmemesinin sebebinin de şeytanda bulunan kibir duygusu olduğuna bir telmih ve işaret vardır. Bazı insanların kibirleri adeta bütün cihanı kaplamış halde olduğunu ve bu kibirden dolayı şeytana bile reis oldukları ifade edilmeye çalışılmıştır. Tevazu hasletinin katili emmare olan nefis olduğu gibi şeytandan bile daha aşağı mertebelere düşüren duygunun kibir olduğu dile getirilmeye çalışılmıştır:

“Hâke yeksân olmağa koymaz ânu emmâre nefs

Kibriyle tutmuş cihânı şeytâna olmuşdur re’is”

G.150/3

2.1.2.2.27. *Terk*

Kurtuluşa ermek isteyenlerin dünyayı terk etmesi gerektiği ve bu vesileyle kurtuluşa erişebileceği aşağıda vurgulanmıştır. Kurtuluşa ermek ve dünyayı gerçekten terk edebilmek için de nefsin isteklerine ve arzularına fırsat verilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. “*Sür kademini*” sözüyle de insanların şatafatlı ve süslü hayatından hızlıca geçerek, onlara aldanmamak gerektiği dile getirilmektedir:

“Tâlibâ dünyayı terk it bulmak istersen halâs

Nefsine hiç virme fırsat sür kademin devr-i nâs”

G.163/1

Sükûtî Efendi, zamanın kendine getirdiği dünyevi bütün mal ve mülk manasına iltifatı olmadığını ve gönlünden mal ve mülk sevgisini çıkardığını aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir. Bu sırdan dolayı dünyevi olan ve nefse hitap eden her şeyi terk ettiğini dile getirmektedir. Tasavvuf yolunda ilerlemenin şartı olan terk manasının aslında bütün Müslümanlar için de geçerli olması gerektiğine ima ve işaret vardır. Burada ayrıca dünyevi mal, mülk ve ikbalin, kalpten çıkarılmasına ve kalben terk edilmesine de işaret edilmektedir. Çünkü hayatımızın devam etmesi ve dünya hayatının bekası için hem çalışmak ve hem de üretmek gerektiğini müdakkik ve akl-ı selim her Müslüman bilmektedir. İşte bu manadan dolayı Sükûtî Efendi mal ve mülkün gönlünden çıkarılmasını ve kalben terk edilmesini söylerken fiilen terk manası anlaşılmamalıdır:

“İltifâtım dehre yoktur gönlümüzde zerrece

Neyleyem ben mâl ü mülkü eyledim dünyâyı terk”

G.204/3

Zahid olanların bir sırrı bilemedikleri ve bu esrarı bilmeyenlerin gözleri hakikate kör oldukları için nurları göremedikleri aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır. O sır ise kalben dünya ve içindekileri terk etmektir. Dünya ve içindekilerden terk edilecek en önemli şeyin sevdiğinden vazgeçmek olduğu vurgulanmaktadır. Sevdiğinden derken maddi terkten öte manevi ve uhrevi makamların ve mertebelerin terk edilmesi gerektiğine ima ve işaret edilmektedir. Zahidler,

takva ile dünya ve masiva adına ne varsa ahiret için terk ederler ama şair bu fedakârlıktan öte uhrevi ve manevi hazları, zevkleri ve makamları terk edince Allah'ın sırrına erişilebileceğini vurgulamaya çalışmıştır. Demek ki maddi ve manevi, kalbi ve bedeni, ruhi ve nefsi bütün terkleri başaran bir zahid, o zaman yüksek bir mertebeye erişebilir. Bu yüksek merteye ise maddi ve manevi hiçbir şey temenni etmeden sadece ve sadece Allah'ın rızasında erimek ve o rızaya nail olmakla mümkündür:

“Zâhid bilmez bu esrarı çeşm-i a'mâ yok envârı

Terk olmadan gönül vârı nice erir sübhanına”

G.332/3

2.1.2.2.28. Vird, Zikir

Kalp gözünün zikir gibi ibadetlerle açıldığı aşağıda vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed'in zikir ile kalbin açılacağını söylemesi buna delildir. Kalp açıldığı takdirde açılan o kalp gözü ile manevi âlemlerde bulunan arş ve kürsiyi görür ve müşahede edersin. Gönül gözünün açılması olayı bir tasavvufi unsurdur. Tasavvufta kalben yapılan zikir ile kalbin tasfiye edilerek arındırılması neticesinde gönül gözü açılacağına inanılmaktadır. Şair burada kalp gözünü maddi gözümüze teşbih ederek edebi bir sanat kullanmıştır. Nasıl ki gözlerimizle maddi âlemi yani renkleri ve şekilleri görürüz aynen öylede arş, kürsi gibi manevi âlemlerin görülebilmesi ise kalp gözünün açık olmasına bağlıdır:

“Zikrile kalb açılmış çünki dedi Mustafâ

Seyr idersin ol zamanlar arşı kürsi bunda hep”

G.22/4

İnsana ait duygulardan olan ve kötü olarak nitelendirilen hased, kin ve kibir gibi kötü manaların kalbe alınmaması gerektiği aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır. Şayet bunların kalbine girmesini istemiyorsan veya girmişse çıkmasını istiyorsan seher vaktinde Allah'ı zikret. Zikir manası insanın iç âlemini temizleyen en önemli sebep olduğu dile getirilmektedir:

“Hasedle kin kibir mezmûm dühûl etme bu kalbine

Derûnu pâk ider mutlak seherlerde Hak zikir it”

G.40/5

Aşağıdaki beyitte müridlerine bir uyarı manası bulunmaktadır. Sakın gaflete düşmeyin ve her sabah vaktinde zikir meclisinde bulunun ki kurtuluşa eresiniz. Burada şair mensubu

olduğu tasavvuf mesleğinin usul ve esaslarından birini nazara vererek nasıl ve ne suretle zikir edileceği öğretilmektedir. Dolayısıyla tasavvuf mesleği noktasından talebelerini irşad etmiştir:

“Gaflət üzre olma talib aç gözün her dem sabâh

Hânkâh-ı zikre gel gir bulmak istersen felâh”

G.62/1

Aşağıda bulunan beyit ile şair, Mevlamız olan Allah’a yönelmemiz ve bu konuda eşkıya olarak kalmamamız gerektiği ve eşkıya olmamak için de Hakk’ı her daim zikretmemiz gerektiği vurgulanmaktadır. Tasavvufta zikrin yapılış şekillerini bu beyitteki *“Zikret Hakkı cehr-i hafî”* ifadesinden anlamaktayız. Tasavvuf ehlinin, Allah’ı gizli veya aşikâr zikretme gibi bir ritüeli bulunmaktadır. Bazıları sesli manasında *“cehri”* zikrettikleri gibi bazılarında sessiz ve içinden zikrettikleri anlamında *“hafî”* zikri ifa ettikleri söylenebilir. Burada şair zikir edenlerin iki yönteminde makbul olduğunu ifade ederek bizlere yapılacak zikirlerin ve virdlerin her ne şekilde olursa da Allah rızası gözetilerek yapıldığı takdirde kabul olacağı nazara verilmeye çalışılmaktadır:

“Zikret Hakkı cehr-i hafî olsun kalbin dâ’im safî

Kalmayasın bunda şaki gel Allaha gel Mevlâya”

G.325/5

2.1.2.2.29. Dünya

Aşağıdaki dörtlükte âdemoğullarına hitaben düşman tuzaklarından sakınmalarını tavsiye eden şair, düşmanların tuzakları ile âdemoğullarına birçok zulüm ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca dünyanın fani ve geçici nakışlarına aldanılmaması gerektiğini söyleyen şair, hiç iyiliği olmadığını ve vefasız olduğunu dile getirmektedir. Şair burada dünyaya, insana mahsus özellikleri yükleyerek teşhis sanatını kullanmıştır. Çünkü vefa veya vefasızlık insana ait özelliklerdir. Dünyanın vefasız oluşunu da fani olduğuna bağlamıştır:

“Be hey âdem sakın kavm-i a’dânın

Hud’ası birçok zulmeder sana

Aldanma nakşına fâni dünyânın

Mürüvveti hiç yok itmez bir vefâ”

Mur.13/1

Dünyanın mahiyeti aşağıdaki dörtlükte çok güzel tarif ediliyor. Dünyanın her şahsa bir kere güldüğünü ve bu gülmeyi de alaylı bir şekilde yaptığı vurgulanmaktadır. O bir kere gülme karşılığında ise bin kere zehir içirerek kahrını gösterdiği söylenmektedir. Yani musibetler, hastalıklar ve belalar gibi olayları dünyanın zehirli halleri olarak takdim eder. İnsanı hükmü altına alınca da dişlerini bileyerek manen yemeğe başlar ve tüketir. Burada kapalı istiare sanatı kullanılarak dünya parçalayıcı bir hayvana benzetilmiştir:

“Her şahsa alayla bir def’a güler

Bin kere zehr ile kahrını kılar

Hükmüne geçince dişlerin biler

Ekl ider bu vücûd şehrin dâ’imâ”

Mur.13/3

Derunumdan maksad kalp, akıl ve ruh gibi duygulardır. Şair aşağıdaki beyitte iç âlemindeki duyguların kötü fiillerden temizlenmesi için Allah’a yakarmaktadır. Masiva ise Allah’tan başka bütün varlıklardır. İşte bu varlıklara dolayısıyla dünyaya ait olan muhabbetlerin kalbinden çıkarılarak temizlenmesini dilemektedir:

“Bu derûnum masivâdan pâk idip koyma eser

Hubb-ı dünyâyı gönülden tarh idip kıl istihrac”

G.50/2

Allah’tan başka her şeyden yani masivadan el çekilmesi gerektiği aşağıdaki beyitte vurgulanmıştır. Masivanın insana hiçbir şekilde şefkat etmediği ifade edilmektedir. Dünyanın vefasız bir kadın gibi olduğu ve kesinlikle insana yardım etmediği dile getirilmiştir. Burada dünya vefasız bir kadına benzetilmiştir. Dünyaya bir kadının hususiyetleri teşhis yoluyla yüklenerken edebi bir sanat icra edilmiştir. Şefkat etme ve himmet etme manaları insana özellikle kadınlara ait sıfatlar olması nedeniyle dünyanın şefkat ve yardımdan yoksun, vefasız bir varlık olduğu teşhis yoluyla ifade edilmiştir. Ayrıca dünyanın kadına benzetilmesinin bir hikmeti de kadınlar gibi gösterişli ve cazibeli olan dünya ve içindekilerin herkesin dikkatini çektiğini ama herkese yar olmadığına ima ve işaret vardır:

“Gel gönül geç mâsivâdan umma andan şefkat hiç

Zen-ü dünyâ bi-vefâdır umma andan himmet hiç”

G.56/1

Aşağıda dünyanın özelliklerine işaret edilmiştir. Dünyanın varlığı yani malı ve mevkiisi geçici olduğunu ve bu geçiciliğinden dolayı aldanmamak gerektiğini ifade eden şair, okurlarına gönlün hakta sabit kılınması gerektiğini ve muvakkat lezzetlerine kapılmamamızı söylerken bunun sebebinin ise içindeki hiçbir şeyin kararında kalmadığını söyleyerek dile getirmektedir:

“Aldanma hiç bu dünyânın vârina

Gönlünü oynatama ol bi-sebâtıdır”

G.91/2

Hız. Âdem ve Havva’nın cenneten çıkarılarak dünyaya gönderilmesi olayına aşağıdaki beyitte işaret edilerek âdemoğlunun cennetten geldiğine dolayısıyla dünyanın insan için bir zindan hükmünde olduğuna değinilmiştir. Zindan özelliğini taşıyan dünya ve içindekilerin hükmünün yalan olduğu ifade edilmiştir. Varlıkların yalan olduğu geçiciliğine kinaye olarak söylenmiştir. Yâda Allah’ın varlığına ve gücüne nispet edilen varlıkların varlık hükmü hiç hükmünde değersiz ve zayıf olduğundan yalan diye tabir edilmiştir. Yoksa eşya ve varlıklar, Allah’ın yaratması, hükmü ve iradesi ile vücuda gelmişlerdir ve vardırılar. Varlıkların yenilenmesi ve değişimi kervana teşbih edilerek edebi bir sanat icra edilmiştir:

“Mülk-i bekâdan gelmişem dünyâ bana zindân imiş

Sivâ hükmü gerçi yalan gelen geçer kervân imiş”

G.158/1

Kötü yola düşmüş kadın (*kahbe zen*) ile evlenilemeyeceği, insanı, cazuluğu ile aldattığı aşağıdaki beyit ile vurgulanırken kendisinin böyle bir kahbe zenden kurtularak halas olduğunu ifade etmiştir. Şair, bu beyitte dünyayı aldattıcı bir kötü kadına teşbih etmiştir. Dolayısıyla dünya ile izdivacın olamayacağı vurgulanmış fakat hile ile insanı kandırabileceği dile getirilmiştir:

“Hiç olur mu kahbe zenle izdivâc olmak bugün

Aldadır bir câzû mutlak oldum ‘adâdan halâs”

G.167/3

2.1.2.2.30. *Rind, Zühed, Sofî, Vaiz, Gulam, Bende, Geda*

Hız. Muhammed’in ilim ve feyiz meclisine “*hankah*” tabiri ile işaret eden Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile Hız. Muhammed’in (SAV) açtığı yola bir tarik olarak bakıldığında sohbet meclisinin de bir tekke olarak düşünülebileceğini ima etmektedir. Dolayısıyla nasıl ki bir tekkenin hizmet edeni yani gulamı varsa o tarikten oluşan tekkenin müridlerinden önde gelenler

Hız. Ali'nin nesli ve evlatlarıdır. Kendisini de bu tekkenin hizmetkârı ve gulamı olarak takdim eden şair, Hız. Ali ve evladına başımız ve canımız fedadır, demektir. Ayrıca burada edebiyatımızda geçen tiplerden gulam tipini nazara vermektedir:

“Hankâh-ı Mustafâda Dervîş Sükûtî bir gulâm

Nesl-i evlâd-ı Aliye cân u baş kıldı fedâ”

G.8/9

Aşağıdaki beyitte geçen “Bende” tabiriyle edebiyatımızda köle ve hizmetkâr tipini nazara veren şair, Hız. Peygamberin neslinden gelenlere bende ve köle olduğu için hiç şüphesiz Resul-i Kibriya'nın kendisine şefkat edeceğini söylemektedir. Hatta Hız. Peygamberin nesline hizmet ettiği için Hız. Ali'nin de kendisine şefkat edeceğini vurgulamaktadır. Bir Müslüman için en büyük gayelerden biri de Hız. Peygamberin şefkatine nail olarak şefaatinin elde etmektir. Şair işte bu manaya istinaden kendisini peygamber neslinin kölesi olarak nitelemekte ve hatta tekkesinde yapmış olduğu hizmetleri dolayısıyla bu şefkate nail olacağını ümit etmektedir:

“Şüphemiz yok şevfkât ider ol Resûl-i Kibriyâ

Âl-i Ahmed bendesine hem Aliyyü'l Murtazâ”

G.9/1

Aşağıda bulunan beyitte edebiyatımızın tiplerinden olan bende mefhumuna vurgu yapan şair, Hız. Muhammed'in (SAV) neslinden gelenlere köle ve hizmetkâr olmanın Allah'ın ezelden takdiri olduğuna vurgu yapmaktadır. Ezel mefhumu insanoğlu için geçerli olmadığı ve Allah'a mahsus bir sıfat olduğu için şair burada kendisinin Allah'ın ezeli ilminden olan kader ile bende olarak takdir edildiğine ima etmektedir. Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile değerli bir taş olan dürr yani inci tanesine Allah'ın lütfunu teşbih ederek hem kıymetini anlamamızı sağlamış hem de inci tanesinin ehemmiyetine ve değerine vurgu yaparak bir edebi sanatı icra etmiştir. Allah'ın lütfunu, dürr ile aklımıza yakınlaştırarak anlamamızı sağlayan şair diğer taraftan inci tanesini Allah'ın lütfuna teşbih ederek inci tanesinin kıymetini daha da artırmağa vesile olmuştur. Ayrıca şair “bay ve geda” kelimelerini aynı yerde kullanarak tezat sanatını icra etmiştir. Çünkü bay, zengin ve bey manasına gelirken geda, fakir ve dilenci manasına gelmektedir. Aslında burada şair ince bir manayı da nazarımıza vermektedir. Yani her kim Ahmed'in evlatlarının hizmetkârı ve onun kapısında kul ise o Allah'ın manen ve ruhen en zengin kuludur, denmektedir:

“Âl-i Ahmed bendesiyiz Derviş Sükûtî tâ ezel

Dürr-i lütfun bekler ancak nice yüz bin bay gedâ”

G.9/7

2.1.2.2.31. Bazı Mutasavvıflar

2.1.2.2.31.1. Hallac-ı Mansur

Ömer Demirbağ, Hallac-ı Mansur ile ilgili şunları ifade eder: “858’de İran’ın Tûr beldesinde dünyaya geldi. Çocuk yaşta Kur’ân’ı ezberleme ile başlayan ve birçok ünlü âlimden ders alma ile genişleyen esaslı bir eğitimin yanı sıra, Sehl-i Tüsterî ve Cüneyd-i Bağdâdî başta olmak üzere, pek çok tasavvuf büyüğünden istifade etti. Kendisine derinden derine şöhret hazırlayan, son derece yalçın ve uzun süreli rûh rejimlerine; riyazetlere, çilelere girdi. Üç kez Hacc’a gidiş dışında Horasan, Sistan, Basra, Ahvaz ve daha nice Fars illerine, hatta Çin sınırlarına kadar seyahatleri oldu.” (Demirbağ, 2018: 3).

Hallac-ı Mansur’un, davası için canından ve başından geçmesi aşağıda nazara verilmektedir. Davasının özünü ilahi aşk teşkil etmektedir. Aşkın olmadığı hiçbir davada candan geçilemeyeceğine ima ve işaret vardır. Tasavvufa devam edenlerin aşk ile her varlığından geçmekle ancak kurtuluşa erişecekleri ifade edilmektedir.

“Aşk yolunda cân u başın Mansûr gibi kılmış fedâ

Her vârandan geçip bugün merdâne ırmaktır garaz”

G.171/3

2.1.2.2.31.2. İbrahim Bin Edhem

İbrahim bin Edhem’i misal vererek insanlara özellikle tasavvuftaki müridlerine öğütlerde bulunan Sükûtî Efendi, İbn-i Edhem’in Hak yolunda tacından ve tahtından geçtiğine ve bir habbeye muhtaç olup, kıyafet bile bulamadığı anlatılmaktadır. Bu zatın hayatı dile getirilerek insanların onun yaptığı terkleri yapmaları teşvik edilmektedir. Giyim kuşam unsuruna da “taç” ile değinilerek tasavvufta taç giyme bir kuşam tarzı olarak nazarımıza sunulmaktadır:

“Terk eyledi İbn-i Edhem tâc ü tahtın Hak yoluna

Bir habbeye muhtâc olup ‘uryâne ırmaktır garaz”

G.171/4

2.1.2.2.31.3. Abdulkadir-i Geylani

Kadiri tarikatının en büyük temsilcilerinden ve şeyhi olan Abdulkadir-i Geylani'ye ve müritlerine aşağıdaki beyitte değinilmiştir. Abdulkadir-i Geylani'nin bendesi ifadesiyle ona talebe ve mürid olarak hizmet edenler kastedilmiştir. İşte bu bendelerin ahlakının güzel olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca şair, onların eşkâllerini teşhis edebilme yolunu da bize göstererek onları okudukları evrad, zikir ve güzel şiirler ile tanıyabilirsiniz, demektedir. Şeyh Abdulkadir'e talebe ve mürid olmanın bir ayrıcalık olduğuna ve o ders halkasında bulunan ve ders alanlar ile onun halka-i zikrine girip zikredenler olmayı okurlarına tavsiye etmektedir.

Sükûtî Efendi, Abdulkadir-i Geylani'nin müridlerini ve talebelerini bir sonra ki beyitte tanıtarak, asla dedikodu yapmadıklarını ve kimse ile mücadeleye girmediklerini söyler. Dervişlerinin hal ehli olduklarını ve halleriyle İslamiyet'i gösterdiklerini dile getirmektedir. Şair burada bize de dedikodu yapmamayı ve dedikodunun zararlı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Bu tarikat mensuplarının aşk ehli olduklarını ve âşıklarının asla inkâr edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Aşk manası tasavvufta hâkim bir mana olduğundan aşk olmazsa olmazlardandır. Bu manadan dolayı şair âşıkları aşklarından dolayı övmektedir. Zakirlerin dilinde sürekli “hu” zikrinin olduğunu ve bu zikirden çıkan inlemelerden başka ahları olmadığı vurgulanmaktadır. Bu talebelerin ve müridlerin öldükten sonra berzah âleminden rahat geçeceklerini söyleyen şair, kolaylıkla geçmelerinin sebebini ise Hz. Cebrail'in o müridlere rehber olmasını göstermektedir. Kadiri Tarikatının üstünlüğüne ve makbuliyetine delil olarak Hz. Cebrail'in zikredilmesi çok mühim bir manadır. Cebrail'in öncülük ettiği bir yolun hak olmaması mümkün değildir. Bu mana bu müridlerin Allah yanında makbuliyetine de delil olabilir. Çünkü Cebrail Allah'ın izni ve emri ile hareket edebilir. Şayet böyle bir öncülük söz konusu ise bu müridlerin hak yolunda olduklarına alamet olarak Cebrail zikredilmiştir:

“Şeyhü'l 'Abdulkâdirin her bendesi hulk-i cemil

Eşgalleri evrâd ile zikr-i Hudâ nazm-ı celil”

G.213/1

“Çün itmezler kil ü kâl kimse ile aslâ cidâl

Dervişleri hep ehl-i hâl menzilleri râh-ı sebil”

G.213/2

“Âşıkları olmaz nehiy zâkirlerin hu dur âhı

Âsan geçerler berzahı rehberleri çün Cebrâ’il”

G.213/3

2.1.2.2.31.4. Sa’deddin Cibavi

Sa’diler tarikatının piri ve şeyhi olan Sükûtî Efendi, mensup olduğu tarikatın reisini ve önderini burada zikretmektedir. Şeyh Sa’deddin Cibavi’nin Sa’dilerin başı olduğunu söylemektedir. Şeyh Sa’deddin Cibavi’nin iki cihanda Sa’dilere server olduğunu ve onlara nurun yansımaya vesile olduğu, dile getirilmektedir:

“Şeyh Sa’deddin Cibâvi pişvâ vü pirleri

Dü cihânda zât-ı pâk serveri nûru Sa’dilerin”

G.270/2

2.1.2.2.31.5. Şeyh Muhammed Harabati

Köprülü’de medfun Sa’diye Tarikatının şeyhidir. Murtaza Sükûtî Efendi, Şeyh Harabati’ye Allah’ın ezelden kemalatı ihsan ettiğini, bütün müridlerin her zaman ondan medet beklediklerini ifade etmektedir. Manevi dertlere deva vermeye vesile olduğu için kapısında niceleri bekleyerek yardım istedikleri rivayet edilmektedir.

“Ezelden Hak sana itmiş kemâliyle hidâyâtı

Senin bendelerin bekler hemen her dem ‘inâyâtı

Bunu ol gelen erler ider pek çok rivâyâtı

Tarik-i Sa’diler şâhı cenâb-ı Şeyh Harâbâtı”

Mur.112a/1

2.1.2.2.31.6. Şeyh Ali Koç

Köprülü’de medfun Sa’diye Tarikatı’nın şeyhlerinden ve hemde Şeyh Harabati’nin halifesi Şeyh Ali Koç’un şehid edilmesi ile ilgili şair, şehid düştüğü tarihi şiirlerinde ifade etmiştir. Şeyh Ali Koç Efendi’nin, Kerbela acısıyla yanan biri olduğunu ve Kerbela şehidlerinin aşığı olduğunu ifade eden Sükûtî Efendi, o aşk ile yanarak vefat ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca Şeyh Ali Koç Efendi’nin Sa’diye Tarikatı’nın ileri gelenlerinden biri olduğunu ve hafız-ı Kur’an olduğunu dile getirmiştir.

2.1.2.2.31.7. Şeyh Eyyub Baba

Şeyh Ali Koç Efendi'nin oğlu ve kendisinden sonra yerine geçen kişidir. Tarık-ı Sa'diye'nin öncülerindendir. Keramet ehli biri olduğu ve tabiatı itibarıyla de yumuşak huylu biri olduğu şairin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

2.1.2.2.31.8. Şeyh Zeynel Abidin

Şeyh Eyyub Efendi'nin oğlu ve ondan sonra Sa'diye Tarikatı'nın şeyhi olmuş kişidir. Sükûtî Efendi aşağıdaki beyit ile Şeyh Muhammed Harabat'ın postuna, babası Şeyh Eyyub'dan sonra Şeyh Zeynel Abidin'in oturduğunu ve mesleğinin Sa'di Tarıkı olduğu, meşrebinin ise hakkın bütün tavırları olduğunu dile getirmektedir:

“Postnişin olmuş Harâbât hânkâhında bugün

Meslek-i Sa'di tarıkın meşreb-i etvâr-ı Hak”

G.114b/3

2.1.2.2.31.9. Şeyh Hüseyin Efendi

Sa'diye Tarikatı'nın şeyhlerindendir. Velilerden bir zümre olan kırklar zümresine dâhil olduğuna inanılmaktadır. Yaşamı tam bir istiğna ve zühd örneği olduğunu şair aşağıdaki mısralarda anlatmaktadır. Görünüşte fakir bir yapısı olmasına rağmen hakikatte nurlu birisi olduğu söylenmektedir. Allah'tan başka bütün dünyevi perdelerden geçtiği ve o dünyanın kayıtlarından kurtulduğu anlatılmaktadır. Şeyh Hüseyin'in vefatıyla cennetler gülü olduğuna inanılmaktadır:

“Zümre-i kırklara dâhil sâhib-i irşâd idi

Zâhiri virân görünür bâtını âbâd idi

Berzahından mâsivânın kurtulup âzâd idi

Şeyh Hüseyin 'ukbâya gitdi oldu cennetler gülü”

Mur.115b/4

2.1.2.2.31.10. Şeyh İsmail Efendi

Halveti Tarikatı'nın şeyhlerinden olan Şeyh İsmail'in himmet ehli bir insan olduğu anlatılmaktadır. Hankahın arsasında yapmış olduğu dergâhta birçok ölmüş kalpleri uyandırmaya vesile olmuştur. Dergâhını çeşmeye teşbih ederek bahseden Sükûtî Efendi sanatlı bir üslup kullanmıştır. Bir çeşmeden nasıl su içilip susuzluk gideriliyorsa, aynen onun gibi

susamış olan ruhlar ve gönüller o manevi çeşmenin manevi suyundan içerek manevi susuzluklarını gidermektedirler:

“Hânkâhın ‘arsasında çeşmeyi kıldı binâ

İhyâ itdi cümle nâsı çağlayıp aktı bu ân”

G.116b/4

2.1.2.2.31.11. Şeyh Sadullah Efendi

Şeyh Sadullah Efendi, Halveti Tarikatının şeyhidir. Dergâhı, tekyegahın arsasında harap bir haldeyken himmet ehli tarafından tamiratla hizmete alınmıştır. Şair, bu yapılan işin hakiki failinin Allah olduğunu dile getirmektedir. İrşad dairesinin bir cami etrafında çağlayarak etrafa akan bir nehir gibi manen etrafa yayıldığını ve bu sudan içenlerin cennetteki huriler gibi olduğu anlaşılmaktadır. Camide yapılan irşad faaliyetlerinin de olduğu ve oradan yayıldığı da anlatılmaktadır:

“Tekyegâhın arsasında çeşmesi zât-ı kadim

Ta’mirâtla buldu mevcûd Hâlıkındır her umûr”

G.117a/7

“Gerçi câmi ‘ etrafında çağlayıp sûyu akar

Bir hayat olur içenler ma‘ nide cennât-ı hûr”

G.117a/8

2.1.2.2.31.12. Selim Baba Hazretleri

Kadiri Tarikatı’nın Köprülü’de medfun şeyhlerindendir. Hakkı daima zikrettiği söylenmektedir. Kesretli dervişleri de bu zikri yapmak üzere karar verdiler. Evliyadan bir zat olduğu ve himmeti bilinen bir zat olarak müntesiplerine feyz verdiği dile getirilmektedir:

“Zikr-i Hakkı bu Köprülü şehri içre berkadim

Dervişân-ı kesret üzre itdiler bunca ‘azim

Evliyâdan zât-ı pâk anda medfûn şeyh Selim

Himmeti günden ‘ayândır feyz olur bâ-yı gedâ”

Mur.117b/5

2.1.2.2.31.13. Şeyh Mustafa Efendi

Köprülü’de medfun Hacı Şeyh Mustafa Efendi, Nakşibendî Tarikatı’nın şeyhidir. Köprülü’de irşad vazifesini üstlenmiş ve kemalat sahibi bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca adaleti, ayrıcalıklı vasıflarından olduğu söylenmektedir:

“Meslek-i Nakşî tarikun hâdimi olmuş bugün

Mürşid-i erbâb-ı kâmil ‘adliyle itdi zuhûr”

G.117b/2

2.1.2.2.32. On İki Tarikatın On iki Piri

Sükûtî Efendi hak bildiği tarikatlardan ve pirlerinden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Onları öne çıkan özellikleri ve topluma yaptıkları etkileriyle anmıştır.

“İslam’ın hüküm sürdüğü farklı coğrafyaların şairleri de divan şairleri de ince anlamlar peşine düşmüştür. Şiirde sayısız mazmun ve kavram oluşturulmuş ve bu kavram ve mazmunlar söz sanatlarıyla birlikte şiire yedirilmiştir. Bu tip kullanımlar arasında, tarihî ve mitolojik şahısların yanında, Allah’ın veli kulları kabul edilen kişiler de yerini almıştır. Özellikle ilk dönem mutasavvıfları ve tarikat öncüleri, İslam toplulukları üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. İslam’ın, Hz. Peygamber’in vefatından sonraki yayılma dönemlerinde pek çok öncü karaktere kerametler ve üstün meziyetler atfedilmiş ve böylece yayılış güçlendirilmiştir. Âlimlere itibar etmek ve onları iyi şekilde anmak, Müslüman topluluklar nezdinde önemli bir düstur kabul edilmiştir. Doğu toplumlarında eğitim sistemi genel olarak usta çırak ilişkisine dayalıdır. Bunun bir sonucu olarak bir tarikata, bir edebî usule ya da bir geleneğe öncülük edenler, sonradan gelen silsileler tarafından âdeta kutsanmıştır. İlmî eserlerde veya şiirlerde bu öncü şahısları zikretmek, neredeyse bir gelenek olmuştur.” (Babür, 2021: 123-157).

Murtaza Sükûtî Efendi de yukarıda ifade edilen geleneğe uymuş ve tasavvufta öne çıkmış, irşadıyla milyonların kalbine yerleşmiş ve yüz yıllarca mensupları olmuş, tarikatın büyük şahsiyetlerini tek tek özelliklerini sayarak bize anlatmaktadır. O on iki tarikatın on iki pirinin yapmış oldukları büyük hizmetlere bir şükür ve onlara bir teşekkür mahiyetinde onları özellikleri ile anlatmıştır.

Murtaza Sükûtî Efendi, bu tarikat pirleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerle onları tarif ettiğini ve tarif ettiği miktarın yeterli olduğunu, bu pirlerin iki âlemin sığınağı olduklarını ifade etmektedir. Bu beyanatı ile o pirlerin yollarını güzelce beyan ettiğini ve o pirlerin ışığı ile hakikat nuru, Güneş ve Ay gibi ışık verdiğini ve o ışığın tesiri ile yedi iklim nurlandığını ifade

etmektedir. Yedi iklimin nurlandığı ifadesi ile mübalağa sanatı kullanılmıştır. Bu nurun ışığı ile yedi iklim zemininde bulunan varlıklar nurlanmışlardır:

*“Yeter vasf eyledin Derviş Sükûti on iki şâhı
Hemân bunlar dü ‘âlemde kamu nâsın penâhgâhı
Beyân itdin murâd üzre bu nazmınla güzel râhı
Ki bunlarla ziyâ virir hakikat şemsinin mâhı
Münevver tutdu heft iklim-i zeminin eyledi rûşân”*

Mu.111b/14

2.1.2.2.32.1. Ahmed Rıfâ’i

Sükûti Efendi aşağıda bulunan mısralarda Rahman olan Halık, benim iç âlemime tecelli ederek Güneş gibi doğdu ve o Güneş gibi doğmanın neticesinde bana on iki pirin vasıflarını yazmamı emretti. Bu yazdıklarını anlayanların, hayatın bütün tabakalarını öğrenebileceklerini ve manayı anlayan arifler sınıfına dâhil olarak cihan kutbu olan Seyyid Ahmed-i Rıfâ’i’yi tanımış olacağı, dile getirilmektedir. Şair, pirler ile ilgili bu nazmını Allah’ın emri ile kaleme aldığını ve Seyyid Ahmed-i Rıfâ’i’nin, âlemin en büyük kutbu olduğunu dile getirmektedir. Pirlerin hayatına ve yaşantısına vakıf olup sırlarına arif olanların, hayatın farklı çeşitlerini onlar sayesinde öğrendileri vurgulanmaktadır. Yani her pirin ayrı bir âlem gibi olduğu ve hangisinin yolunda gidilirse taze bir hayata nail olunacağı ifade edilmiştir:

*“Tulu’ itdi derunumda bugün ol Halıkur-Rahmân
Ki emr-i Hak ile vasfım olupdur on iki pirân
Hayât-ı nev bulur anlar bu nazmım eyleyen iz’ân
Olurlar ‘ârif-i ma’nâ bu nutku söyleyen insân
Cihânın kutbudur Ahmed Rıfâ’i Seyyid Sultân”*

Mu.110a/1

2.1.2.2.32.2. Abdulkadir Geylani

Abdulkadir Geylani için Hz. Ali’nin ikinci varisi nitelemesi yapılmaktadır. Hz. Peygamberin kemalatının numunelerini kendinde gösterdiği ve O’nun manevi ayağının altına nice bey ve erlerin boyun vererek yükseldiği ifade edilmektedir. Bu vesileyle Mevlaya yakınlık kazanan zatlar, Abdulkadir Geylani’nin aşk kapısında bekleyerek muratlarına nail olduklarını

dile getirmektedir. Hz. Ali'nin varisi olduğu ifadesinden Abdulkadir Geylani'nin Hz. Peygamberin neslinden geldiği anlatılmaya çalışılmaktadır:

*“İkinci vâris Haydar kemâl-i zât-ı peygamber
Anın taht-ı kademinde boyun virdi nice beğ er
İrişdi kurb-ı Mevlâya bu yolda oldular sürur
Mûrad aldı anın bâb-ı eşkin bekleyen kemter
Odur kutb-ı cihân ancak şehâ ‘Abdü’l-Kâdir Geylan”*

Mu.110a/2

2.1.2.2.32.3. Ziya ‘e’ d-din ebu’l-Necib

Sırlara vakıf olduğu ifade edilen Ziya ‘e’ d-din ebu’l-Necib, pirler sıralamasında üçüncü olduğu ifade edilmiştir. Bu zatın manevi ilimlerin sırlarına vakıf olduğu ve bu ilimde yetişkin ve benzersiz bir usta olduğu dile getirilmektedir. Bu zatın Mevla’ya varis olduğu ifadesiyle ilmini ve isimlerini kendisinde gösterdiği ve ilmiyle amel ettiği yönü anlatılmaya çalışılmaktadır. Makamının Bağdat vilayetinin içinde olduğu ve ziyaret için yönelinecek değerli bir makam olduğu vurgulanmıştır. Kamil bir insan olan bu zatın, Sühreverdi Tarikatı’nın piri ve şeyhi olduğu dile getirilmiştir:

*“Üçüncü Hak veliyullah oldur vakıf-ı esrâr
Ledün ‘ilminde hem yektâ odur mâhir odur usta
Ziya ‘e’ d-din ebu’l-Necib hem oldur vâris-i Mevlâ
Hemân Bağdâd derûnunda makâmı ka’be-i ‘ulyâ
Sühreverdi tarîkının piri hem kâmil insân”*

Mu.110b/3

2.1.2.2.32.4. Ali ebu’l-Hasan Veli

Ali ebu’l-Hasan Veli, Şazeli Tarikatı’nın piridir. Mekke yoluna düştüğünü ve Mekke yolunda bulunan bir gölün acı sularını kerametle tatlı suya çevirdiğini söyleyen şair, bu kerameti Allah’ın feyzi ve bereketi ile yapabildiğini dile getirmektedir. Kerametın Allah’ın bir fiili olduğunu, insanın bu fiili velayetiyle kendi üzerinde göstermiş olduğu burada anlatılmaktadır. Allah’ın veli kulları bile Cenab-ı Hakk’ın izni ve dilemesiyle keramet gösterebildiğini ve keramet gösterenlerin bu kerameti kendinden değil doğrudan doğruya

Allah'tan bilmesi gerektiğini, ifade etmektedir. Bu zatın dergâhında binlerce mürid yetiştiğini, Şazeli Sultan olarak anılan bu zatın asitanında binlerce müridi Hak diyerek O'na hizmet ettikleri vurgulanmaktadır:

“Hemân Mekke yolun tutmuş ‘Ali ebu’l-Hasan veli

Hem anda acı suları ider tatlı kamu gölü

Füyûzât-i ilahiyle kerâmâtla anın yolu

Nice bin âsitanında mürid-i Hak deyu kulu

Buyururlar tarik-i Hak piridir Şâzeli Sultân”

Mu.110b/4

2.1.2.2.32.5. Seyyid Ahmed-i Bedevi

Sükûtî Efendi, Seyyid Ahmed-i Bedevi'yi cihanın şahı olarak tarif etmektedir. Yaşadığı devrin manevi sultanı ve zamanın Süleyman'ı hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Hz. Süleyman'a nisbet edilen vaziyetinden dolayı bütün zamanlara hükmünün geçtiğine değinilmiştir. Hz. Süleyman mucize olarak zamana ve tüm varlıklara yine Allah'ın izni, iradesi ve kudretiyle hükmünü geçirmiş ve o manada tasarruflarda bulunmuştur. Şair, Seyyit Ahmed-i Bedevi'nin tasarrufunun ise keramet olarak vuku bulduğunu anlatmaktadır. Çünkü Mucize fiili peygamberlere mahsus olan bir fiildir. Evliyada ise bu durum keramet suretinde görünebilir. İşte bu zat kerametini bu çeşidine mazhar olduğu ve zaman ve mekâna hükmünün Allah'ın izni ile geçtiği anlatılmak istenmiştir. Burada “*zaman, cin, peri, dev, yeleli arslan, felek ve melek*” unsurlarına yer verilmiştir. Bu unsurlar, Ahmed-i Bedevi'nin özelliklerini dile getirdiğini ve manen dünya ve ahiret hayatına sahip bir hakan olduğunu ifade etmektedir. Hükmünün bu varlıklara kerametle geçtiğini ifade ederken manevi bir saltanatın sultanı olduğunu ve devrinde bütün velayet yollarının nihayetinde o zat olduğunu, hükmünün ve tasarrufunun geçerli olduğunu dile getirmektedir:

*“Şehinşâh-ı cihan Ahmed-i Bedevi Seyyid Sultân
Süleymân-ı zamân oldur elinde hem kamu devrân
Geçer hükmü kamu cinne peri divler pelenk arslân
Feleklerle melekler hep anın vasfın ider her ân
Didiler mâlik-i dünyâ vü ‘ukbâda budur Hâkân”*

Mu.110b/5

2.1.2.2.32.6. Mevlana Celaleddin-i Rumi

Celaleddin-i Rumi, Mevlevilerin piridir. Sükûtî Efendi’nin ifadelerinden Mevlana’nın soy olarak Hz. Ebubekir’e dayandığı ve neslinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu manadan dolayı Hz. Ebubekir’in mührünün Mevlana’da olduğu ifade edilmektedir. Cömertlikte Hz. Osman’ı anımsatan bu zat, kemalatta ise Hz. Haydar Ali’ye benzediği ifade edilmektedir. Hilafet alarak tarikat piri olan bu zatın postnişin olduğu ve cihanın padişahı olduğu gibi bütün kâinatı elinde tuttuğu ifade edilmektedir. Burada bütün kâinatı elinde tutması olayı ile Mevlana’nın semah ile ifade ettiği manaya işaret edilmek istenmektedir. Mevlana dönerken adeta bütün kâinatı manen niyet ederek ve dönen yıldızlar ile küreleri temsilen döndüğü anlatılmak istenmektedir:

*“Celâleddin hemân Rumi kamu Mevleviler piri
Cenâb-ı Hak Ebûbekir anın neslindedir mührü
Sehâvetde ‘ömr-ü ‘Osmân kemâl-i zatı Haydarı
Hilâfette nişin olmuş muhakkak bil o serveri
Cihânın pâdişâhıdır yedinde hem kamu ekvân”*

Mu.110b/6

2.1.2.2.32.7. İbrahim Desuki

Sükûtî Efendi, İbrahim Düsuki’nin şerefının kaynağını Hz. Peygamberin neslinden geliyor olmasına bağlamaktadır. Bu zatın yüzünün nuru güneş gibi olduğundan yedi yıldız o nuraniyete karşı sönük kalır, demektedir. Sükûtî Efendi, bu zatın nuraniyetini mübalağa sanatını kullanarak dile getirmiştir. Adeta Ay’ın bulunduğu burç ve içindeki Güneş bile nurunu o zattan almıştır, diye ifade etmektedir. Şair burada İbrahim Desuki’nin, Hz. Ali’nin nurunun bir parıltısını almış olduğunu ve o parıltı ile Güneş, Ay ve yedi parlak yıldızın nurlandığını ifade etmektedir. Hz. Ali’nin de nurunu Hz. Muhammed’den (SAV) aldığını söylemektedir. Hz.

Muhammed'in nurunun büyüklüğü bu küçük akıllarımızın terazisiyle tartılamayacağına vurgu yapan şair, bütün nurani zatlar nurunu Allah'tan almakta olduğunu ve bütün nurların kaynağının Allah'ın Nur ismi olduğunu dile getirmektedir:

*“Şeref sâdâtdan İbrâhim Düsûki nesl-i peygamber
Cemal-i âfitâbından münevverdir yedi ahter
Odur burc u kamer şemsin cihânı tuttuğu enver
Anın hüsnündeki ziyâ görünen nûrudur Haydar
Ki pertev almış aslından çerâğın şu 'lesi her ân”*

Mu.110b/7

2.1.2.2.32.8. Şeyh Sa'de'd-din Cibavi

Sükûtî Efendi'nin ifadelerinden Şeyh Sa'de'd-din Cibavi'nin Şam etraflarında mukim olduğu anlaşılmaktadır. Manen maruz kaldığı bir hal veya keramet nazara verilerek üç atlıya rast geldiğini ve bunların ceddi Resulullah ile Ebubekir ve Ali olduğu anlaşılmaktadır. Bu üç zatın O'nun şanına ayet okuyarak kendisine Hakka olan cezbe-i sundukları ve o anda mest oldukları ifade edilmiştir. Buradan cezbenin o üç zat vesilesiyle kendisine verildiği ve Şeyh Sa'de'd-din Cibavi'nin peygamber neslinden geldiği ve seyyidlerden olduğu vurgulanmıştır:

*“Cenab-ı Şeyh Sa'de'd-din Cibâvi etrâfında Şâm
Yolunda gördü üç atlı sandı ânı hâs u 'âmm
Meğer cedd-i Resûlullah Ebûbekir 'Ali imâm
Okundu şânına âyet kelâm-ı Hubbu la yenâm
Sunarlar cezbe-i Hakkı o demde oldular mestân”*

Mu.111a/8

2.1.2.2.32.9. Muhammed Şah

Muhammed şah için Allah'ın kurbiyetine eriştiğini ve erişmek için çok çalışıp bunu kendine dert ettiğini ifade eden şair, o yolda binlerce söz söylediği yani Allah'ın zikrinde bulunduğu vurgulanmıştır. Bu zatın Hz. Peygamberin neslinden geldiğini de bu mısralardan anlamaktayız. İşte temiz ceddi ile hakikat sohbeti için Allah'ın huzurunda oturdukları ve bu yakınlıktan ve şereften dolayı kendisine gavs-ı azamlık verildiği ifade edilmektedir:

*“İrîşdi kurb-ı zâtına o şâhın derd-i nâk ile
Tekarrüb itdi Mevlâya hezârân söz-nâk ile
Serây-ı li ma’allah da oturdu cedd-i pâk ile
Hakikat sohbetin itdi Muhammed şâh Hak ile
Virildi gavs-ı a ‘zamlık makâmı ol şâh-ı merdân”*

Mu.111a/9

2.1.2.2.32.10. İbrahim Bin Edhem

Sükûtî Efendi’nin ifadelerinden İbrahim Bin Edhem’in Semerkand ve Buhara’da Mu’ini’-d-din ünvanıyla anıldığı anlaşılmaktadır. Burada mensup olduğu tarikat içerisinde Tarikat-ı Çeşte adında bir tarikat kolunun başındaki şeyh olduğu ve onunla manen süslandıkları ifade edilmektedir. Öncülük ettiği bu tarikat kolu ile nesillere ulaşmaya çalışan bu zata ulaşanların Hakkı buldukları ifade edilmektedir. Ayrıca bu zatın kâmil bir şeyh olduğu ve o kâmil zata mensup olanların tarikında sürur ile devrettikleri ifade edilmiştir:

*“Mu’ini’-d-din kemâliyle Semerkand Buhârada
Tarikat-ı Çeşte’i icad edip tezyin-i a ‘lâda
Ki zirâ ibn-i Edhem ulaşır nesl-i bâlâda
Ana vâsıl olan cânlar bulur Hakkı her arada
Bu da pir-i kâmil dir tarikında sürer devrân”*

Mu.111a/10

2.1.2.2.32.11. Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli’nin, piri ve şeyhi olduğu tarikatın nazenin bir tarik olduğu ve Hacı Bektaş’ın bu tarikin şeyhi olduğu ifade edilmektedir. Hacı Bektaş Veli’nin, Hakk’ın sevgili kulu ve habibi olan Hz. Ali’nin neslinden geldiği burada ifade edilmektedir. Bu zata mürid olan nice erlerin Allah’a tam manasıyla erdiği ve lütfunun incileri ile nice günahkâr kulun kapısında bekleyip ümitle kendilerine derman diledikleri anlaşılmaktadır. Burada şeyhin irşadı ve nasihatleri lütuf olarak nitelenmekte ve o lütfun emsalsiz güzellikte inciler gibi olduğu ifade edilerek sanatlı bir üslup tercih edilmiştir. Nice kapısında bekleyen erlerin manevi dertlerine derman olarak Hacı Bektaş Veli’yi görmekte oldukları ifade edilmektedir:

*“Tarik-i nâzenin içre Hacı Bektâş Veli serveri
Anın ki cedd-i a ‘lâsı habib-i Hak ‘Ali Haydar
Kemal-i vuslata irdi tarıkında nice bin er
Dürr-i lütfunda kul olmuş gice günler nice kemter
Ümidin bekleyip gitmez dilerler derdine dermân”*

Mu.111a/11

2.1.2.2.32.12. Şah-ı Nakşibend Şeyh Baha’e’-d-din

Şeyh Baha’e’-d-din’in tarikatında “zıkr-i hafî” denilen sessiz zikir hâkim olduğunu buradan anlamaktayız. Buhara’da yaşadığı ve oraları zikri ile şereflendirdiği ifade edilmektedir. Buhara’da yaşamasına rağmen şöhretinin hertarafa yayıldığını ifade eden şair, tüm İslam beldelerinden insanların akın akın o zatı ziyaret için çabaladıkları dile getirilmektedir. Şeyh Baha’e’-d-din’in makamını ariflerin sarayı olarak niteleyen şair, veli insanların bu zatın marifet sarayından istifade ettikleri dile getirilmeye çalışılmıştır:

*“Şeref-yâb eyledi zıkr-i hafî ile Buhârâyı
Ki şöhret buldu Rumi Şam ‘Arab ‘Acemde sahrâyı
Anın her bendesi kesb-i sadâkatle her ârâyı
Ziyâret eyleyip durmaz gezer arayı arayı
Bulur şâh-ı Bahâ’e’-d-din makâmı kasr-ı ‘ârifân”*

Mu.111a/12

2.1.2.2.32.13. Seyyid Yahya

Sükûtî Efendi, on iki pir diye ifade ettiği tarikat pirlerine Seyyid Yahya Efendi’yi de ekleyerek sayıyı on üçe çıkarmıştır. Bu zatın peygamber neslinden geldiği ve hem annesinin ve hem de babasının o mübarek nesle mensup olduğunu ifadelerinden anlamaktayız. Bu manadan dolayı şeref ve sadat tabirini kullanmıştır. Bu zatın kabrinin Bakü’de bulunduğu ve âşıkların ziyaretgâhı olduğunu ifade ederken aynı zamanda o kabri ziyaret edenlerin dertlerine deva buldukları inancını da nazara vermektedir. Seyyid Yahya Efendi’nin bir tarikat piri olarak yüksek bir kemalata sahip olduğu, Halveti tarikatının şeyhi ve piri olduğu ve yolunun Hasan Basri hazretlerine kadar çıktığı vurgulanmıştır:

*“Şeref-i sâdât ile meşhûr cihânda seyyid Yahyâ
Makâm-ı kabr-i a’lası anın Bakü’dedir hâla
Ziyâretgâh-ı ‘uşşâka nice dertlilere edvâ
Tarikat piridir ancak kemâl-i kudret-i a’lâ
Çıkar râh-ı Hasan Basra odur Halvetiye sultân”*

Mu.111b/13

2.2. Cemiyet

2.2.1. Şahıslar

2.2.1.1. Tarihi Şahsiyetler

Karun gibi malın yâda Süleyman gibi tahtın ve saltanatın olsa da bu malların ve makamın hiçbir vefasının olmadığını şair aşağıda bulunan beyitte söylemektedir. Bununla beraber akıl kullanılarak olaylardan ibret almanın daha güzel olduğu vurgulanmaktadır. Burada şair mal ve makamın faydası yoktur demiyor. Özellikle seçtiği vefa kelimesi gayet mühimdir. Yani onca mal Karun’u kurtaramadı Süleyman ise tahtı ve saltanatı bırakıp gitti. Karun’a vefalı olmayan dünya ve içindekiler sana mı vefalı olacak? denmektedir:

“Mâl-i Kârûn yâ Süleymân tahtını ger virseler

Destin ursa yok vefâsı akl ile ibret gözet”

G.42/4

Aşağıda bulunan beyit ile Sükûtî Efendi, peygamberlikle beraber saltanata nail olmuş ve bütün varlıkları kendine itaat ettirmiş olan zamanın Süleyman’ı olsan veyahut cesaretiyle ve savaşçılığı ile nam salmış Rüstem gibi olsan yine zamanın bizlere getirmiş olduğu cefa ve sıkıntı ile baş edemezsin, demektedir. Şair bundan dolayı dünya ve getirdikleri ile uyuşmanın mümkün olmadığını, onlar ile muhabbetten vaz geçmek gerektiğini dile getirmektedir:

“Süleymân-ı zamân olsan yâhud Kahrımanla Rüstem

Bununla imtizâc olmaz katı müşkül cefâdan geç”

G.55/3

Aşağıdaki beyitte Süfyan’ın oğlu Muaviye ve Hz. Ali’den bahsedilmektedir. Şam Valisi Muaviye ile Hz. Ali’nin Sıffin Savaşı’na ima edilmektedir. Ayrıca bizlere nasihatte bulunan

şair gaza ederken Hz. Ali'nin Sıffin muharebesinde mukabilinde bulunan Muaviye'den ve onun askerinin yaptıklarından örnekler vererek onları anmamamızı söyler ve Şam civarındaki meydanlarda Hz. Ali'nin ve askerinin kahramanlıklarından söz etmemizi tavsiye etmektedir:

“Her gazâda ibn-i Süfyân askerın alma dile

Şâm civârı meydânında anlagil Haydâr murâd”

G.77/4

Firavun'un kendi halkına ve Musa'ya yaptığı zulümlerin farkında olduğunu ve zulmü bilerek yaptığını ifade eden şair, Firavun gibi Firavun'nun yakın adamlarının da bilgili şahıslar olduğu vurgulanmıştır. Halka ve Musa'ya yaptığı zulümleri cahillikten dolayı değil de aslında küfrüne ve imansızlığına dayanarak yaptığını dile getirmektedir. Dinden ve imandan yoksun olan Firavun ve yakın adamları aynı zamanda edeb diye tabir edilen toplumsal norm kurallarından da yoksun oldukları ve yapılan bütün zulümleri bu dürtü ve bu kötü niyet ile işledikleri anlaşılmaktadır:

“Zulmünü anlar Firavun havasıyla gâyet fakih

Din yok imânı asla bi-edeb tuğyân tutar”

G.132/5

2.2.1.1.1. Hükümdarlar, Devlet Adamları

Şair kendi zamanında yaşayan yağmacı insanlara işaret etmektedir. Osmanogullarından miras kalan koca saltanatın raiyeti oldukları halde zulüm ile Osmanlı mülkünü yağmaladıkları ifade edilmektedir. Bu türeyen yağmacı grupların zalim oldukları söylenmektedir. “Zülmile ifade viridi” cümlesi ile belli zümre ya da şahısların eşkıyalık yaparak Osmanogullarına ihanet ettiğine ima edilmektedir:

“Zulmile ifâde viridi ‘âl-i Osman mülkünü

İdi gâret bunca emvâl ‘âlemin ehl-i gadûr”

G.108/2

Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin, oğlu ve Emevilerin ikinci hükümdarı Yezid aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir. Yezid'in kalbinin katılığına kinaye olarak mermerden daha katı olduğu ifadesi kullanılmıştır. Yezid'in Hz. Hüseyin'e ve ehl-i beyte yapmış olduğu zulmün büyüklüğüne alamet olarak dünyada kalbi, ruhi ve vicdani azaplar içerisinde olacağı ve hem de

ahretin bir şıkkı olan cehennem ateşinde yanacağı ifade edilmiştir. Hatta Yezid'in günahının büyüklüğünden dolayı kâfirler gibi cehennemde ebedi kalacağı söylenmektedir:

“Rahm yok aslâ Yezid'in kalbi mermerden katı

Nâr-ı dûzahda bekâdır mislû küfrân yâ Hüseyin”

G.253/11

Timur İmparatorluğu'nun kurucusu ve hükümdarı Timur'a aşağıdaki beyitte değinilmiştir. Bir tarihi şahsiyet olan Timur'un kurmuş olduğu tuzaklara atıfta bulunulmuştur. Dünya ve içinde bulunan mal, servet ve makam gibi manaların dünya imtihanında bizim için birer tuzak hükmünde olduğu ifade edilmiştir. Bu dünyevi mal ve ikbalin insana kurduğu tuzakların tehlikeli oluşunu da Timur'un tuzaklarına teşbih ederek dile getirmiştir. Timur'un tuzakları gibi tehlikeli olan dünyanın imtihan vesilelerinden oluşan bağların kopararak atılması gerektiği vurgulanmıştır:

“Çok çalış bendinden halâs olasın

Zabt ider kurmuş ol Timur tuzakdır”

G.91/4

2.2.1.2. Masal Kahramanları, Onlarla İlgili Unsur ve Mefhumlar

Edebiyatımızın mühim unsurlarından olan ve masal kahramanları olarak karşımıza çıkan devler, hicret etmek isteyen şaire yol vermeyen askerlerin çokluğuna kinaye olarak ifade edilmiştir. Yani öyle askerler ki masallardaki devlerden kurtuluş olmadığı gibi bunlardan da kurtuluş yoktur, denmektedir:

“Askerleri gâyet kesir yol geçmege virmez amân

Arslan pelenk divler kamu mümküni yok hicret bana”

G.17/3

Pehlivan olabilmek nefsinin mağlubu değil belki nefisten gelen öfke ve kine galip gelmekle mümkündür. Hatta makbul nefis mertebesine ulaşabilmek için asker gibi nefisle mücadele etmek gereklidir. Bu hususta ise rehber Haydar olmalıdır. Çünkü o şeytanın askeri olan devleri bile kahramanlığı ile yenmiştir. Haydar Ali'nin devlere galibiyetinin sırrı nefse galip gelmesidir. Şair, bizleri kahramanlıkta ve nefis terbiyesinde Hz. Ali'ye benzememiz konusunda teşvik etmektedir. Masal kahramanı olan devlerin şeytan ile raptedilerek

bahsedilmesi şeytanın tuzak ve hilesinin, desiselerle hücumunun büyüklüğüne ve tehlikeli oluşuna kinaye olarak zikredilmiştir:

“Pehlivân olmak imiş çün nefsine makbûl bugün

‘Askeri divler şeyâtin kırmağa Haydar gerek”

G.200/4

Bir masal unsuru olan yedi başlı ejderha aşağıda bulunan beyitte ele alınmıştır. Aslı olmayan ve sadece masallarda olduğunu bildiğimiz bu yedi başlı ejderhanın bir hakikati olduğuna işaret edilmiştir. Hakikati anlamaya yetenekli her insan, şeytanların saldırılarından ve saldırı yollarından haberdardır. Dolayısıyla insanın en büyük düşmanı şeytan olması sebebiyle şeytanların hile ve desiselerinin dehşetine kinaye olarak yedi başlı tabiri kullanılmıştır. Şeytan, insanı farklı desiseler ve hücum yolları ile alt etmek istemesine binaen hilelerini farklı suretlerde önümüze çıkardığına alamet olarak yedi başlı ejderha tabiri kullanılmıştır. Bu farklı hile ve desiselerden dolayı kimsenin mukabele edemeyeceği bir bela gibi olduğu vurgulanmıştır. Şeytanın desiselerinin büyüklüğüne kinayeten dev tabiri kullanılmıştır:

“Asker-i divler şeyâtin heft u ser bir ejderhâ

Hiç mukâbil kimse olmaz bir belâdır ey gönül”

G.228/4

Bir masal unsuru olan ejderha unsuru aşağıda bulunan beyitte kullanılmıştır. Şair nefsinin ve doymak bilmeyen heveslerini ejderhaya teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Ejderha gibi özellikleri olan nefsin, katlinin mümkün olmadığını ve nefsin istek, heva ve heves gibi şiddetli arzularının kendini altı cihetle sardığını ve Hakk’a yürümeye yol vermediğini dile getirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu heves ve hevanın birer düşman gibi olduğunu ve kendine düşmanlık ettiğini dile getirmektedir. Burada ifade edilen manadan nefsin mahiyetini ve özelliklerini anlıyoruz. Nefsin bir ejderha misali biz insanoğluna düşmanlık ettiğini ve alt edilemeyecek özellikte bir düşman olduğunu, Sükûfî Efendi bu beyitte dile getirmeye çalışmıştır:

“Nefsimiz ejder misâli katline mümkün değil

Şeş cihetim tutdu muhkem yol geçem virmez ‘adiv”

G.291/3

2.2.1.3. Diğer Şahıslar

2.2.1.3.1. Rüstem-i Zal

Aşağıda bulunan beyitte kahramanlığı ve cesaretiyle meşhur olmuş Rüstem-i Zal zikredilmiştir. Rüstem'i binlerce kez beğen, diyen şair, Rüstem'in mağlup olmaz bir asker olduğunu dile getirmiştir. Mağlubiyetinin mümkün olmadığını, karşısında binlerce askerin duramadığını söyleyen şair, Rüstem'in bu hususta her türlü övgüye layık olduğunu ifade etmiştir. Karşısında binlerce askerin duramayacağı sözıyla mübalağa sanatı kullanılmıştır. “Hezaran tahsin” ile “bin leşker” birbirine baktığı için beyitteki iki eş anlamlı kelimenin farklı kelimelerle ifade edilmesi ve iki eş anlamlı kelimenin birbirine bakması gayet mutabık ve muvafık düşmüştür. Yani bin leşkere mukabil Rüstem'i hezaran tahsin et, denilmektedir:

“Rüstem Zâle hezârân Dervîş Sükûtî tahsinit

Kâbil olmaz karşusunda nice bin leşker gerek”

G.200/5

2.2.1.3.2. Abdurrahman ibn-i Mülcem-i Harici

Abdurrahman ibn-i Mülcem-i Harici Hz. Ali'yi zehirli hançerle şehid eden kişidir. Aşağıdaki beyitte ibn-i Mülcem'den bahsedilmektedir. İbn-i Mülcem'in, amirlerinin sözünü ve emrini dinleyerek Hz. Ali'yi şehid ettiği vurgulanmaktadır. O emirle şahın kanına girdiği ve üzerinde münafıklık alameti oluştuğuna vurgu yapılmıştır:

“Zehr hançerle urubdur ibn-i Mülcem âşikâr

Tutdu emrini münafık girdi şâhın kanınâ”

G.302/2

2.2.1.3.3. Sinan

Sinan, Hz. Hüseyin'e Kerbela'da ölüm darbesini vuran ve katline sebep olan bir askerdir. Yezid'in saltanatı döneminde ordusunda görev yapmaktadır. Aşağıda bulunan beyitte Yezid'in bu askerine yer verilmiştir. Sinan'ın darbesinin Hz. Hüseyin ile birlikte tüm hakiki Müslümanlara vurulduğunu ve acısını yüreğimizde hissettiğimizi güzel ifadelerle dile getirmiştir. Şair sanki Kerbela'daymış gibi inen darbeleri kendi cisminde hissederek anlatmaya çalışmıştır. Sinan'ın o darbe ile gönlümüzün şehrini yıktığını dile getirmektedir:

“Şehr-i dili kıldı harâb geçti oku tâ ciğere

Cismimize viridi fenâ darb-ı Sinân atdı bu gece”

G.315/5

2.2.2. Kavimler

Lut kavminin şehvet üzere hareket eden bir kavim olduğu bu beyitlerden anlaşılmaktadır. Sükûtî Efendi kendi zamanında yaşayan ve Lut Kavmine şehvet konusunda tabi olan bir güruhtan bahsetmektedir. Bu güruhun tıpkı Lut Kavmi gibi şehveti dünyaya yaymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu özellikteki şehvet düşkünü toplulukların dün de olduğu gibi bugün de yeryüzünde şehveti yayarak bozgunculuk yaptıklarına değinilmiştir. Başta Lut Kavmi olmak üzere şehvet düşkünü kavimlerin ahirette yerlerinin ateş olduğu ifade edilmektedir:

“Şehveti dünyâya râğbet eylediler dün ü gün

Kavm-i Lut’a tâbi olup yerleri nirân bugün”

G.267/7

Kendi asrının insanlarını ve kavimlerini aşağıdaki beyit ile tarif eden şair, bu asırda edepsizlerin çoğaldığını ifade etmektedir. Hüküm ve iktidarın edepsizlerin eline geçtiğini dile getiren Sükûtî Efendi, asrında yaşayanları Nemrud’un kavmine benzetmektedir. Bu beyitten Nemrud kavminin en belirgin özelliğini de anlamaktayız. O özellik ise şefkatsiz oluşlarıdır. Demek ki Nemrud kavminin şefkatsizliği dillere destan olmuştur ki şair onları misal alarak kendi devrinin insanlarından bahsetmektedir. Hz. İbrahim’i yakmak için Nemrud’un yakmış olduğu o büyük ateşe severek ve isteyerek taraftar olmalarından da anlaşılacağı gibi Nemrud kavmi şefkatten yoksun bir kavimdir. Sükûtî Efendi ise kendi asrında yaşayan insanların edebten yoksun oldukları gibi şefkat gibi güzel bir hasletten yoksun olduklarını dile getirmektedir:

“Bi-edebler buldu meydân hükm-i dünyâ bu ‘asır

Her birisi kavm-i Nemrûd ehl-i şefkât kalmadı”

G.369/2

2.2.3. Nehirler, Dağlar ve Denizler

2.2.3.1. Nehirler

Aşağıda bulunan beyitte “Şehr-i azam” ifadesiyle kast edilen insan vücududur. “Üç yüz altmış ırmak” ifadesiyle de insan vücudundaki damarlar ifade edilmiştir. “Bağ u bostan” ifadesiyle de insan vücudunun organları kastedilmiştir. Burada kapalı istiare yoluyla insan vücudu büyük bir şehre, o vücutta bulunan damarlar ise ırmaklara ve insan vücudunda bulunan organlar ise bağ ve bostanlara benzetilmiştir. Demek ki vücut şehrimizin hayat sularını taşıyan damarlar, organların meyve vermesi için gerekli sıvıyı organlara taşıyarak çalışmasını sağlamaktadır. Bu faaliyetten meydana gelen meyveler, damarlar sayesinde oluşmaktadır. Dünyanın ırmakları ve dereleri yeryüzüne dağılarak, bağ ve bostanlara hayat suyunu ulaştırıp, meyvedar olmasını sağladığı gibi damarlar da vücut şehrimizin bağ ve bostanı hükmünde bulunan organlara hayat suyu olan kanımızı taşımaktadır. Hayati derecede önemli olan organların çalışması ve faydalı meyveler vermesi damarlar sayesinde olmaktadır. Dünya hayatının devam etmesi ve insan ihtiyaçlarının karşılanması ancak meyvedar olan bağlar ve bostanlar sayesinde olmaktadır. İşte bu bağ ve bostanların hayat suyu, yeryüzünün çeşitli yerlerine dağılarak bağ ve bahçeleri sulayan ırmaklar, dereler ve büyük nehirler olduğu anlatılmak istenmektedir:

“Hem üçyüz altmış ırmaklar akıtdı şehr-i azamda

O mülkün bâğ u bostânın sular her gün virir ismâr”

G.121/7

2.2.3.1.1. Ceyhun-Tuna Nehirleri

Hakikatleri bir denize teşbih eden şair, âşıkları ise o denizin dalgıçları olarak nitelemektedir. Hakikatlere “bahr” denilmesi, deniz sularının çokluğu ve büyüklüğüne kinayedir. Bu denizin hakikatlerinden meydana gelen manaların ne Ceyhun ve ne Tuna gibi coşkun akan nehirlerden hâsıl olmadığı ifade edilmektedir. O denizin dalgıçları ise âşıklar olduğu ifade edilmektedir:

“Hakikat bahrine gavvâs olan ‘âşıkları her dem

Ne hâsıl nehr-i Ceyhundan Tunâyı bunda n’eylerler”

G.113/3

2.2.3.1.2. Fırat Nehri

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte Hz. Hüseyin’e hitap etmektedir. Fırat Nehri’nden bahsederek insanların cümlesinin istifade ettiği bir nehir olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca cümle insanların istifade etmesini nazara vererek geniş topraklardan geçtiğine de ima ve işaret etmektedir. İnsanların kullandıkları ve herkese mübah ve helal olan Fırat’ın ehl-i tuğyan tarafından zabt edildiği dile getirilmektedir. Bununla ehl-i tuğyanın, Hz. Hüseyin’e yaptıkları zulmün derecesi anlatılmaya çalışılmaktadır. Herkesin istifadesine açık ve Allah’ın mülkünde, Allah’ın yaratmış olduğu bir nehirden Hz. Hüseyin gibi “*habibim*” hitabına mazhar olmuş bir peygamber torununun su içmesine mani olmak gibi bir günahı işledikleri, anlatılmaya çalışılmaktadır:

“*Olmuş iken cümle nâsa âb u Fırât hem mübâh*
Mazbût itdi şu yerin hep ehl-i tuğyân yâ Hüseyin”

G.253/6

2.2.3.2. Denizler

2.2.3.2.1. Bahr-i Umman

Arabistan ve İran’ın güneyinde kalan bu denizi örnek veren şair, felek çarklarını Umman Denizi’ne saldıgını ve o vesileyle rahatladığını ifade etmektedir. Hz. Nuh’un tufan hadisesine vurgu yapılarak o nasıl tufandan kurtulup kurtuluşa ermişse ben de feleği Bahr-i Umman’a erdirerek onun tehlikelerinden arındım, demektedir. Sükûtî Efendi, felek çarklarının ezici ve yorucu hallerinden, aşk manasını âleminde ihya ederek kurtulmuştur. Demek ki feleğin bize getirdiği musibet ve sıkıntı hallerinden Nuh’un tufandan kurtulduğu gibi bizde aşk manasını âlemimizde canlandırarak ve aşk gemisine binerek kurtulabiliriz ve saadete kavuşabiliriz:

“*Bahr-i ‘ummâna hemân ben feleği saldım bugün*
Nuh ile irdim necâta bulmuşum ihyâ-yı ‘aşk”

G.194/3

2.2.3.3. Dağlar

Sükûtî Efendi, dağ unsurunu bir beyitte tasavvufî yönüyle ele almış, bir beyitte ise mitolojik anlamda ifadeler kullanmıştır. “*Mitolojik kültler içinde önemli bir yer tuttuğu düşünülen, yeryüzünün göğe yükselen parçaları olan dağlar; geçmişten günümüze edebiyatın her türünde, özellikle efsane, destan, masal, hikâye gibi nesir ağırlıklı metinlerde ve sayısız*

şiiirde çeşitli sebeplerle kullanılmıştır. Dağlar; yüksekliği, ihtişamı, gökyüzüne ve Allah'a yakınlığı, geçit vermeyişi, meydan okunacak bir karşıt güç kabul edilişi, gerektiğinde insanlar için bir sığınak olması gibi nedenlerle, bazen de bir benzetme unsuru olarak edebiyatta, özellikle de şiiirlerde sıkça yer bulmuştur. Bu durum edebiyatta bir dağ kültürünün doğmasına neden olmuştur. Dağ kültürü hem Türklerde hem de yabancı milletlerde önemli bir mitolojik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Divan şiiirinde belirli dağ adlarının sıkça geçmesi dikkat çekicidir. Divan şairlerine ait çeşitli beyitlerde özellikle Kâf, Tûr, Bisûtûn, Cûdi dağlarının mitolojik anlatımlar paralelinde şairler tarafından çeşitli şekillerde kullanıldığı gözlemlenmiştir.” (Güler, Mehmet, 2023, s. 45-59.)

2.2.3.3.1. Tur Dağı

Hiz. Musa'nın Tur Dağı'nda daima münacat ederek Allah'a yalvardığı ve sıkıntılı olan halini Hakk'a arz etmek maksadıyla o dağa çıktığı aşağıda bulunan beyit ile dile getirilmiştir. Dağın Hiz. Musa ile anılması dağa bir nevi şeref vermiş ve insanlar arasında diğer dağlardan daha değerli kılmıştır. Fakat dağ veya herhangi bir yer fark etmez, her yer Hakk'a ulaşmak için ve O'nu anmak ve münacat etmek için birer vesiledir. Hiz. Musa ise bu dağda Rabbi'ne niyazda bulunmayı tercih etmiştir. Dağa çıkmasının asıl maksadı Rabbi'ne niyazda bulunmaktır. Bu vesileyle dağ şereflenmiştir:

“Musâleyin Tur Dağında her dem münâcât eyleyen

Düşvâr-i hâlin ‘arz itmeğe Sübhâna irmektedir garaz”

G.171/2

2.2.3.3.2. Kaf Dağı

Mehdi'nin Hiz. Muhammed (ASV) neslinden olduğunu aşağıdaki ifadelerden anlamaktayız. Mehdi'nin gelişinin güzel bir devrin başlangıcı olacağı ve Mehdi geldiğinde Kaf Dağı'na bile hükmedeceği ifade edilmektedir. Mehdi'nin vefalı ve adil bir kişi olduğu dile getirilmektedir. Kaf Dağı ifadesi ile de yeryüzünde bulunan maddi bir dağ kast edilmemiştir. Çünkü maddi bir Kaf Dağı yeryüzünde bulunmamaktadır. Burada manevi bir dağ olduğu anlaşılmaktadır. Mehdi'nin hükmünün tesirli olduğuna delil olarak Kaf Dağı ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca Mehdi'nin maddi âleme vefa ve adl ile hükmedeceği gibi ahiret âlemlerinde bulunan ve ehl-i tasavvufun keşfen ve kerameten gördüğü ve ifade ettiği Kaf Dağı'na da hükmedeceği dile getirilmiştir. Kaf Dağı; “Kâf Dağı, masallarda uzağı belirtir. Uzak ve yorucu yola giden masal kahramanı genellikle “Kâf Dağı'nı” aşmak zorundadır.

Feridüddin Attar'ın "Mantık'ut Tayr" adlı eserinde, pâdişâhlarını (Allah'ı) arayan 30 kuşun zahmetli bir yolculuk sonunda Kâf Dağı'nın 7. tepesinin ardında Simûrg'ta kendilerini bulması vahdet-i vücud anlayışını yansıtan mühim örneklerdendir. Kâf Dağı, yeşil zümrüttendir ve Phoenix, Simûrg, Ankâ denilen efsanevî kuşun yurdudur. Bu dağın ardında ise, dünyayı kana ve ateşe boğacak olan, Yecüc ve Mecüc yaşar. Efsaneye göre Zülkarneyn", onları durdurmak için Sedd-i İskender'i inşâ etmiştir." şeklinde ifade edilmiştir. (Güler, 2023: 45-59).

"Devr-i hoş gelse gerekdir hükm ide kâfdan kâfa

Mehdi-i âl-i Muhammed 'adlile sâhib vefâdır"

G.85/8

2.2.4. Ülkeler ve Şehirler

2.2.4.1. Buhara

İnsanın yaratılışındaki mucizeler ve hikmetlere bu şiirinde değinen şair, insanın iki ayağının üstünde durmasına ve bu suretteki yaratılışına nazarlarımızı çekmektedir. Allah'ın insanları iki ayak üzerinde durdurarak gezdirdiğini, "semt-i Buhara 'yı" bile gezerler anlamında Buhara'yı misal vermiştir. Bütün âlemi gezerek temaşa ederler, diye ifade ederek Orta Asya'nın köklü şehrini bile gezerler, demiştir. Bütün âlemi gezerler manasına kinayeten bütün cihanı gezerler, demektedir:

"İki pây üzre turturmuş gezer semt-i Buhârâyı

Temâşâ-yı cihân eyler bu 'âlemde ne kim her vâr"

G.121/3

2.2.4.2. Kerbela

Bir şehrin görebileceği en acı olaya sahne olan Kerbela şehri, Hz. Hüseyin'in şahadetine ve Mervan kavminin zulmüne şahid olmuştur. Şair, Kerbela'da her türlü cevr ve cefayı Hz. Hüseyin'e reva görenlerin kimden yardım bekleyebileceklerini sorgulamaktadır. Bütün şefaathler elbette Allah'ın izni ve müsaadesi ile olduğunu fakat şefaathlerin en büyüğünün Hz. Muhammed (sav) tarafından gerçekleştirileceği düşünüldüğünde Mervan kavminin şefaath dileyebileceği kimsenin olmadığına vurgu yapılmaktadır. Şefaath edebileceklerin en hayırlısı olan peygamberin, sevgili torununa bu kadar eziyeti reva görenlere şefaath etmeyeceğine değinilmiştir. Buradan şefaath konusunun Sükûtî Efendi tarafından kabul edildiği ve şefaathin olduğuna ve olacağına inandığı dersini de çıkarabiliriz:

“Zulmüyle çok Kerbelâ’da itdiler cevri-ı cefâ

Kimden umar ya şefâ’at kavm-i Mervân yâ Hüseyin”

G.253/5

Kerbela’da gerçekleşen o elim ve acı katliamı aşağıdaki beyitte nazara veren şair, Kerbela’nın kana bulandığını ve şehitlerin kan deryasına daldığını ifade etmektedir. Kerbela’da dökülen kandan oluşan kan deryası, Nuh Peygamberin tufan hadisesine teşbih edilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Kerbela’da şehid olanlardan akan kanın bir tufan misali Hz. Hüseyin ve kardeşlerini gark ettiği vurgulanmaktadır. Hz. Nuh’a inanmayanlar tufan gibi bir büyük hadisede boğularak Allah’ın Kahhar ismiyle tokat yediler. Bu tokat neticesinde dünya hayatları son buldu. Hz. Hüseyin’e de inanmayanlar ve isyan edip katline sebep olanlar Kerbela ilinde şehitlerden dökülen kan ve o kandan oluşan deryada manen boğuldukları söylenmektedir. Bu kan deryası Mervan kavminin hem dünya ve hem de ahiret hayatlarını yok ettiğine ima ve işaret bulunmaktadır:

“Kerbelâ’ya irdi ol dem özge tufân misli-i Nûh

Kana gark oldu şehidân bunca ihvân yâ Hüseyin”

G.253/10

2.2.4.3. Hayber

Nübuvvetin hatemi olan Hz. Muhammed’in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi neticesinde hak dinin kapısı tüm insanlığa açılmış oldu. Bu dinin neşri ve tebliği, yeryüzüne hâkim kılınması için de fedailere ihtiyaç bulunduğundan Allah, Hz. Ali gibi kahramanları o din yolunda seferlerde bulunması için görevlendirmiştir. İşte bu seferlerden birisi de Yahudi yerleşim yeri olan Hayber’dir. Allah, Hz. Ali’yi Hayber’in fatihi olmak nimetine nail eylemiştir. Böylece Hayber feth edilerek İslam beldesi haline dönüştürülmüştür. Bu fetih ise Müslümanlara O mübarek zat eliyle nasip olmuştur:

“Hatemi-i Resûl gelmesiyle râh-ı dini itdi küşâd

‘Azm-i sefer eyledi çün fâtih-i Hayber ‘Ali geldi”

G.375/7

2.2.4.4. Şam

Dünyanın süslerine ve cezbedici güzelliğine aldanmamak ve heves etmemek konusunda bizleri aşağıdaki dörtlük ile uyaran Sükûtî Efendi, dünyanın süslü vaziyetinden kurtulabilmek

için bizlere ne yapmamız gerektiğini de burada dile getirmektedir. Dünyadan ve geçici güzelliğinden kurtulmak için bir kâmil mürşide intisap etmek gerektiğini söyleyen şair, onun vesilesiyle Hakk'ı her nefes zikretmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Dünyanın geçici güzelliğine aldanmamak için kâmil bir mürşide intisap etmenin de bir noktada yeterli olamayacağı ihtimalini nazara vererek mücadelecî bir ruh haline dönüşmek gerektiği ve bunun için de Hz. Ali'nin askeri olarak düşmana karşı durulması gerektiği vurgulanmıştır. Yani bulunduğumuz yeri iyi ayarlayıp Ali'yi sevenleri sevip sevmiyenleri ise sevmemek gerektiğine ima ve işaret edilmektedir. Burada Şam vilayeti nazara verilerek Hz. Ali'nin düşmanlarının o vilayette yaşadığına değinilmiştir. Şam, o dönemde Hz. Ali ve al-i beytin düşmanlarının mekânı olduğunu söyleyerek, sen de o düşmanlar ile mücadele ederek atını o şehre ve onların üzerine sür, denmektedir. Demek ki dünyanın geçici güzelliğine aldanmamanın en mühim yollarından biri de Şam vilayetini mesken edinen Ali düşmanlarına düşmanlık etmek ve Ali'yi sevmektir:

*“Koma dünyâ zinetine kılma tâlib sen heves
Mürşid-i kâmile irgil Hakkı zikr it her nefes
Leşkeri ol Murtazânın düşmânına karşı dur
Şâm civârı meydânında geri kalma sür feres”*

Mur.106b/12

2.2.5. İctimai Hayat

2.2.5.1. Musiki

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte geçen “İllet-i aşk” ifadesiyle aşkı bir hastalığa, gönül manasında söylenen “dil” ise ney diye ifade edilen bir müzik aletine teşbih edilmiştir. Aşk hastalığına düştüğünden beri gönlünün ney gibi acıklı bir ses ile feryad ettiği, vurgulanmıştır. Bu feryattan çıkan yakıcı sesin zemini ve gökleri doldurduğu, ifade edilmektedir. Aşkın yakıcı ve tutkulu bir hal olduğunu ve gönül o yakıcı ve acıklı hastalık yüzünden inlediği, söylenmektedir. İnlemenin sesi ise musikide kullanılan ney gibi acıklı ses veren bir alete teşbih edilerek dile getirilmiştir. O illetin acısının büyüklüğünden dolayı çıkan feryadın büyüklüğüne kinaye olarak zemin ve asumanı doldurduğu, ifade edilmektedir:

*“İllet-i ‘aşka düş oldum ney gibi inlerdi dil
Zâr-ı feryadımla toldu bu zemin ü âsuman”*

G.268/3

2.2.5.2. Süslenme

Aşağıdaki beyitte “*Bularla*” (bunlar) diye kastedilen Hz. Peygamberin dört halifesidir. Dünyanın ve ahiretin bu dört halife ile süslü kılındığını ve iki cihanın süsü ve zineti oldukları dile getirilmiştir. Bunların manevi renkleri ve nakışları ile iki âlemde meşhur oldukları söylenmektedir. Dört halifenin manevi büyüklüğüne kinayeten iki âlemi süsledikleri söylenmektedir:

“Bularla serteser dünyâ vü ‘ukbâ hem müzeyyendir

Kamu elvân ile nakşı dü ‘âlemde hemân meşhûr”

G.98/2

Sükûtî Efendi, mensup olduğu ve şeyhi bulunduğu tarikat olan Sa’dileri aşağıdaki beyit ile övmektedir. Dünya hayatının mühim bir unsuru olan “*zib u ziver*” denilen süsüne Sa’dilerin itibar etmediklerini ve kalplerine o süslerin sevgisini koymadıklarını dile getirmektedir. Sa’dilerin dünya hayatının süslerine ehemmiyet vermemelerinden dolayı ebedi hayatta cennette sultan olduklarını dile getirmektedir. Terk edilen dünyanın çekici ve cazibedar güzelliğinin süsü sayesinde ebedi âlemde ve cennette sultan olacaklarına işaret edilmektedir:

“Zib u ziver nakşını dil mülküne hiç koymadık

Vahdet-i dâr-ı bekada sultân olan Sa’dileriz”

G.141/6

Aşağıda bulunan beyitte Sükûtî Efendi talebelere hitap ederek gözlerini açmalarını tavsiye etmiş ve Ali Efendimiz’in Hak için dünyaya geldiği vurgulanmaktadır. Hz. Ali’nin gelmesi ile cihan nurlanmış ve ışıklar her tarafa yayılmıştır. Burada şair Hz. Ali’nin dünyada bulunmasını bir süs olarak görmesi Hz. Ali’nin manevi değerinin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Hz. Ali, dünyanın süsü olarak nitelenerek sanatlı bir üslup kullanılmıştır. Yeryüzünün süsü olarak gösterilmiştir. Bununla Hz. Ali’nin dünya yaşamına bir değer kattığı vurgulanmaya çalışılmıştır:

“Aç durma gözün tâlib Hak görünce dünyâ ‘Ali geldi

Viridi ziyâlar cihâna zib ile zibâ ‘Ali geldi”

G.351/1

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyit ile kendi kitabının mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu şiir kitabının yani divanının nazmını süs olarak kullandığını ve o süsü de kitaba bir inci diye

takarak ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Müridlerinden aşk ehli olanların bu şiir ile süslenmiş divanının hakikatlerini birer cevher olarak baş tacı etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Şiirlerini nazmın ölçüleri ile ve sanatlı ifadeler ile vücuda getirdiğini ve bu manadan dolayı her bir edebi sanatın bir inci değerinde olduğu vurgulanmıştır. Sanatlı ifadelerinin âşıkları mest edebileceğine ima ve işaret bulunmaktadır:

“Zib ü ziver nazmıyla takdım kitâba bir dürrü

Tâcı ser itsin ‘âşıklar bu hakikât cevheri”

G.362/1

Aşağıdaki beyitte dünya ve içindekileri bizlere süslü gösteren bir cadunun (büyücü kadın) var olduğu ifade edilmiş fakat kim veya ne olduğu söylenmemiştir. İsim verilmeden anlatılmak isteneni aklımıza havale ederek cadunun kim olabileceği konusunu bulmayı bize bırakmıştır. Sükûtî Efendi, cadu ifadesiyle ya şeytanı veya nefsi veya dünyanın aldatıcı güzelliğini kast etmiştir. Şeytan, nefis veya dünyanın geçici güzelliğinden hangisi olursada sonuç değişmez. Herhalukarda bu manaların bize varlıkları güzel gösterdiğini ve bizleri aldattığını ifade eden şair, aynı zamanda bu manaların cihanı ve masivayı geçici bir şekilde kalayladığını ve bize kalaylı ve güzel haliyle masivayı yutturduğunu ifade etmektedir. Burada ayrıca kalaycılık mesleğine de değinilmiştir:

“Mâsivâyı zib ü ziver gösteren bir câdûdur

Aldadır cümle cihânı bir kalaydır zineti”

G.367/2

2.2.5.2.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar

Şair aşağıda ifade edilen beyitte kitabına Allah’ın emrine ittibaen züht ve takva ile başladığını ifade etmektedir. Şiirlerini kıymetli madenlere yani mücevherata teşbih eden şair bu divanının içerdiği hakikatlerin de mücevherat gibi kıymetli olduğunu veciz bir şekilde söylemektedir. Ayrıca şiirlerindeki hakikatlerin âlemin dört bir tarafına yayılmasını ve herkese ulaşmasını niyaz etmektedir:

“Emr-i Hakla bu kitâba başladım ben zâhidâ

Cevher-i nazmım saçılsın âlem içre her yana”

G.1/1

H. Ali'nin, Rabbi'mizin buyurduğu, “*Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim ve halkı yarattım.*” Kutsi hadisinin sırlarını ortaya koyan biri olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca H. Ali'nin inci ve değerli taşların kaynağı olduğu söylenmektedir. Burada şair, Allah'ın insan ve varlıklar üzerinde görünen esmasının cilvelerini ancak Ali gibi bir zatın anlayıp açıkladığını bu sırdan dolayı Ali'nin manevi hazinesinde bulunan bilgilerin değerli, kıymetli cevherler hükmünde olduğunu bunun için o bilgilerin alınarak kalplerde ve akıllarda saklanması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca şair teşbih yoluyla Ali'den çıkan ilimleri kıymetli cevherlere benzeterek teşbih sanatını kullanmıştır:

“*Murtazadır küntü kenzin sırrını ifşâ eden*

Murtazâdır dürr-i cevher bahrına kân Murtazâ”

G.11/5

Cevher değerli taş demektir. “*Altın, gümüş, inci, yakut, zümrüt vb. değerli taşlar; sayı olarak az bulunmaları, elde edilmelerindeki güçlükler, sahip oldukları kıymet, taşıdıklarına inanılan bazı güçler ve bunların etkileri, nasıl ve nerede oluştukları, renkleri, faydaları ve zararları gibi birçok açıdan tarihin her döneminde insanlığın ilgisini çekmiş ve onlara sahip olunmak istenilmiştir. Değerli taşlar, belirtilen bu hususiyetlerinden dolayı klasik Türk şiirinde de önemli bir yer tutmaktadır. Pek çok şair, şiirini etkili ve güzel kılmak amacıyla bu değerli taşlara farklı bağlamlarda yer vermişlerdir. Örneğin, şairler değerli gördükleri pek çok şeyin - şiir gibi- yücelik ve kıymetine dikkat çekmek için şiirlerinde sıklıkla bu taşları bir teşbih unsuru olarak kullanmışlardır.*” (Kutlar, 2005: 1). Ayrıca öz anlamında da kullanılmaktadır. “*Cevher, felsefenin önemli kavramlarından biridir. Öz, zât, mahiyet anlamında kullanılan bu kavram, varlık açısından bir şeyin özünü, hakikatini ve ne olduğunu gösterir. Kindi'ye göre cevher, müstakil varlığı olan, kendi başına varlığını sürdürebilen, varlığını devam ettirmede başka bir şeye ihtiyaç duymayan, birtakım niteliklerle nitelenen, oluş ve bozuluşa tâbî olmayan şeydir.*” (Uysal, 2009: 159-170). Fakat aşağıda bulunan beyitte Sükûtî Efendi mecaz anlamıyla kullanmıştır. İnsandaki değerli ve faydalı olan kabiliyetler, yetenekler, bilgiler, cevherlere teşbih edilmiştir. Ayrıca bu kabiliyetlere sahip olan insanlara bir tavsiye vardır. Kıymetini anlamayacak cahillere söz anlatma, o değerli kabiliyet cevherlerini boşu boşuna sarf etme çünkü onlar güzeli ve doğruyu fark edip idrak edemezler. Ehl-i iz'an ile sohbet et, denmektedir:

“Cevherini kılma sarf kıymetin bilmez câhile

Fark-ı idrâki olan iz'an sohbet it”

G.32/3

Şeyhine aşağıdaki beyitte hitap ederek kendisine elmas sürahiler içinde manevi ilimler ve feyizler sunmasını isteyen şair, kokulu kadehlerde, maneviyat içeceğini manevi sultanının meclisinde içmek istemektedir. Kadehte sunulacak manevi nurlar ve feyizleri yine en değerli maden olan elmas sürahiden içmek istemesi ile maneviyatın güzel adamlarını maddenin güzel elmaslarına benzetmektedir:

“Bir sürâhi kâse-i elmâs ile sun bizlere

Meclis-i hünkâr katında nûş idem anber kadeh”

G.58/6

Hız. Fatma'ya aşağıdaki beyitte işaret ederek onun iki şehzadeleri olan Hasan ve Hüseyin'in inci gibi değerli olduğu vurgulanmaktadır. Fatma'dan dünyaya gelen o iki şahsın insanlığa Güneş gibi doğdukları söylenmektedir. Büyük okyanuslarda bazı balıkların ağzına ve karnına giren yağmur suyundan incilerin oluşması gibi Hız. Fatma vesilesiyle dünyaya gelen o iki şehzadelerin yaydıkları feyzin ve bereketin gündüz ışığına benzetilmesi bir teşbih olarak ifade edilmiş ve sanatlı bir üslup bu şekilde tercih edilmiştir:

“Dürr-i batnından anın hem ol iki şehzâdeler

Gün gibi itmiş tulû nûr-ı ziyâ senden medet”

G.70/5

Gönlü ile konuşarak kâmil insanlardan sorduğu sualden aşağıda bahseden şair, kâmil insanların büyük okyanus gibi derin olduklarını ve o okyanusun derinliklerinde çok değerli elmaslar, inci ve mercanlar bulunduğunu dile getirmektedir. Adeta hakikat ve tarikat cevherlerinin o okyanusların içinde bulunduğunu ve bu derin hakikatlerin anlaşılması ve bilinmesinin de mensubiyet cihetiyle mümkün olduğu ifade edilmektedir. Gönlüne ders mahiyetinde bir hitap olmuştur:

“Sordum ey dil kâmilândan bahr-i ummân sendedir

Gevherine tâlib ol kim dürr-i mercân sendedir”

G.89/1

Şair aşağıdaki beyitte kendine hitap ederek değerli taşlardan olan inci madenini arayarak bul, demektedir. Bu madenin de umman denizinde olduğunu ve o semte uğrayarak bulması gerektiği vurgulanmıştır. Büyük okyanusta kıymetli taşların olduğunu söylemesinin sebebi de bazı değerli taşların nisan ayında bu denizde bulunan bazı balık cinslerinin yağacak nisan yağmurunu bekledikleri ve yağın yağmur tanelerinden birini yutmayarak ağızlarında bekletmeleri sonucu o damlanın inciye dönüştüğü inancıdır. Sükûtî Efendi de kendi için o denize, o balıklar gibi git ve o kıymetli cevherlerin sende oluşması için hırsla çalış, demektedir. Burada Umman Denizi ve cevherler, tasavvufa ve meyvelerine kapalı istiare yoluyla benzetilmiştir. Deniz tasavvuf ise inci gibi cevherler de tasavvufun meyveleri olan güzel ahlak ve ibadetlerdir:

*“Dürr-i cevher ma’denini ey Sükûtî ara bul
Bahr-i ‘ummân semtine ir eyle ol kâne haris”*

G.164/5

2.2.5.2.2. Güzel Kokular

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte vücudu bir şehre teşbih ederek ifade etmesi sanatlı bir ifade olmuştur. Şair, vücut şehri içerisinde safi bir ateş yakılmasını ifade ederek okurlarına ve müritlerine tavsiyede bulunmaktadır. O ateşin tesiriyle meydana gelen güzel kokudan dolayı bu âlem sana dönsün ve yönelsin, diye ifade etmektedir. Burada ilahi aşk manasının kalplerde alevlenmesi gerektiğine ve alevlenen o ateşin verdiği hararet ve tesir ile güzel ahlakın oluşması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Güzel ahlakın meydana gelmesi ile etrafa görünen güzel davranışlar ise güzel kokulara teşbih edilerek ifade edilmiştir. Güzel ahlakın dışa yansımaları olan güzel davranışların insanlar ve cümle âlem tarafından benimsendiğini dolayısıyla âlemin insana yönelmesiyle insanı güzel bir örnek ve rol model olarak kabul ettiği ifade edilmektedir:

*“Yak vücûdun şehir içre zâhidâ bir sâfi ‘od
‘Itr-ı bûyundan bu ‘âlem sana itsinler vürûd”*

G.81/1

Hazreti Peygambere aşağıdaki beyit ile hitap eden şair, dünyaya yayılan güzel kokuların Hz. Muhammed’den (ASV) yayıldığını dile getirmektedir. Her tarafa yayılan güzel kokuların O’ndan olduğu söylenmektedir. Hatta cennet kokularının bile peygamberimizin kokusu olduğu ve o kokunun bir pişireni olmadığı halde kendi doğasında olan bir koku olduğu ve Allah’ın

izniyle doğal bir şekilde yayılmakta olduğu dile getirilmektedir. Demek ki en güzel koku peygamberimizin doğal kokusu olduğu anlaşılmaktadır:

*“Bûy-ı hüsnün nisâr olmuş muhakkak dünyâyâ
Cinânın râyihâsı senden tabihsiz yâ Resûlallah”*

G.333/3

2.2.5.3. Giyim –Kuşam

Giyim kuşam unsurundan olan seyf yani kılıç ile hançere aşağıdaki beyitte yer verilmiştir. Nefsimizi Celal sıfatından tecelli eden bir kılıç ile katletmek gerektiği ve bu mücahedenin gece gündüz devam etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu mücahededeki hançer ile nefse vurulması gerektiği ifade edilmektedir. Şair, bu beyitte nefsimizi düşmana Celal seyfini ve hançerini de Allah’ın emirlerine teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Harpte düşmana kılıç ve hançerle mukabele edildiği gibi Allah korkusundan hâsıl olan Celalli mana ile de nefsimizin kötü istekleri ile savaşarak onu mağlup edebileceğimiz dile getirilmiştir:

*“Nefsimizi katl itmeğe destimizde seyf-i Celâl
Cehd ideriz leyl ü nehâr urmağa hançer zâhid”*

G.75/2

Giyim kuşam unsurunun işlendiği aşağıdaki beyitte tac, hırka ve aba gibi imgelerin tasavvuf ehli olanlarca bir paye ve makam alameti olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Şair bir tekke ehli ve bir mutasavvıf olması sebebiyle tac, hırka ve abanın kendilerine ezel meclisinde, ruhlar âleminde verildiğine inanmaktadır. Bu imtiyazın ise Hakk’ın inayeti ve lütfuyla kendisine bir ihsan olduğunu ifade etmiştir. Cenab-ı Hakk’ın bezm-i ervahta yapmış olduğu bu lütfu ile kendilerine yardım ettiğini dile getirmiştir:

*“Bu köhne tâc abâ hırka virilmiş bezm-i ervâhdan
Hakkın bu lütf-ı ihsânı inâyet ehliyiz zâhid”*

G.80/2

Aşağıdaki beyitte şair, süslü kıyafetleri bir uykuya teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Zahid ehlinin süslü kıyafetlere rağbet ettiği vurgulanmıştır. Süslü elbiselerin ancak ilim ehline layık olduğunu ve bu tür elbiseleri onların giymesi gerektiği söylenmiştir. Kendilerinin ise kanaat ehli olduklarını öyle süslü elbiselere önem vermediklerini dile getirmiştir. Ayrıca tasavvufta “*abdâl*” diye adlandırılmış bir makama değinen şair, Allah’ın

yoluna giren abdal tipler olarak süslü kıyafetlerden ellerini çektiklerini ifade etmiştir. Bu beyitte “*abdâl*” ile ifade edilen edebiyatımızda geçen bir tip de nazara verilmiş ve abdal makamına gelen kişilerin kanaat ehli ve zahitlerden olduğuna değinilmiştir:

“Müzeyyen hâb-ı libâs ancak ulemâ şanına lâyık

Biz abdâl-ı Hudâ olduk kanâ’at ehliyiz zâhid”

G.80/5

Aşağıdaki beyitte alçak gönüllülük ile kendisini miskin ve garip olarak niteleyen, aba, hırka, tac gibi şeyhlik alameti olan giyim ve kuşama layık olmadığı halde bu yola iradesi ile devam ettiğini bundan dolayı kendisini aşağı görmemeleri gerektiğini vurgulayan şair, zühd ve takva ile alametleri hak ettiğine ima ve işaret etmektedir.

“Sükûti bir garip miskin abâdan hırka tâc giysin

Hakâretle nazar itme irâdet ehliyiz zâhid”

G.80/6

Aşağıdaki beyitte “*seyf-i celal*” ifadesiyle Hz. Ali anlatılmaktadır. Bu tabir çok orjinal olmuştur. Sükûti Efendi’nin “*seyf-i celal*” diye ifade ettiği Hz. Ali’nin, Hayber Kalesi’nin fethi sırasında göstermiş olduğu kahramanlıklara bu ifade ile işaret etmek istemiştir. Hz. Ali’nin, Allah’ın celal sıfatının elinde bir kılıç gibi olduğunu ve o yeryüzünde Allah’ın kılıcı olarak Hayber’e yürüyüp komutanlarını katl edip, zengin ve fakir her askerini mahvetmiş olduğunu dile getirmektedir. Hz. Ali’nin bir giyim kuşam unsuru olan kılıç olarak tabir edilmesi istiare yoluyla sanatlı bir ifadedir. Hayber Kalesinin feth edildiği bu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Kal’â-yı Haybere hücûm eyledi ol seyf-i celâl

Katl eyledi serleşkerini hem bâý gedâ Haydar ‘Ali”

G.372/8

2.2.5.4. Sofra, Yiyecekler ve İçecekler

Aşağıda bulunan beyit ile edebiyatımızın sofrâ unsurunun bir ögesi olan kadehe değinilmiştir. Su dağıtıcısından, her zaman değerli cevherlerden yapılmış kadehlerle sessiz bir şekilde içecekler sunması istenilmektedir. Öyle kadehler ki içeceği kalbimizdeki gamları izale etmesini istiyor. Aslında şair şeyhini bir su dağıtıcısı gibi görerek kendisine manevi içecekler içirmesini arzu etmektedir. Kadehin içerdiği cevher ise manevi feyiz ve berekettir:

“Sâkiya sun bize her dem la’l ile cevher kadeh

Kalbimizden gamları hep def ide yekser kadeh”

G.58/1

Yine aynı şiirde geçen aşağıdaki beyitte şair, gül kokulu şarabından bir yudum içip kendimizden geçelim. Saf üzüm sularını kırmızı kadehlere koyarak bugün bizlere ver manasında ifadeler kullanmıştır. Tasavvufun irşat metotlarını kadehlere teşbih eden şair, feyzini ve ruhani hazzını safi ve gül kokulu şaraba benzetmektedir:

“Mest olalım cür’asından bu şarâb-ı gülğûnun

Sâfi engür meylerinden vir bugün ahmer kadeh”

G.58/4

Kırmızı şarabı sakiler meclisinde bugün içenler elest meclisinde içilen badenin keyfi gibi keyiflenerek cennet zevki almaktadırlar. Şair, tasavvuf için oluşmuş bir mecliste yapılan zikirden alınan zevki bezm-i elestte içilen cennet kokulu içeceğe teşbih ederek aşağıdaki beyitte sanatlı bir ifade kullanmıştır. Tasavvuf için bir araya gelenler şeyhlerinin elinden aldıkları manevi feyzin verdiği lezzetin cennet zevki gibi olduğunu dile getirmiştir:

“La’l-i hamrâyı içenler bezm-i sâkiden bugün

Bâdenin keyfi elestden zevk-i cinân sendedir”

G.89/2

Sükûti Efendi aşağıdaki beyit ile ilahi aşkı, kırmızı üzüm şarabına teşbih ederek, bu ilahi aşka kim düşerse bu şarap onun elinde devreder, demektedir. O şarabın öyle bir özelliği vardır ki içenlerde sarhoşluk yapmaz. İlahi aşka düşenlerin hali şarap müptelasının haline benzetilmiş ve o şaraba müptela olanlar onu terk edemezler. Bu âşık ile o şarap müptelasının farkı, ilahi aşkın, müptelasını sarhoş etmeyişidir:

“Senin ‘aşkına her kim ki düşenler devrider elde

Şerâb-ı la’l-i engürün içenlerde humâr olmaz”

G.139/3

Aşağıdaki ilk beyitte yemek ve içmek ile ilgili mühim ve faydalı bir konu nazarımıza verilmektedir. İnsanın doğuştan getirdiği özelliklerinden biri olan yemek ve içmek konusunun sınırları burada ifade edilmek istenmiştir. Herşeyde olduğu gibi yemek yemenin de orta yollu

olması gerektiği ve eğer aşırıya varacak şekilde fazla yemek tüketilirse vücudumuza zarar vereceği dile getirilmektedir. Kim haddinden fazla yiyecek tüketirse cismini harap edeceği vurgulanmaktadır. Diğer beyitte ise tasavvuf ehline özellikle kendi mensupları olan müridlerine tavsiyede bulunan Sükûti Efendi, az yemek ve az uyumak, müridlerin yolunu açtığını ve makamen yükselip istenen mertebeye ulaşabileceklerini ve bu vesile ile darü's selam olan cenneti mesken edeceklerini dile getirmektedir. Bu iki beyitte de yiyecek tüketiminde sergileyeceğimiz tutum ortaya konarak yemek adabı bizlere öğretilmektedir:

“Kesret ekle düşenler gönlünü kıldı yebâb

Cismini ifnâ idermiş bu hususda her gulâm”

G.250/5

“Az ta'âmla nevm-ı killet sâlikin rahın açar

Menzil-i rif'atde dâ'im meskan-ı dârü's-selam”

G.250/6

Yiyecek ve içecek unsurundan olan kahvenin faydalarından birisi aşağıdaki beyitte anlatılmaktadır. İnsan şehvetinin dumanlı kahve içilerek kesilebileceği ifade edilmektedir. Ancak şehvetin öldürücü ve tesirli bir zehir gibi olduğunu ve insanın o duyguyla baş etmesinin zor olduğu vurgulanmaktadır. Bu ifadelerden yiyecek ve içecek türlerinin her birinin farklı anlamda insana faydalarının olduğunu anlamaktayız. Allah'ın yaratmış olduğu her içeceğin ve yiyeceğin farklı bir yönden faydası olduğu gibi bu içecek ve yiyeceklerin de insan duygularına yönelik etkilerinin olduğunu anlamaktayız. İnsan mizacının yediklerinden etkilendiği ve o yiyecek ve içeceklerin etkisiyle şekillendiğini bu ifadeler bize göstermektedir:

“İç duhânın kahve ile kat 'ider şehvâtını

Zehr-i kâtil bunlar ancak gitmiyor birçok zamân”

G.279/3

Canı, bülbüle teşbih eden şiar, can bülbülünün aşk ile efgane geldiğini vurgulamaktadır. Su dağıtıcısı olan kişinin kadehde bir içecek vererek kendisini mest eylediğini söylemektedir. Burada saki olarak tabir edilen kişinin mürşid-i kâmil olduğu ve sakinin kendisine kadehde verdiği şeyin ilah-i aşk şarabı olduğu, kadeh ise tasavvufun usûl ve erkânları olduğuna ima ve işaret bulunmaktadır. Kendini misal alarak ilahi aşkın şarabıyla aşka gelip kendinden geçen şair bu vesileyle mürşidinin irşadıyla “hu” çekerek mest olup kendinden geçtiğini dile

getirmektedir. Bir sofraya unsuru olan kadehde içecek sunmak ve bunu sanatlı bir şekilde ifade etmek, edebiyatımızın vaz geçilmez bir unsurudur:

“Cân bûlbûlü geldi yine ‘aşk ile efgâne hû

Saki kadeh virdi bize eyledi mestâne hû”

G.287/1

Şair aşağıdaki beyitte geçen “*Mey-i aşk*” ifadesiyle aşk, kendinden geçiren bir içeceğe teşbih edilerek sanatlı bir üslup kullanılmıştır. Bir yudumluk aşk şarabından bir kadehte içerek kendinden geçen insanın her yeri aynı şekilde gördüğü sanatlı bir şekilde ifade edilmiştir. Burada ayrıca ilahi aşkın yaptığı tesirin büyüklüğüne kinaye olarak o aşk şarabını içip ilahi aşka dalan adam için Kâ’be yâda puthane fark etmez, denmektedir. Sükûtî Efendi’nin inandığı değerler noktasından bu mana değerlendirildiğinde Sükûtî Efendi’nin Ka’be’yi bir puthane ile eş tutması mümkün değildir. Sadece burada Allah aşkının verdiği tesire binaen ve o aşkın şarabının mey’inden bir yudum içen ve o hakikat deryasına dalan insanın her yerde Allah’ı bulabileceği ve Allah’a yönelebileceğini bu şekilde sanatlı bir üslup ile anlatmıştır. Kadeh ve mey, sofraya unsuru olarak burada ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Ka’be unsuruna da yer verilmiştir:

“Mey-i ‘aşkın cür’asından bir kadeh nûş eyleye

Farkın itmez bunda aslâ Ka’be vü büthanesi”

G.337/2

2.2.5.5. Tababet

Dünya’nın boğucu olayları içinde sarsılmış ruhlara aşağıdaki dörtlükte hitap ederek, mahir ve işinin ehli bir doktora teslim ol diyerek mürşidi, tabiplere teşbih eden şair burada bir edebi sanat icra etmiştir. Ayrıca mürşidin yaptığı irşadın sonucunda meydana gelecek şifayı gül renkli şerbetlere teşbih ederek yine bir sanatı icra etmiştir. Kalbinin uyanarak temizlenmesini isteyen şair Hızır gibi bir hayat yaşamayı bize tavsiye etmiştir:

“Teslim ol bir tabib-i hâzika bugün

Şifâlar şerbetin içersin gülgün

Kalb uyan güzelce pâk ider uygun

Hızırveş hayâta irgil talibâ”

(13/5)

“Felek” kelimesi aşağıda baht, talih anlamında kullanılmıştır. Bahtının iyi olmadığını ve gönlünü yaraladığını dile getirmektedir. Bunu ifade ederken de feleğin kılıcını gönül mülküne vurarak yaraladığı ifade edilmektedir. Tabip yarama merhem sürse bile bu yaradan şifa bulanların olmadığı vurgulanmaktadır. Şair burada teşhis sanatını kullanarak feleği bir insana benzetmiştir. Kılıcını da müptela olunmuş belalar ve musibetlere teşbih ederek ayrıca bir edebi sanatı kullanmıştır. “Dil mülkü” kelimesi ile de düşmanların vatan topraklarını istila ettiklerinde kılıçla o mülkü darmadağın ettikleri gibi feleğin de gönül ülkesinin mülkünü kılıcıyla istila ederek mülküne zarar verdiğini sanatlı bir şekilde ifade etmiştir. O yaranın derinliğine kinaye olarak da tabip merhem vursa da iyileşmeyeceği vurgulanmıştır:

“Kahr ile urdu felek çün seyfini dil mülküne

Merhem itsen bir tabib yok görmedim bundan şifâ”

G.16/2

Burada “tabib-i hazık” ile kâmil bir mürşid kastedilmiştir. Tabip maddi yaralarımıza derman bulduğu gibi mürşitler de manevi yaralarımızı tedavi etmektedirler. Manevi tedavi olmanın yolunu gösteren şair o mürşidi bulursan gece gündüz onun hizmetinde bulun ki şifa bulasın demektedir. Mürşid tabibe, maddi şifa ise manevi şifaya teşbih edilmiştir:

“Bir tabib-i hâzika ir gel rûz u şeb kıl hizmeti

Bir devâ itse gerek ol sana bu şâfi cevap”

G.24/4

İnsanoğlunun maddi ve katı şeylerle kayıtlı olduğu aşağıdaki beyitte vurgulanırken bu unsurlar karanlığa teşbih edilmiştir. Bu unsurların insana musallat olmasının âleminin kararmasına sebep olacağı vurgulanmıştır. Şair burada eğer bu unsurların zulmetinden kurtulmak istersen işinde mahir bir tabip bularak derdine derman aramasını tavsiye etmektedir. Burada tabipten kasıt manevi bir rehber ya da kâmil bir mürşiddir. Tabip maddi yaralarımıza

derman bulup hastalık karanlıklarını kaldırdığı gibi mürşid de manevi karanlıkları kaldırarak âlemimizi aydınlatır:

“Kayd-ı unsur zulmetinden bulmak istersen halâs

Bir tabib hâzık ara bul derdine dermân gözet”

G.30/5

Bu aşağıdaki beyitte gönlünün hasta olduğunu ve bu hastalığın her zaman devasının Mustafa’dan geldiği vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber bir hazık tabibe benzetilmiştir. Hz. Peygamberin getirdikleri ise nafi ilaçlar hükmünde kalbine deva olduğu söylenmektedir. Ayrıca hüznü bir vaziyette bulunan ve rahatlamaya ihtiyaç duyan her talebenin iç açıcı ve ferahlatıcı vesilesi Murtaza’dır, buyurulmaktadır:

“Hasta olmuş gönlümün her dem devâsı Mustafâdandır

Kalb-i mahzun her tâlibin digüşâsı Murtazâdandır”

G.87/1

Masiva, hastalıklara, pir ise doktorlara teşbih edilmiştir. Pir, her zaman dertlere dermandır. Doktorluğun sadece maddi bir meslek olmadığı ve manevi bir doktorluk boyutunun olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İnsanın manevi hastalıklara düşmesi mümkün olduğundan bir tabibe müracaat etmesi lazımdır. Şair, bu beyt ile Allah’ı unutturan her şeyi manevi hastalıklar kategorisinde değerlendirmektedir. Maddi dertler, derman ve tabip istediği gibi manevi hastalıklar da derman ve tabip gerektirmektedir. Manevi dertlerin tabibi ise pirlere yani tasavvufun kâmil şeyhleridir. İlaçlar ise onların tavsiye ettiği ve sunduğu ibadet esaslarıdır. Bundan dolayı pirlere tabi olup dediklerini yapmak her zamanda lazımdır:

“Masivânın ‘illetine pirin olmuşdur tabib

İnkiyâd ol ana her dem derde dermândır garaz”

G.168/3

2.2.5.6. Yazı İle İlgili Hususlar

Yaratılışımızın mayası olan elementlere aşağıda bulunan beyitte değinilerek Allah’ın kudretiyle unsurları yarattığını ve o unsurları adi bir sebep olarak kullanıp hayat sahibi varlıkların cismini yarattığını anlatmaktadır. Şair, Allah’ın kudretinin gereği varlıklardaki oluşumun bir emirle meydana geldiğini nazara vermektedir. İlâhi kudret, bir emir ile mahlûkatı yazmıştır ve yaratmıştır. Bu büyük ve etkileyici yazı unsuru ancak kudret ile açıklanabilir.

Bütün mahlûkat birer yazı ve kelime hükmünde olup manasını akıl sahibi varlıklara ifade etmektedir. Dolayısıyla kâinat sayfalarına “*kûn feyekûn*” ile yazılan varlıklar, Rabbi’mizi bize tanıttıran birer yazı, birer kelime ve cümle hükmündedir. Arif olanlar, onu okur ve anlarlar:

“Geldin bu mülke en sonu giydin ‘anâsır bir tonu

Urmadan tâ kâf u nûnu ‘âşıklarız Sa’dileriz”

G.142/4

2.2.5.7. Sihir, Efsun, Tılsım

Halimiz manevi hastalıklarımızdan dolayı yamandır diyen şair, Eyyüb gibi sabır ettiği halde ağrılarının etkisiyle inlemesinin arttığını söylemektedir. Efsun gibi üfürüklere başvurduğu halde bir faydasını göremediğini söylemektedir. Burada şair manevi yaralarını ve hastalıklarını Eyyüb’ün maddi hastalıklarına teşbih ederek ifade etmiştir. Ayrıca efsun, büyü ve tılsım gibi şeylerin faydasının olmadığını ve tevessül edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır:

“Sabr idip Eyyûb misâli hâlimiz dün ü gün yaman

Âh u zârım artdı efzûn virmedi râhat banâ”

G.16/3

2.2.5.8. Bazı Meslek Erbabı ve Tipler

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte genelde dini kimliği olan meslekleri ve tipleri nazara vererek bu kişilerin cümlesinin rüşvet alarak hakkıyla mesleğini icra etmediğini vurgulamaktadır. Devrinin din görevlileri olan kişilerin rüşvet gibi haram bir fiili işlediklerinden dolayı hikmet ehli olamadıklarını söylemektedir. O devrin en belirgin yanlış fiilinin rüşvet olduğunu da buradan öğrenmiş bulunmaktayız. Hikmetli ve muhakemeli hareket etmek ve karar verebilmek için bu meslek erbablarının kimseden bir rüşvet almaması gerektiğine ima vardır. Rüşvetin olduğu yerde hikmet olmamaktadır:

“Kâdı müfti şeyh Derviş hem ‘ulemâ cümlesi

Rüşvet ile oldu meşhûr ehl-i hikmet kalmadı”

G.369/3

2.2.5.8.1. Vaiz

Tasavvuf ehli olmayan bir vaizin sözlerinin kuru bir davadan ibaret olduğunu fakat tasavvuf mesleğinden nasip almış bir vaizin nasihatinin etkili olabileceği aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır. Şair burada vaiz tipi için de kendi açısından ideal bir rol çizmektedir. Bütün vaizlerin tasavvuftan feyz alması gerektiği gibi bütün talebelerin de tasavvuftan nasibini almış vaizlerden ders alması gerektiği vurgulanmaktadır. Kalbin feyz alabilmesi için kâmil mürşitlere kulak verilmesi gerektiği dile getirilmiştir:

“Dinleme vâ’iz sözüün hiçbir kuru da’vâdır hep

Bekle anın sohbetini hem kalbin eyler çok fâd”

G.73/4

Vaiz olanların kürsülerdeki nasihatleri ve sonrasında yaptıkları feryadlarına rağmen aşk ehlinin mertebesine ve hedeflerindeki menzillerine ulaşamadıkları anlatılmaktadır. Şaire göre hakiki olgunluk aşk ehlinin mesleğindedir ki bu makam ancak tasavvuf mesleğinde mümkündür. Yani aşk mesleğinden soyutlanarak öğrenilen ilmin yetersiz olduğuna ima ve işaret bulunmaktadır. Sade ilmin, aşkın ulaştırdığı makama ulaştıramadığı hakikatine telmih vardır:

“Ehl-i aşkın menziline irmedi vâ’iz bugün

Kürsilerde zâr u feryâd beyhûde her an tutar”

G.132/3

İnsanların bir kısmının artık vaizlerin kürsüde söylediklerine ve sohbetlerine kulak vermedikleri aşağıda ifade edilmektedir. Bu durumun haramların çokça yapıldığı yerlere varmalarına sebep olduğu gibi bu cahil grubun açıkca haramları işlemeye başladıkları ifade edilmektedir. Şair burada sade vaazın yeterli olmadığına akla verilen ve talim edilen bilgilerin yanında tasavvuf ehlinin gerekleri ile amel etmek ve akıl ile kalbin beraber doyurulması gerektiği vurgulanmaktadır:

“Dinlemezler vâ’izin hiç kürsüde sohbetlerin

Vardılar semt-i harâma cehrile nâdân bugün”

G.267/5

2.2.5.8.2. Fakih

Şair aşağıdaki beyitte kendi gönlüne hitap ederek kendisine bir ders çıkarmaya çalışıyor. Âlim ve mutasavvıf bir şair olduğunu ifadelerinden anladığımız Sükûtî Efendi, tasavvuf yönü olmayan ve sadece ilim ile meşgul olan fakihlerin yani medresede okuyan talebelerin tasavvuf ehlini anlamadığını ifade etmektedir. Tasavvuf yönü olmayan fakihlerin, mütasavvıfların hallerini anlamadıklarını ve bazen tenkit ettiklerini imaen söylemektedir. Bu manadan dolayı tasavvuf meclisine bir gün bir fakih abanırsa onunla konuşma ve kendi sözünü kes yoksa hemen konuşmaları ile seni mahzun edecektir, diye ifade etmektedir. Şaire göre sadece ilim olgunluğa sebep olamaz. Fakihin ise tasavvuf ahlakı ile edebilenmediğini bu manadan dolayı kalp kırarak kişiyi üzdüğünü anlamaktayız:

*“Sakın ey dil fakih gelse âbânsa meclise bir gün
Sözün kat it cevâb itme seni eyler hemân mahzûn”*

G.280/1

2.2.5.8.3. Zahid

Zahid, zühd ile dünyadan elini çeken takva ehline denildiği halde aşağıda geçen beyitte Sükûtî Efendi'den zahidlerin bir kısmına eleştiri gelmiştir. Zahid ile ilgili Ömer Demirbağ, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisinde: *“Klasik şiirimizde zâhid, dîvân şairlerinin asırlar boyu durmadan yüklendikleri olumsuz karakter. Şair için bir günah keçisi, bir kum torbası olarak en kolay isabet alan hedef. Dîvân şairi, çoğu zaman zâhidi kınayarak zâhid üzerinden kendi duruşunu belirler ve ifadesine yön verir. O, Türk edebiyatında, olumsuz anlamıyla ilk olarak dîvân şiirinde belirmiş bir tip, bir kişilik olarak yüzyıllar boyu nice mısralarda görüldü, Tanzimatla birlikte roman, tiyatro gibi nesir türlerine de uğradı ve günümüze kadar Türk sineması dâhil, pek çok sanat alanında boy gösterdi. Zâhid, kimdir? Niçin ona asli mahiyetinin tam aksi çağrışımlar yüklenmiştir ve o, hangi sebep-sonuç ilişkisiyle klasik şiirimizde hep olumsuzluğun remzi olarak kalıplaşmış, heykelleşmiştir?”* ifadelerini kullanmıştır. (Demirbağ, 2019:). Bazı riyakâr zahidlerin fiillerinde münafıklık alameti görüldüğüne değinilmiştir. Muhtemelen bu riyakâr olan zahidlerin tasavvuf ehli ile kavgası bulunduğu ima eden Sükûtî Efendi, bu durumlarının cehaletten kaynaklandığını ve bu cehaletin onları kavgayla yorgun hale düşürdüğünü söylemiştir:

“Mürâ’i zâhidin fi’l-i nifâktan olmadı hâli
Nizâ’ın kesmedi aslâ cehâletle kalır yorgûn”

G.280/4

2.3. İnsan

2.3.1. Güzellik

Şair aşağıda bulunan beyitte güzellik unsurunu bir gül bahçesi ile dile getirmektedir. Gül bahçesindeki güllerin güzelliği o kadar şairi etkilemiştir ki her seher uyandığında güllere bakarak feryat eder. Adeta bir bülbül gibi güllere âşık olan şair, onlara bakarak adeta ötmeye başlar gibi dile gelir. Burada kendini bülbüle, sevdiğini ise güle teşbih eden şair, sanatlı bir ifade kullanmıştır. Bülbül gülün aşkıyla nutka geldiği gibi şair de sevgilinin güzellik unsuru ile dile gelmektedir. “*Divan edebiyatında güzellik, birçok yönden idealize edilmiş ve kavramsallaşmıştır. Bu ideal güzele/güzelliğe ulaşmak amacıyla şairler mazmunlar kurgulamışlar ve söz konusu güzelliği somutlaştırmak için maharet göstermişlerdir. Sevgili; güzellikte eşi benzeri olmayan, ulaşılmaz ve acımasızdır. Şair sevgiliyi tarif ederken onun saçını, kaşını, gözünü vb. soyut olmaktan çıkarıp çeşitli söz sanatlarıyla ona özgün bir varlık özelliği yüklemiştir.*” (Ağın Haykır ve Uslu Üstten, 2023. 133-144).

“Gülşen-i hüsnünde feryâd iderim ben her seher

Bülbül-âsâ mübtelâyım güllere oldum nigâh”

G.60/4

2.3.2. Sevgilide Güzellik Unsurları

2.3.2.1. Saç

Mecnunun Leyla’ya olan sevdası aşağıdaki beyitte dile getirilerek ilahi aşka ima ve işaret edilmektedir. Leyla’daki güzellik unsurlarından saç unsuruna değinilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Düşülen sevdanın gece gündüz kendisini etkilediğini ve âleminde sürekli aşk olduğunu vurgulayarak ilahi aşkın tasavvufta esas olduğuna ima edilmiştir:

“Bizi bu aşk her demi nice bir sevdâlara düşürür

Mecnûn gibi rûz leyâl bir saçı Leylâlara düşürür”

G.95/1

Sevgiliye olan muhabbetini ve aşkını iki sembol ismi nazara vererek aşağıda bulunan beyitte anlatmaya çalışan şair, Mecnun gibi sevgilinin bir saç teli için kendisine köle olurum, ayrıca sevgiliye ulaşmak ve kavuşmak yolunda Mansur gibi her türlü zorluğu ve sıkıntıyı çekmeye alıştım, demektedir. Bir güzellik unsuru olan saç, aşkın taşkınlığına alamet olarak ifade edilmiştir. Bir saç teli için Mecnun gibi veya aşk yolunda gam ve keder çekmiş olan Mansur gibi olunabiliyorsa sevgilinin güzelliğinin insanın başına neler getirebileceğini anlatmaya çalışmıştır:

“Zülfün teline her dâ'im Mecnûn–veş bend olup

Mansûr gibi rûz u leyâl biz dâre alıştık”

G.195/4

Sükûtî Efendi, yaşının gereği olarak saç ve sakalının ağardığını ve altmış olan yaşından dolayı bir yolcu kervanına dâhil olmak gerektiğini aşağıda ifade etmiştir. Dünyada gerçekleşen ve herkes için geçerli, sağlam ve daimi bir kanun nazarımıza verilmektedir. O kanun ise *“büyüyüp olgunlaşmak ve ölmek”* kanunudur. Allah'ın bu adetullah dediğimiz kanunlarının dairesine her kim girerse o kanunla istemeyerek de olsa amel etmek zorundadır. Her doğan eğer eceli gelmemişse büyür, yaşlanır ve ölür. İşte şair burada kendini örnek vererek bu her daim geçerli olan Allah'ın kanunundan dolayı saç ve sakalının ağardığını ifade etmektedir. Bu ağaran saçının ağarmasına mani olamadığına da ima etmektedir. Ayrıca bu *“büyüyüp olgunlaşmak ve ölmek”* kanununun gereği dünyadan göçeceğini ve göçerken de göçen bir kervana dâhil olmak gerektiğine değinilmiştir:

“İktizâ-yı sinim üzre sâç sakâlım ağırıp

Şimdi altmış oldu yaşıım yolcuya kervân gerek”

G.207/3

2.3.2.2. Alın

Aşağıda bulunan beyitte sevgiliden bahsedilerek yüzü tarif edilmiştir. Otuz iki harfin, yüzünde ve suretinde görüldüğü dile getirilmiştir. Hatta alnında yedi ayetin yazılı olduğu ve okuyabilme kabiliyeti olanların ancak okuyabildiği söylenmektedir. Burada sevgiliden kasıt

Sükûtî Efendi'nin şeyhidir. Şeyhinin yüzü kudret kalemıyla adeta nakşedilmiştir. Otuz iki harf ise yüzünde kudretten yazılmış kaş, göz, kirpik gibi nakışlardır. Şair, sevgilide Allah'ın harflerden yedi ayeti sanatlı yazdığına ima ve işaret etmektedir. Yedi harf ile de Fatiha Suresinin yedi ayetine işaret edilmektedir. Sevgilideki alın ve yüz kudret kaleminin nakış sahası gibi gösterilerek güzelliğine bir kutsiyet atfedilmeye çalışılmıştır:

*“Si vü dü harfile kılmuş vechini hem de ‘ayân
Anlını heft ayetini gördüm yazarlar yekser hat”*

G.175/2

2.3.2.3. Kaş

Sevgilinin güzelliğini süsleyen, yüzüne kalemle çekilmiş sevgilinin kaşı olduğu gibi kaşlarının güzelliği, sevgilinin güzelliğine güzellik katarak onu aya benzettiği aşağıdaki beyitte ifade edilmektedir. Sevgilinin güzellik unsuru olan kaş burada dile getirilmektedir. Kaş ile sevgilinin güzelliğinin anlaşıldığı ve güzelliğinin o kaş ile tamamına erdiği anlatılmıştır. “Kaş sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Adeta kaş bir fitne dükkânıdır, içindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Sevgilinin saçıyla yakınlık kurup onu da fitneye ortak etmek ister. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Hilal’e benzer, bu haliyle bayram hilalini gösterir. Çünkü sevgilinin hilal ebrusu görününce âşıklar arasında bayram başlar. Kaş bazen bir mihrab, kible ve secde-gâh yani mesciddir. Âşık böylece sevgilinin cemaline yönelir.” (Pala, 2004: 130).

*“Hüsnünün idrâkini tezyin idermiş dilber hat
Kâşları mahrûyana çekmiş kalemle cevher hat”*

G.173/1

Sevgiliye aşağıdaki beyitte yapılan hitapta şairin, sevgili olarak nitelediği kişi aslında Hz. Muhammed'dir. (SAV) Hz. Muhammed'in (SAV) miraca yükselmesi olayına telmih edilerek kaşlarının miraçta çıkılan “kab-ı kavseyn” makamına benzetilmesi çok latif bir mana oluşturmuştur. Fatiha için kitapların anası anlamında “ümmü'l-kitap” denmiştir. Hz. Muhammed'in (SAV) yüzü Fatiha Suresinin ayetlerinin hakikatlerini gösterdiğine işaret edilmiştir. Fatiha nasıl ki Kur'an'ın özü ise Hz. Muhammed de (SAV) peygamberlerin sonuncusu ve beyan ettikleri hakikatlerinin varisi hükmünde olduğuna ince manalı bir işaret vardır. Otuz iki harfi yüzünün güzelliğinde göstererek varlıkları şerefliendirdiğine işaret edilmiştir:

“Kaşlarından kâb-ı kavseyn hem yüziün ümmü ’l-kitâb

Si vü dü harfle cemâlin virdi eşyâya şeref”

G.187/5

2.3.2.4. Göz

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte Allah’ın varlığı gündüz gibi açık ve aşikârdır denilse yine inkâr ederler, demektedir. Gözleri kör olanlar bunu asla görmezler ve hakikat gizli ve içtedir derler. Burada göz yerine “çeşm” tabiri kullanılmıştır. Göz unsuru burada gönül gözü anlamında kullanılmıştır ve “Çeşm-i a’ma” (kör göz) manevi boyutta iman etmeme ve Allah’ı inkâr etme anlamındadır. Allah’ın varlığı güneş ve gündüz gibi açık iken kör olan gönül gözüyle görmemektedirler:

“Hak ‘iyândır günden izhar diseler inkâr ider

Çeşm-i a’mâ görmez aslâ didi pinhân içredir”

G.103/6

İnsanlık âleminde bir grubun hakkı ve hakikati unutarak sapkınlığa düştüklerini ve gece gündüz o yolda ilerlediklerini ifade eden şair, aynı zamanda dalalet düşenlerin hakikate karşı kör olduklarını ifade etmiştir. Burada hem “çeşm” ve hem de “basar” kelimesi kullanılmıştır. Şair “çeşm” kelimesi ile maddi gözümüze, “basar” kelimesi ile de manevi gözümüze telmih etmiştir. Yani hak ve hakikati göremeyenlerin maddi gözleri kör olduğu gibi görememelerinin en büyük sebebi de kalp gözlerinin kör olmasıdır. Bu sırdan dolayı hakikati göremeyip dalalet yoluna girmişlerdir:

“Düştüler bunca dalâlet râhına her rûz u şeb

Hakkı ettiler ferâmûş çeşm-i a’mâ bi-basâr”

G.115/1

Aşağıda bulunan beyitte “ağyar” olarak nitelendirilenler, haramzade ikiyüzlüler olarak tanımlanmıştır. İkiyüzlü haramzadelerin ağyar olarak tanımlanması çok mühim bir tespittir. Çünkü İslam dairesinde insanlar, Müslim ve gayr-ı Müslim olarak tasnif edilir ve gayr-ı Müslimler ağyar olarak bilinir. Sükûtî Efendi’nin ağyar olarak ikiyüzlü kişileri tanımlaması farklı bir yaklaşım olmuştur. Ayrıca göz unsuruna bina edilen riyakârlık sıfatı ve çatık kaş ile birlikte anılması çok güzel ve sanatlı bir ifade olmuştur. Kaş unsurunun çatık olarak anılması

öfke ve kibre işaret etmek içindir. Ağyarın seher vakti kapıya gelmesi konusuna “akmak” fiili ile değinilmesi ise güzel bir teşbih olmuştur:

“Geldi ağyâr kapımıza bir seherler akarak

Bir harâmzâde mürâ’i göz kaşını çatarak”

G.198/1

Allah’ın her yerde hazır olduğu ancak görebilmek için gönül gözünün açılması gerektiği aşağıdaki beyitte vurgulanmıştır. Kendi iç âlemine bakarak kendinin de bedeninde Allah’ın misafiri olduğunu söylemektedir. Burada Allah’ın her şeyi kuşatan kaplayıcı isimlerine ve sıfatlarına değinilmiştir. “Dide-i can” diye ifade edilen manevi göz olmadığı takdirde bu kaplayıcı isim ve sıfatların tecellilerinin görülemeyeceği vurgulanmıştır. Gönül gözüyle bakıldığı zaman Allah’ın bizim iç âlemimize de hâkim olduğu ve tasarrufta bulunduğu görülecektir. Bu bakış açısı ile bakıldığı zaman her şeyin sahibi ve hâkimi olan Allah’ın herşeyimize hükmettiği anlaşıldığından insan o vakit hem bu bedende ve hem de bu âlemde misafir olduğunu anlamakta ve hakiki ev sahibinin Allah olduğuna inanmaktadır:

“Hudâ her yerde hâzırdır açagör dide-i cânın

Nazar kıl bu derûnunda ânı mihmân bulan gelsin”

G.262/4

2.3.2.5. Kirpik

Kirpik, sevgilide en önemli güzellik unsurlarından biridir. Güzellik unsurlarından herhangi birinin noksanıyeti güzelliğe zarar verir. Bu manadan dolayı güzellik unsurlarından herhangi birisi bulunduğu konumda değeri büyüktür ve hiçbir güzellik unsuru güzellikte göz ardı edilemez. Kaldığı her birinin bir araya gelmesi ile güzellik ortaya çıkar. İşte kirpik o güzelliği göstermeye sebep olan mühim bir unsurdur. Burada en sevgili olan Hz. Muhammed (SAV) murad edilmiştir. Şair, O sevgiliyi burada anlatarak güzelliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Yüzündeki yedi hat, kaşı ve kirpiği ile cemalinin manidar olduğu ve cümle Kur’an’ın yüzünde okunduğu dile getirilmiştir. Yani Hz. Muhammed’in (SAV) her davranışı ile Allah’ın kelamına ayine olduğunu, bakanların yüzünden Kur’an ayetlerini okuyabildiğini veciz bir dille ifade etmiştir.

“Kaşınla kirpiğin hem sırr-ı yedi hatla ma’nidar

Muhakkak okunur gördüm yüzünde cümle Kur’ânı”

G.344/2

Kur'an'ın manasında bulunan bazı sırların Hz. Muhammed'in(SAV) yüzünde görüldüğünü ifade eden şair, “heft” kelimesiyle de Fatiha Suresi'nin yedi ayetine işaret etmektedir. Kur'an'ın sırlarının ve hakikatlerinin Fatiha'nın yedi ayetinde gizli olduğuna ve dolayısıyla peygamberimizin manevi simasında bu ayetlerin nakş olunduğuna işaret edilmektedir. Fatiha'nın yedi ayetine benzetilen peygamberin yüzündeki ayetlerden olan kaş ve kirpik unsuruna değinilmiştir. Kaş ve kirpiğinin Allah'a bakan olgun bir sır olduğuna işaret edilmektedir:

“Yüzünde heft kelâmullah görünür sırr-ı Kur'ânı

Kâşınla kirpiğin bir sır kemâl-i vech-i Yezdâni”

G.345/1

2.3.2.6. Yüz ve Yanak

İskender Pala yüz ve yanak kavramını: “*Ruh, ruhsâr şekilleriyle yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir. Yüzün en geniş kısmını kaplaması dolayısıyla yanak en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Yanak hakkında söylenen özelliklerin başında parlaklık, şeffaflık ve rengi gelir. Yanak âşığın baktığı ve daima bakmak istediği yerdir. Renk bakımından gül, gül yaprağı, gülistan, gülşen, gonca, lale vs. ye benzer. Yanak bazen bahar, bağ ve cennet olarak da karşımıza çıkar. Yanak bağ olunca çene çukuru o bağın kuyusu, saçlar da çatı olur. Yanak cennet olursa âşığın gözleri cennetin nehirleri olur. Âşık ile zâhid yan yana gelince sevgilinin yanağı imân olur. Bazen perî bazen Azrâ olarak kendini gösterir. Burada önemli olan perîlerin ve Azrâ'nın çok güzel yanaklara sahip oluşlarıdır. Âşık sevgilinin yanağını görmekle bayram yapar. Kısacası yanak üzerinde söylenen sözlere, teşbih ve mecâzlara sınır çizmek zordur.*” (Pala, 2004: 181). şeklinde ifade etmektedir.

Sevgiliye aşağıda bulunan beyitte hitap eden şair, insanların dilbere müştak olduklarını ve bu yüzden yüzündeki peçeyi açmasını söylemektedir. Müştak olmalarının sebebini de mah cemali olarak ifade edilmektedir. Sevgilide güzellik unsurlarından en önemlisi sevgilinin yüzüdür. Bundan dolayı dilberin yüzünü aya benzetmektedir. Hatta dilbere âşık olanların onun yüzünü görmek için birilerinin iltiması ile görmeye çalıştıkları ifade edilmektedir:

“Aç nikâbın dilberâ müştakın olmuş cümle nâs

Mâh cemâlin görmeğe ‘aşıklar ider iltimâs”

G.151/1

Sevgilideki güzelliği nazara vererek gökyüzünde bulunan Ay ve Güneş'in o güzelliğe imrendikleri aşağıda dile getirilmiştir. Hatta mübalağa sanatı kullanılarak Ay ve Güneş'in sevgilideki güzelliğin bir şulesini alarak parladıkları ve ışık saçtıkları dile getirilmiştir. Bu mübalağa sanatı ile sevgilinin güzelliği nazara verilmeye çalışılmıştır:

“Hüsnüne arzu idermiş âsumânda şems ü mâh

Şu'lesini senden almış vechine yoktur kıyâs”

G.151/2

2.3.2.7. Ağız, Dudak

Şair aşağıda bulunan beyitte sevgilide güzellik unsurlarından olan dudak ile ilgili sanatlı bir ifade kullanmıştır. Sevgilinin *“la'l-i lebi”* (kırmızı-pembe dudak) ile âşıklara öpücükler verdiği ve gece gündüz ağlayan gözlerinden akan gözyaşlarının bile o öpücükler sayesinde hazza dönüştüğü dile getirilmektedir. İskender Pala İslam Ansiklopedisinde *“la'l-i leb”* yani kırmızı-pembe dudak ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: *“Yakutun bir çeşidi olan la'l açık kırmızı renginden bilinir. La'l kelimesiyle kurulmuş tamlamalarda pembe rengin ön plana çıkarılması bu sebeptedir. La'l-i rummânî (nar tanesi renginde la'l), la'l-i âbdâr (şeffaf, açık renkli la'l), la'l-i piyâzegî (kırmızı renkli la'l), la'l-i revân (üzüm şarabı renginde la'l), la'l-i böyreğ (güneş kızılı la'l), la'l-i hoş-âb (berrak la'l) renginin çeşitli tonlarını ifade eden tamlamalardır. Son tamlama sevgilinin dudağından kinaye olup dudak rengi olan pembeyi ön plana çıkarır. La'l, Şark edebiyatlarında hemen daima sevgilinin dudağı yerine bir mazmun olarak kullanılmıştır. Şairler “leb-i la'l” yerine mecâz-i örfî yoluyla yalnızca la'l dediklerinde pembe dudak anlaşılır.”* (Pala, 2003: 69-70). Sükûtî Efendi sevgiliyi şeyhe, öpücüğü ise şeyhinin irşadına teşbih etmiştir. Manevi hastalık ve günahlardan dolayı gece gündüz ağlayan gözlerinin şeyhinin iki dudağı arasından dökülen irşad edici sözlerle teskin olunduğu ve hatta hazza ve sevince dönüştüğü ifade edilmektedir. Sevgilinin öpücüğü mutluluk verdiği gibi şeyhin sözleri hazza vesiledir:

“La'l-i lebinden hemân 'uşşâka virip bûseler

Ağlar iken rûz u şeb giryânım ider şimdi haz”

G.176/4

Ferhad'ın sahralarda Şirin'in aşkından dolayı gezdiğini aşağıda ifade eden şair, sadece Şirin'in dudakları bile Ferhad'ı gezdirmeye yeterli derecede güzel olduğunu nazara vermeye çalışmıştır. Burada Şirin'in güzelliğine gizli bir ima vardır. Dudakları bile Ferhad'ın dağları

delmesi için yetiyor olması genel güzelliğinin ne derece olduğunu anlamamız için yeterlidir. Ferhad'ın karşısında duran dağlar düşman mahiyetinde tasvir edilmiş ve Ferhad'ın mücadelesine ve dağları delmeye çalışmasına bir kutsiyet atf edilerek cihad olarak tanımlanmıştır. O kutsiyet ise Ferhad'ın Şirin'e olan aşkıdır:

“Sir zamânda Ferhâdda gezdü kûh sahrâlarda hep

Bir lebi Şirin için dağlarla itdi çok cihâd”

G.74/4

2.3.2.8. Kulak

Kötü ataların ve cahil bir kavmin sözüne kulak vermediğini ehl-i irfanın nutkunu dinleyip gönüllerde nasihatlerine yer veren kişileri murat ettiğini Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte vurgulamaktadır. Burada duyu organımız olan kulak dile getirilirken aynı zamanda söz dinleme ve nasihat alma manasına da atıfta bulunulmuştur. Ayrıca şairin kendisi de nasihatte bulunarak kötü fikirli ve cahillerin dediklerini değil belki irfan ehlinin nasihatlerini yerine getirin, demektedir.

“Cedd-i bed kavm-i câhil sözüne urmam kulâk

Ehl-i irfân cümlesinde nutk iden dildâr murâd”

G.77/2

2.3.2.9. Burun

İnsanın yaratılışında var olan duyu organlarından bazıları aşağıda bulunan beyitte ifade edilmiştir. Gözün iki, ağzın ise bir tane yaratıldığı ifade edilmektedir. İnsan burnunun koku ve nefes almasını sağlamakla cisminin yaşamının devam ettiğini ve nurlandığını dile getiren şair, burun ile vücuda sağlanan menfaat ve faydanın ehemmiyetini nazara vermeye çalışmıştır. Demek ki koku almak ve nefes alıp vermek için yaratılan burun, insan yaşamı için kıymetli ve yüksek bir nimettir:

“Göz iki olmuş dehân bir subûlü belli beyân

Nâfe burun ile revnak oldu cismin pâyidâr”

G.123/2

2.3.2.10. Sine

Sükûtî Efendi, yoluna baş koyduğu ve mensubu bulunduğu tarikatın gayesine ulaşabilmek için cümle varından geçmek gerektiğine aşağıdaki beyitte değinmiştir. Bu yolda tam bir fedakârlıkla beraber takip ettiği yola ve mensuplarına gelebilecek tehlikeler karşısında sinemizi kalkan yapmak gerektiğini dile getirmektedir. Bütün tehlike oklarına kendi sinesini hedef göstererek takip ettiği yolu ve mensuplarını korumayı kendine gaye edinen şair, bu hususta fedakârlık manasının oluşması gerektiğine vurgu yapmıştır:

“Cümle vârin iş bu yolda eyleyen candan nisâr

Merd odur ki her belâya sinesin kılmış hedef”

G.185/3

Maşuğun aşığa vermiş olduğu acıya aşağıdaki beyitte işaret eden şair, maşuktan gelen her türlü elemin bir hançer gibi sineye değdiğinde sineyi harap ettiğini söylemektedir. Hançer unsuru mecaz anlamda kullanılmıştır. Maşuktan gelen acılar, hançere teşbih edilmiştir. Sinesinin de bir dayanma sınırının olduğu ve kal’a mahiyetinde olmadığı ve tahribinin mümkün olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Hançer gibi tesiri bulunan acılar, gönül mülkünü harab etti diyerek, gönül bir memlekete teşbih edilmiş ve mecaz anlamında kullanılmıştır:

“Hançerle urup sinemize kal’a mı sandı bu benim

Kıldı harâb dil mülkünü haml idemez nâzik bedenim”

G.244/1

2.3.2.11. Cisim, Ten, Beden

Murtaza’nın aşkıyla gece gündüz yandığını aşağıdaki beyitte ifade eden şair, bu aşkın kendi cismindeki hastalıklara da şifa mahiyetinde tesiri olduğunu ifade etmektedir. Hasta cismine şifa olan Murtaza’nın aşkı, cisminin süslenmesine ve güzelleşmesine vesile olduğunu dile getirmektedir. Buradan maneviyatın insan maddesine de etki ettiğini anlayabiliriz. Bu sırdan dolayı her şeyi madde de aramamak gerektiği, belki maddenin mana ile ayakta durduğu anlatılmak istenmektedir. Çünkü cisim elbisesini ayakta tutan mana ve güç, ruhtur. Dolayısıyla ruhun duygularla techiz edilmiş bir mahlûk olması sebebiyle o duygulardan biri olan aşk duygusunun da cisim libasımızı süslü kılan bir mana olduğu söylenmektedir:

“Ha hayâtım Murtazânın ‘aşkıyla her rûz u şeb

Mim müzeyyen kıldı cismim hastegâna bir şifâ”

G.3/6

2.3.2.12. Baş, El, Tırnak, Ter, Koku

Vaizlerin yapmış olduğu yanlış hizmetleri ve hizmet tarzını aşağıdaki beyit ile eleştiren şair, vaizlerin halkı yaptıkları amellerden dolayı iki elleriyle tutarak cehenneme atmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. Vaizlerin asli görevi olan halkı cennete götürmeye vesilelik cihetini söylemeyip asıl görevlerinin aksini nazara vererek akis sanatı icra edilmiştir. Vaizlerin halka sevgi ve şefkatle yaklaşmadıkları ve onların affedici bir ilahları olduğunu dile getirmediğinden yakınan şair, metotlarının yanlış olduğunu söylemektedir. Bu konuda ki hırslarını da halkı iki elleriyle sıkı sıkı tutup cehenneme atmaya çalıştıklarıyla ifade edilmiştir:

“İki destin uzatmış ol bu ‘âlem halkını tutmuş

Cehenneme atar bir bir ne hoş hizmet ider vâ’iz”

G.174/4

2.3.3. Seven (Âşık)

2.3.3.1. Aşk

Sükûtî Efendi aşk ile ilgili aşağıda bulunan beyitte gönlün sadece Allah’ın sevgisine hasredilmesi gerektiğini vurgulayarak insanda bulunan aşk manasını dile getirmektedir. Divanında hakiki aşkın ifadelerine çoklukla rastlamak mümkündür. Hasan Ekici’nin “*Aşk, tüm zamanların en vazgeçilmez temalarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Klasik Türk şiirinde aşk; hem mecazî, hem de ilahî boyutta en çok işlenen temalardan biridir. Asırlar boyunca Divan şairleri kendi bakış açılarına göre aşkı tanımlamaya çalışmışlardır. Şairler, aşkı tanımlarken çeşitli teşbihler ve mecazlardan faydalanmışlardır.*” (Ekici, 2017: 21-36). dediği mecazi ve hakiki aşk manasının Sükûtî Efendi tarafından da kullanıldığı ve kalbin sadece Allah’ı sevmesi gerektiği birçok şiirinde dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte de aşkın iki mertebesi olduğunu bunlardan birisinin mecazi diğerinin ise hakiki aşk olduğuna telmih yapmaktadır. Gönlüne hitaben mecazi olan ve Allah’tan gayrı her şeyden, her mahbuptan alakanı kes ve hakiki aşk olan ilahi aşka yönel, denmektedir. Bu hakiki aşk ile hakikat denizine dalıp ve hakiki âşıklar zümresine katılarak onların meclisine gir, denmektedir:

“Ey gönül geç gayrıdan sen Hakka eyle iktida

Zümre-i ehl-i hakikat bezmine kıl muktedâ”

G.4/1

Aşağıdaki beyitte Sükûtî Efendi bülbüle, insana mahsus olan “figan”, “nale”, “zar” gibi özellikleri teşhis sanatı kullanarak yüklemiştir. Aşk sıfatı bülbülün muhabbetine bina edilerek ifade edilmiştir. Bülbülün aşk derdi ile coşarak gül bahçelerinde figan ettiği söylenmektedir. Aslında aşk sıfatı da insana mahsus olması sebebiyle yine kişiselleştirme sanatı vardır. Hayvanlardaki içgüdüsel baskın duygulardan biri bülbül taifesinde güle olan muhabbet olarak tezahür etmektedir. Bu engin muhabbet, mecazi olarak aşk diye isimlendirilmiştir:

“Başlamış bülbül figâna nâle vü gülzâr muhabbet

Derd-i aşk ile coşupdur eylemiş hep zâr muhabbet”

G.33/1

Aşk manasını bir hastalığa benzeten şair, o illete kapılanların gece gündüz inlediklerini dile getirmektedir. Hatta hastalıktan oluşan yarasının derinliğine ve etkisine kinaye olarak tabiplerin asla deva bulamadığı bir hastalık olduğunu ve bu illete düşenlerin asla felah bulamayacaklarını ifade etmiştir. Buradan mana olarak tabiplerin deva bulamadığı illete ancak maşuk çare bulacağına ve ilaç olabileceğine ima edilmektedir:

“İlet-i aşka düşenler zâr ider her rûz u şeb

Hiç tabib kılmaz devâyı bulmadı aslâ felâh”

G.60/3

Mecazi ve maddi aşk beslenen sevgilinin zülfünün nice insanı kendine mecnun ettiğini ve bu durumun mecnunları fenaya fazlasıyla maruz kıldığını dile getiren şair, mecazi aşkın zararlarını dile getirmiştir. Burada Sükûtî Efendi mecazi aşkı nazara vererek aşkın mertebelerinin olduğuna ima etmiştir. Tasavvufta aşk, mecazi ve hakiki olarak nitelenmektedir. İhsan Soysaldı tasavvufta aşkı kısaca şöyle ifade etmiştir: *“Aşk insanların en fazla üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Tasavvufta özellikle ilahi aşk konusu işlenilmiş insanların bu ilahi aşkla tanıştırmak mutasavvıfların en önemli vazifesi olmuştur. Maddi aşk ilahi aşka geçmek için çoğu zaman basamak olarak kullanılmıştır.”* (Soysaldı, 1998: 0-0). Sükûtî Efendi ise aşağıda bulunan beyitlerde bizlere mecazi aşktan uzak durmamızı tavsiye

ederek hakiki olan ilahi aşka yönelmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu beyitle talebelerini irşad etmek ve hakiki aşka yöneltmek durumu da vardır.

Şair aşağıdaki beyitten sonra gelen beyitte ise aşk-ı mecazinin elinden sahralara düşerek Şirin için feryad eden Ferhad'ı örnek vermektedir. Mecazi aşkın oluşturduğu çok acıklı halin neticesinin azap çekmek olduğuna işaret etmektedir. Hakiki aşkın ise zararsız ve tehlikesiz olduğu bu beyitlerde vurgulanmaktadır:

“Zülfünün sevdâsına görünce mecnûnlar düşüp

Aşk-ı mecâzi itdi ifnâ bunları hadden ziyâd”

G.78/5

“Hüsnüne müştâk olaldan bir zamân Ferhâd-veş

Kûh-ı sahrâlarda itdi Şirin için çok feryâd”

G.78/6

Aşağıda Sükûtî Efendi *“Ruhsatıyla kıl riyazat”* tabirleri ile mürşid-i kâmilin irşadını kastetmektedir. Böyle bir mürşidden alınan ruhsat ise riyazettir. Maddi ve manevi yapılacak riyazet ile kalbin arnabileceği dile getirilmiştir. Riyazetin etkisi ile ilahi aşkın potasında kendini manen eriterek istenen neticeyi elde etmemiz gerektiği dile getirilmiştir. Bu eritme hususu da kurşunun eritilmesi olayına teşbih edilmiştir. Burada insanın nefsinin eritilmesinin zor olduğu kurşuna teşbih edilerek, aşkın nefse etkisi ateşe teşbih edilerek edebi bir sanat icra edilmiştir:

“Ruhsatıyla kıl riyâzat kalbini pâk idegör

Pota-i aşkda arıtgil kendini misli rasâs”

G.163/3

Aşk manasının insan kalbine girmesi ile nurunun insan yüzüne yansıdığını ve o yansıma sayesinde yüzlerde gülümseme ve mutluluk meydana geldiği aşağıda geçen beyitte vurgulanmaktadır. Ayrıca edebiyatımızın mühim imgelerinden olan bülbüle işaret edilerek aşk manasının insanı bülbüller gibi seherlerde ötüşe getirdiği söylenmektedir. Bülbüllün seher vakti aşkını güllerin güzel yüzüne öterek takdim etmesini hatırlatarak âşıkların da seher vakti dile gelerek farklı vesilelerle aşklarını söyledikleri ifade edilmektedir. Âşıklar bülbüllere teşbih edilerek edebi bir sanat icra edilmiştir:

“Vechini çün kıldı rûşen her demi envâr-ı ‘aşk

‘Andelib-âsâ seherde eyledin hep zâr- ‘aşk”

G.190/1

2.3.3.2. Gönül

İnsanın gönül levhasından yalanı çıkarmanın başlıca ve asıl sebebi, Allah’a olan ilticamız olduğu aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir. O iltica ile yalan ve yalanın sebep olduğu kötü unsurlar insanın iç âleminden ve davranışlarından silinir ve çıkar. “*Levh-i dil*” tabiriyle de gönül bir levhaya teşbih edilmiş ve o levhada bazı şeylerin hayatta yazıldığını, onlardan birinin de yalan olduğunu ve o yalan manasının gönülden silinmesi için de bir ilticanın olmasının şart olduğu, o ilticanın yegâne penahı ise Allah olduğu vurgulanmıştır:

“Elif Allaha iderdim cân u dilden ilticâ

Ye yalanım levh-i dilden sür çıkarsın dâ’ima”

G.3/1

Yemek ve içmek unsurlarından olan “*şarap*” ve “*kadeh*” gibi unsurlar aşağıdaki beyitte sanatlı bir şekilde ifade edilmiştir. Kevser suyu cennette bulunan bir su olduğu için manevi olarak duyulan haz ve lezzet, alınan feyz ve ilham Kevser suyuna teşbih edilerek ifade edilmiştir. Buradan Kevser’in tatlılığı gibi ruhi, kalbi ve manevi hazların ve lezzetlerin, Kevser gibi dünya hayatında tat ve lezzet verdiği anlatılmaya çalışılmıştır. Murataza Sükûtî Efendi, gönlünde oluşan Şah Ali ve Musa Rıza sevgisini Kevser suyunun verdiği lezzete benzetmiştir. Demek sevgi ve muhabbet, gönülden çıkar, haricen gönüle koyulamaz. Gönül verimli bir tarla veya zemin olarak içine giren sevgi çekirdeğini çıkararak, duygulara merkez olur:

“Şın şarâb-ı kevserinden bir kadeh nûş itmişem

Zı zuhûr itdi gönülde Şâh ‘Ali Mûsâ Rızâ”

G.3/13

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte geçen “*Beyt-i Hakk*” ifadesiyle insan gönlünün Allah’ın evi olduğunu dile getirmiştir. Zahid olan insanlara, tavaf etmek isterseniz insan gönüllerini tavaf edin, diye tavsiyede bulunmaktadır. Burada insan kalbi Kâbe’ye teşbih edilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Kâbe, Allah’ın evi olduğu için tavaf edilir. İnsan kalbi de o neviden bir ev olması sebebiyle tavaf edilmeli yani kalp kırılmamalıdır, anlamında tavsiyede bulunmaktadır.

Huda'nın mutlak Ka'be'si olan gönülleri görmek gerektiği gibi ondaki muhabbeti fark etmek gerektiği de dile getirilmektedir:

“Beyt-i Hakkın şol gönüldür zahidâ eyle tavâf

Ka'be-i mutlak Hudâyı anla gör didâr muhabbet”

G.36/4

2.3.4. Maddi ve Manevi Haller

2.3.4.1. Ah, Feryat, Figan, Nale, Zar

Şair aşağıda bulunan beyitte hitap ettiği kişi ya Hz. Muhammed'dir veyahut şeyhidir. Kim olduğu mutlak bırakılarak akla havale edilmiştir. Masadak bir mana vardır. Okuyanlar kendilerine göre ve zamanın gereklerine göre mana yükleyebilir. Şair tarafından kim murat edilirse edilsin bu beyitte çok sevilen otorite bir şahıs murat edildiği kesindir. Öyle ki o zatın nurunun müştakı olan şair, onun özlemi ile inler ve ah u zar eder. Hatta seher vakitlerinde bülbül gibi inlemesine sebep olan kişinin beyitte murad edilen o şahıs olduğu anlaşılmaktadır:

“Yüzün nûruna müştâkım anınçün iderim zârî

Seherde andelib-âsâ benim nalânıma bâ'is”

G.45/3

Aşk ateşine düşen ve kendisine bir çare bulamayanlar için inlemek ve üzülmek kar olarak kaldığı aşağıdaki beyitte dile getirilmektedir. Aşk ateşinde yanmanın kendisine usanç vermediğine bilakis hoşuna gittiğine değinen şair, bunun sebebinin de Hakk'ın pervanesi olması olduğunu dile getirmektedir. Feryad ederek ağlamak zatında kötü gibi algılanırken tasavvufta Hakk'a ermenin yolu, çile çekme ve o yolda zar-ı efgan etmenin insan mertebesinin yükselmesine, hakikatte derinleşmesine vesile olduğu için makbul sayılmaktadır:

“Zâr-ı efgân kârı olmuş 'âşk-ı bi-çârenin

Nâre yanmaktan usanmaz zevk ider pervânım Hak”

G.193/2

2.3.4.2. Gam, Gussa, Dert, Bela, Elem

Mevlevilerin sema yapmalarına aşağıdaki beyitte atıfta bulunan şair, sema yapmanın bütün gam, elem ve kederleri giderdiğini ifade etmektedir. Ölmüş kalpleri canlandıran şey ise

aşktır. Aşkın kalpleri canlandığı, semanın ise sıkıntıları giderme vazifesi gördüğüne ima ve işaret bulunmaktadır. Hatta sema yapmanın gamları dağıttığı dile getirilmiştir:

“Aşk ile âbâd idermiş şol virâne gönlümüz

Gussa-i gam görmeziz biz târumâr eyler semâ”

G.178/3

2.3.4.3. Cevr, Cefa, Kahr, Gazap

Zamanın nakışlı olduğu ve bu manadan dolayı nakşına ve süsüne aldanmamak gerektiği aşağıdaki beyitte vurgulanmaktadır. Burada zamanın nakşından maksad zamanın bize getirdiği dünyalık manalardır. Yoksa bizatihi zamanın bir nakşı ya da cazibedarlığı yoktur. Ayrıca zaman mefhumuna teşhis yoluyla insana özgü sıfatlardan olan vefa duygusunun yüklenmesi sanatlı bir ifade olmuştur. Zaman mefhumunun ayrıca yine teşhis yoluyla kahbe bir kadına benzetilmesi de sanatlı olmuştur. Zamana aldananların cefa ehli oldukları ve cefa çektikleri ifade edilirken aynı zamanda zamanın kimseye merhamet etmediği vurgulanmaktadır. Bu merhametsizlik vasfı da insana mahsus bir mana olduğundan yine zamana teşhis yoluyla insana özgü sıfatlar yüklenmiştir. İşte merhametsiz olan zamanın insanı cefaya düşürdüğünü ve zamanın bu aldatıcı özelliğinden dolayı itibar etmemek suretiyle cefa ehlinden geçilebileceği dile getirilmiştir:

“Nakşına aldanma dehrin bi-vefâdır kahbe zen

Kimseye itmez mürüvvet rahm yok ehl-i cefâdan geç”

G.51/2

Dünya için kullanılan aşağıdaki ifadeler ile dünyanın mahiyeti kısaca anlatılmaya çalışılmıştır. Dünyalık şeylerin yani Allah’tan başka her şeyin insana bir vefa verip hemen arkasından bin cefa çektiği ifade edilmiştir. Özellikle aşk ehlinin bu vefasızlıktan çok cefa çektiği anlaşılmaktadır. Adeta bir üzüm yedirip yüz tokat vurmak gibi dünyanın insana cefadan başka bir şey getirmediği ve insanın aldığı hazır lezzetini acılaştıran, geçici olmasındaki elemeler ve ızdıraplar hazır lezzetin de tadını kaçırarak insanı cefaya düşürdüğü anlatılmaya çalışılmıştır. Dünyanın bal yerine zehir verdiğini ve insanın, dünyadan şerbet vermesini beklememesi hususunda uyarılarda bulunmaktadır:

“Bir vefaya bin cefâ eyler bugün ‘âşıklara

Zehr virirmiş bal yerine umma andan şerbet hiç”

G.56/3

2.3.4.4. Ayrılık

Ferhad ve Şirin arasında meydana gelen ayrılık konusuna aşağıdaki beyitte vurgu yapılmıştır. Aynı ayrılık manasının kendisine de iriştğini ve bu ayrılık manasından dolayı dağlarda ve sahralarda gezdiğini fakat mehlikasını göremediğini ifade eden Sükûtî Efendi, ayrılığın elemine ve acısına da ima ile işaret etmiştir. Ayrılık manasının insanı dağlara düşürdüğünü ve sahralarda gezdirdiğini ifade ederek aşkın, insan aklını elinden aldığını ve duyguların insan âlemine hükmettiğini nazara vermektedir:

“Ayrılık irdi Şirinden bir vâkit Ferhâd gibi

Kûh-ı sahrâlar gezerdüm mehlikâsın görmedik”

G.206/3

2.3.4.5. Kan

Peygamberlerin çektikleri musibetlerle ilgili rivayetlerin olduğunu ve peygamberlere çektiklerinden dolayı diyet verileceği aşağıdaki beyitte söylenmiştir. Nebiler zümresinin çektiği sıkıntılardan dolayı yetmiş bin kan pahası karşılık verileceği ifade edilmiştir. Muhtemelen yetmiş bin kan pahası ile ifade edilen miktar, çekilen sıkıntılara mukabil verilen ücretin büyüklüğüne kinaye olarak ifade edilmiştir. Bu beyitte kan unsurunun bir karşılığının olduğunu anlatmaya çalışan şair, bununla kanın hayat emaresi olduğuna ve kanın heder edilmesi hayatın son bulması anlamına geldiğine işaret edilmektedir:

“Muhakkak itdi râviler behr-i şahsa diyet vardır

Nebiler zümresi heftâd hezârla hûn pahâ oldu”

G.371/11

Allah yolunda akacak kanın karşılığı ile ilgili aşağıda beyanda bulunmaktadır. “*Nakd-i can*” ifadesi ile insanın canını ortaya koyup canını feda edilmesi gerektiği ve bunun için meydana gelinmesi ve aşk yolunda geri durulmadan fedakârlık yapılması için ileri atılmak gerektiği vurgulanmaktadır. Şayet Hz. Hüseyin için kanın akar ise o vakit beyhude akmamış olur. Cenab-ı Hakk’ın bu akan kan bahası olarak cemalini görmeyi nasip edeceği vurgulanmıştır. Hz. Hüseyin ve o yolu takip edenler için akacak kanların karşılığı Allah’ı cennette görmek olduğu vurgulanmıştır:

“Nakd-i cânın kıl fedâya tâlibâ meydâna gel

‘Aşk yolunda sır bakılmaz sür atın divâna gel

Sen Hüseyne cân virirsen kanın akmaz beyhûde

Hak cemâlin kan bahâsı kıydılar ol câna gel”

Mur.107b/23

2.3.5. Rakib

Divan şiirinde âşık ile maşuğun yanında bulunan mühim tiplerden birisi de rakibdir. Âşık ile rekabet eden ve yarışan üçüncü kişi olan rakib, âşığın nazarında kötüdür. “*Klasik Türk şiirinde aşk; âşık-maşuk-rakip üçlüsü arasında daha çok âşığın penceresinden yansıyan duygularla anlam kazanan bir temadır. Âşık, sevgiliye ulaşma yolunda her türlü engeli göze alan geleneksel bir tiptir. Bu engellerin başında geleneksel aşk üçlüsünün vazgeçilmez unsurlarından biri olan rakip tipi yer almaktadır. Divanlarda çeşitli tasavvurlarla dikkat çeken rakip, âşığa yaptığı kötülüklerle ön plana çıkar. Kötü huylu olan rakip, âşığın sevgiliye ulaşmasına ve sevgiliden ilgi görmesine engel olur. Rakip, sevgiliden itibar gördüğü, sevgilinin yanından hiç ayrılmadığı için âşığın en büyük düşmanıdır. Bu nedenle rakip engelinin ortadan kalkması bütün âşıkların ortak dileğidir.*” (Ekici, 2018: 877-889).

“*Dîvân şiirinde bu kıssalardan başka, rakîbin şeytana benzetildiğini görmekteyiz. Meleklerle bir arada bulunamayışı, dua edilince kaçışı, sevgilinin nurunu çalmaya çalışması, Ramazan ayında elinin bağlanması, hamamları ve pis yerleri mekân edinmesi yönlerden ele alınır.*” (Pala, 2004: 431).

Sükûtî Efendi, edebiyatta rakib ile ilgili birçok divanda kullanılan nitelemelerden biri olan yılan kelimesi ile rakibi nitelediğini aşağıdaki beyitte görmekteyiz. “*Edebiyatımızın beğenilmeyen tiplerinden olan rakîb, incelediğimiz dîvânlara göre, genel olarak it (seg, kelb, köpek), eşek (har), domuz (hinzır, toñuz), karga (zâg) baykuş (bûm), yılan (mâr), akrep gibi hayvanlara, dikene (hâr ve nadiren mugaylân), dev'e, şeytana, ölüme benzetilir. “İt”, bu benzetilenlerin en yaygın olarak kullanılanıdır. Eş veya benzer anlamlı olarak da rakîb kelimesinin yerine agyâr, adû, müdde‘î, düşman kelimeleri kullanılır. Bu listeleri zenginleştirmek elbette mümkündür.*” (Akar, 2020: 121-171). Bu beyitte şair, eğer rakip sana cevher kadehte tatlı bir balı sunsa bile sakın içme çünkü seni çekemeyen rakip sana zehir verebilir, demektedir. Burada hem rakibin oyunlarına karşı uyanık olmak gerektiği anlatılmak istenirken aynı zamanda tatlı bala zehir katabileceği nazara verilmektedir. Ayrıca rakibin sunduğu tatlı balın âşığa yılan zehri gibi acı verdiği nazara verilmek istenmiştir:

“Sunsâ rakib sükkar-i bâl her demi cevher kadeh

Zehr-i mârdır içme sakın virir ise ner sabâh”

G.108a/6

2.4. Tabiat

2.4.1. Kozmik Âlem

Sükûtî Efendi, divanında kozmik âlem unsurlarını işlerken genellikle maddi âlemin unsurlarını tasavvufî açıdan ele almış ve o âlemlerin İslâm’ın büyük şahsiyetlerinin başına gelen olaylarla alakadar olduklarını vurgulamaya çalışmıştır. Maddi âlemin burçları, Güneşleri, Ayları ve yıldızları olduğu gibi manevi âlemin burçlarının ve ışıktandırıcı unsurlarının ise İslâm’ın büyük şahsiyetleri olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

“İlkçağlardan itibaren insanoğlu, etrafında vuku bulan hadiselerin sebebi olarak gördüğü gökyüzü ve gök cisimlerine dair büyük hayranlık ve merak içinde olmuştur. Bu hayranlık ve merak, evrene bakıp estetik bir perspektif yakalamak isteyen sanatçılar tarafından hemen her dönemde; çeşitli inanç, gelenek ve hayal unsurları ile renklendirilerek sunulur. Klasik Türk edebiyatı döneminde ise; İslâm öncesi mitlerden, Fars kültürüne ait bilgi ve inanışlardan, çeşitli kültürel öğelerden ve özellikle de İslamiyet’ten beslenen bir kozmik âlem telakkisi mevcuttur. Kozmik unsurlar arasında büyük bir yeri olan felek, yıldızlar ve onların kader üzerindeki etkilerine dair inanışlar, divan şiirinin genel dokusunu içeren ipuçları sunma noktasında önem arz eder. Kullanım şekli ve hangi hayallerle birleştirilerek sunulduğu hususu farklı olsa da, divan şairleri eserlerinde kozmik unsurlara ve onların etrafında oluşan motiflere yer vermektedir.” (Karaduman, 2020: 274-292).

“Kozmik unsurlar divan şairlerinin geniş hayal dünyaları içerisinde önemli bir yer tutarlar. Bu unsurlar divan şairi için oldukça önemli kavramlardır. Beyitlerde sıklıkla sevgilinin benzetileni olarak güneş, ay... ; âşığın benzetileni olarak ay, yıldızlar; astroloji ilmi çerçevesinde burçlar, yıldızlar, seyyareler; özellikle âşığın ve insanların şans(sızlığı), talih(sizliği) üzerindeki etkisi açısından sıklıkla yakınılan felek; yine konumları ve hareketleri nedeniyle insanların talihi üzerinde etkisi olduğu düşünülen yıldız ve yıldız kümeleri vb değişik şekillerde karşımıza çıkar.” (Okmak, 2018: 154-166).

2.4.1.1. Gökyüzü ve Eflak

Hız. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edildiğini ve bundan dolayı göklerin ve âlemlerin de onunla birlikte kanının döküldüğünü söyleyen şair adeta âlemlerin Hız. Hüseyin ile manen alakadar olduğunu, acısı ile kanını akıttığını ifade etmektedir. Ayrıca o acının büyüklüğünden dolayı arz ve semanın ağlayarak gözyaşı döktüğü söylenmektedir. Burada şair göklerin kan akıtması, sema ve arzın ağlaması ifadesi ile teşhis sanatını kullanmıştır. İnsana mahsus olan ağlama durumunu teşhis sanatı ile âlemlere, sema ve arza vermiştir. Ayrıca insan lafzını beyitte kullanmadığı için kapalı istiare sanatını kullanmıştır:

“Hem Hüseyini Kerbelâda kıldılar ol dem şehid

Yedi eflâk döktü kanın ağladı arz u semâ”

G.9/3

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte büyük bir tevhid hakikatine nazarlarımızı çevirmektedir. Allah'ın varlığı ve birliği kâinatın bütün türlerine nüfuz ettiğine ve bütün varlıkların melekten balıklara kadar Allah'ı zikrettiklerine işaret edilmektedir. Ayrıca melekler gibi feleklerin de Allah'ın zikri ile coştuğunu ve bu coşkun mana ile devrettiklerine vurgu yapılmıştır. Devreden ve sürekli dönen gezegenlerin, yıldızların ve galaksilerin başıboş olmadıklarına ve sürekli Hakk'ın cezbisiyle döndüklerine işaret edilmiştir. Demek ki her şey Allah'ı tanıttığı gibi her şey O'nu zikretmektedir. Sükûtî Efendi tasavvufta zikir halkalarıyla devreden mensuplarına ve insanlara kâinatta geçerli olan bir kuralı nazara vererek tasavvufun hak olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Zikreden ve hu çeken müridler gibi gökte felekler ve melekler de bu zikri yaparak Allah'ı anmakta olduklarını ifade etmeye çalışmıştır:

“Hû sadâsıyla felekler devr ider ‘arşı bugün

Hû ile her dem melekler girdiler devrâne hû”

G.287/2

2.4.1.2. Burçlar

Evliyalar burcunun, İbn-i Nakiden doğduğunu ve o evliyalar burcunda tenevvür eden zamanın sahibi Muhammed Mehdi'ye de kulak verilmesi gerektiğine aşağıdaki beyitte vurgu yapılmıştır. Burçların varlığına ve onların semadaki görünümüne kinayeten eviyaların da semasının olduğunu ifade etmektedir. O semanın burçlarının Askeri İbn-i Naki'den başladığını

ifade eden şair, o evliya burçlarının içinde Muhammed Mehdi'nin ayrı bir yeri olduğuna ve o zatın zamanın sahibi olduğundan O'na kulak verilmesi ve hareketlerinin taklid edilmesi gerektiğine ima ile işaret edilmektedir:

“Askeri İbnü Nâkiden toğdu burc-u evliyâ

Mehdi- ‘i sâhib Muhammed hem livâyâ tut kulâğ”

G.180/8

2.4.1.3. Seyyareler, Güneş, Ay, Samanyolu ve Yıldızlar

Hız. Muhammed'in (SAV) dünyaya gelmesi ile âlemleri nurlandırdığını ve her yeri ve herkesi ışığı ile sürekli ışıklandırdığını aşağıdaki beyit ile dile getiren şair, nasıl ki Güneş doğduğunda her yeri ve her iklimi nurlandırır ve ışıklandırır, Güneş olmadan maddi hayatımız tehlikeye girer ve yaşam olamaz. Aynen bunun gibi manevi hayatımızın güneşi de Hız. Peygamberdir. O'nun getirdikleri ve insanlığa kanun olarak ortaya koydukları, ışık ve nur gibi manevi varlığımızın devam etmesine vesiledir. O zatın doğmasını Güneş'in doğmasına teşbih eden şair kapalı istiare sanatını kullanarak sanatlı bir ifade kullanmıştır:

“Toğdu cihân âleminde nûr-ı nebi virdi ziyâ

Pertevidir her iklime rûşen ider her dâimâ”

G.14/1

Hız. Muhammed (SAV) bir önceki beyitte Güneş'e teşbih edilmişti. Aşağıdaki beyitte ise o manevi güneşin, nurunu aks ettirerek her tarafa yaydığı ifade edilmektedir. Adeta bütün yıldızlar, Güneş ve Ay nurunu ondan aldılar. Hatta o nurun ışığı, yıldızların, Güneş ve Ay'ın ışığını parlattırmaya vesile olmuştur. Burada peygamberin varlığının bu varlıkların bütününe varlığına vesile olmasına da ima ve işaret vardır.

“Cümle nücûm şems kamer andan hemân ahz idtiler

Şem-i hüsnün enveridir cümlesin kılan cilâ”

G.14/2

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte şeyhinin ve mürşidinin manevi güzelliğinin verdiği şevk, iç âlemimi ışıklandırdı. Bu ışık öyle bir ışıktır ki gökyüzünde ki Güneş ve Ay'dan vazgeçtim demektedir. Öncelikle mürşidinin makamının yüksekliğine kinaye olarak Güneş ve Ay'a nispet edilmektedir. Bu nispet sonucunda mürşidinden aldığı feyiz ve irşad nurunu daha yüksek göstermektedir. Burada manevi nur manasının maddi nurlardan daha yüksek olduğu da

nazara verilmektedir. Güneş ve Ay, dünya hayatımızı ışıklandıran geçici varlıklar olduğu, mürşidinin manevi güzelliğinin yani nurunun ise ebedi hayatta daimi bir nur olarak karşısına çıkacağına ima edilmektedir.

“Şevk-i hüsnünle derûnum nûru işrâk eyledi

Âsumânda şems-i mâha içime virdin ferâğ”

G.181/3

Hz. Muhammed (SAV) Efendimizi manevi bir güneşe teşbih eden şair, nurunun büyüklüğüne ve etki kabiliyetine işaret etmek maksadıyla O manevi güneşin nurundan Güneş ve Ay nurlanırlar, demektedir. Hatta o manevi nurun ışığının iki âlemi de ışıklandırdığını ifade ederek manevi makamının büyüklüğüne işaret etmektedir. Hz. Peygamberin iki âlemi nurlandırmasından maksat o nur, insanların kalplerine sirayet ettiği zaman insanın iç âlemini iman nuruyla ve sevgi ışığı ile ışıklandırdığını dolayısıyla her bir mümine hem bu dünyada ve hem de ahirette saadet verdiği ifade edilmek istenilmiştir:

“Anın nûr-ı ziyâsından kamer şems çünkü ahz itmiş

Münevver tutdu sertâser iki ‘âlemde her yâne”

G.298/3

2.4.2. Zaman ve zaman ile ilgili unsurlar

2.4.2.1. Zaman

Zaman mefhumu Sükûtî Divanı’nda genellikle üzerinde fanilik damgası bulunan, dünya yaşayışı ile ilgili olup insanları bulunduğu an içerisinde tutan ve kayıt altına alan bir mefhum olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca bütün sıkıntıları insanlara getiren mana olarak anlatılmaktadır. Tasavvufi anlamda ise aşk ile zamanın bize getirdiği zorlukların aşılabileceği şair tarafından vurgulanmaktadır. *“Zaman mefhumu, insanlık tarihi boyunca zihinleri meşgul eden problemlerden biri olmuştur. Sınırlı ve ne kadar süreceği belli olmayan hayatında insan, zamanı anlamaya, aşmaya ve tanımlamaya gayret etmiştir. Felsefî açıdan kozmolojik, insan merkezli ve insan dışı unsurlarla temellendirilerek zamana dair açıklamalar getirilmiştir. Zaman, mitolojilerde ise tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında zaman İslamiyet’in de üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Doğu ve Batı düşünce sisteminde, mitolojilerde, dinlerde, tasavvufta önemli bir yer işgal eden zaman, edebiyatta da kendine önemli ölçüde yer bulmuştur.”*

“Zaman, klasik Türk edebiyatının en çok tercih edilen nazım şekli olan gazelerde geçicilik, tahripkârlık, acımasızlık gibi sıfatlarla aşığın üzerinde olumsuz etkiler yaratan bir unsur olarak işlenir. Tasavvuf anlayışının bir ürünü olan ibnü’l-vakt düşüncesi ile geçmiş ve gelecek zamandan ziyade âna vurgu yapan anlayış eserlerde ele alınır. Bunlardan başka, yaşadığı toplumun bir parçası olan şairlerin şiirlerinde, yaşadıkları devrin ruhunu görmek de mümkündür.” (Yavuz, 2021: 130-148).

“Zaman, kozmik bir unsur olmanın ötesinde bir şeydir. Müstakil varlığı ve etkinliği olan bir olaylar zinciri (hadisât)’dir. Başlı başına bir güç, bir kuvvettir. İnsanın üstündedir. Onun bilhassa en büyük hususiyeti, geçici olmasıdır. Şair, onun geçicilik seyrini müsbetten menfiye doğru çizer; iyiden kötüye, tatlıdan acıya, güzelden çirkine.” (Tolasa, 2001: 424).

Aşağıdaki beyitte zaman kavramının dünya itibariyle geçiciliğine ve faniliğine değinilmiştir. Demek ki dünya hayatına ait zaman mefhumunun fena bulduğu, bu beyitten anlaşılmaktadır. Bu sırdan dolayı aşk ehli zamana ve zamanın bize getirdiklerine asla iltifat etmezler. Çünkü zaman da durmuyor ve sürekli akan bir nehir gibi akıyor, içindekiler de onun gibi akıp gidiyor ve fena buluyor. Aşk ehli bilirdi zamanın vefası yoktur ve geçer, baki değildir. Kâinat, zamanın tesiriyle fena perdesine bürünmektedir. Zamana vefasızlık sıfatı takılmakla teşhis sanatı kullanılmıştır. Çünkü vefa veya vefasızlık insana mahsus özelliklerdir:

“Ehl-i ‘aşk itmez bu fâni dehre aslâ iltifât

Fehm ider ler yok vefâsı bâki değildir kâ’inat”

G.108a/3

Fanilik damgası üzerinde bulunan ve dünya hayatına ait olan zaman mefhumunun bütün habis şeylerin anası olduğu aşağıda vurgulanmaktadır. Bu manadan dolayı şair, dünya hayatında hiç istirahat etmediğini dile getirmektedir. Bütün çektiği belaların derdinin başkasından ve cihandan kaynaklandığını dile getiren Sükûtî Efendi zamandan şikâyet etmektedir:

“Çekdiceğim derd-i belâ ağyâr cihân oldu bâ’is

Bulmadım hiç istirâhat dehr-i fenâ ümmü’l-habâ’is”

G.108a/4

Tasavvuf ehlini ima ederek bu yolda salık olanların masivaya iltifat etmediklerini ve etmeme sebeplerinin ise Mevla’ya olan aşkları olduğu aşağıdaki beyitte dile getirilmektedir. Mevla aşkı ile hareket edenlerin görüşüne göre zamanın vefasız olduğu ve safasının olmadığı

anlaşılmaktadır. Burada zaman mefhumunu vefasız sıfatı ile nitelemek insana özgü vefa duygusunun teşhis yoluyla zamana verilmesi demektir. Demek ki zaman vefasız bir insan gibi vefa vermemekte ve içinde bulunan bütün sevdiklerimizi bizden alıp götürmektedir:

“Sivâya iltifât itmez bu yolda ‘âşık-ı Mevlâ

Bilirler hiç safâsı yok bu dehr-i bi-vefâ bâ’is”

G.48/4

2.4.2.2. Mevsimler

Sükûtî Efendi, mevsimler unsurunun öğelerini, ön plana çıkan özelliklerini kullanarak teşbihlerde kullanmıştır. Sevgiliye olan özlemini bülbülün bahar mevsimindeki güle olan özlemini anlatarak dile getirmiştir. Ayrıca tasavvufî manada bahar mevsimini ruhunda açan tasavvuf çiçeklerini misal alarak ele almaktadır. *“Divan şairleri zaman kavramının ilgi alanına giren ve önemli vakitleri çağrıştıran sözcük, kavram, terkip ve türleri kullanmışlardır. Sözelimi baharın gelişini müjdeleyen bahâriyyeler, nevrûziyyeler; kışı anlatan berfiyye ve şitâiyyeler, yaz mevsiminin kavurucu sıcaklığını ve etkilerini anlatan temmûziyyeler, sonbaharı betimleyen pastoral hazâniyyeler; ıydiyye ve bayramiyyeler, Kerbelâ mersiyyeleri, Muharrem ayını anlatan manzumeler vs. türlerin yanında; güneş, meh, meh-tâb, hilâl, kamer, subh, şâm, şeb, leyl, seher, eyyâm, nehâr gibi zamanla ilgili mefhumlar Divan şiirinde kullanılmıştır. Tüm bu mefhumlar, kavramlar ve türler aynı zamanda bize o zamanda vukû bulan mevsimleri ve etkilerini de anlatır.”* (Gündoğdu, 2017: 23).

2.4.2.2.1. İlkbahar

Bülbülün bahar mevsiminde özellikle sabah vaktinde güllere bakarak acıklı bir şekilde öttüğü fakat bu feryadını yok yere yaptığı vurgulanmaktadır. Burada bülbüllerin güllere karşı ötüşünün mevsimini dile getirerek bahar mevsiminin güller ve bülbüller açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Özellikle baharda açan güllerin o güzel yüzlerine yapılan o ötüşlerin aslında güllerin güzel yüzünün solmasına mani olmadığı söylenmektedir. Sonbaharın gelişi ve nihayetinde kışın oluşması ile aşk ile yüzüne destanlar yazılan güllerin solduğuna ima ederek bülbül için baharın önemi dile getirilmektedir. Demek ki bülbüllerin aşk mevsimi bahar olduğu gibi baharda açan güller ise aşka vesiledir:

“Bülbülün efgânı zâri güllere vakt-i bahâr

Yok yere feryâd-ı âhı cûş ider ale’s-sabâh”

G.61/4

Sükûtî Efendi aşğıdaki beyitte çimenliklerde dıların oturduğunu ve bahar bahçelerinde kendisine kadeh sunduğunu ifade etmektedir. Şeyhine ve mürşidine “*Dılara*” diyerek hitap ettiğı şiirden anlaşılmaktadır. Kadeh ise tasavvufun irşad metodları olduğına ima vardır. Şeyhinin çimenliklerde oturduğunu bahar bahçelerinde kendisini irşad ettiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Buradaki bahar teması ise maneviyata açılan kalbinin hissettiğı duyguların coşkunluğına kinaye olarak dile getirilmiştir:

“Bugün gördüm dilârâyı oturmuş çemenlerde

Bir kadeh sundu bize ol dem gülşen-i bahârlarda”

G.299/1

2.4.2.2.2. Kış

Kış mevsiminin günleri gibi soğuk bir mananın kendi canına gece gündüz iriştğini aşağıda bulunan beyitte ifade eden şair, bu ifadeyle bazı manalardan soğuduğunu anlatmak istemiştir. Bu soğukluğun, iç dünyasını dondurduğunu dile getirmektedir. Şair burada insanın duygular âlemini iklimlere benzeterek sanatlı bir üslup kullanmıştır. Demek ki insan, duyguları itibarıyla dört mevsimi de iç âleminde gösterebilir. Bazen kış gibi soğuk ve içine kapanık, ölümün ve ayrılığın soğuşu içini üşütür. Bazen ilkbahar gibi cıvıl cıvıl olur ve âleminde, kalbinde güller açar, kuşlar öter. Bazen de yaz gibi olgun meyveler verir, herkes o anda ondan istifade eder ve o kişi çözüm odaklı, olgun bir mahiyete bürünür. Bazen de sonbahar gibi yaprak döker ve esen rüzgârlar kalbinde ve iç âleminde dökülen yaprakları savurur. Yaşamın son noktasına gelinmiş gibi bir hal oluşur ve her şeyden ve herkesten uzaklaşmaya bir meyil ve arzu insanın kalbinde uyanır. Şair, bu ifadelerle iç âleminden davranışına yansıyan manalara göre insanın duygularının ve davranışlarının değişerek farklı tezahürleri olduğunu dile getirmektedir:

“Şitâlar vakt-i eyyâmı irişdi rûz u şeb câna

Derûnum berd kesretten ne hikmet... kâr kesti”

G.340/2

2.4.2.3. Aylar

Sükûtî Efendi şiirlerinde hem miladi ve hem de hicri aylara değinmiştir. Özellikle aylara ait özellikler zikredilmek suretiyle şiirlerde kullanılmıştır. Muharrem ayını Kerbelâ ve Hz. Hüseyin ile ilişkilendirerek anlatan şair, Ramazan ayını ise oruç ile anmıştır. Nisan ayını ise yağmur, bereket ve filizler ile ilişkilendirerek anlatmaya çalışmıştır.

2.4.2.3.1. Hicri Aylar

2.4.2.3.1.1. Muharrem

Muharrem ayının matem ve hüznün ayı olduğunu ve o matemın sebebinin de Hz. Hüseyin ve al-i beytin mensuplarının Kerbela’da katl edilmeleri hadisesi olduğuna değinilmiştir. Muharrem ayını matem ayı kılan Kerbela hadisesi olmuştur. Matem havasında geçen ayın, elbette hüznün ifadesi olan ağlamak ve gözyaşı ile geçirilmesi gerekmektedir. İşte “*çeşm-i hunum*” ifadesiyle de öyle ağlamalıyız ki o hadisenin acısından dolayı gözlerimizden yaş yerine kan akması gerklidir, denmektedir:

“Geldi çün şehr-i muharrem ‘âşıkâ mâtem bugün

Çeşm-i hûnun iş bu mâhde dökmeğe elzem bugün”

G.254/2

Hz. Hasan’nın, peygamberimizin gözünün nuru olduğunu ve Hüseyin’nin ise muharrem ayında Kerbela’da şehid edildiği vurgulanmıştır. Muharrem ayının Hz. Hüseyin’nin şehadeti ile farklı bir anlam kazandığı ve müminlerce, acının ve ızdırabın adı olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Her Muharrem ayı geldiğinde sanki Muharrem ayında şehid olan Hz. Hüseyin’in yeniden geleceğini ve her yeni geldiğinde Kerbela denilen yerde o ciğerleri yakan hadisenin gerçekleşecekmiş gibi hissettiğini vurgulayan şair, her Muharrem ayında aynı acıyı yaşadığını ve ümmetin kalbinde Hz. Hüseyin’in acısının Muharrem ayının gelmesi ile tazelendiğini dile getirmektedir:

“Hasandır nûr-ı çeşmim Hak habib-i kibriyânın bil

Hüseynim mah-ı muharremde şehid-i Kerbelâ geldi”

G.335/3

2.4.2.3.1.2. Ramazan

Ramazan ayının mübarekliğine ve kıymetine binaen diğer on bir ayın serveri olduğuna aşağıda bulunan beyitte değinilmiştir. İnsanlar bu ayın başından sonuna kadar manevi hazza ve zevke ererler. Bu ayda oruca emredilmesi ve Kur’an’ın bu ayda indirilmesi gibi konular diğer aylardan daha mübarek bir ay olmasına vesile olmuştur:

“Bir mübârek aydır ancak bunca mâhın serveri

Halk-ı âlem zevk iderler her Ramazân yekseri”

G.379/1

Ramazan ayının, insan kalbini safileştirdiğini ve yapılan zikirlerin, hamdlerin ve edilen riyazetin kalplere nur olarak yerleştirildiğini söyleyen şair, kalp ve ruhlara ilaç gibi faydalı olduğunu ima ile söylemektedir:

“Kalbini eyler musaffâ her hususda âdemin

Zikr-i tevhid ile tahmid hem riyâzât enveri”

G.379/3

Ramazan ayında cin ve peri gibi mahlûkların adeta el ve ayaklarının bağlandığını ifade eden şair, bu manadan dolayı insana musallat olmadıklarını dile getirmektedir. Ramazanın bir özelliği daha var ki o da Allah’ın bu ayda müminlerin çoğunluğunun kalbine muhabbet duygusunu yerleştirmesidir. Ramazan ayında verilen nimetlerin değeri anlaşıldığından evvela nimete bir muhabbet hissi uyanmaktadır. Sonra kıymeti anlaşılan nimetlerin başkaları içinde hayat noktasında değerinin olduğunu anlayarak hemcinsine şevkat etmek suretiyle yardımlaşmayı arttırır. İnsanlara özellikle muhtaç olanlara muhabbet hissi artarak kalbe yerleşir. Yardım edilen de kendisine yapılan bu ihsandan dolayı yardım yapana bir muhabbet hissini beslemeye başlar ki bu da muhabbetin topluma hâkim olmasını sağlar. İşte Ramazan bu manada muhabbet hissini toplumda arttırır ve toplumda huzuru ve saadeti temin eder:

“Cin peri olmaz musallat dest-i pâ-yı bend olur

Hubb-ı ilkâ itdi Allah iş bu mâhda ekseri”

G.379/4

Ramazn orucunun tutulmasının sebebi ise Allah’ın kullarına farz kılmasıdır. Farz oluş cihetinin delillerin olduğunu ve o deliller ise Kur’an ve hadisler olduğuna ima ve işaret vardır. Ramazan ayının gündüzlerini oruç tutarak ve gecelerini de ibadet ederek değerlendirip Ramazan’ı kendinden hoşnut bırakanlar inşallah cehennem yüzü görmeyeceklerdir:

“Çünkü farz olmuş Hudâdan her kula bürhân ile

Hoş tutanlar tamu görmez her zamân bir kemteri”

G.379/5

Kim Allah rızası için Ramazan orucunu eda ederse cennete dâhil olacağı aşağıdaki beyitte ifade edilmektedir. Ayrıca Hak için Allah rızası için eda edenlerin hem dünya ve hem de ahiret ateşlerinden mahfuz kalacağı ve o ateşlerin şerrinden emin kalacağı ifade edilmektedir:

“Cennet-i a'lâya dâhil Hak için iden edâ

Nâr-ı dūzahdan emindir her dü- 'âlem ahkari”

G.379/6

2.4.2.3.2. Miladi Aylar

Aşağıdaki beyitte kadeh unsuru kullanılarak ilkbahar tasvir edilmiştir. İlkbaharda yeşillenen çimenler baharı haber verdiği gibi kadehini kendisine hatırlattığı ve incilerin bu mevsimde etrafa dağıtıldığı dile getirilmeye çalışılmıştır. İlkbaharda meydana gelen hadiseler Nisan ayının geleceğini ve Nisan ayının bahar unsurunun en önemli ögesi olduğu vurgulanmaktadır. Nisan ayının yeryüzünün şenlenmesi ve yeşillenmesi noktasında hayati önemi olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır:

“İlkbahâr çemende vasf olur her an kadeh

Dürr-i nisâr olur o demde bâ'is-i nisân kadeh”

G.63/1

2.4.2.4. Gün, Akşam, Gece

Gece ve gündüz unsuruna aşağıda atıfta bulunan şair, gecenin ve gündüzün anlam kazanması, geceyi ve gündüzü yaratana bir şükür olması bakımından Hz. Peygamber ve ehl-i beytine gece gündüz iltica edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

“İlticamız bunlaradır her demi leyl ü nehâr

Dürr-i lütfundan umarız derdimize hem devâ”

G.1/14

2.4.3. Dört Unsur

Aşağıdaki beyitte şair, Yezdan olan Allah, unsurları yoktan var etti. “Sözlükte “asıl, kök, soy; şeref ve asalet” gibi manalara gelen anasır kelimesi, unsur kelimesinin çoğuludur.” (Karlıhağa, 1991: 149). “Arapçada “anasır-ı erbaa”, Farsçada “çar unsur” olarak geçen dört unsur, “toprak-hava- su ve ateş” öğeleridir.” (Pala, 2004: 33). Aşağıda bulunan beyitte şair, anasırı dört unsura taksim eyledi ve daha sonra o dört unsuru bir araya getirerek ve birbiri içinde yoğurarak insanı o unsurlardan yarattı, diye ifade etmektedir. “Günlük konuşma dilinden farklı olan edebiyat dilinde, duygular ve estetik hâkimdir. Şiir dilinde bu durum nesirden daha belirgindir. Aktarmak istediği duyguyu sınırlı kelimelerle ifade etmeye çalışan şair, benzetme

unsurlarından ve çeşitli sembollerden faydalanmak durumundadır. Divan şiirinde bu konudaki en büyük yardımcılardan birinin tabiat unsurları olduğu görülmektedir.” (Kablander, 2016: 356). İnsanların özelliklerini ve cismini maddeten teşkil eden dört unsura işaret ederek cisminin bu unsurlardan yaratıldığına ve insanın bu unsurların özü olduğuna işaret edilmiştir:

“Anlagil yoğdan bu halkı nice Yezdân eyledi

Çâr anâsırdan mürekkeb kıldı insân eyledi”

G.356/1

Sükûtî Efendi’ye göre kâinatın bütününde bu dört unsur bulunmaktadır. Bu dört unsur sonradan yaratılmıştır. “Bunların içinde de özellikle “insanın yaratılışa ve varlığa dair tasavvurunu temsil eden temel mazmunlardan biri” olan “anasır-ı erbaa”dır.” (Çelik, 2019: 313). İnsan ise bu dört unsurun bir araya getirilmesi ile yaratılmış olduğundan unsurlara daima ihtiyaç duymaktadır. “İnsanoğlu topraktan yaratılmış, onun bedenine ruh (hava) üflenmiş, gönlüne/yüreğine ateş yerleştirilmiş ve damarlarına/kanallarına da su verilmiştir. Bu demek oluyor ki anasır-ı erbaa denilen dört unsur insanın bedenindedir. Bu yüzden insan mikro kozmik bir evren, evren de makro kozmik bir insandır.” (Aktaş, 2008: 15).

“Divan edebiyatında tenasüp yoluyla çokça kullanılan, aynı zamanda modern edebiyatta da sıkça kullanılan anasır-ı erbaanın insanların karakterini etkilediği kabul gören bir düşüncedir.” (Gider, 2013: 195). “Sevgiliye ait güzellik unsurlarından âşığın gözyaşlarına dek birçok bakımdan kullanım alanı bulan toprak, hava, su ve ateş unsurları bir arada düşünüldüğünde dünya ve kâinattan kinayedir. Eskilere göre dokuz gök, insana nazaran baba; anasır-ı erbaa ise ana mesabesindedir.” (Pala, 2004: 33).

2.4.3.1. Su

2.4.3.1.1. Umman, Bahr, Nehir

Aşağıdaki beyitte bir nehrin yolunu bularak denize dökülmesi sanatlı bir şekilde anlatılmıştır. Aşk, nehre teşbih edilmiştir. Aşkın ummana dönüşmesi için artması gerektiği ifade edilmiştir. Aşk deryasına girmenin bazı şartlarının olduğu ve bu şartlar oluşmadığı takdirde o aşk denizinde yolumuzu şaşırabileceğimiz vurgulanmıştır. Nasıl ki dalgıçlar denizlere ve derelere dalıp rahatça çıkabilirler aynen öylede aşk deryasına dalgıç olmadan dalmamak gerektiği, yoksa deryanın sonunun neresi olduğu bilinmeyeceği dile getirilmektedir:

“Nehr-i aşkın artmadıkça ummânı bilmez kandedir

Bahre gavvâs olmayanlar pââyânı bilmez kandedir”

G.92/1

2.4.3.2. Toprak

Aşağıdaki beyitte hakikate talip olanlara hitap edilmektedir. Gerçek özelliklerini ve aslını bilmek istersen sen topraktan yapılmışsın, diye ifade edilmektedir. Hakikat ise insanoğlunun babası Hz. Âdem’e işaret edilerek onun yaratılması topraktan olmuştur. Bizler de dolayısıyla aslımız topraktandır, buyrulmaktadır. Zira aslı ve hakikatı toprak olan insanoğlunun bin yıl ömrü de olsa sonu yine toprak olacaktır. Burada vücudumuzun daima dağılmaya ve yıkılmaya maruz kalabilecek muhtelif maddelerden oluştuğunu ve bedenimizi oluşturan yapı taşları olan atomların topraktan yetişen bitkiler ve o toprakla beslenen hayvanlardan vücudumuza geçerek hücrelerin oluşmasına sebep olduğu ifade edilmektedir. Toprak ve toprak mamullerinden oluşan bir vücudu ayakta tutan mananın ise ruh olduğu ve bu ruhun kabzedilmesi neticesinde ölüme maruz kalan insan elbette günü geldiğinde tekrar toprak olacağına ima ve işaret bulunmaktadır:

“Bilir misin tâlib aslın türâbdır

Bin yıl ömrün olsa sonu harâbdır”

G.91/1

2.4.3.3. Ateş

Şair aşağıdaki beyitte Hz. Peygambere ve göstermiş olduğu yola bel bağlayanların bu dünyada her türlü kalbi, ruhi ve akli yangınların ve ateşlerin tesirinden emin oldukları gibi ahiret yurdunda da cehennem ateşinden emin olacaklarını ifade etmektedir. Yine muhalif mefhum ile Hz. Peygambere itaat etmeyenler ve bel bağlamayanlar hem dünyada her türlü azap içinde oldukları gibi cehennem ateşine de düşer olacakları ifade edilmektedir. Ayrıca “tarik” ifadesi ile Hz. Peygamberin velayetiyle umum ümmetine açmış olduğu yol ifade edilmektedir. Yani Peygamberimizin yaptıkları ve ifa ettiği bütün davranışlarından ibaret olan yol, ümmetin yegâne kurtuluş vesilesidir:

“Hem tarik-i Ahmediye sıdkile bel bağlayan

Nâr-ı dûzahdan emindir şübhemiz yok hiç anâ”

G.5/4

Ateş unsuruna aşağıda farklı bir yaklaşım ile açıklama yapılmıştır. Nemrud'un yaktığı ve Hz. İbrahim'in atılması için oluşturduğu o ateşin büyüklüğü dillerde destan olmuştur. Sükûtî Efendi burada aşk acısının büyüklüğünü nazara vermek ve acısını fark ettirmek maksadıyla aşk acısını İbrahim'in o büyük ateşine teşbih etmiştir. Kendisine hitaben, İbrahim'in ateşini hissetmek istiyorsan ve ateşine ortak olmak istiyorsan aşkın tadına bak, demektedir:

“Aşk oduna yana gel Derviş Sükûtî sen bugün

Nâr-ı İbrâhime olmak ister isen müşterek”

G.203/5

Sükûtî Efendi aşağıda geçen beyitte hicranı ateşe, gönlü ise bir şehre teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Ateşin bir şehri yakıp kavurduğu gibi hicran ateşinin de kendi gönül şehrini yakıp berbad ettiğini dile getirmiştir. Hicranın yakıcı bir özelliğinin bulunduğunu buradan anlamaktayız. Yakılmış bir şehrin imarı mümkün ama harab olmuş bir gönlün tamiri mümkün olmayabilir. Bu noktadan hicran ateşinin yıkımı daha büyük olabilir. Bu manaya işaret eden şair, kendisinin bu ateşin etkisinden dolayı bin bir çile çektiğini ifade etmiştir:

“Hicrân âteşi yaktı gönül şehrini eyledi berbâd

Kıldı harâb virdi fenâ çektirdi bana binbir çile”

G.327/5

Sükûtî Efendi mensubu ve postnişini bulunduğu tarikatın yolunu kast ederek müridlerine bu yolu takip etmelerini ve bu sayede Süphan olan Allah'ın sırlarına erişebileceklerini aşağıdaki beyitte tavsiye etmektedir. Bu yolun istikamet üzere olan bir yol olduğu da ifade edilmektedir. Müridlerine de bu yolda devam eden halkı yermemelerini tavsiye eden şair, şayet yererseniz sizin için yakıcı bir ateş hazırlanmıştır ve içine atılırsınız denmektedir. Bu ifadelerle mensuplarının değerini yücelten şair bu suretle tarikat dairesine sair insanların rağbet etmelerini sağlamaya çalışmıştır. Ateş unsurunun da iki çeşidi olduğunu bunun birisi dünyada olan kalbi, ruhi ve vicdani ateş diğeri ise ahirette olan cehennem ateşi olduğu söylenmektedir:

“Bu yolun tut zâhid doğru iresin sırr-ı sübhâna

Sakin bu halkı ta'n itme atarlar nar-ı sûzâna”

G.331/1

2.4.4. Hayvanlar

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte Hazreti Ali'nin gazalardaki kahramanlığına işaret ederek O zat, atı olan Döldül'e bindiğini, eline de kılıcını aldığını ve yanına kamberini aldığını bu şartlarla harplerde muzaffer olduğuna işaret edilmektedir. Burada özellikle Döldül'e işaret edilerek Ali'nin zaferlerinde katkısının çok olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca at gibi binek hayvanların gaza gibi ortamlarda değeri artmakta olduğunu ve gazalarda onlara verilen önem dile getirilmektedir:

“Gazâlarda bahâdırır süvâr oldukça Döldüle

Yedinde seyfini tutmuş yanında kamberi Haydar”

G.130/3

Şair Allah'a karşı acizliğini ve zayıflığını ifade etmek için kendini zayıf olan karıncaya teşbih ederek Allah'tan merhamet dilemiştir. Karıncaya kendini benzetmesi, zayıflığına kinaye olarak merhamet dilemesidir. Bu beyitte ayrıca “berzah illeri” diye ifade ettiği yer ise Allah ile arasında perde olan dünya hayatıdır. Dünya hayatında kendisini yalnız bırakmaması ve merhametiyle kuşatması istenmiştir:

“Mûr-ı ednâdan za'îfîm merhâmet kıl yâ ilahî

Bırakma berzah illerinde kalmışım nâcâr bi-kes”

G.148/3

Dünya sevgisinden kurtulmak ve hakikat yolunun kapılarının açılması için Rabbi'ne niyazda bulunan şair, dünya sevgisini örümcek yuvasına benzeterek edebi bir sanatı icra etmiştir. Dünya sevgisinin insanı yuttuğunu ifade ederek oluşan tehlikeyi sinek ve örümcek yuvasını örnek vererek dile getirmiştir. Örümcek yuvasına giren sineğin kurtulma olasılığı olmadığı gibi dünyanın tehlikeli halleri olan dünya sevgisi yuvasına giren insanın kurtuluşunun mümkün olmadığı güzel bir temsil ile anlatılmıştır:

“Hubb-ı dünyâdan halâs it râhımı eyle küşâd

Tutmaya çün 'ankebûtun lânesi misl-i meges”

G.148/4

Sükûtî Efendi aşağıdaki beyitte serzenişte bulunmaktadır. İnsanlara hakkı tebliğ ederken istediği karşılığı herkesten bulamadığını dile getirmektedir. Hatta bazılarının nefretle bakabildiğini söylemektedir. Bu nefretle bakışları ise tavşanların vaziyetine teşbih ederek ifade

etmiştir. Tebliğ ettiği hakikatlerin bazı insanlarda tesirsiz kalmasının sebebi ise o insanların tabiatlarının tavşanlar gibi ehlileşmediklerinden kaynaklanmaktadır. Yani ne kadar tavşanlarla ilgilenirseniz de tavşanların insanlara ev hayvanları gibi dost olamadıkları vurgulanmıştır:

“Her ne yüzden Hak kelâmın Dervîş Sükûtî söylesem

Nefret ider misl-i erneb insâna olmazlar enis”

G.150/5

2.4.4.1. Kuşlar

Sükûtî Efendi kuşların ötüşünü tasavvufi yönüyle ele almış ve ötüşlerini müridlerin evradlarını okumalarına teşbih etmiştir. Kuş imgesini şiirlerinde kullanmaya, divan edebiyatında kuşlara verilen önem geleneğinden dolayı özen göstermiştir.

“Kuşlar, İslamiyet’ten önceki devirlerden beri Türk toplumunda önemli bir yer tutmuş, Türk kültürü, sanatı, etnografyası ve folklorunda her zaman yer almıştır.” (Ülgen, 1994: 55). “Kuşların Osmanlı şiirine yansımaları yalnızca birtakım erdemleri temsil eden mesnevi ve latîfe kahramanları olmakla kalmamış, gazeller, kasideler ve diğer nazım şekilleri içerisinde de değişik vesilelerle çok sayıda kuş adı anılmıştır. Bu manzumelerin hemen tamamında, herhangi bir kuş mânâ sanatları aracılığıyla söz konusu edilirken, anılan kuşun fizyolojik ve anatomik özellikleri hakkında halk inanışları ya da mitolojik ayrıntılardan benzetme yönü olarak yararlanılır.” (Ceylan, 2015: 18). “Divan şairi, kendisine geleneğin getirdiği hazır unsur ve malzemeden hareket etmek durumundadır. Belirli konular ve duygular etrafındaki bu hazır unsurlar divan şiirinin değişmez motiflerini meydana getirir.” (Akün, 1994: 421). “Kuşlar, divân edebiyatında “mazmun” denilen hazır unsurlar bağlamında kullanıldığında, verilmek istenen mesaj ve aktarılacak istenen duygular açısından kolaylık sağlar.” (Akın ve Ayverdi, 2016: 83).

2.4.4.1.1. Kuş Çeşitleri

Bülbülün seherlerde ötüşü edebi bir sanat kullanılarak teşhis yoluyla insana benzetilmiştir. Bir insan seher vakti evradını okuyarak zikrettiği gibi bülbül de seherlerdeki ötüşü ile adeta evrad okuyarak Allah’ı zikir eder. Demek ki bülbülün o hoş sesi manasız ötüş değil belki Allah’ı anmak için bir zikirdir. Bülbül ötüşüyle seher vaktinde kendini dinleyen insanları mutlu ettiği gibi sizler de seher vaktinde uyanarak Allah’ı zikretmelisiniz. Bu beyit ile şair insanoğlunu irşad ederek bülbül kuşu Allah’ı zikrediyorsa sizlerin evrad ve ezkardan geri kalmamanız gerektiğini dile getirmektedir:

“Seherde andelib feryâd figânıyla okur evrâd

Kamu nâsı ider dilşâd uyan Hak zikrini gel it”

G.39/4

Aşağıdaki beyitte özellik olarak birbirine zıt iki mana verilmiştir. Mümin olanların münkir ile imtizac edemeyeceği hayvanlar âleminden iki kuş misal verilerek anlatılmaya çalışılmıştır. İman ve küfür mahiyeti ne kadar birbirinden uzaksa mümin ile kâfirin de o kadar birbirine uzak olaması gerektiği veciz bir dil ile anlatılmıştır. Burada kuşlar taifesinden karga ve bülbül örnek verilerek, bülbül ile karganın mizacının bir olduğu nerede görülmüş, diye ifade edilerek mümin ile münkirin de böyle anlaşılamayacakları anlatılmaya çalışılmıştır:

“Münkir ile hiç ider mi mü'min olan imtizâç

Kanda olur karga ile ‘andelipler bir mizâç”

G.53/1

Bülbüllerin yeni açılan bir güle karşı figan ettikleri gibi, dervişlerin akşamları ve seher vaktinde dünyadan ellerini çekerek Allah'ı zikrettikleri aşağıda vurgulanmaktadır. Burada dervişlerin Hakk'a olan zikirleri istiare yoluyla bülbüllerin güle karşı yaptıkları figana benzetilmiştir. Bülbüllerin bahar vaktinde güle karşı ötüşleri arttığı gibi dervişlerin de seher vakti zikirlerinin arttığına ima ve işaret bulunmaktadır.

“Dervişlerimiz Hak zikrin ider şâm u seher zâhid

Bülbüllerimiz gonca güle eyler figân bahâr zâhid”

G.75/1

Bülbülün seherlerde kendi yüzünü güldürecek bir gül için ağladığı ve efgan ettiği söylenmektedir. Fakat aradığı gülün bulunduğu bahçenin nerede olduğunu bilmemektedir. Burada şair teşhis sanatını kullanarak insana has özellikleri bülbüle yükleyerek edebi bir sanatı kullanmıştır. İnsan sevdiği kişinin kendi yüzünü güldürmesini istediği gibi güle âşık bir bülbül de gülün güzel yüzüyle mutlu olmayı ister. Fakat o gülü bulacağı gülistanın yerini bulmakta zorlanmaktadır. Ayrıca bu beyitte “gül”, “gülistan”, “efgan” ve “zar” gibi edebi unsurlara da değinilmiştir:

“Her seherler zâr u efgân çün kılarmış andelib

Bir gül-i handân arar ol bilmez gülistân kandedir”

G.88/3

2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

Sükûtî Efendi aşağıda bulunan beyitte köpeklerde fazlaca görülen hırs duygusundan bahs etmiştir. Zalim ve riyakâr olanların hırsları kelp hırsına teşbih edilerek hırsın çokluğuna vurgu yapılmıştır. Zalim olanların kelp gibi hırslarıyla masumlara saldırdıkları ve o hırslarıyla âlemi harap etmek istedikleri vurgulanmıştır. Hatta insanlardan zalim kısmının hırsları köpek hırsından fazla olduğu ve o insanların hırsın başka diğer duygularının da çok şiddetli olduğu dile getirilmiştir:

“Hergize zûlm-i ferâvân ‘âlemi kılmak harâb

Hırs-ı kelplerden eşedir her sıfât eyler ziyâd”

G.79/2

2.4.4.2.1. Vahşi Hayvanlar

Bir kâmil mürşide intisap etmeden hakikat yoluna girmenin çok zor olduğunu ve o yolun sarp dağlar ve taşlar ile dolu olduğunu aşağıdaki beyitte ifade eden şair, kurtuluşa ermenin ve nura ulaşabilmenin bir mürşide intisapla mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Hatta o yolda yırtıcı hayvanların olduğunu söylemiştir. Bununla manevi yolların da maddi yollar gibi bir rehber ile aşılabileceği vurgulanmıştır. Kişinin tek başına hakikate ulaşmasının zorluğuna telmih edilmiştir.

“Gerçi yollar katı sarbdır bunca cebel kâh taş

Yırtıcı hayvân çoktur hiç gezilmez infirâd”

G.74/3

Aşağıdaki beyitte kişinin hayat boyunca kâmil bir mürşide intisap ederek o rehberin izinde gitmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü hayat yolculuğumuz boyunca bizi manen parçalamaya hazır kurd ve arslanların olduğunu ve her daim dünya ve ahiret hayatımızı mahva çalıştıkları dile getirilmektedir. Şu cihanda hak ve hakikat mesleğinde gidebilmenin yolu kâmil bir mürşide ve mensubu bulunduğu tarikata devam etmekle mümkün olduğuna inanılmaktadır. Hayattaki manevi tehlikeler, verdiği zarara izafeten kurd ve arslana teşbih edilmiştir. Demek ki kurd ve arslan bedenimizi parçaladıkları gibi manevi kurdlar ve arslanlar

olan günahlar ve haramlar bizim manevi vücudumuzun azaları olan kalbimizi, ruhumuzu ve sair duygularımızı parçalar, denmektedir. Burada vahşi hayvanlardan olan kurd ve arslan gibi parçalama kabiliyeti olan hayvanları zikrederek günahların ve haramların da onlar gibi en vahşi işlerden olduğuna ima ve işaret bulunmaktadır:

“Rehber-i kâmil ara bul yolların bir dahi çün

Her cihetden kurd pelenk arslan ile tola cihân”

G.281/7

Allah’ın seher vakitlerinde sema perdelerini açarak isimleri ile dünyaya tecelli ettiğini ve o tecelliden meydana gelen mananın bütün dertlere derman olduğu dile getirilmektedir. Aşağıdaki beyitte insanoğluna hitaben seher vakitlerinin bereketinden istifade etmelerini tavsiye eden şair, bu vakitlerde kurtların ve kuşların bile virdlerini kendi dilleriyle okudukları ifade edilmektedir. Kurt ve kuş gibi mahlûkatın seherlerde insana özgü bir mana olan virdlerini okumaları ifadesiyle şair teşhis sanatını kullanmıştır. Çünkü vird okumak insanlara mahsus bir haldir. Ayrıca buradan özelde şeyhi bulunduğu tarikatin mensuplarına ve genelde tüm Müslümanlara bir ders verilmek istenmektedir. Kurt, kuş ve sair mahlûkatın uyandığı ve Allah’ı zikrettikleri bir vakitte siz insanların da uyanarak Allah’a karşı vazifelerini ifa etmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

“Seherde açılır perde devâ olur kamu derde

Düşer kurd kuş nice virde uyan vakt-i seherlerde”

G.324/3

2.4.4.3. Sürüngeçler, Balık ve Böcekler

Deniz içinde bulunan balıkların, suyun içinde yaşamalarına rağmen su aramalarının garipliğine aşağıdaki beyitte işaret edilmektedir. Bu balıklar gibi bazı insanların olduğu, hakkın ve hakikatin içinde yaşamalarına rağmen gözleri sanki kör olmuş gibi hakikatların farkında olamadıkları dile getirilmiştir. Kendinin içinde bulunduğu nimetlerin değerini bilemeyenlerin balık gibi deryanın farkında olamadıkları anlaşılmaktadır. Burada asıl anlatılmak istenen insanın nankörlüğüdür. Elinde bulunan nimetleri görememeleridir. Ayrıca balıkların da bu garabette oldukları anlatılmaktadır:

“Bugün anlar deryâ içre su arar misl-i semek

Çeşm-i a'mâ görmez aslâ kendi yerim içredir”

G.102/4

İnsana zarar veren ve âlemini zehirleyen bazı duygular aşağıdaki beyitte zikredilmiştir. Benlik, riya, hased, kin ve kibir gibi duyguların gönlüne dağınıklık verdiğini ve iç âlemini yılanlar gibi kapladığını söylemektedir. Bu kötü duygular yılan ve yaptığı tahribat zehire teşbih edilerek sanatlı bir ifade kullanılmıştır. Eğer o duygular derhal terk edilmezse yılanın zehrinin insanı maddeten öldürdüğü gibi bu duyguların da maneviyatımızı zehirleyip ahiret hayatımıza zarar vereceği anlatılmaya çalışılmıştır:

“Komaz benlik riyâ ile gönlüme virir teşviş

Hasedle kin kibir dâ'im derûnum kaplamış hep mâr”

G.127/2

Balıkların denizde Allah’a yakararak dileklerde bulunduğu ve Allah diyerek zikrettikleri aşağıda ifade edilmiştir. Şair burada canlıların başıboş olmadıklarını ve yaratıcılarına daima yalvararak kendilerinin ihtiyaçlarını istediklerini dile getirmektedir. Yaratılmış her varlığın kendine özel diliyle Allah’ı zikrettikleri vurgulanmıştır. Dilek tutmak ve hu diyerek dönmek gibi insana özgü vasıflar balıklara yüklenerek teşhis sanatı kullanılmıştır. İnsana özgü vasıflar kullanılarak balıkların dilek tuttuğu ve zikir ettiği manasından bir hakikat anlatılmaya çalışılmıştır. Bu hakikat ise; bütün varlıklar gibi balıklar da kabiliyet ve yeteneklerinin diliyle dua ve zikrederler hakikatıdır. Bu manayı anlayacak kişilerin de arif olması gerektiğine işaret edilmiştir:

“Bahr içinde bunca semek figânıyla kılar dilek

Allah deyu zikriderek hû diyelim döne döne”

2.4.5. Bağ, Çiçeklik ve İlgili Unsurlar

2.4.5.1. Bağ

Mutlu olmayan kalbimizin aşk ile mesrur olduğunu ve bu durumun mutlu olmayan gönül bağına baştanbaşa neşelendirdiğini aşağıdaki beyitte ifade eden şair, gönlünü bir bağa teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Bağ, meyve yetişen yerler olması sebebiyle gönül bağında da güzel ve faydalı neticeler doğacağı vurgulanmaktadır:

“Neş’eyâb ider gönüller bağını hep serteser

Hürrem olur kalb-i nâşâd aşkile ol ân kadeh”

G.63/4

Cenab-ı Hakk’ın güzelliğini görüp fark edince efganım artar ve Hakk’ın bağ ve bostanı olan şu dünya hayatında bir bülbül gibi inlemeye başladım. Kendisini bir bülbüle, varlıkları bağ ve bostana aşağıdaki beyitte teşbih eden şair, Cenab-ı Hakk’ın eserleri üzerinde görünen Allah’ın isimlerinin güzelliğinden dolayı bülbül gibi nutka gelip, eserlerdeki güzelliği yâd ettiğini vurgulamak istemiştir. Bağda ve bostanda bulunan güllerin güzelliği bülbülü konuşturduğu gibi dünya bağında ve bostanında yetişen ve bulunan her sanatlı varlık üzerinde görünen Allah’ın isimlerinden meydana gelen güzelliğin, biz insanları bülbül gibi ötmeye getirdiği anlaşılmaktadır:

“Gördükçe hüsnünü men arturur efgânım Hak

Bülbülüm nâle kıldım bâğ ile bostânım Hak”

G.193/1

2.4.5.2. Bostan

Şair aşağıdaki beyitte tarikat yollarında ilerliyen müritlere, şayet siz oruç ile riyazet yapar ve safileşirseniz dağlar, bağlar ve bahçeler size bostan olur, demektedir. Hem de öyle olur ki şifaya sebep olan turunçlar ve meyveler çoklukla size verilir. Burada tasavvufta ilerlemeye sebep olan hallerde verilen ve Allah tarafından ikram edilen manevi meyvelere işaret vardır. Adeta manen yükselmenin neticesinde meydana gelen kalbi, ruhi ve nefsi olgunluktan oluşan neticelere maddi meyveler teşbih edilerek sanatlı bir üslup kullanılmıştır:

“Dâğlar sana bostân olur bâğçe ile bâğlar kamu

Meyveleri gâyet kesir etrâfında şâfi turunç”

G.57/6

2.4.5.3. Gülistan

Hız. İbrahim’in Nemrud tarafından ateşe atılması olayından bahisle Allah’ın o ateşi gülistana çevirdiği söylenmektedir. Allah dilerse ateşi bile gülistana çevirebilir. Gülistan ve ateş bir arada verilerek lütuf ve azap manaları nazara verilmektedir. Azabın tecelli ettiği yer ateş, lütuf manasının tecelligahı ise gülistan olduğu ifade edilerek iki zıt unsurun merkezleri olan cennet ve cehennem manalarına da ima ve işaret bulunmaktadır. Şair burada Halil’i yakmayan

Nemrud'un ateşiydi fakat sen dilemedikten sonra kimsenin ateşi kimseyi yakmaz. Sen dileyince de ateş olmadan insanları yakabilirsin, demektedir. Yani bütün fillerin tasarrufu doğrudan doğruya Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleşmektedir. Allah dilerse ateşi gülistana gülistanı ise ateşe çevirebilir:

“Halile nâr-ı Nemrudu o demler gülistân itdin

Beni nârsûz anınla bu kalbim eyledin ihrâk”

G.191/2

2.4.6. Bitkiler

Şair aşağıdaki beyit ile tasavvuf ehlinin oluşturdukları zikir halkasına değinmiştir. Burada o halkayı genişleterek bütün bitkiler, taşlar, ağaçlar ve yaprakları kaplayan bir daireyi nazarımıza arz etmektedir. Bu dairede bulunan varlıkların Allah'ı her vakit zikrettikleri ve kendisiyle birlikte “hu” diyerek ve bunu dönerek yaptıkları ifade edilmiştir. Burada şair kendini varlıklardan oluşan zikir halkasının serzakiri görevinde tasavvur ettiği ve kendisiyle birlikte başta bitkiler olmak üzere varlıkların “hu” zikri çektikleri tasavvur edilmiştir. Bitkilerin hal diliyle yaptıkları zikri adeta duyar gibi varlıklarla zikrettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca şair bu beyitte cansız ve canlı varlıkların insan gibi zikrettiklerini nazara vererek teşhis sanatını kullanmıştır. Teşhis yoluyla varlıklara, insana mahsus zikir ve haller atf edilmiştir:

“Cümle nebât ile hacer evrâk ile hem de şecer

Hak zikrini dâ'im iden hû diyelim döne döne”

G.323/3

Kamil mürşid sayesinde bitkiler feyz alarak büyürler. Manevi su hükmünde bulunan mürşidin ruhundan ve kalbinden gelen feyiz, müridlerin bitkiler gibi mahiyetlerine iriştği zaman bitkilerin yeşillenmesi gibi talebenin de kabiliyet çekirdekleri sümbüllenir ve büyür. Büyüyen kabiliyet çekirdekleri Hakk'a ulaşmaya hazır hale gelir. Burada bitkilerdeki büyüme kabiliyeti talebenin manen yükselme özelliğine, mürşidin irşadında bulunan feyz ise bitkiler için hayat suyuna teşbih edilerek ifade edilmiştir:

“Mürşid-i kâmil yüziünden feyz alır bunca nebât

Vasl ider ol zât-ı Hakka nice yüz bin tâlibin”

G.115a/5

2.4.6.1. Ağaçlar

Aşağıdaki ifadelerde geçen “*Sem-i can*” tabiriyle gönül kulağı kastedilmiştir. Sükûtî Efendi’nin anlattıklarının maddi kulaklarımızla duyulamayacağı belki can kulağı açık olanların duyabileceğine burada ima ve işaret bulunmaktadır. Ders makamında olan Sükûtî Efendi kendisini bir köle olarak niteleyerek tevazu ve mahviyet hallerini üzerinde göstermiştir. Aslında söyleyecekleri hakikatlerin sadece kendi tarafından dillendirilmediğini belki iman hakikatlerini değil insanlar belki bütün canlılar tarafından hal diliyle söylenmekte olduğu vurgulanmıştır. Yani burada ağaçlar ve yapraklar gibi canlı varlıkların bile kâinatın yaratıcısının varlığını ve o zata şahadet eden bütün delillerini kendi üzerlerinde gösterdiklerine ve her canlının bir ders makamında olabileceğine işaret edilmiştir. Hatta okuyabilen ariflere ve âlimlere bir ağaç bile hocalık ederek ders verebileceğine değinilmiştir. Gönül kulağına, Sükûtî Efendi tarafından verilmek istenen derslerden biri de hakikat cevherinin en önemli unsurunun ve Allah’a olan en parlak delillerden birinin insanın özü olduğudur. Onun için ağaçlar ve yapraklar gibi ben de derim ki hakikati kendinden iste ve kendinde bul, denmektedir:

“Sem’i cânın aç güzelce toğru bak

Bu Sükûtî bir gedâdan al sebak

Bunu söyler her şecer her varak

Senden iste aradığın sende bul”

Mur.222/5

Hız. Musa ile alakalı bir hadiseden bahisle ağaç unsuruna aşağıda değinilmiştir. Allah’ın cemalinin nuru olan kelamını bir gün bir ağaçtan çıkarttırarak Hız. Musa ile o ağaç vasıtasıyla konuşma olayına değinilmiştir. Bu ilahi konuşma ve tenezzülün vasıtası bir ağaç olması da ağaç unsurunun ehemmiyetini arttırmıştır. Şair burada Allah’ın insanlar ile konuşması ve seviyelerine tenezzül etmesi olayında her unsuru kullanabileceği ve vasıtalar ile konuştuğunu anlatmaya çalışmıştır. Vasıta kullanması ile de Allah’ın büyüklüğünü anlamamız mümkündür. Çünkü sebepler ve vasıtalar Allah’ın büyüklüğüne birer perde olarak kullanılır ki bu da o zatın büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bir büyük peygamber ile ağaç vasıtasıyla konuşması da ağaç unsurunun bu olay ile şereflenmesine vesile olmuştur:

“Hemân Musaya ‘arz itdi cemâlin nûrunu birgün

Şecerden çün zuhur itdi kelâm sâfi nurâni”

2.4.6.2. Çiçekler

2.4.6.2.1. Çiçek

İlkbaharda çiçek açan ve meyve veren ağaçların dallarında açan nazik çiçeklerin, renkleri ile ve kokusuyla insanların mest olduğu ve neşelendiği aşağıdaki beyitte ifade edilmiştir. Burada bahar mevsiminde cereyen eden hadiselerin en önemlilerinden olan ağaçların meyve verme süreci güzel bir üslup ile tasvir edilmiş. Henüz olmamış ve tomurcukta saklı ve o tomurcuklarda uyuyan ve uyanıp meyve olup olgunlaşmayı bekleyen meyvelerin habercisi olan çiçekler anlatılmış. Çiçekler renklerinin güzelliği ve kokularının verdiği mana ile insanı adeta mest ettiği ve bu manadan dolayı insanın mutlu olduğu ifade edilmektedir. Baharın bu muhteşem vaziyeti adeta bir kadeh gibi ve o vasiyet bir içecekmiş gibi tasvir edilerek insanın o kadehte baharın güzellik şarabını içerek mest olduğu imaen ifade edilmiştir:

“Bâğçeler hâb-ı meyve nâzik çiçeği elvânıyla

‘İtr-ı bûyundan olur mest her gülen insân kadeh”

G.63/2

2.4.6.2.2. Çiçek Çeşitleri

Çeşit çeşit taze güllerin açmasıyla coşan bülbüller feryad ederler. Taze güllerin, renkleriyle kadehlere teşbih edilmesi sanatlı bir ifadedir. Sanki güllerin her biri renkli renkli kadehlerdir ve bülbüller o kadehlerden kendilerini mest eden aşk şarabını içmektedirler. Çeşit çeşit kadehlerden içen insanların kendilerinden geçmeleri gibi bülbüller de gül şarabı ile kendilerinden geçerler:

“Andelibler cûşa gelmiş her biri feryâd ider

Gonca güller tâze açmuş nevbenev elvân kadeh”

G.63/3

Hazreti Peygamberin iki torununu kalbinde açan iki gonca güle aşağıdaki beyit ile benzeten şair, kalbini de güllerin açıldığı bir bağa teşbih ederek sanatlı bir ifade kullanmıştır. Kalp bağında açan güllerin şahı diye nitelediği Hasan ve Hüseyin’dir. Kalp bağının seraser çiçekler ile dolu olduğu ifade edilmiştir. Kalp bahçesinin gül bağları ile baştanbaşa dolması için de iman ikliminin olması gerektiğine ve o asude iklim içinde güllerin açılabilceğine işaret bulunmaktadır:

“Hasan ile Hüseyin şâhım bulardır bâğ u kalbimde

Açılmış gonca bir güldür seraser ezharım vardır”

G.93/3

2.4.7. Meyveler

Üzüm aşağıda bulunan beyitte “engür” ismi ile zikredilmiştir. Saki, taze engürden yapılmış safi bir şarabı sunsa o vakit gamlar def olur ve sevinç kendiliğinden oluşur. O dönemde taze üzümünden yapılmış safi şerbeti ikram etmek hem çok kıymetli ve hem de sosyal hayatta tercih edilen bir adetmiş. Misafirlerin ve sevilenlerin gönlü, yapılan bu şerbetin ikramı ile şad edilirmiş. Bütün gamları def etme hususunda da bu şerbetin özelliklerinin tesiri olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca kadehte ikram edilmesinden de o dönemin sofrası, yemek ve içmek adabını anlamakta olan şair, şerbet kadehte ikram edilmektedir, demektedir:

“Sunsâ sâki tâze engür meylerinden bir kadeh

Def-i gam elbet ider ol sâfi şerbetten neşât”

G.172/2

SONUÇ

Bu çalışmada, Sükûtî Divanı “Din-Tasavvuf”, “Cemiyet”, “İnsan” ve “Tabiat” başlıkları altında incelenmiş, eserde yer alan kelime ve kavramlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Sükûtî Efendi Balkanlarda yaşamış ve o muhitin kültürü ve felsefesi ile büyümüş bir şairdir. Mensup olduğu Sa’diyye Tarikatının ölçülerinin ve esaslarının tesiri ile şiirler kaleme almış ve divanını bu şekilde oluşturmuştur. Döneminde yaşadığı muhitin bir kısmına hükmeden bu Sa’diyye Tarikatının görüşlerini şiirleri vasıtasıyla halka ulaştırmaya çalışmıştır. Adeta şiir vesilesiyle insanlara felsefesini aşılama çalışmıştır. İslam Dini’nde halka nasihatte bulunmak dinin bir esası olarak tanımlandığı gibi dinin hakikatlerini bilmeyenlere veya bilmek ihtiyacında olanlara tebliğ etmek bir vazife addedilmektedir. Bu manaya binaen her Müslüman bildiklerini hem uygulamaya çalışır hem de bilmeyenlerle çeşitli vesilelerle paylaşmaya çalışır. Sükûtî Efendi ise şiire olan kabiliyetini bu manaya hizmet etmek ve hakikatleri insanlara ulaştırmaya çalışmak maksadıyla divanını vücuda getirmiştir.

Sükûtî’nin şiirlerine genel olarak bakıldığında din ve tasavvufun yaygın bir şekilde dile getirildiği görülmektedir. Şair divanda Allah’ın pek çok ismini kullanmış, Hz. Muhammed ile Hz. Ali’yi sena etmiş, dört halifeden ise isim isim bahsetmiştir. Çoğunlukla şiirlerinde âşık ile maşuk ilişkisinin tasvirlerini Kur’an’dan aldığı bazı ayetlerle ve edebi sanatlar ile zenginleştirmiştir. Sahabelerden yalnızca Sa’d bin Ebî Vakkas’ın adını anan şair dört büyük meleken de bahseder. Kur’an’da adı geçen ve önde gelen peygamberleri pek çok beytinde dile getirir. Hz. Ali ve ehl-i beyt muhabbetini mensup olduğu ve yaşamış olduğu toplumun insanlarına şiirleri ile aşılama çalışmıştır. Bununla Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisinin bütün Müslümanları kapsadığını göstererek bu sevginin Müslümanlar içinde birliği ve kardeşliği tesise vesile olduğunu dile getirmiştir.

Murtaza Sükûtî Efendi Divanı’nın birçok yerinde Hz. Ali ve ehl-i beyt muhabbetini ifade eden şiirler mevcuttur. Hatta divanı, baştanbaşa bu muhabbetin coşkun haliyle ifade edilmiş şiirlerle doludur. Öyle ki bu sevgiye tercüman olmuş şiirler sair şiirlere nispeten daha mükemmeldir. Sükûtî Efendi, bir Bektaşî şairinin ifade edebileceği nitelikte şiirler kaleme aldığı görülmektedir.

Sükûtî Efendi, divanında elif-name formunu kullanarak diğer şairlerden ayrılan bir şairdir. Bu ayrıcalığı tercih etmesinin sebeplerinden biri de düvaz-namelerinde ehl-i beyt başta olmak üzere On İki İmam muhabbetine okurlarını yönlendirmektir.

Şair divanında sade ve anlaşılır bir dil kullanarak tez çalışmamızda ele aldığımız konuları işlemiştir. Bazı kalıplaşmış dini terimler dışında Türkçeyi ağırlıklı kullanmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Sükûtî, beşerî ve aşk ile ilgili konulardan ziyade dinî ve tasavvufî konuları işleyen, şiirleriyle dönemine ve içinde yaşadığı topluma ayna olan, klasik üslup içerisinde değerlendirilebilecek bir şairdir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, A. (1997) *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara.
- Aclûni, M. (1985) *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 132. Beyrut
- Ağın Haykır, H. Uslu Üstten, A. (2023): “Divan Edebiyatındaki Güzellik Anlayışı ile Lise Öğrencilerinin Güzellik Anlayışlarının Karşılatırmalı Olarak İncelenmesi.” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/ 29, 133-144.
- Akar, M. (2020). *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* (AY-TBD) Yıl 6 SDayı 11 Bahar- (121-171)
- Akın, E. Ve Ayverdi G. Şeyh Galib Divanında Mitolojik ve Efsanevi Kuşlar. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 82-98.
- Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini*, Ankara 1983, 32. bsk. s. 5.
- Aktaş, H. (2008), *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Edirne, Yort Savul Yayınları.
- Aktulga Gürbüz, S. (2022). Külli Aşkın Merkezinde Mecazi Aşkın Simge Olması: Mevlâna Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 20122-20137. DOI: 10.15869/ itobiad.11515778
- Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*. Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-edebiyati>.
- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Artun, E. (2000). “Balkan Türk Edebiyatlarına Genel Bakış.” *Folklor-Edebiyat Dergisi*. 2001/1.
- Atalan, M. (2009). “Alioğullarının İç Çekişmesi,” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14: 2 s.68
- Ay, M. (2010) *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 77-120.
- Ayverdi, İ. (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Cilt 1-2-3), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Babür, Y. (2021). “Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar.” *Journal of Turkology* 31/1, 123-157.
- Barkan, Ö. L. (1942), “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler.” *Vakıflar Dergisi*, 279-300.
- Bayar, M. (2022). “Sünnet Olarak Nitelendirilmesi Açısından Sahabe Ameli (The Acts of the Companions in terms of Qualification as Sunnah).” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 28, 201-224. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1095001>
- Bayram, E. (2013). “Kur’an’da Cebrail (A.S).” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 21, 30-57.
- Bayyığıt, M. (2014). *Din Sosyolojisi*, 1. Baskı, Konya.
- Bilgin, A. (2014). *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık: c.2 s.2
- Bulut, H. İ. (2010). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 22 s. 1-19.
- Cengiz, V. (2022). “Tasavvuf Klasiklerinde Oruç.” *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25/50, 133-166

- Ceylan, Ö. (2015). *Kuş Dili*. İstanbul. Kapı.
- Çelik, A. (2019), Âlemin ve Âdem'in Dört Ana Unsuru: Garipname'de "Anasır-ı Erbaa," Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C.2, Sy. 1, ss. 312-339
- Çolak, A. S. (2016). "Tufandan Umrana: Hz. Nuh," *Yağmur Dil-Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 83: 4-9, İstanbul.
- Dalgın, N. (2004). "Zekât Hükümleri." Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16/43-72
- Demirbağ, Ö. (2017). "Klasik Şiirimiz ve Kutsallar," *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/14
- Demirbağ, Ö. (2018). "Klasik Şiirimizde Hallac-ı Mansur." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (Journal Of Old Turkish Literature Researches) 1-12 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/estad/issue/38886/426425>
- Demirbağ, Ö. (2019). "Divan Şiirinden Bugüne Zahid." *TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:16
- Düzenli, P. (2019). "Türkçe Talak Tabirleri ve Fıkhi Sonuçları." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/ 46, 107-140.
- Eflaki, A. (1973) Ariflerin Menkıbeleri. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ekici, H. (2017). Nev'i Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler Külliyyatı. Osmanlı Araştırmaları Dergisi, (1), 21-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulliyat/issue/29829/319236>
- Ekici, H. (2018). Kami Divanı'nda Rakip Tipi ve Rakip ile ilgili Tasavvurlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(29, 877-889.
- Enönlü, H. (2019). "La'lizâde Abdülbâkî'nin Aşk ve Cezbe Hakkındaki Görüşlerinin Tasavvufi Açıdan Değerlendirilmesi." *Kisbu İlahiyat Dergisi*, /2, 93-109.
- Eraydın, S. (1983). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul.
- Ertuğrul, A. (2002). "Ünal KILIÇ'ın "Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye" adlı Kitabının (Kayıhan Yayınları İstanbul 2001) Tanıtımı." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, 319-324.
- Ertürk, M. (1997). "Havz-ı Kevser," DİA, İstanbul, XVI, 546-549.
- Gider, M. (2013). "Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Su," *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy.203, ss.191-2010.
- Gökçe, E. (2021). 20. Yüzyılda Yazılmış Divanların İncelenmesi, Doktora Tezi: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 4-5.
- Gökyay, O. Ş. (1986). Kâtip Çelebi. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Göts, M. (1968). s.335, Türkische Handschriften
- Gözün, A. (2021). "Hadisler Işığında Kabir Sorgusu ve Soruları." *Dergiabant*, 9/1, 314-346. <https://doi.org/10.33931/abuifd.857144>
- Güleç, İ. (2007). Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II, 31(2), 1-27.

- Güler, M. (2023). “Dağ Kültü ve Divan Şiirinde Mitolojik Dağlar.” *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 3/1, 45-59. <https://doi.org/1059902/yazit.1255665>
- Gümüsoğlu, H. (2011). *İslam’da İmamet ve Hilafet*, İstanbul, s. 113-125, 180.
- Gündoğdu, R. (2017). *XIX. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*, Yüksek Lisans Tezi: Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, s. 23.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Güneş, H. “Zülfikar Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, /86 (June 2018): 9-20.
- Güngör, E. (1996). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul, 3. Baskı: Ötüken Neşriyat.
- Gürbüz, İ. A. “Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar Sayısı 89 s. 11-41.
- Gürer, B. ve Ulupınar, H. (2023). “Tasavvufi Sembolizm Açısından Mevlevi Sema Ayini.” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* /59, 110-119. <https://doi.org/10.5152/ilted.2023.23338>
- Işık, H. (2008). “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’a Göre Şeytan.” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13, 35-74.
- İpekten, H. Naili, (1984). Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerin Açıklamaları, Erzurum.
- İsen, M. (1989). “Divan Şiirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri” *Milli Eğitim Dergisi*, S. 84, İstanbul.
- İsen, M. (1997). “Balkanlarda Türk Edebiyatı,” *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İyiyol, F. (2013). “Alevi Bektaşî Geleneğinde Dövazlar-Dövaznameler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 232-233.
- Kablander, N. (2016). “Üç Halveti Şairin Divanlarında Anasır-ı Erbaa (Ateş, Hava, Su ve Toprak) Unsurlarını Kullanımı Üzerine Bir İnceleme,” *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 11, Sy.5, s.s. 351-382.
- Kahraman, A. (2017). *Kocaeli İlahiyat Dergisi* c. 1, sy.1, Mayıs, s.1-18.
- Kara, M. (1995). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul.
- Kara, M. (1999). *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Karaduman, R. (2020). Ahmedî Divanı’nda Kozmik Unsurların Kullanımı. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 3 (6), 274-292. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hars/issue/58640/798681>
- Karayiğit, A. B. (2019). Şeyh Murtaza Sükûti Baba Divanı ve Nüshaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (1), 147-154
- Karlıağa, H. B. (1991). “Anasır-ı Erbaa,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, ss. 149-151, İstanbul, TDV Yayınları.
- Kaya, A. (2014). “Anadolu’nun Türk ve İslam Yurdu Haline Gelişinde Ahilerin Rolü ve Önemi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014: 547-560.
- Kılavuz, A.S. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, s. 436-438.

- Kiel, M. (2016). “KöprülÜ” *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. Ek-2.
- Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Dîvânı’nın Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Kurt, A. (2014). *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 7. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kurtuluş, R. “Arap Edebiyatında Kerbela” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXV, s. 273
- Kutlar, F. S. (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-name*, Öncü Kitap, Ankara, s. 1.
- Küçük, H. (2015). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Küçük, S. (2015) “Mevleviyye.” *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. Ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Maviş, N. (2022). “Râfıza İsmiinin Şii Düşünce ve İmamîyye ile İltisakı.” *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1, 294-316. <https://doi.org/10.32711/tiad.1067904>
- Mucan, Parlakkılıç, A. (2017). *İstem*. 15. Sayı:29. s. 143-157.
- Müslim, Fedailü’s- Sahabe, 94.
- Namlı, A. (2019). “Yezid’in Halifeliğinin Meşruiyeti Meselesi.” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 521-547.
- Ocak, A. Y. (1982). “Türk Heterodoksi Tarihinde “Zındık”, “Harici”, Rafizî”, Mülhid” ve “Ehl-i Bid’ad” Terimlerine Dair Bazı Düşünceler” *TED*, sy. 12, s. 514-516.
- Ocak, A. Y. (2009). “Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış” *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okmak, Ö. (2018). “Cem Sultan Divanı’nda Kozmik Âlem.” *Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1/14, 154-166.
- Ölker, P. (2016). Hz. Fatıma Destanı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (36), 351-366. DOI: 10.21497/sefad.285244.
- Öz, M. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.31, s.219-221.
- Özcan, N. (2001). *Sükûti Hayatı, Sanat ve Divanı*, Master Tezi, Ankara.
- Özcan, N. (2012). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (<http://sbe.gantep.edu.tr>) 11 (1): 159-189
- Özcan, N. (2012). *Murtaza Sükûti Divanı*, Kitapsal Yayın, İstanbul.
- Özdamar, M. (1997). *Şeyh Sükûti Murtaza Baba*, Özdamar Yayınları, İstanbul.
- Özköse, K. (2003). “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü.” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 249-279.
- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, s. 153.
- Pala, İ. (2003). *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 27, s. 69-70.
- Polat, E. (2015). Cin Suresi Perspektifinde Cinlerin Varlığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (53), 337-365. DOI: 10.17755/esosder.99205.
- Sarice, N. (2020). “Din Eğitimi Açısından Hac İbadeti (Pilgrimage In The Form of Religious Educations).” *Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal*, 4/2 497-522.

- Şahin, M. K. (2010). “Harici Kelam Doktrini ve Ebü Hanife.” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, 399-422.
- Tabakoğlu, M. (2019). “Nokta Metaforu ve Vahdet Üzerine Eklektik Bir Metin: Noktatü'l Beyan Risalesi.” *Dergiabant*, 7/13, 61-93. <https://doi.org/10.33931/abuifd.553557>
- Taşgın, A. (2009). “Cem, Cemevi ve İşlevleri” *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültür*,
- Taştan, Z. (2018). Mehmet Akif Ersoy’da Şehadet Anlayışı. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (12), 803-828. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/41905/505933>.
- Tek, A. (2009). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 1, s. 225-246.
- Temizkan, M. (2014). “*Mahtumkulu Divanı’nda Geçen Ayetler ve Sureler Üzerine Bir İnceleme*”, s.1-11, <http://bilgelerzirvesi.org/pdf/mehmet-temizkan.pdf>.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa Divanı’nın Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topal, A. (2007). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, Erzurum, 89.
- Topaloğlu, B. (2020). “Mümin” Mad. *İslam Ansiklopedisi, TDV Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, s. 556.
- Tümer, G. ve Küçük, H. (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları
- Türkçe Sözlük, (2017). 11. Baskı, Ankara: *TDK Yayınları*. (TS)
- Uludağ, S. (1999). *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uyar, G. (2018). Ehl-i Beyt, *İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, E. (2009). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 159-170.
- Uzunlar, A. (2022). “Seyyid Ahmed er-Rifai’nin Asitane ve Türbesinin Tarihçesi” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17/1, 199-2014. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1034965>
- Ülgen, A. (1994). Kuş Evleri. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 7, s. 55-58.
- Yakar, S. (2011). *Alevilikte Hak, Muhammed, Ali İnancı*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuz, N. (2021). Şeyhülislam Yahya’nın Gazellerinde Zaman Mefhumu. *Akademik dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 130-148 DOI: 10.34083/akaded.879212
- Yavuz, Ş.Y. (1993). “Cebrail” Mad. *İslam Ansiklopedisi TDV*, C.7, İstanbul, s. 202-204.
- Yazıcı, T. (1994). “Derviş” Mad. *İslam Ansiklopedisi, TDV Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 188-189.
- Yazır, Elmalılı M. H. *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1, 522.
- Yıldırım, S. (2009). *Menzil Nakşiliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Adıyaman Örneği*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ
- Yılmaz, A. (2017). Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. *İstem*, Sayı: 29. s. 79-101.
- Yiğit, A. S. “Naili Divanı’nda Peygamberler”, *Mavi Atlas*, 7 (1)/2019: 230-244.

Yoldaş, M. H. (2019). “Kur’an-ı Kerim’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmamet Anlayışları / The Concept Of Imam in The Qur’an And Islamic Sects’ Conceptualization Of Calphate.” *Mesned: Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, 10/1, 243-278.

DİZİN

A

- Abdal, 5, 107
- Abdulkadir Geylani, 141
- Abdulkadir-i Geylani, 136
- Âdem*, 29, 30, 39, 57, 78, 128, 133, 203
- Ağaçlar, 213
- Ağız, 181
- Ah, 57, 58, 62, 172, 188
- Ahir Zaman, 80
- Ahiret, 69, 71
- Ahiret ile İlgili Mefhumlar, 69
- Ahmed Rıfa'i, 141
- Akşam, 201
- Alevi, 13, 45, 49, 96
- Alın, 176
- Ali*, 4, 6, 10, 11, 13, 17, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 65, 68, 77, 85, 86, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 108, 116, 118, 120, 134, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 158, 159, 160, 162, 166, 187, 205, 216
- Allah, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 58, 59, 60, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 187, 189, 190, 193, 200, 201, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213
- Araz, 122
- Asfiya, 116, 117
- Âşık, 177, 180, 184, 191
- Aşk*, 106, 107, 110, 122, 135, 136, 159, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 196, 202, 204
- Ateş, 203, 204
- Ateşperest, 95
- Ay, 93, 116, 140, 144, 181, 194, 195
- Ayetler ve Sureler, 28
- Aylar, 198, 199, 201
- Ayrılık, 190

B

Bağ, 154, 210

Bahr, 51, 155, 164, 202, 210

Bahr-i Umman, 155

Balık, 209

Baş, 184

Batın, 125

Beden, 183

Beka, 123, 124

Bela, 188

Bende, 133, 134

Benlik, 127, 210

Bezm-i Elest, 120

Bitkiler, 212

Bostan, 211

Böcekler, 209

Buhara, 146, 147, 157

Burçlar, 193

Burun, 182

C

Cebrail, 23, 24, 27, 45, 51, 136

Cefa, 37, 189

Cehennem, 72

Cennet, 42, 72, 201

Cercis, 37

Cevher, 117, 122, 161, 162

Cevr, 189

Ceyhun, 154

Cezbe, 110

Cin, 75, 76, 200

Cisim, 183

Ç

Çiçek, 214

Çiçekler, 214

Çiçeklik, 210

D

Dağlar, 155, 156, 211

Denizler, 155

Dergâh, 11, 109

Dert, 188

Derviş, 8, 11, 14, 43, 59, 81, 87, 92, 107,
109, 121, 134, 135, 141, 152, 172, 204,
206

Deyr, 96

Din, xiv, 17, 38, 82, 149, 216

Dört Halife, 40

Dört Unsur, 201

Dudak, 181

Dünya, 3, 8, 31, 77, 87, 122, 129, 131, 150,
154, 159, 160, 169, 189, 205

E

Ecel, 73

Eflak, 193

Efsun, 172

Ehl-i Beyt, 4, 5, 42, 54, 56, 101

El, 184

Elem, 188

Evliya, 116

Eyyub, 32, 114, 138

Ezel, 119, 120, 134

F

Fakih, 174

Fakr, 115, 116

Fatıma, 61, 62, 63

Fena, 36, 124

Feragat, 115

Feryat, 188

Fırat Nehri, 155

Figat, 188

G

Gam, 114, 188

Gazap, 189

Gece, 22, 201

Geda, 133

Giyim –Kuşam, 165

Gökyüzü, 193

Gönül, 127, 130, 179, 187, 213

Göz, 178, 182

Gulam, 133

Gurur, 127

Gussa, 188, 189

Gülistan, 211

Gün, 163, 201

Günah, 93

Güneş, 116, 140, 141, 144, 163, 181, 194, 195

Güzel Kokular, 164

Güzellik, 91, 175, 179

H

Hac, 89, 90, 93

Hacı, 89, 104, 140, 146, 147

Hak Aşığı, 102

Hakikat, 82, 86, 121, 124, 125, 146, 154, 203

Hallac-ı Mansur, 6, 135

Halvet, 111

Harici, 60, 97, 98, 99, 100, 152

Harun, 17, 33, 67

Hasan, 42, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 61, 65, 66, 92, 93, 101, 142, 143, 147, 148, 163, 184, 199, 214, 215

Hased, 127

Hayber, 40, 46, 158, 166

Hayret, 119

Hayvanlar, 205, 208

Hızır, 16, 21, 33, 34, 35, 169

Hicri, 199

Hüseyin, 42, 44, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 92, 98, 99, 101,
116, 138, 149, 152, 155, 157, 158, 163,
190, 193, 198, 199, 214, 215

İ

İbrahim Bin Edhem, 135, 146

İbrahim Desuki, 144

İçecekler, 166

İhlâs, 18, 115

İhram, 89

İlkbahar, 197, 201

İlyas, 34

İmam, 5, 13, 58, 65, 66, 67, 86, 115

İman, 25, 82, 97, 207

İnsan, xiv, 17, 24, 75, 78, 79, 110, 124, 168,
182, 187, 202, 207, 216

İsa, 38, 80

K

Kâbe, 22, 44, 85, 90, 91, 99, 187

Kabir, 14, 25, 69, 70

Kaf Dağı, 36, 156

Kâfir, 95

Kahr, 79, 170, 189

Kalender, 107

Kan, 190

Kanaat, 113, 114

Kaş, 177, 178, 180

Kaza ve Kader, 69

Keramet, 116, 138

Kerbela, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62,
64, 65, 66, 99, 137, 152, 157, 158, 193,
198, 199

Kesret, 111, 113, 114, 122, 123, 168

Keşf, 116

Kible, 85

Kıdem, 119

Kış, 198

Kıymetli Madenler, 161

Kibir, 127

Kilise, 96

Kin, 88, 127, 128

Kirpik, 179

Kitaplar, 26

Koku, 184

Kozmik Âlem, 192

Köçek, 108

Kulak, 182

Kurban, 92

Kuşlar, 206

Küfür, 95

M

Mahşer, 70

Masal, 150
Masiva, 126, 132, 171
Mehdi, 65, 68, 69, 80, 81, 98, 156, 157, 193,
194
Melekler, 22
Mevlana Celaleddin-i Rumi, 144
Mevlevi, 105, 106
Mevsimler, 197
Meyveler, 215
Miladi, 201
Miraç, 51, 95
Muhammed, 4, 6, 10, 18, 24, 29, 32, 38, 39,
42, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 59, 62, 63, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 75, 81, 82, 83, 85, 86,
88, 94, 95, 98, 101, 104, 105, 114, 116,
117, 118, 130, 133, 134, 137, 138, 144,
145, 146, 156, 157, 158, 164, 177, 179,
180, 188, 193, 194, 195
Muharrem, 13, 54, 57, 197, 198, 199
Musa, 27, 33, 65, 67, 68, 149, 156, 187, 213
Musiki, 159
Mustafa Efendi, 140
Mümin, 82, 83, 207
Münker ve Nekir, 25
Mürid, 108
Mürşid, 71, 104, 108, 109, 140, 159, 170,
212

Müslüman, 40, 41, 54, 61, 65, 67, 72, 77,
80, 82, 83, 84, 85, 88, 97, 115, 129, 134,
140, 216

N

Nale, 188
Namaz, 24, 84
Nefs, 115, 116, 126, 127
Nehir, 202
Nehirler, 154
Nuh, 31, 155, 158
Nur, 39, 58, 62, 63, 68, 93, 145

O

On İki İmam, 5, 6, 65, 101, 216
Oruç, 87, 88, 89

Ö

Ölüm, 73, 74

P

Peygamberler, 23, 29
Pir, 108, 171
Pir-i Mugan, 108

R

Ramazan, 191, 198, 199, 200
Rind, 133
Riya, 127
Riyazet, 112

Ruh, 74, 75, 180

Rüstem-i Zal, 152

S

Sa'de'd-din Cibavi, 145

Sa'deddin Cibavi, 137

Sabır, 113, 114

Saç, 175

Sad Bin Ebi Vakkas, 64

Sahabeler, 64

Samanyolu, 194

Selim Baba Hazretleri, 139

Sema, 24, 105, 106

Seven, 119, 184

Seyyareler, 194

Seyyid Ahmed-i Bedevi, 143

Seyyid Yahya, 147

Sihir, 172

Sinan, 152, 153

Sine, 183

Sofi, 133

Sofra, 166

Su, 166, 168, 202

Süleyman, 3, 30, 35, 36, 101, 143, 144, 148

Sürüngenler, 209

Süslenme, 160

Ş

Şah-ı Nakşibend, 147

Şam, 108, 145, 147, 148, 149, 158, 159

Şeriat, 15, 82, 104, 105

Şeyh, 7, 101, 104, 108, 136, 137, 138, 139,
140, 145, 147

Şeytan, 77, 78, 151, 161

Şuayb, 32, 33

T

Tababet, 169

Tabiat, xiv, 17, 216

Talak, 86

Talib, 108

Tarikat, 2, 82, 102, 103, 104, 115, 121, 144,
146, 148

Tasavvuf, xiv, 6, 9, 10, 11, 17, 36, 39, 101,
102, 106, 124, 127, 129, 131, 167, 173,
174, 196, 216

Taşlar, 161

Tavaf, 89, 93

Tecelli, 109, 110

Tecrid, 111

Tekye, 109

Ten, 183

Ter, 184

Terk, 8, 18, 71, 112, 129, 130, 135, 160

Tevbe, 93

Tılsım, 172

Tırnak, 184

Toprak, 10, 203

Tuna, 154

Tur Dağı, 156

U

Ucb, 127

Umman, 155, 164, 202

Uzlet, 111

V

Vahdet, 66, 111, 122, 123, 160

Vaiz, 133, 173

Velayet, 94, 112, 116

Vird, 130

Y

Yahya, 37, 147, 148

Yakup, 32

Yanak, 180

Yazı, 171

Yıldızlar, 194

Yiyecekler, 166

Yüz, 80, 180

Z

Zahid, 88, 129, 130, 165, 174, 187

Zahir, 125

Zaman, 22, 80, 189, 195, 196

Zar, 159, 188

Zekât, 88

Zekeriya, 37

Zikir, 2, 22, 130

Ziya ‘e’ d-din ebu’l-Necib, 142

Zühd, 133

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : TAŞTAN, Mustafa
Uyruğu : Türk
ORCID : 0009-0001-9828-3656

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2024
Lisans	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2001

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
18	Ağrı	Öğretmen

Yabancı Dil

İngilizce

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

08/03/2024

Sükûfî Divanı'nın Tahlili

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 232 sayfalık kısmına ilişkin, 08/03/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 0,1 (yüzde sıfır nokta bir) dır.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

08/03/2024

Mustafa TAŞTAN

Adı Soyadı	: Mustafa TAŞTAN
Öğrenci No	: 20920001060
Anabilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	: Eski Türk Edebiyatı
Statüsü	: Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

08/03/2024

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

08/03/2024

Prof.Dr. Bekir KOÇLAR

Enstitü Müdürü